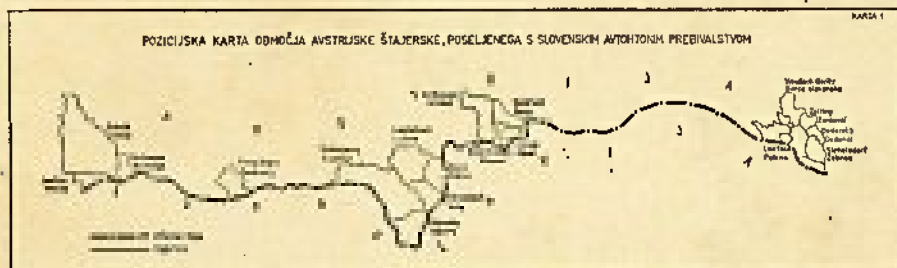

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdaja (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor, Glavni urednik (Chief Redactor): prof. dr. Jože Koropec, 62001 Maribor, Mladinska 9, Jugoslavija. Telefon 22-171.

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62001 Maribor, Partizanska 5. Tiskarna (Printing House): ČGP Mariborski tisk, 62001 Maribor, Svetozarevska 14, Jugoslavija.

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 49 NOVA VRSTA 14	STR. 1—182	MARIBOR	1978
----------	--	------------------------------------	-------------------	----------------	-------------

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA
14. (XLIX.) LETNIK 1978

1978

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

VSEBINA — CONTENTS

	Stran
Bračič Vladimir: PROSTORSKI RAZVOJ UPRAVNE IN SAMOUPRAVNE RAZDELITVE NA OBMOČJU SEVEROVZHODNE SLOVENIJE I	269
The Spatial Development of the Administrative and Self-Administrative Division on the Territory of North-East Slovenia	
Curk Jože: CESTNO OMREŽJE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA	238
Road Network in Slovenian Stiria in the First Half of the 19-th Century	
Curk Jože: RAČJI DVOR PRI MARIBORU	48
The Chateau Račji dvor at Maribor	
Dolenc Milan: MEDICINSKO BUKOVNIŠTVO NA KOROSKEM, ŠTAJERSKEM IN V PREKMURJU	82
Popular Medical Books Written by Hand in Carinthia, Styria and Prekmurje	
Horvat-Šavel Irena: POROČILO O IZKOPAVANJU GOMIL V OKOLICI GANČAN	4
Antique Maunds in the Neighbourhood of Gančani	
Klasine Peter: MINORITSKI SAMOSTAN V PTUJU IN RAZVOJ NJEGOVEGA GRADBENEGA KOMPLEKSA	55
The Minorite Manastery in Ptuj and the Evolution of his Building Complex	
Klemenčič Matjaž: JEZIKOVNA STRUKTURA PREBIVALSTVA NA Z AVTOHTONIM SLOVENSKEM PREBIVALSTVOM POSELJENEM OBMOČJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE OD SREDE 19. STOLETJA DO LETA 1971	124
The Structure of the Population in the Territory with Autochthonous Slovene Settlement of Austrian Styria from the Mid 19th Century of the Year 1971 according to the Language of Communication	
Koropec Jože: HOČE DO SREDE 17. STOLETJA	187
Hoče till the Middle of the 17th Century	
Koropec Jože: SREDNJEVEŠKO GOSPOSTVO SLOVENJ GRADEC	16
The Manorial Estate of Slovenj Gradec in the Middle-Ages	
Makarovič Marija: MEDSEBOJNA POMOČ NA VASI (NA PRIMERU NEDELICE V PREKMURJU)	149
Mutual Aid in the Village (by the Example of Nedelica in Prekmurje)	
Mlinarič Jože: ADMONTSKI RAČJI DVOR PRI MARIBORU	33
The Admont Chateau Račji dvor at Maribor	
Mlinarič Jože: GOSPOŠČINA ZGORNJE RADVANJE PO URBARJU IZ L. 1695	204
The Manorial Estate of Zgornje Radvanje according to the urbarium from the Year 1695	
Pahor Miroslav: VLOGA FURMANŠTVA PRI REKRUTIRANJU PROSTOVOLJSKEGA KADRA AVSTRIJSKE MORNARICE (S POSEBNIM OZIROM NA ŠTAJERSKO)	92
The Part Played by the Road Hauliers in Recruiting of Volunteer Sailors for the Austrian Navy (particulary in Styria)	

Petek Tone: SOSEDSKI ODNOSI V PODVOLOVLJEKU	166
Neighbourly Relations in Podvolovljek	
Richter Jakob: GRASLOVA USTANOVA IN USTANOVITEV ZUPNIJE V POLJČANAH	64
The Grasel Foundation and the Foundation of the Parish of Poljčane	
Smej Jože: PREKMURSKI PISATELJ JOŽEF BAGARY IN MILENIJ MA- DŽARSKÉ DRŽAVE LETA 1896	115
The Writer of Prekmurje Jožef Bagáry und the Millenium of the Hunga- rian State in the Year 1896	
Šebjanič Franc: PROTIREFORMACIJSKA VOJASKA INTERVENCIJA V PREKMURJU LETA 1732	75
Counter-Reformational Military Intervention in Prekmurje in 1732	
Škafar Ivan: GRADIVO K ZGODOVINI UVEDBE MADŽARŠČINE V SLOVEN- SKE LJUDSKE ŠOLE V PREKMURJU	100
Material tu the History of Introducing Hungarian into the Slovene Elemen- tary Schools in Prekmurje	
Škafar Ivan: SLOVENSKI ABECEDAR MIHALA BAKOŠA IZ LETA 1786 IN NJEHOV PONATIS (1793)	222
Slovene Primer of Mihal Bakoš from the Year 1786 and Its Reprint (1793)	
Vrišer Sergej: STANOVANJSKA OPREMA GRAŠČINE RADVANJE IZ L. 1695	217
Furnishing of the Castle of Račvanje from the Year 1695	
Žnidarič Marjan: OB 75-LETNICI ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARI- BORU	1
Zgodovinsko društvo (The Historical Association) in Maribor and his Seven- ty-Five Anniversary	

POROČILO — REPORTS

Curk Jože: CELJSKI ZBORNİK 1951—1976	343
Curk Jože: IVAN STOPAR, RAZVOJ SREDNJEVEŠKE GRAJSKE ARHITEK- TURE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM	353
Curk Jože: MANFRED STRAKA, VERWALTUNGSGRENZEN UND BEVOLKE- RUNGSENTWICKLUNG IN DER STEIERMARK 1770—1850	182
Curk Jože: SAVINJSKI ZBORNİK I, II IN III	350
Šorn Jože: ANTOŠA LESKOVEC, TOVARNE SVINCENEGA BELILA V SEL- NICI OB DRAVI	360
Šorn Jože: WALTER BRUNNER, USTANOVITEV IN ZGODNJA ZGODOVINA ZELEZARNE IN VALJARNE ŠTORE PRI CELJU	363

OB 75-LETNICI ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU

Ob proslavljanju pomembnih jubilejev je navala, da se ozremo na jubilarntovo prehojeno življenjsko pot in ocenimo njegov prispevek v zakladnico skupnih prizadevanj po razvoju in napredku okolja, v katerem živi in dela. Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za Zgodovinsko društvo v Mariboru, katerega 75-letnico prizadevnega in uspešnega delovanja proslavljamo letos. Ko iščem ustrezne besede, s katerimi bi želel izraziti vsaj delček bogate vsebine društvenega življenja, se četim premladega, premalo pokliranega in izkušenega, da bi v nekaj stavkih s čimbolj vznesenimi besedami orisal in ocenil jubilarntovo življenjsko pot. Zabi ni moj namen, da bi se spuščal v podroben opis razvoja društva (z njim se bom seznanili ob drugi priliki), skušal se bom ustaviti samo ob vlogi, ki jo je odigral v preteklosti, in ob pomenu, ki ga ima v današnji samoupravni socialistični družbi.

Ustanovitev Zgodovinskega društva v Mariboru 17. marca 1903 sega v obdobje najhujših narodnostnih bojev na slovenskem Štajerskem, v čas nacionalnega in razrednega prelivanja slovenskega življa v Mariboru. Nemški gospodarski in nacionalistični pritisk postaja vse močnejši, ponemčevanje slovenskega prebivalstva vse uspešnejše. Skupina iskreno slovensko mislečih Mariborčanov je prišla do spoznanja, da za enakopravno uveljavljanje slovenstva na Štajerskem ni dovolj samo politična aktivnost in gospodarski odpor, temveč da se moramo Slovenci na tem ogroženem delu slovenske zemlje v boju za svoj narodnostni obstoj upreti nemštvu tudi s kulturnimi in z znanstvenimi dosežki. Društvo je torej zaživelo v obdobju, ko so Nemci odrekli Slovincem tudi sposobnost ustvaritve lastne kulture.

Tako je Zgodovinsko društvo v Mariboru postalo prva slovenska znanstvena ustanova na območju nekdanje Spodnje Štajerske, iz katere so v obdobju stare Jugoslavije izšle nekatere danes pomembne mariborske kulturne institucije (univerzitetna knjižnica, pokrajinski muzej in pokrajinski arhiv). Že leto po ustanovitvi Zgodovinskega društva je začela izhajati društvena znanstvena revija »Časopis za zgodovino in narodopisje«, ki je bila za »Slovenskim pravnikom« druga najstarejša slovenska znanstvena revija in ki si je kmalu pridobila slavo tudi v evropskem znanstvenem svetu. Maribor in z njim vsa slovenska Štajerska sta stopila na pot hitrejšega kulturnega in znanstvenega napredka. Poleg uspešnega vključevanja v boj za nacionalni obstoj slovenstva na slovenskem Štajerskem v obdobju pred prvo svetovno vojno si je društvo močno prizadevalo tudi za slovensku univerzo, važno vlogo pa je odigralo na pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni, saj je naša mirovna delegacija odbijala nemške zahteve po slovenskem Podravju prav z gradivom, ki ga je zbralo Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Čeprav v novih razmerah, je tudi v stari Jugoslaviji društvo odigralo podobno vlogo, saj je ves čas skupaj z Muzejskim društvom predstavljalo edino

znanstveno ustanovo v Mariboru. V tem obdobju so bila realizirana prizadevanja, da društvo svoje zbirke razvije v poklicne kulturno-znanstvene ustanove. Članom društva in sodelavcem je kljub nepretrdnim materialnim težavam uspelo razviti društveno dejavnost do take mere, da je društvo uspešno delovalo skoraj na vseh področjih humanističnih ved. Tudi v idejni usmerjenosti je igralo pomembno avantgardno vlogo, saj se je v tridesetih letih v društvu in v njegovih akcijah že močno čutil vpliv mariborskih komunistov, ki so se zavedali, da v razmerah takrat nerešenega nacionalnega vprašanja in ob vse močnejšem dviganju glave nemških nacionalistov v obmejnem Mariboru pomeni Zgodovinsko društvo s svojim znanstveno raziskovalnim delom pri preučevanju slovenske zgodovine eno od osnov zagovarjanja pravice slovenskega naroda do nacionalne in socialne samobitnosti.

Narodnoobrambni vidik delovanja v obdobju pred prvo svetovno vojno in v času stare Jugoslavije uvršča Zgodovinsko društvo v Mariboru prav gotovo med tiste organizacije, ki so si našle stalno mesto v mozaiku duhovne rasti slovenskega naroda. Skozi celotno prvo in drugo obdobje društvenega delovanja se vleče kot rdeča nit spoznanje, da se veljava kakega naroda kaže in meri zlasti po njegovi kulturni in znanstveni moči. V času habsburške monarhije in v stari Jugoslaviji je bilo to še toliko očitnejše, saj se je slovenski narod takrat šele prebijal iz anonimnosti in le počasi, toda vztrajno stopal na prizorišče kulturnih narodov.

Leta 1941 je nacistični okupator, podobno kot vsem drugim kulturnim institucijam v Mariboru, pretrgal nit življenja tudi zgodovinskemu društvu. Njegovo 38-letno delovanje do druge svetovne vojne smemo oceniti za čas, ko sta Maribor in slovenska Štajerska prav po Zgodovinskem društvu prispevala pomemben delež k ustvarjanju in rasti slovenske kulturne bitnosti ter k izoblikovanju slovenske znanstvene misli. Slovenski narod je v narodnoosvobodilnem boju in ljudski revoluciji ustvaril možnost, da se prvič v zgodovini uveljavi v vsej svoji za narod karakteristični širini in globini. Zato pomeni tretje obdobje, od osvoboditve do danes, čas društvene aktivnosti na povsem novih temeljih, na svobodnem kulturnem in znanstvenem delovanju in izražanju. Od jeseni 1945 do januarja 1947 je delovalo kot samostojno društvo, od takrat do letos pa kot podružnica Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki je postala organizacijski center slovenskih zgodovinarjev. Od leta 1966 je bila podružnica vključena še v Zvezo kulturnih delavcev Maribor, kjer je lahko soočala svoje interese in izkušnje z ostalimi strokovnimi društvi, ki so nastala v Mariboru po osvoboditvi. Od lani pa deluje v okviru Zveze kulturnih organizacij, ki zagotavlja društvenemu življenju širši in neposrednejši stik z našimi delovnimi ljudmi in občani ter večjo možnost vključevanja v društvo ne samo zgodovinarjev, marveč tudi ljubiteljev zgodovine.

Novo prelomnico v razvoju Zgodovinskega društva v Mariboru je prineslo letošnje leto, ko smo se po določilih nove ustave, zakona o združenem delu, zlasti pa republiškega zakona o društvih odločili za novo organiziranost, znova za samostojno društvo v Mariboru, ki se združuje v zvezo v okviru Zgodovinskega društva za Slovenijo. S tem je zlasti prišla do izraza doslednejša izpeljava načela interesnega združevanja delovnih ljudi in občanov ter javnosti društvenega delovanja.

V sedanji fazi razvoja socializma pri nas so strokovna društva kljub ustreznim poklicnim institucijam še kako potrebna naši družbi. Njihova samoupravna organiziranost in delovanje pa seveda mora temeljiti na samoupravnih načelih s ciljem podružbljanja kulture in znanosti. V društvih si moramo z vsemi močmi prizadevati, da bomo rezultate našega dela, naše znanstveno

raziskovalno in kulturno poslanstvo čimbolj približali potrebam naše vsakdanje družbene prakse. Otresti se moramo samozadovoljstva, kateremu vse preradi zapadamo, in stremeti, da ne bomo le sami sebi namen, temveč da se bomo čimbolj kompleksno vključevali v dograjevanje naše samoupravne socialistične kulturne in znanstvene politike. Lahko rečem, da je Zgodovinsko društvo v Mariboru v svoji idejni in programski usmeritvi, katere glavni poudarek je v preučevanju zgodovine severovzhodne Slovenije, v približevanju znanstvenih dosežkov v zgodovinopisju našemu delovnemu človeku in občanu, v naporih za posodobitev pouka zgodovine v naših šolah ter v pridobivanju novega članstva, na pravi poti, da bo uspešno nadaljevalo bogato tradicijo mariborskih zgodovinarjev, ki so v obdobju preteklega tri četrt stoletja največ pripomogli h kulturnemu in znanstveno-raziskovalnemu napredku v Mariboru, da je tudi slovenstvo ob severni meji postalo gospodar na svojem in da suvereno odloča o svojem srečnejšem in bogatejšem jutrišnjem dnevu.

Pri presojanju družbene vrednosti Zgodovinskega društva v Mariboru moramo upoštevati zlasti čas in prostor, v katerem je skozi tri zelo različna razvojna obdobja delovalo in pri tem vedno izhajalo iz konkretnega življenjskega položaja slovenskega človeka ob izpostavljeni severni meji. Mislim, da je prav to vrednota, ki jo moramo tudi v bodoče z vso skrbjo negovati in prenašati na generacije, ki prihajajo.

MARJAN ŽNIDARIČ*

POROČILO O IZKOPAVANJU ANTIČNIH GOMIL V OKOLICI GANČAN

Irena Horvat-Šavel*

UDK 930.26:571.96(398.6)(497.12-188 Gančani)

HORVAT-ŠAVEL Irena: Poročilo o izkopavanju antičnih gomil v okolici Gančan. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 4—15.

Izvirnik v sloven., izvleček in povzetek v sloven. in angl., 8 risov.

Avtorica poroča o sondiranju dveh antičnih gomil v gozdu pri Gančanih. V gomili I je bilo najdenih troje žganin, na katerih so bile keramične posode — lonce, pokrov in pladnji. V gomili 2 je bil skromen žgan grob z ostanki pladnja in železnega piluma. Keramične posode kažejo na vpliv ilirsko-keitske tradicije in severno-italskih delavnic. Gomili v Gančanih sta nastali ob koncu prvega ali v začetku drugega stoletja n. š.

UDC 930.26:571.96(398.6)(497.12-188 Gančani)

HORVAT-ŠAVEL Irena: Antique Mounds in the Neighbourhood of Gančani. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 4—15.

Orig. in Slovene, synopsis and summary in Engl., 8 fig.

The author reports about sounding of two antile mounds in the forest near Gančani. In Mounds — I three burnings with ceramic vessels on were found — a pot, a cover and plates. In Mound — II there was a poor burnt grave with a remnants of plates and iron pilum. The ceramic vessels express the influence of the Iliric-Celtic as well as the Italic workroom. The Mounds in Gančani date from the end of the 1st Cent. or from the beginning of the 2nd Cent.

Pokrajinski muzej za Pomurje si je v svojem delovnem programu za leto 1974 zastavil nalogo, da sistematično razišče življenje in kulturo ljudstev, ki so v času antične civilizacije živela v tem predelu naše domovine. Prva etapa tega dela je bilo sondiranje dveh gomil v neposredni okolici Gančan meseca oktobra 1974. leta.¹ Razlog, da smo gomilna grobišča začeli raziskovati najprej, je dejstvo, da je čedalje več gomil zaradi poljedelskih in drugih opravil resno ogroženih, druge pa so domačini v upanju na odkrite zaklade delno načeli ali popolnoma uničili.

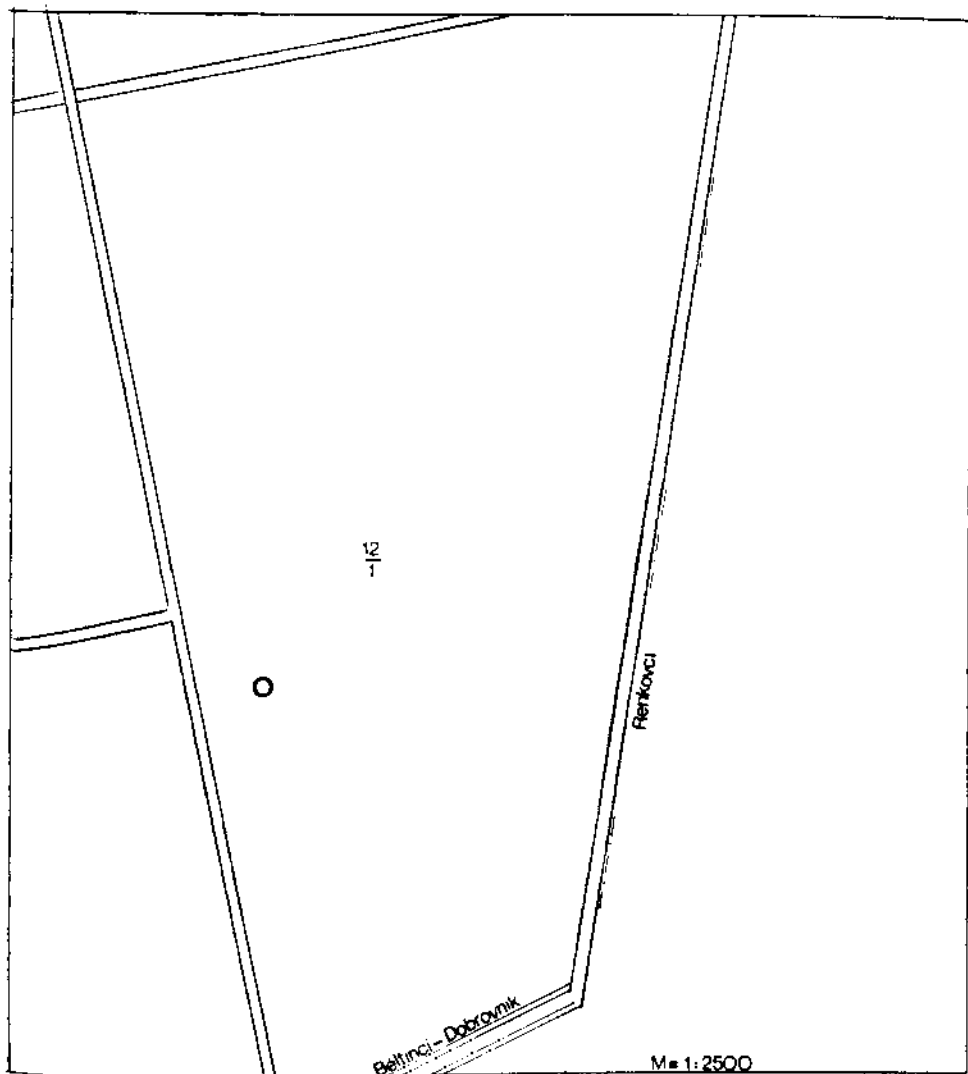
Kjer obrobje živahno razčlenjenega gričevja Goriškega polagoma prehaja v nižinski ravenski del, leži vas Gančani. Na tem predelu Ravenskega tvorijo talno podlago rodovitne diluvialne naplavine reke Mure in njenih pritokov. Na teh tleh uspevajo večinoma poljedelske kulture, travniki in pašniki. Nekoč velik in razsežen mešan gozd, ki je pokrival ravninsko Pomurje, je sedaj delno

* Irena Horvat-Šavel, kustos arheolog, Pokrajinski muzej Murska Sobota.

¹ Pri izkopavanju so poleg podpisane sodelovali: konservator iz ZSV Maribor Mira Strmčnik, preparator v muzeju in študentje iz Murske Sobote.

izkoriščen. Tu in tam je še moč videti manjše gozdičke in ostanke nekdanj razsežnega mešanega gozda. Gančani ležijo na relativni višini 180,00 m. Približno 2 km proti SZ leži vas Ivanci, kjer naj bi bila antična naselbina,² okoli nje pa je več skupin gomil, med katere sodita tudi izkopani gomili.³

Gomila 1 je v gozdu Hraščice in sodi v 8. skupino gomil po S. Pahiču.⁴ Je v državnem gozdu parc. št. 12/1 k. o. Gančani in je 25 m oddaljena od ceste,

sl. 1. K.O. Gančani, parcela 12/1, gomila 1

² S. Pahič, AV 11-12, 1960/61, 105 s.

Isti, CZN n. v. 8, 1972, 190 s.

³ TZ 12/1957, TZ 25/1963.

⁴ S. Pahič, AV 11-12, 1960/61, 105, priloga 17.

⁵ Isti, o. c. 105.

ki gre proti logarnici (sl. 1). V bližini gomile so bile še tri sedaj razkopane gomile, na sredini med gomilami je globlja jama recentnega značaja, nastala verjetno ob graditvi ceste, ki gre proti logarnici. Okoli gomile je še danes lepo viden obrobni jarek, ki je nastal pri kopanju zemlje za nasipavanje gomile. Gomila 2 je v državnem gozdu parc. št. 9 in je 60 m oddaljena od ceste Gančani — Bogojina (sl. 2). Gomila sodi v 7. skupino gomil po S. Pahiču.⁵ Obrobnega jarka pri tej gomili nismo opazili. Obe gomili sta dokaj na gosto poraščeni s smrekami⁶ (velike tudi do 10 m), zato je bil celoten izkop gomile nemogoč. Izkopavali smo med drevesi po odsekih in z njimi zajeli osredje ter delno obrobje gomil.

Gomila 1 je imela v premeru 12,80 X 13 m, visoka je bila do 1,30 m. Pred začetkom izkopavanja je bila nepoškodovana. V gomilo smo kopali v štirih odsekih: odsek A (3,80 X 6 m), odsek B (0,92 X 2,20 m), odsek C (1,95 X 2,20 m) odsek D (2,40 X 1,35 m). Vmesne stene so bile široke 0,30 - 1,20 m (sl. 3). Najprej smo kopali odsek A. Stratigrafija profila je bila naslednja: (profil J stene sonde je prikazan na sl. 4, profil Z stene sonde je prikazan na sl. 5):

Plast 1: črno rjav gozdni humus, debel do 0,10 m.

Plast 2: rumeno rjava prst, pomešana z gramozom, debela do 0,60 m. Skozi obe plasti se prepletajo večje ali manjše korenine dreves. Opazili smo, da je v sredini odseka plast kamenja ali gramoza gostejša kot ob obrobju gomile: V tej plasti je bila najdena ob J steni tega odseka 0,60 m dolga žgana plast.

Plast 3: sivo rjava prst, pomešana z gramozom, ki je že redkejši. Debelina te plasti je od 0,10 do 0,70 m. V tej plasti smo ob Z steni naleteli na 1,80 m dolgo žgano plast in ob S steni na 1,00 m dolgo žgano plast.

Plast 4: so nekdanja gozdna tla. Kopali smo do 0,20 m pod to plastjo, ki jo je sestavljala rjava prst, pomešana z gramozom. Ta plast je bila kulturno sterilna.

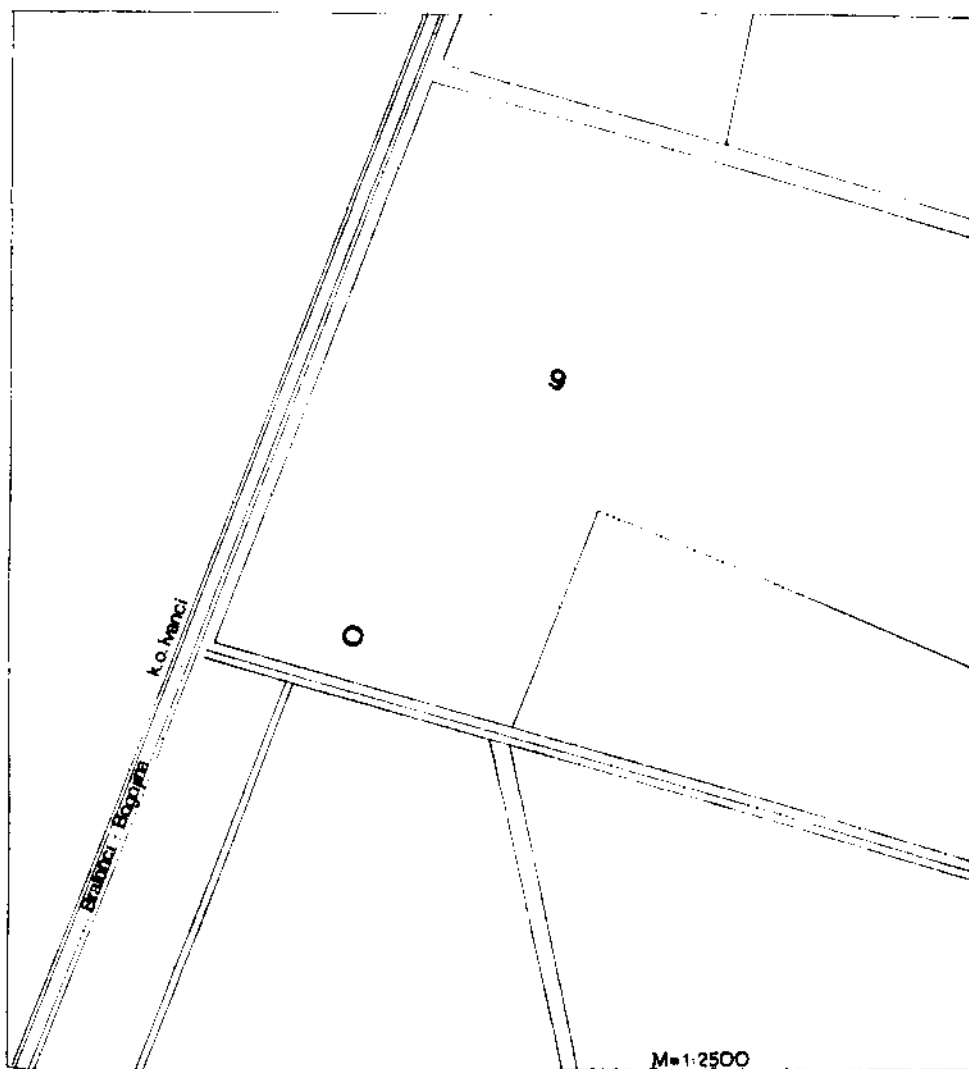
Odsek A zajema osredje in S del gomile 1. Izkopan je bil do 1,50 m pod najvišjo točko gomile. V odseku A je bilo najdenih troje žganih plasti. Najprej smo naleteli na žgano plast ob J steni odseka, v globini 0,85 m in jo imenovali žganina 1. Velikost žganine 1 je bila 0,66 m X 0,96 m, debela je bila do 0,05 m. Ležala je ob skrajni J steni odseka A in je bila od V stene odseka A oddaljena 1,16 m proti Z. Na skrajnem robu žganine je bil razbit in fragmentiran rdeče pobarvan pladenj finejše izdelave. (T. L, 1).

Žganina 2 se je nahajala ob skrajnem robu S stene odseka (zato smo v predelu žganine odsek podaljšali za 0,50 m, vendar se žganina ni nadaljevala naprej, kot smo domnevali). Žganina je bila v velikosti 0,94 X 1,17 m in v globini 0,55 - 0,80 m. Od V profila stene odseka A je bila oddaljena 0,84 m proti Z. Na močno črni žganini, ki je bila debela do 0,05 m, smo našli fragmente sivo žgane grobe keramike z žlebičastim ornamentom (T. 1, 7). Na fragmente iste posode smo naleteli ob vsej severni steni odseka A. Na skrajnem robu žganine je ležal fragmentiran sivo rjav pokrov z gumbom na vrhu (T. 1, 5). Žganina 3 se je nahajala ob Z steni odseka A, in sicer v globini 0,56 m. Velikost žganine je bila 1,95 X 1,20 m. Na sredini žganine so bili najdeni razlomljeni in fragmentirani ostanki dveh pladnjev. (T. 1, 2,4).

Ostali trije odseki B, C, D so dali negativen rezultat. Stratigrafija profilov je bila podobna kot v odseku A, le količina gramoza je bila manjša. Odsek B je bil izkopen na J obrobju gomile, nekdanja površina tal se je pojavila pri

⁵ Isti, o. c. 105.

⁶ V TZ 17 1957 je zabeleženo, da je smreke dala posaditi grofica, da domačini ne bi gomil prekopali. Domačini govorijo, da so smreke posadili ob smrti kralja Aleksandra.

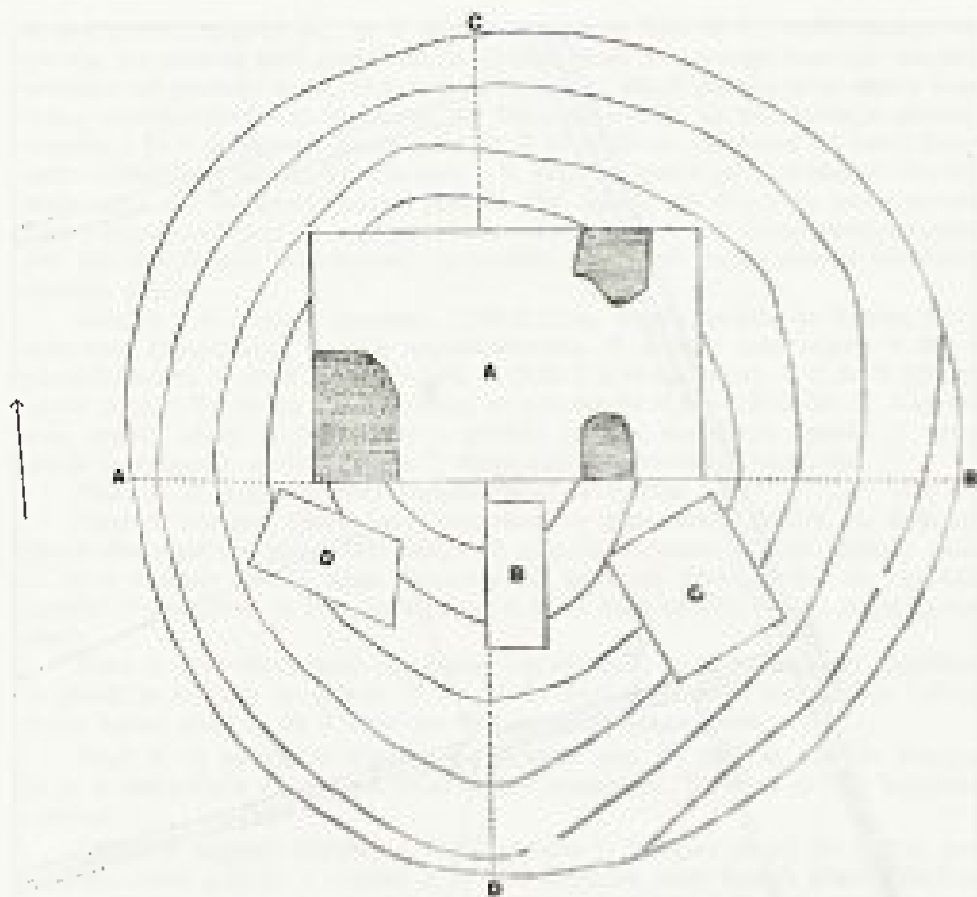
Slika 2: K. o. Gančani, parcela 9, gomila 2

1,07 m - 0,85 m globine. Odsek C je bil na JV obrobju gomile, nekdanja površina tal je bila opazna pri 0,72 - 0,33 m globine. Odsek D je bil izkopan na JZ delu obrobja gomile, nekdanja površina tal se je pojavila v globini 0,85 - 0,80 m.

Najdbe (sedaj se obnovljene nahajajo v Pokrajinskem muzeju v Murški Soboti):

Žganina 1: Razlomljen in fragmentiran, sedaj obnovljen pladenj iz fine rdeče gline z ravnim dnom. V. 3,1 cm, u 23,5 cm, d. 19 cm (T. 1, 1), inv. št. 143.

Žganina 2: Razlomljen in sedaj obnovljen koničen pokrov iz rjavo sive, s peskom mešane gline z gumbom na vrhu. V. 5 cm, pr. 18 cm, pr. gumba 6cm, inv. št. 144 (T. 1, 5). Razbit in fragmentiran, sedaj obnovljen lonec ovalne oblike iz sivo rjave močno peščene gline s hrupavo površino, na kateri je delno viden metličast okras. Zaradi manjkajočih delov izvihano ustje lonca

Slika 3: Tloris gomile 1

nima povezave s trupom. V. ohranjenega lonca 25 cm, pr. oboda 30 cm, d. 17 cm, inv. št. 145 (T. 1, 7).

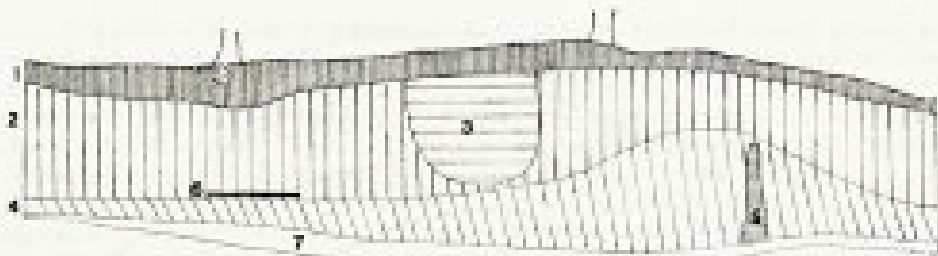
Žganina 3: Razlomljen in fragmentiran, sedaj obnovljen pladenj iz rdeče gline, V. 3,8 cm, u. 20,8 cm, d. 17,1 cm, inv. št. 146, (T. 1, 3).

Razlomljen in fragmentiran, sedaj obnovljen pladenj iz rumeno sive, rdeče pobarvane gline. V. 3 cm, u. 20 cm, d. 17 cm, inv. št. 147 (T. 1, 2).

Gomila 2 je imela v premeru 19,5 m, visoka je bila 1,10 m. Gomila je bila v sredini poškodovana s plitvim, 0,50 m širokim in 1,30 m dolgim jarkom, ki je nastal ob divjem kopanju gomile. Kopal je neki kmet iz Ivanec in našel nekaj črepinj.⁷ V gomilo smo kopali v dveh odsekih: odsek A (7,20 X 1,70 m) in odsek B (7,25 X 2,00 m). Vmesna stena med obema odsekoma je bila široka 1,10 m (sl. 6). Profilni prerez je pokazal naslednjo sestavo gomile (profil J stene odseka A je prikazan na sl. 7, profil Z stene odseka A je prikazan na sl. 8):

Plast 1: sivo rjav, gozdni humus, debel do 0,20 m. Skozi plast so se prepletale korenine dreves.

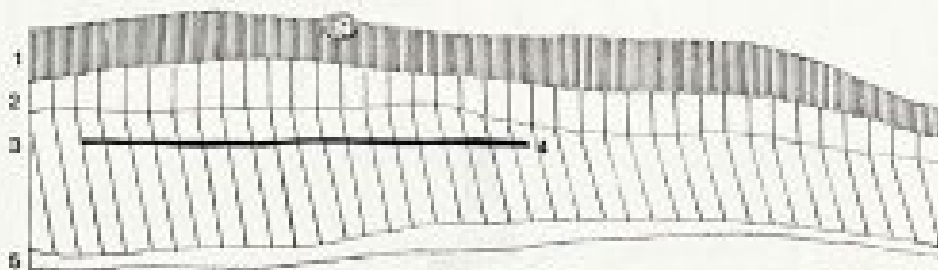
⁷ TZ 17/1957.

Slika 4: Gomila I, J profil odseka A

Legenda slike 4:

1 sivorjav gozdni humus	5 sivi gramoz
2 rumenorjava prst pomešana s šodrom	6 žganina
3 gramoz pomešan z rjavo prstjo	7 osnovna plast
4 sivorjava prst in gramoz	

Slika 5: Gomila I, Z profil odseka A

Legenda slike 5:

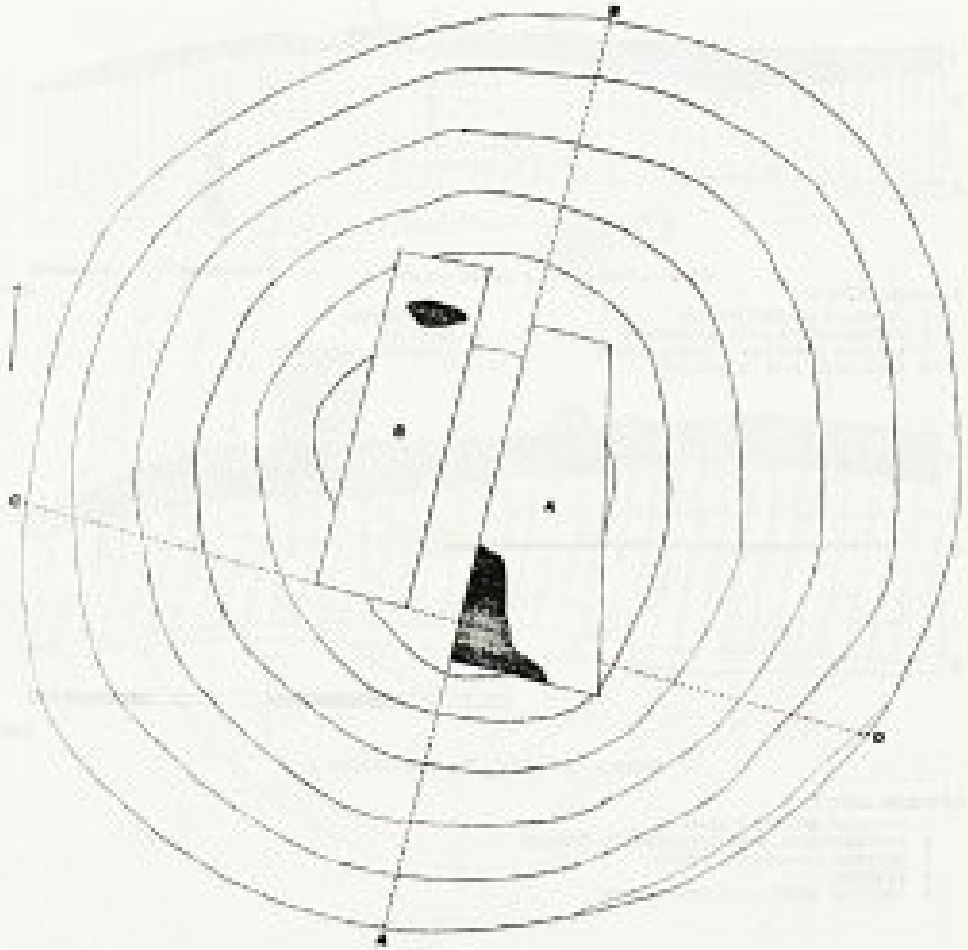
1 sivorjav gozdni humus
2 rumenorjava prst pomešana s šodrom
3 gramoz pomešan s prstjo
4 žganina
5 osnovna plast — sivorjava prst

Plast 2: rjava prst, pomešana z rumeno mivko, ter gramoz, pomešan s prstjo in s sprimki mivke, debelina plasti je 0,30 do 0,80 m. V sredini te plasti je opazna siva mivka, pomešana z gramozom, debela od 0,20 do 0,80 m.

Plast 3: so nekdanja gozdna tla. Kopali smo do 0,80 m pod to plastjo, ki jo je sestavljala sivo rjava prst. V tej plasti smo našli črno žgano plast v odseku A in manjše krpe žganine v odseku B.

Odsek A je ležal od sredine proti V delu gomile. Kopali smo do globine 1,50 m pod najvišjo točko gomile. V tem odseku je bila najdena črna žgana plast v globini 1,22 m in v velikosti 2,00 X 2,50 m. Žganina se je nahajala ob skrajnem Z in J robu stene odseka A. Odseka A zaradi dreves nismo mogli podaljšati proti J in s tem ugotoviti, ali se žganina nadaljuje naprej ali ne. V obsegu in izven obsega žganine smo našli različne fragmente keramike nedoločljive oblike. V sami žganini je bil najden razlomljen in fragmentiran pladenj (T. 1, 4), poleg njega pa so bili raztreseni ostanki nedogorelih človeških kosti. Žganina, ostanki kosti in fragmentiran pladenj so dokaz, da predstavlja žganina po pridevkih skromen grob. Ob skrajnem južnem robu žganine smo našli 26 cm dolg železen predmet, močno razjedjen od rje. Po obliki je podoben rimskemu pilumu.⁸ (T. 1, 6). Grob je bil vkopan pod nekdanjim nivojem tal.

⁸ Die Kriegswaffen von August Dommin, 1893, 264, sl. 37, 41.

Slika 6: Floris gomile 2

Odsek B je zajemal osrednji in delno Z del gomile. Kopali smo do 1,40 m pod najvišjo točko gomile. Na skrajnem S delu odseka smo naleteli na manjši obseg žganine, kjer smo našli fragmente slabo pečene keramike. Odsek smo zaradi domneve, da se žganina nadaljuje, naprej podaljšali za 0,50 m. Rezultat podaljševanja je bil negativen. Na posamezne krpe žganine smo naleteli tudi ob V steni. Na posameznih delih odseka pa so v isti globini, kot je bil grob v odseku A, ležali večji ali manjši kosi keramičnih fragmentov.

Najdbe:

Grob 1: razlomljen in fragmentiran pladenj, sedaj delno obnovljen, iz svetlo rdeče gline. V. 3,5 cm, u. ohranjenega pladnja 13 cm, d. ohranjenega pladnja 11 cm, inv. št. 142, (T. 1,4).

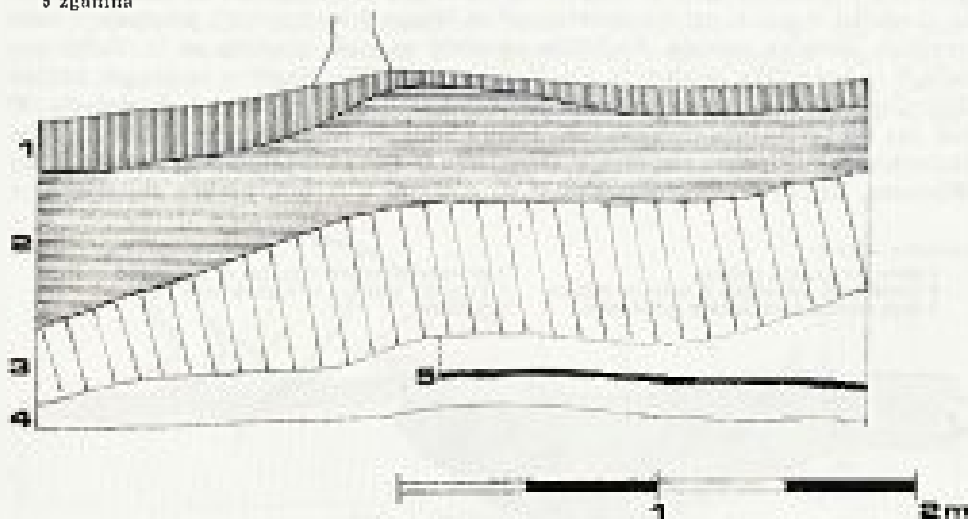
Votel železen predmet, podoben rimskemu pilumu. dolž. 26,5 cm, deb. 1—2 cm, inv. št. 141 (T. 1, 6).

V obeh sondah najdeni fragmenti keramike različnih oblik, velikosti, barve in debeline.

V gomili 1 je bilo troje žganin, ki so bile na že nasuti plasti gomile in v različnih globinah. Razen keramičnih posod in močno črne žganine nismo našli ničesar, tako ne ostankov nedogorelih človeških kosti, kot se po navadi najde v grobovih, niti rdeče opečene zemlje od ognja niti oglja, ki se najde po navadi na kuriščih.⁹ V gomili 2 je bilo najdenih dvoje žganin. Na žganini v odseku B smo našli le manjše fragmente keramičnih posod. Na žganini v odseku A pa je bil fragmentiran pladenj, železni pilum in posamezni fragmenti keramike nedoločljive oblike. Po celotni površini žganine so bili ostanki nedogorelih človeških kosti. V tem primeru imamo opravek s preprostim pokopom ostankov kosti in žganine s skromnimi pridevki pod nekdanjo površino tal, pokritim z gomilo. Oblika pokopa govori za domačo obliko pokopavanja.¹⁰

Legenda slike 7:

- 1 sivorjav gozdni humus
- 2 rjava prst pomešana z rumeno mlvko
- 3 gramoz pomešan s prstjo
- 4 osnovna plast — sivorjava prst
- 5 žganina

Slika 7: Gomila 2, J profil odseka A

V gomilah je bila razen železnega piluma najdena le keramika, ki je prav gotovo eden od važnih faktorjev za preučevanje ekonomike in kulture nekega področja. V našem primeru nimamo bogate sigillatne niti pečatne keramike, temveč le navadno hišno keramiko, ki je rabila za hišne vsakdanje namene.

Lonec (T. 1, 7) z izvibanim ustjem, ravnim dnom in ovalne oblike je izdelan iz grobe, s peskom mešane glin, sive barve in z žlebičastim okrasom na površini. Oblika in okras so vpliv ilirsko — keltske tradicije.¹¹ Glini primešan pesek, faktura in okras so dokaz za lokalni proizvod lonca. Delan je bil na lončarskem vretenu. Najbližje paralele za lonec imamo v bližnjem Dobrovniku,¹² Ptuj¹³ in Slovenskih goricah.¹⁴ Ta oblika lonca je časovno dolgotrajna.¹⁵ Navadno se pojavi že sredi 1. stoletja (Ptuj), v glavnem pa je najbolj razšir-

⁹ S. Pahlč, AV 11—12, 1960/61, 93, 97.

Isti, CZN, n. v. 4, 1972, 103 ss.

¹⁰ S. Pahlč, CZN, n. v. 1, 1965, 41.

¹¹ B. Stumpel, Germania 39, 1961, Abb. 1, 1—4.

¹² S. Pahlč, AV 11—12, 1960/61, 111 T. 1, 4, 5.

¹³ P. Petru, Razprave SAZU 6, 1969, 204.

¹⁴ S. Pahlč, CZN, n. v. 1, 1965, 35.

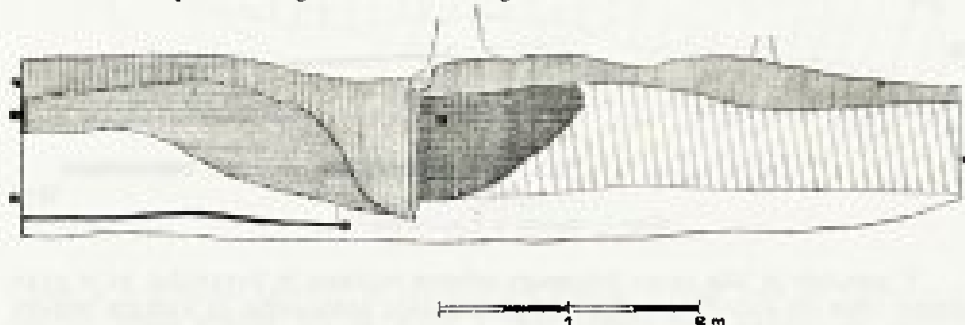
¹⁵ B. Vikič — Nelančič, Starinar n. s. 13—14, 1962/63, 80, 101.

jen konec prvega stoletja in v prvi polovici drugega stoletja.¹⁶ Podoben lonec iz gomile T₁ pri Kapfensteinu je bil najden skupaj s Trajanovim in Hadrijanovim asom in je datiran v čas po letu 117. Sivo rjav koničen pokrov z gumbom na vrhu, izdelan na lončarskem vretenu, sodi prav tako v vrsto domače keramike. Podobni pokrovi so značilni za čas med prvim in drugim stoletjem. Najbližje paralele za naš pokrov so iz Dobrovnika,¹⁷ Dolge vasi pri Lendavi,¹⁸ iz Benedikta v Slovenskih goricah¹⁹ in iz sosednje Avstrije (Gersdorf, Rekawinkel, Winten).²⁰

V primeri z loncem in pokrovom pa se nizki pladnji z ravnim dnom, poševno steno, uvitim ustjem in z rdečo prevleko na površini naslanjajo na rimske — severno-italske oblike. Časovno so prav tako dolgotrajne oblike — vse do 4. stoletja.²¹ Verjetno so import iz širše okoliških delavnic bližnjega Poetovia in iz Savarie. Izdelani so iz dobro očiščene gline, ki je rdeče žgana, njihova površina pa ima sledove barvanja z rdečo barvo. Pladenj iz žganine 1 (T₁, 1) ima na dnu ob notranjem robu napis ali znak (sl. 9, 1), znak ima tudi pladenj, najden na žganini 3 (T. 1, 2), sl. 9, 2. Podobni znaki so tudi na loncu in skodelici iz gomil pri Kapfensteinu²² in Wiesu,²³ kjer avtorji pripisujejo take vrezline lastniku posode. Najbližje paralele za naše pladnje so iz Vučje gomile,²⁴ iz benediške okolice in Zg. Voličine,²⁵ Sp. Hajdine²⁶ in iz drugih krajev Jugoslavije.²⁷ Čas njihove porabe je pretežno 1. stol. in začetek 2. stoletja. V isti čas postavlja podobne plitke pladnje tudi P. Petru iz rimskih grobov na Dolenjskem.²⁸ Pladnji, najdeni v Gersdorfu,²⁹ Rekawinkelnu,³⁰ Bernsteinu³¹ in Wintenu, Kilblu in Winklerwaldu,³² so datirani v 2. pol. prvega stoletja in v

Legenda slike 8:

1 sivorjav gozdni humus	4 gramoz pomešan s prstjo in s sprinki
2 rjava prst pomešana z rumeno mlvko	5 osnovna plast — sivorjava prst
3 siva mlvka pomešana z gramozom	6 žganina

Slika 8: Gomila 2, Z profil odseka A

¹⁶ W. Alzinger, *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 7, 1965, 62, 70, Abb. 3, 1.

¹⁷ S. Pahič, AV 11--12, 1960/61, 111, T. 6, 1--3.

¹⁸ I. Miki, AV 9/10, 1958/59, 175, T. 5, 1.

¹⁹ S. Pahič, CZN, n. v. 1, 1965, 3, T. 1, 10.

²⁰ M. Grubinger, *Schild von Steier*, 2, 1953, 91.

J. Garbsch, *Bayerischen Akademie der Wissenschaften* 5, 1965, 139, T. 34, 8, 11, 9.

A. Schorgendorfer, *Die römertätliche Keramik der Ostalpenländer*, *Sonderschriften des Deut. Arch. Inst.* 1942, 15, T. 10, 149.

²¹ S. Pahič, CZN, n. v. 1, 1965, 36, op. 49.

²² W. Alzinger, *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 7, 1965, 68 s.

²³ V. Radimsky — J. Szombathy, *MAG* 18, 1888, 104.

²⁴ S. Pahič, CZN, n. v. 8, 1972, 186, T. 1, 7.

²⁵ Istl, CZN, n. v. 1, 1965, 36, T. 1, 6, T. 5, 3--5.

²⁶ Z. Subić, *VS* 11, 1966, 1967, 125, T. 3, 3, 7.

²⁷ B. Vikič — Belančič, *Starinar* n. s. 13--14, 1962/63, 105.

²⁸ P. Petru, *Razprave SAZU* 6, 1969, 204.

²⁹ M. Grubinger, *Schild von Steier* 2, 1953, 89, Abb. 6.

³⁰ J. Garbsch, *Bayerischen Akademie der Wissenschaften* 5, 1965, 139 ss., T. 33, 16.

³¹ Istl, o. c., T. 40, 44, 45.

³² A. Schorgendorfer, *Die römertätliche Keramik der Ostalpenländer*, *Sonderschriften des Deut. Arch. Inst.* 1942, 11, T. 8, 106, 107, 108.

2. stoletje. Iz gomil v Ivancu je podoben pladenj datiran po novcu Marca Aurela v sred. 2. stoletja.⁵³

Keramični izdelki iz gomil pri Gančanih so domače izdelave. Lonec po svoji obliki, ornamentu in grobi izdelavi in pokrov prav tako grobe izdelave, z gumbom na vrhu, kažeta na ilirsko-keltsko dediščino. Pladnji pa so že prevzeli novo italško obliko, vendar niso importirani, temveč izdelani po vzoru italških oblik v domačih delavnicah. V našem primeru ne gre za pokop umrlega skupaj s celimi posodami, verjetno so pokopali ostanke umrlega z že razbitimi posodami.

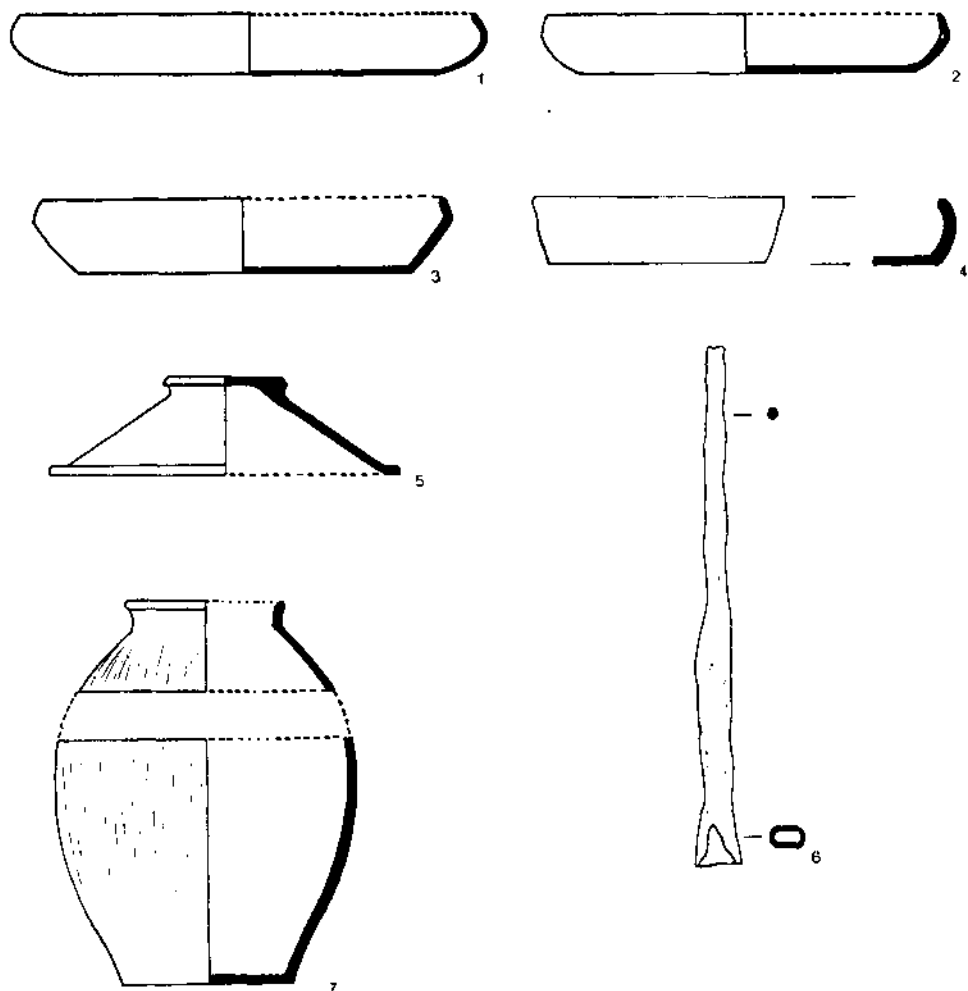
Naši gomili ležita na ravninskem in gozdnem predelu. Okrog prve gomile so bile še tri gomile. Po načrtu učiteljice F. Šnajder so bile že leta 1928 vse tri gomile razkopane, edino sedaj kopana gomila je bila takrat cela. V sredini med gomilami je vrisana globlja jama. Na terenu je poleg kopane gomile vidna še jama in sledovi ene gomile. Druga kopana gomila je osamljena, razen če jo lahko vključimo v skupino razkopanih gomil na njivah onkraj ceste, ki gre iz Gančan v Bogojino. Vendar pa je razdalja med omenjenimi gomilami precej velika, da bi lahko sestavljale celoto. Vprašanje je tudi, kje je bila naselbina ali zaselek prebivalcev, ki so pokopavali v teh gomilah. Vas Ivanci oz. Hižišče (kjer je bila rimska naselbina) je precej oddaljeno od naših gomil, zato je verjetneje, da gre pri nas za pokop prebivalcev, katerih zaselek je bil v bližini naših gomil.

Slika 9: Znaki na pladnjih

Glede pokopa lahko rečemo, da gre za pokop, ki je v prekmurskih gomilah običajen, žgan pokop brez posebj oblikovanega groba s skromnimi pridevki. Gomili pri Gančanih sta kot večina drugih gomil v Prekmurju nastali v času utrjevanja rimske civilizacije ob koncu prvega ali v začetku drugega stoletja našega štetja.

⁵³ E. B. Bonis, *Folla Archaeologica* 9, 1957, 81, Abb. 16, 2, T. 10, 2.

T. I. Najdbe iz gomil pri Gančanih, 1-5, 7 = 1 : 2, 6 = 1 : 4

ANTIQUE MOUNDS IN THE NEIGHBOURHOOD OF GANČANI

Summary

In 1974 the archeological team of Murska Sobota's Museum (Pokrajinski muzej Murska Sobota) probed two mounds in the vicinity of Gančani (Photo No. 1 and 2). Both of them are overgrown with pretty large pine-trees so that it was impossible to probe the mounds completely. We did our probing them in sections so that their central and peripheral parts were included. We dug up the first Mound No. 1 in four sections (Photo No. 3). The Stratigraphy of profiles can be seen on photoes No. 4 and 5. Three Burnt remains were found, all of them on replenished layer of the Mound. At the brim of the Burnt remains No. 1 a fine plate in pieces was found (T. 1, 1), on the Burnt remains No. 2 there was a brush marking pot in pieces (T. 1, 7), and a pointed pot-lid (T. 1, 5), while on the Burnt remains No. 3 there were two plates in pieces (T. 1, 3, 2). Mound No. 2 was dug up in two sections (Photo No. 6). The Stratigraphy of profiles can be seen on photoes No. 7 and No. 8. In the Mound

a poor grave was found with some remains of human bones — which had not been completely burnt — a plate and an iron pilum, both in pieces (T. 1, 4, 6).

Beside Iron pilum only pottery was found in the Mound, which is by all means a very important component for a Study of Economy and Culture. Our examples do not show any abundance of sigillate and signet pottery, what we do have is an ordinary domestic pottery that had been used in everyday's life. An oval pot with a turned outlet and flat bottom was made of rough clay mixed with sand; it is of grey colour and a grooved vertical ornament is seen on its surface. Its form and ornament show the influence of the Ilir and Celtic tradition. Its grey-brown pot-lid with a pointed form and a knob on its top also belong to domestic pottery. What we have mentioned about pot-lid does not refer to plates with a flat bottom, oblique wall, turned outlet and red cover on surface — their influence comes namely from Roman-North Italic forms. They seem to have been imported from the nearby work-rooms of Poetovia or Savaria.

Our Mounds are on a plain woodland. Around the first Mound there were also three other Mounds found (They have been just dug up). The second Mound is a secluded one unless we include it into the dug up mounds of the field across the road Gančani—Bogojina; but still the distance between the mounds is too large so that they cannot form a unit. Besides, it is also not known where was the settlement-hamlet of those inhabitants who had buried their followers in these mounds. The village Ivanci or Hižišče (the antique settlement might have been there) is pretty far from our Mounds so that it is believed that we should deal with a burial of those inhabitants whose hamlet was in the vicinity of the Mounds.

The burial we have mentioned is not exceptional at all, it is a typical Prekmurian Burnt-burial — a common grave with some poor supplements. The Mounds in Gančani — as nearly all of Prekmurian graves — appeared at the time of Roman civilization, its consolidation, at the end of the first or in the beginning of the second century B. C.

SREDNJEVEŠKO GOSPOSTVO SLOVENJ GRADEC

Jože Koropec*

UDK 332(091)(497.12-17 Slovenj Gradec)»10/15«

KOROPEC Jože: Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec. (La domaine de Slovenj Gradec au moyen âge.) Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 16—32.

Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v angl., 1 karta.

Zgodovino srednjeveškega gospostva Slovenjega Gradca lahko spremljamo od konca 11. stoletja. Izoblikovalo se je kot osrednje v slovenjegraški posebni pokrajini, ki so jo začeli šele v 15. stoletju imeti za sestavni del Stajerske. Po njem so se imenovali Windischgrätzci, ki so sem prišli na začetku 13. stoletja in že po pol stoletja več pomenjali drugod. Med 1251 in 1334 nametimo v virih večkrat na slovenjegraško kovnico srebrnikov. V urbarju gospostva (okoli 1500) je bilo popisano 118 podložnih družin in 68 pušč. Sredi 16. stoletja je živelo v mestu 43 v glavnem obrtniških družin.

UDC 332(091)(497.12-17 Slovenj Gradec)»10/15«

KOROPEC Jože: The Manorial Estate of Slovenj Gradec in the Middle-Ages. Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 16—32.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 1 chart.

We can follow the history of the manorial estate of Slovenj Gradec during the Middle-Ages since the end of the 11th century. It formed itself as a central one in the specific region of Slovenj Gradec, which was being comprehended as a constituent part of Styria only in the 15th century. The Windischgrätz have been named after it. They came there at the beginning of the 13th century, and after half a century they had already more significance elsewhere. Between 1251 and 1334 we repeatedly come across the mint of silver coins at Slovenj Gradec in the sources. In the urbarium of the manorial estate (about the year 1500) 118 subjected families and 68 wastes were registered. In the middle of the 16th century there lived in general 43 artisan's families in the town.

V mislinjskem svetu predstavlja veliko ilirsko grobišče na Legnu, vzhodno od Slovenjega Gradca, nekaj izpred sredine 1. tisočletja pred našim štetjem najstarejšo sled človeka. V zadnjem stoletju pred našim štetjem so živeli keltizirani Iliri na Grajskem hribu pri Starem Trgu. Prednik Starega Trga je bil med 1. in 4. stoletjem našega štetja rimski Colatio ob pomembni cesti Celeia—Virunum.¹

O Slovencih, ki so prišli k Mislinji iz celjske smeri pod konec 6. stoletja, spregovori arheologija s pokopališčem v Puščavi za Grajskim hribom šele v 10. in 11. stoletju.²

* Dr. Jože Koropec, profesor Pedagoške akademije Maribor.

¹ Jaro Sašel: Kaj nam pripovedujejo arheološke najdbe o krajih, kjer je pozneje nastal Slovenj Gradec, Slovenj Gradec ob 700-letnici, 1951 (Sašel), 6—10; Arheološka najdišča Slovenije 1975, 273—277.

² Sašel, 10.

letu 1186 ali 1187 drugič sta belinjska opata dosegla, da jima je celo papež priznal pravice do Pankracijeve kapele.¹⁹ Župnik in arhidiakon Bertold je moral 1178 obljubiti, da bo vrnil starotrški Pankracijevi župniji odtujeno premoženje in da ga ne bo znova zapravljajal.²⁰ Po njegovi smrti se je cerkve polastil vendarle istrski mejni grof s sinom. Zadnjič si je belinjski opat zaželel Pankracijevo cerkev leta 1246.²¹ Pred 1189 je podaril Henrik Trušenski šentpavelskemu samostanu 10 kmetij v dolini Sečnice (Sezniz).²²

Leta 1192 je umrl za gobavostjo prvi štajerski knez Otakar VI. Traungavc, zadnji svojega rodu. V areški cerkvi nad Rušami na Pohorju srečamo njegov nagrobnik. Že leta 1197 je imel istrski mejni grof Bertold IV. Andeški (1188 do 1204), gospod Kranjske, vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije, ministeriale po Koroški, Slovenjegraškem (Windissgraze) in po Kranjski. Slovenjegraško je bilo takrat pokrajina, ki je niso smatrali za sestavni del katerekoli sosedne dežele.²³ Leta 1202 se je pravdal Bertold IV. s sestro, ki je hotela tudi četrtino andeške posesti po Slovenjegraškem. Upal je, da bo v pravdi zmagal, in je že kar obljubil omenjeno četrtino oglejskemu patriarhu Peregrinu II. (1195 do 1204).²⁴ Po smrti Bertolda IV. Andeškega (1204) so spisali v žički kartuziji lažno listino. Z njo bi naj bil Bertold IV. podaril menihom nekaj žita in sladja letno po Slovenjegraškem, nadalje bi naj lahko tam žički samostan svobodno tovoril in trgoval.²⁵

Peregrinov naslednik patriarh Wolfer (1204—1218) se je mudil julija 1205 mimogrede v starotrškem župnišču na Grajskem hribu (Grez in curia plebani),²⁶ avgusta 1211 pa se je zadrževal na Grajskem hribu istrski krajišnik Henrik Andeški.²⁷ Med 1214 in 1220 je živel tu po volji Andeškega plemič Her(man) s sinom Ortolfom. Že ta Herman je bil morebiti iz rodbine plemičev Diengen, prednikov Windischgrätzov, ki so jih Andeški privedli z rodnega Bavarskega.²⁸

Od 1207 je bil Henrikov brat Bertold Andeški nadškof v ogrski Kaloči, 1218 je postal oglejski patriarh. Leta 1218 srečamo v njegovi službi viteza Bernharda z Grajskega hriba (Graeze), nato še v njegovi bližini 1225 ministeriala Henrika, 1227—1247 Otona, 1242—1248 Ulrika in 1250 Wolfa, vse z Grajskega hriba.²⁹ Januarja 1226 je patriarh obiskal slovenjegraško pokrajino. Prebival je v župnišču v gradu (in castro) na Grajskem hribu.³⁰ Sem si je prišel poiskat zadnje bivališče julija 1228 Henrik Andeški, gospodar Slovenjegraškega.³¹ Oktobra je obiskal patriarh, sedaj edini lastnik Slovenjegraškega, bratov grob. Takrat so se mudili v njegovem spremstvu domači vitezi Henrik, Berenger, Ortolf in Friderik.³² Znova je bil patriarh na Grajskem hribu in v Starem Trgu decembra 1239.³³ Takrat je že živelo ob zgornji Mislinji samostojno patriarhovo gospodarstvo Valdek, na severu ob Dravi pa gospostvo Vuze-

¹⁹ Kos IV, 365

²⁰ Kos IV, 310

²¹ Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev V, 1928 (Kos V), 415

²² Kos IV, 241

²³ Kos IV, 456

²⁴ Kos V, 12

²⁵ Kos IV, 379

²⁶ Kos V, 57

²⁷ Kos V, 95

²⁸ Kos V, 125

Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, 1962 (Pirchegger), 177

²⁹ Kos V, 159, 216, 232, 382

J(oseph) Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III, 1903 (Zahn III), 67, 98

Franz Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain II, 1884, 1887 (Schumi II), 131

³⁰ Kos V, 218—219

³¹ Kos V, 241

³² Kos V, 244

³³ Kos V, 353

nica.³¹ Leta 1238 je bila Vuzenica že sedež župnije, čeravno ji še do 1265 šmartinski župnik tega ni priznal.³² Patriarhove ministeriale po Slovenjegraškem je nadziral vsakokratni starotrški župnik pri Pankracijevi cerkvi kot vicedom (1228—1304).³³ Proč od Grajskega hriba se je vzpenjal mislinjski rojak učeni magister Henrik. Leta 1230 je bil gosposvetski prošt, 1231 že sekavski škof.³⁴

Za patriarha se je selilo slovenjegraško ime z Grajskega hriba in iz Starega Trga ter tržišče iz slednjega v ugodnejše ob prometni cesti ležeči in že nekaj časa načrtno v tržno smer razvijajoči se novi nastajajoči Slovenj Gradec. Ko je patriarh Bertold tu posvečal v čast svoje umrle svete nečakinje Elizabete v novem trgu cerkev kot starotrško Pankracijevo podružnico, je podelil 1251 celotno gospostvo z imenitno prezidanim gradom — cerkvijo, novi trg (forum) in druge kraje v slovenjegraški pokrajini (prouincia) s sodnimi in vsemi pravicami, z ministeriali in podložniki, kovnico denarja (moneta) in mitnico (muta) svoji patriarhiji. Ministeriali, kaštelani in fevdniki naj uživajo oglejsko ministerialno pravo, posebej pa še pravico do trajnosti fevdov. Med pričami te darovnice je bil tudi grajski pisar Henrik.³⁵

Leta 1255 je upravljal za novega patriarha slovenjegraško gospostvo kaštelan Krafft, kapetan slovenjegraške pokrajine (capitaneus contrate) pa je bil Oton II. Dravograjski (1254—1261).³⁶ Leta 1256 ni mogel koroški knez Ulrik III. Spanheim uresničiti svoje prejšnje prenegljene darovnice za posesti pri Slovenjem Gradcu v korist velikovških avgustincev.⁴⁰

Leta 1258 je patriarh že moral moledovati, ker mu je koroški knez Ulrik III. Spanheim, zelo daljni sorodnik Bernarda Spanheima, odtujil Slovenjegraško.⁴¹ Ker je bil Ulrik III. povrh še poročen (od 1248) z nečakinjo patriarha Bertolda Andeškega, mu je Oglej 1261 vendarle izročil Slovenjegraško v fevd.⁴² Da bi navezal pridobljeno nase, Ulrik III. ni zaviral hotenja slovenjegraških tržanov, da bi njihov mladi trg prerastel v mesto, da bi tako postali meščani. Leta 1267 je podvojil tu Žičam že omenjene dohodke in jih oprostil mitnine (muta) in sejmine (theloneum) pri mestu (civitas) Slovenj Gradec.⁴³ Naslednje leto je nastopil proti inflaciji srebrnikov, kovanih v Slovenj Gradcu,⁴⁴ 1269 pa je še pred smrtjo priznal Slovenjegraško za patriarhijsko last.⁴⁵ Za časa Ulrika III. Spanheima (-1269) so Windischgrätzi že več pomenjali v štajerskem Bavarskem Gradcu ob Muri kot doma v Slovenjem Gradcu ob Mislinji.⁴⁶ Šentpavelski samostan si je pridobil posesti pri Janžu.⁴¹

Ulrikovo dediščino je prišel prevzemat 1270 češki kralj Otakar II., patriarhovega priznanja pa ni dosegel. Kljub temu se je kraljevi kranjski deželni glavar imenoval 1275 glavar dežele Kranjske, (Savinjske) marke in Slovenje-

³¹ Kos V, 344

³² Kos V, 338
Heinrich Appelt-Gerhard Pferschy, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV, 1, 1960, 119—120

³³ Kos V, 490, 811
Hermann Wiessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae VII, 1961 (Wiessner VII), 96

³⁴ Kos V, 255, 269

³⁵ Schuml II, 140—141

Zahn III, 152—154

³⁶ August Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae IV 1, 1906 (Jaksch IV.), 392

³⁷ Zahn III, 253

³⁸ Hans Pirchegger-Otto Dungern, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Ergänzungs-

heft, 1949, 42

⁴¹ Schuml II, 198—199

⁴² Jaksch IV/1, 570—571

⁴³ Jaksch IV/1, 664

⁴⁴ August Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae IV, 2, 1906 (Jaksch IV/2) 692—693

⁴⁵ Karlmann Tangl, Windischgratz und die Herren von Windischgratz bis zur Ihrer Erhebung in den Freiherrenstand im Jahre 1551, MHVS XII, 1863 (Tangl), 165

⁴⁶ Karlmann Tangl, Windischgratz . . . MHVS XV, 1867, 77—78

⁴⁷ Beda Schroll, Urkundenbuch des Benedictiner-alfites St. Paul in Kärnten, 1876 (Schroll), 153

graškega.⁴⁸ Nekako v tem času je pridobila krška škofija posesti pri Slovenjem Gradcu, verjetno Šmartno, kar je bilo pozneje v okviru krškega vitanjskega gospodstva.⁴⁹ V severnem kotu Slovenjegraškega se je začelo oblikovati na dominantni pohorski legi nad Dravo, Mežo in Mislinjo novo gospodstvo Bukovje.⁵⁰ Otakarjev poraz 1276 je omogočil patriarhu, da se je znova polastil Slovenjegraškega.⁵¹ Že 1284 je nastopil proti njemu Friderik Leupach,⁵² 1293 se je z drugimi uporniki znova skušal orestiti oglejske oblasti.⁵³ Ob koncu 13. stoletja (1298) je skrbel za patriarhijsko gospodstvo Slovenj Gradec upravnik (purchgrave) Pilgrim,⁵⁴ grajska Pankracijeva cerkev pa je prejela (1300) obširne cerkvene ugodnosti.⁵⁵ Šentpavelski samostan je zabeležil v svojem prvem urbarju 1290 tudi svojo posest v Vrheh (Wolfsbach).⁵⁶

Splošne slabosti v cerkvenih, zlasti še v oglejskih zadevah je izkoristil 1304 koroški knez Henrik Goriški in se polastil slovenjegraške kotline. Novembra je obiskal komaj pridobljeno mesto.⁵⁷ Patriarh se je naslednje leto spoprijaznil z nastalim stanjem in izročil osvojeno za 30 let v fevd koroškemu knezu, ki je zaupal upravo nad Slovenjegraškim svojemu deželnemu glavarju Konradu Aufensteinu.⁵⁸ V letu 1305 prvič srečamo kraj Selovec (Silautz),⁵⁹ pa tudi prva znana slovenjegraška mestna sodnika (richter) Henrika in za njim Valhuna.⁶⁰ Mesto so sodniku pomagali voditi (1313) svetniki (consilarii) in občina meščanov (communitas).⁶¹ Med 1308 in 1311 je bilo Slovenjegraško v rokah Habsburžanov, ki so bili takrat v vojni s koroškim knezom.⁶² Grad na Grajskem hribu so zavzeli njihovi ljudje po 12-dnevnem obleganju 13. julija 1308.⁶³ Aufenstein je upal v zmago koroškega kneza in si 1308 znova zajamčil grad in mesto, ko je plačal 400 mark.⁶⁴ Leta 1311 je res znova prevzel Slovenjegraško, ki se je še vedno (1314) smatralo za posebno pokrajino.⁶⁵ Aufenstein, ki se je zavezal za popravila pri gradu do 100 funtov, je dosegel, da mu je knez Koroške obnovil 1316 zastavno pravico, tri leta kasneje pa je prevzel knežje fevde, navadno vezane na gospodstvo Slovenj Gradec.⁶⁶ Aufenstein je imel v svojem gospodstvu oskrbnika (1318 schaffer). Leta 1318 so se pojavile prvič Dovže in Turiška vas (Tuerk),⁶⁷ iz leta 1331 pa poznamo najstarejši zapis imena Stari Trg Antiquum forum.⁶⁸ V mestu so se že 1313 zadrževali židje ter posojali denar.⁶⁹ Gotovo jih je pritegnila kovnica denarjev, ki je stala pri Elizabetini

⁴⁸ Tangl, 165—167

Heinrich Appelt-Gerhard Pferschy, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV* 2, 1964, 237—239

⁴⁹ Heinrich Appelt-Gerhard Pferschy, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV* 3, 1967, 337—338

⁵⁰ Pirchegger, 215

⁵¹ Hermann Wiessner, *Monumenta historica ducatus Carinthiae V*, 1956 (Wiessner V), 325—327

⁵² Pirchegger, 169

⁵³ Listine 1259 d, 1441 ab, Stajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda)

⁵⁴ Herman Wiessner, *Monumenta historica ducatus Carinthiae VI*, 1958 (Wiessner VI), 273

⁵⁵ Listina v Pokrajinskem arhivu v Marlboru (PaM)

⁵⁶ Walter Presacher, *Die mittelalterlichen Urbare des Benediktiner-Stiftes St. Paul in Kärnten 1289/90 und 1371/72*, 1968, 201—203

⁵⁷ Listina 1668 a, Sda

⁵⁸ Alberl Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, 1859 (Muchar VI), 159

⁵⁹ Schroll, 188

⁶⁰ Wiessner VII, 106, 121

⁶¹ Listina 1772 b, Sda

⁶² Tangl, 169

⁶³ Wiessner VII, 170

⁶⁴ Pirchegger, 169

⁶⁵ Hermann Wiessner, *Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII*, 1963 (Wiessner VIII), 78

⁶⁶ Listini 1817 b, 1855, Sda

⁶⁷ Listina 1839 a, Sda

⁶⁸ Davorin Trstenjak, *Zgodovinske črtice o nekdanji provinci Windsehratz, Kres I*, 1881, 669

⁶⁹ Prepis listine v Arhivu Slovenije v Ljubljani (AS)

dol), Razbor, pod Plešivcem (Pleswicz), (Destovez), Dovže, (Sriden), Žabja vas, pri Tomažu (v Golavabuki), Turičnik, Straže (Wartnaw), Šent Ilj, Dobrova (Hard), Gradišče (Purchstal), Raduše, ob Sečnici, Sele (sel), Gmajna, skratka po vsem Slovenjegraškem. Posamezna podložna družina je dajala v župnišče letno do 6 mer (mensura) rži ali pšenice, 3 do 20 posod (urna) sladja, ovco, do 5 piščet, do 40 jajc, čehuljo lanu ali volne, najpogosteje do 10 srebrnikov, nekatere tudi prašiča, nakaj sirov in plečeta. Poleg kmetovanja so si iskali kruha drugegače kovač in tesar v Dovžah, lončar v Podgorju, 3 mlinarji v Suhem dolu in pod Plešivcem.⁹³

Po volji Habsburžanov so nasledili Devinske v zastavljcnem slovenjegraškem gospostvu — komaj še oglejskemu fevdu — Walseeji: Rudolf 1397-1404, Friderik 1405, Rajnpreht 1416-1417.⁹⁴ V imenu Walseeja je upravljal gospostvo 1412 Herman Mutl, župnikov brat.⁹⁵ Leta 1407 so začeli smatrati Slovenjegraško za sestavni del Štajerske.⁹⁶ Ko se je ubežni patriarh poslavljaj ob svojem obisku 1425 v Slovenjem Gradcu, se je z njim poslavljaj dvestoletna oglejska posvetna oblast od cvetočega mesta.⁹⁷ Župnik Bizancij Mutl (1391 - 1431) je zgradil pred 1397 Radingundino cerkev v Starem trgu.⁹⁸ Živel je v župnišču (1404)⁹⁹ v mestu za varnimi mestnimi vrati (1404) med premožnimi meščani. Med njimi so se poklicno udeještovali Kursner (krznar) pred 1404, kovač in zlatar 1412.¹⁰⁰ Mestnemu sodniku je pomagalo voditi mesto 5 svetnikov.¹⁰¹ Leta 1419 je zrastle v mestu sirotišnica, ustanova Janeza iz Loke.¹⁰² V Elizabetini cerkvi srečavamo od 1412 Anin oltar, od 1447 Andrejev.¹⁰³ v okolici pa v tej dobi prvič Žabjo vas (1404) pri Šmartnem.¹⁰⁴ Troblje (Rotenpach 1407) pri Gradišču,¹⁰⁵ (Trebegotsch 1411),¹⁰⁶ Lovrenčevo cerkev (1419),¹⁰⁷ Marijino cerkev v Trobljah (1425),¹⁰⁸ Šentvidovo cerkev (1438) nad Valdekom,¹⁰⁹ Jurijevo cerkev (1447) v Legnu¹¹⁰ in Lepo vas (1449).¹¹¹ Leta 1435 je prenehala zastavnost Walseejem in poslej so Habsburžani sami postavljaj slovenjegraškemu gospostvu svoje upravnike z letno plačo 50 funtov, tako 1435 - 1449 Viljema Metza,¹¹² 1470 - 1483 Iljo Schulthäuzingerja,¹¹³ 1484 - 1489 Lenarta Brezingerja.¹¹⁴ Neposrednost habsburške oblasti naj bi blagodejno čutilo tudi mesto. Vladar mu je razširil 1436 sodne pravice, zase si je pridržal le še razsojo pri

⁹³ Starolrški urbar okoli 1400, Nadškofski arhiv v Ljubljani (NaL)

(archivallje NaL sem uporabljal po Mravljakovih prepisih, hranjenih v PaM)

⁹⁴ Notranjeavstrijska listina 32 m, Sda
Listine 4160 a, 4221, 4623 f, 4655 d, Sda
Muchar VII, 60

⁹⁵ Listina 4498, Sda

⁹⁶ Pirchegger, 177

⁹⁷ Notranjeavstrijska listina 67, Sda

Listina 23, VIII, 1499, NaL

Muchar VII, 182

⁹⁸ Listina 3915 c, Sda

Listina 7, VII, 1431, NaL

(Josef) Zahn, Archivalische Untersuchungen, BKSGQ 7, 1876, 115

⁹⁹ Listina 4156, Sda

¹⁰⁰ Notranjeavstrijska listina 42, Sda

Listina 4510, Sda

¹⁰¹ Listina 4498, Sda

¹⁰² Notranjeavstrijske listine 27, 27 m, 30 m, 32 m, 32 s, 33 f, 33 m, 33 s, 36 m, 37 m, 38 m, 42 42 f

43 m, 43 q, 44, 46, 50, 51, 55, Sda

¹⁰³ Listina 4498, 6071 b, Sda

¹⁰⁴ Hermann Wressner, Gurker Urbare, 1951, 265

¹⁰⁵ Listina 4323 b, Sda

¹⁰⁶ Listina 4451, Sda

¹⁰⁷ Listina 12, III, 1419, NaL

¹⁰⁸ Listina 5027, Sda

¹⁰⁹ Listina 5590, Sda

¹¹⁰ Notranjeavstrijska listina 43 m, Sda

¹¹¹ Listina 12, XII, 1449, NaL

¹¹² Listina 6166 b, Sda

Notranjeavstrijska listina 83, Sda

Muchar VII, 243

¹¹³ Alberl Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VIII, 1867 (Muchar VIII), 81

Pirchegger, 172

¹¹⁴ Muchar VIII, 142, 156

Hribovski podložniki so morali oddajati še letve in deske. Desetino je bilo treba plačevati posebej, župnik je dobil zanjo letno 68 mark (marka = 160 srebrnikov). Pri Vidu je živel Šnajder. v Bukovski vasi Satler (sedlar) in mlinar. Množili so se prvi osebenjki.¹³⁶ Pankracijevi župniki so imeli že 1330 pravico do lova. Leta 1455 je župnišče odredilo 11 podložnikov za lovce. Kdor se je odredbi upiral, tega so kaznovali z globo 5 mark.¹³⁷

S turškimi vdori so nastopili za mislinjski svet hudi časi. Po njem so se pomikali Turki s Koroške ali pa vanjo 1473, 1476, 1478, 1480 in 1483. Upravnik Schulthäuzinger je zgradil v mestnem obzidju močan stolp. Leta 1473 se je postavil Turkom po robu, bil pa poražen.¹³⁸ Kronist je tedaj zapisal: »Otroci so brez staršev, revščina ljudstva je velikanska, ubiti ljudje leže po poljih in cestah od Feldkircha (Trga na Koroškem) do Slovenjega Gradca, ozračje je nasičeno s smradom požganih hiš in vasi.«¹³⁹ Turški pohod 1476 je popisal novi starotrški župnik Martin Scharfwind (1475 - 1512).¹⁴⁰ Na Galovo (16. oktobra) so se vračali Turki s Koroške in prenočevali v Pamečah, Žabji vasi ter nato pri Šent Ilju. Požgali so Šent Ilj, Lenart v Stražah, novi Ahac v Vokarju, Ulrik v Zgornjem Podgorju, Lovrenc, Tomaž v Golavabuki in 27 Pankracijeve domačij. Nekaj podložnikov so ubili, nekaj odvedli. Župnik je za tem utrdil Pankracijevo cerkev in jo oskrbel s trajno posadko. Jeseni 1477 so po župnikovem sporočilu zelo pustošile kobilice.¹⁴¹ Avgusta 1478 so bili Turki znova pri Slovenjem Gradcu. Med drugim so odvedli tudi nekega premožnega podložnika. Žena ni javila vsega, kar ji je ostalo po možu. V ječi je priznala skrit denar (blizu 50 funtov, funt = 240 srebrnikov). Župnik ji ga je odvezel. Jemal je povsod, kjer je umrl gospodar, ni se zadovoljil samo z umrlino. Zanimala ga je zaloga ajde, prosa, krušnega žita, govedo, konj, vreden 5 mark, zanimali so ga plug, brane, kosa, skrinje v kašči in še in še.

Po cesarjevem ukazu 1478 so morali poseliti prazne hiše v mestu, okoličani pa utrjevati Grajski hrib.¹⁴² Gotovo je pri tem trpel bližnji vinograd (1488).¹⁴³ Od gospostva so se izločile Kotlje. Leta 1479 jih je imel Sigmund Prüsenk in jih vezal na Štatenberg.¹⁴⁴ Slovenjegraški grajski upravnik je prevzel 1481 od cesarja v upravo tudi doklado na vino, za njim pa 1484 Henrik Tilinger v najem mitnino, voznino in skladiščnino.¹⁴⁵ Urbar samostana St. Georgen am Längsee na Koroškem osamljeno izpoveduje, da posedujejo njegovi podložniki pri Slovenjem Gradcu pri Vrheh 17 kmetij in 4 pridružene kmetije. Letno so oddali v samostan 6 mark srebrnikov.¹⁴⁶

Leta 1489 so se polastili Mislinjske Ogri. Grajski hrib so vzeli z orožjem, mesto se jim je predalo.¹⁴⁷ Ko je po dveh letih postala pokrajina zopet cesar-

Listini 17. III. 1472, 7. III. 1487, NaL

Urbar gospostva Slovenj Gradec 1576, Stockurbare 85/203-205, Sda

¹³⁶ Starotrški urbar 1452, NaL

¹³⁷ Starotrški urbar 1452, NaL

Muchar VI, 253

Tangl, 180

¹³⁸ Tangl, 174

Muchar VIII, 81, 92

Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III, 1956 (Grafenauer III), 42-46

¹³⁹ Grafenauer III, 43

¹⁴⁰ Listini 7573, 29. XI. 1512, Sda

¹⁴¹ Starotrški urbar 1476, NaL

Muchar VIII, 92

¹⁴² Franz Mayer, Materialien und kritische Bemerkungen zur Geschichte der ersten Bauernunruhen ... BKSGQ 13, 1876 (Mayer), 3

¹⁴³ Listina 8. I. 1488, NaL

¹⁴⁴ Muchar VIII, 116

¹⁴⁵ Tangl, 174

¹⁴⁶ Hermann Wiessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae XI, 1972 (Wiessner XI), 215

¹⁴⁷ Urbar samostana St. Georgen am Längsee 1486, Rokopis GV 3/18, 74-75, Koroški deželni arhiv v Celovcu

¹⁴⁸ Muchar VIII, 158

jeva, je dobil slovenjegraško gospostvo v upravo najprej koroški deželni maršal Ladislav Prager,¹⁴⁸ nato pa 1493 njegov brat Franc. Slednji je obljubil, da bo oddal komori vsako leto po 100 funtov, da bo popravil ruševine na Grajskem hribu in da bo adaptiral Schulthäuzingerjev stolp v mestnem obzidju za novo središče gospostva.¹⁴⁹ Pragerjev naslednik je bil Hans Grünwald (1494-1498).¹⁵⁰ Mesto, ki ga je pestil požar pred 1509, je obdajal na izpostavljenih mestih jarek na zunanji strani obzidja (1500).¹⁵¹ V prostoru pred zgornjimi vrati so zrastle v predmestju nova stavbišča, med njimi mlin (1494).¹⁵² Meščani se zahajali v mestno kopališče (1498) nasproti starega župnišča.¹⁵³ Piermaister je varil zanje pivo (1498).¹⁵⁴ Mestni sodniki v tej dobi so bili: Matija Kefer (1487), Viljem Kursner (1490), Jurij Blatnik (1493), Andrej Ledrer (1494), Gašpar Rimer (jermenar 1498 in 1511), Peter Kursner (1500), Andrej Flajšaker (1503) in Lenart Rimer (1515).¹⁵⁵ Podjetni župnik Scharfwind se je zelo pobrigal pri Radigundini cerkvi za že 1459 ustanovljeno Marijino bratovščino, ki je štela že 63 članov. Pristopnina je bila visoka, bratovščina bogata.¹⁵⁶ Na kmetih je imela 1488 v reji 85 krav, lastnih podložnih družin pa šest.¹⁵⁷

Za čas okoli 1500 sta se ohranila urbar in zbir dohodkov slovenjegraškega gospostva oziroma urada (Ambt). Urad so sestavljale župe Razbor, Šent Ilj in Golavabuka. V urbarju je bilo popisanih 118 podložnih družin: 2 tretjini na kmetijah, 1 tretjina na domcih in polovičnih kmetijah, popisanih pa je bilo tudi 68 pušč. V župi Razbor srečamo ledinska imena Glanntz, Pach, Potgar, Werdn, Edling in cerkev, v župi Šent Ilj ledinska imena Ebn, Tuel, Rcpp, Lak, Vokarje (Okriah) in Turjak (Driak), v župi Golavabuka ledinsko ime Gabria in Kremžarjevo domačijo.¹⁵⁸ Zbir dohodkov predstavi v župi Razbor 41 podložnih družin, v šentiljski župi 44 in v župi Golavabuka 39. Od vseh 124 družin je zbral upravnik letno 64 funtov, 66 mernikov pšenice, 261 mernikov rži, 16,5 mernikov ječmena, 772 veder ovsca, 124 svinj, 124 ovac, 405 sirov, 248 kur in 2480 jajc. Obveznost tlake so izpolnjevali podložniki s pospravljanjem domikalnih travnikov in z obdelavo grajskih vrtov. Koteljski župljani so morali oddati letno slovenjegraškemu upravniku 1 funt, 12 mernikov pšenice, 30 mernikov rži in 100 mernikov mešanega žita desetine, slovenjegraški mitničar 53 funtov in meslni sodnik 11 funtov, nabranih pri meščanih.¹⁵⁹

Na začetku 16. stoletja je posojal cesarju težke denarje Franc Dietrichstein, zato je dobil 1505 v zastavo slovenjegraško gospostvo z deželskim sodstvom in mitnico.¹⁶⁰ Njegova človeka sta bila glavni logar Jurij Fuks (1509) in upravnik gospostva Andrej Graben (1510).¹⁶¹ V dneh od 8. do 11. junija 1514 je cesar Maksimilijan I. obiskal Dietrichsteina v Slovenjem Gradcu.¹⁶² Naslednje leto so se v mestu zbirali zgornještajerski plemiči za pohod proti slovenskim kmeč-

¹⁴⁸ Muchar VIII, 165, 180

¹⁴⁹ Listina 9480, Sda

¹⁵⁰ Listina 9682, Sda

Muchar VIII, 188

¹⁵¹ Muchar VIII, 238

¹⁵² Listina 14. X. 1494, NaL

¹⁵³ Starotrški urbar 1498, NaL

¹⁵⁴ Starotrški urbar 1498, NaL

¹⁵⁵ Listina 7623 d, Sda

¹⁵⁶ Listine 24. VIII. 1476, 7. III. 1487, 21. I. 1490, 3. V. 1492, 28. X. 1493, 14. X. 1494, 26. II. 1498,

20. III. 1500, 14. II. 1503, 7. IX. 1511, 25. V. 1515, NaL

¹⁵⁷ Listina 6756, Sda

¹⁵⁸ Urbar Radegundine cerkve 1488, NaL

¹⁵⁹ Starotrški urbar 1452, NaL

¹⁶⁰ Urbar gospostva Slovenj Gradec 1500, Slockurbar Pettau XI-IX, 125, Sda

¹⁶¹ Zbir dohodkov gospostva Slovenj Gradec okoli 1500, Tirolski deželni arhiv v Innsbrucku

¹⁶² Listina Graz 25. X. 1510, Sda

Muchar VIII, 226

¹⁶³ Georg Göbl, Urkunden-Regesten, MHVS XIV, 1866, 202

Muchar VIII, 243

¹⁶⁴ Listina Windschgratz II. VI. 1514, Sda

Muchar VIII, 253-255

kim puntarjem tako kot pozneje 1522 in 1523 za boje s Turki.¹⁶³ Skozi Slovenj Gradec je šla 1515 plemiška vojska pred celjsko bitko s kmeti.¹⁶⁴ Za Dietrichsteinom je razpolagal s slovenjegraškim gospodvom Ditrik Hertisch (1518 - 1528). Njegov upravnik je bil Matija Pustricer (1528).¹⁶⁵ V teh letih so se izoblikovala na račun slovenjegraškega gospodstva nova gospodstva: Feldenhofen, Gallenhofen in Gradišče. Slednje (25 funtov imenja) je kupil 1516 od Himmelbergerja Gaisruck.¹⁶⁶ Feldenhofen (imenje 23 funtov) je imel v posesti isto leto Jurij Hantz,¹⁶⁷ Gallenhofen je bil takrat (1517) nekaj večji (25 funtov imenja).¹⁶⁸ Leta 1520 je tekla v mestu obrtnikova hrusilnica (Schliff Statt), 1521 pri mestu cerkveni mlin.¹⁶⁹

V Elizabetini mestni — še vedno podružnični — cerkvi sta bili 1501 naročeni dve vsakdanji zgodnji maši. Cerkev je bila za ta namen posebej obdarjena. Leta 1523 so nastavili urbar beneficija za ti maši. Duhovniku je po njem bilo na razpolago poleg 17 podložnih družin še 1 posest, 2 pušči, 1 mlin, 33 njiv, 9 vrtov, 5 travnikov in še nekaj drobnarij. Ti podložniki so živeli na različnih koncih. Tako pri Janžu, v Trobljah, pri Helenini cerkvi na Graški gori, v Razborju, na Kozjaku. Za kmetije so služili od pol do tri funte, za njive 60—160 srebrnikov. Njive so imeli v najemu precej meščani, med njimi tudi Hafner (lončar), Hueter (klobučar). Tišler (mizar), Kramer, Pinter (sodar), Veber in Štajnec (kamnosek).¹⁷⁰ Leta 1527 je prijavil župnik 74 družin in 13 osebenjkov, podložnih njegovim cerkvenim ustanovam. V prijavi so nastopali tudi prvi hlapci, dekle, mnoge Evmemije, v Bukovski vasi gostilničar in mlinar.

Cerkveno vizitacijo 1528 je opisal že Josip Mravljak, ki je skrbno in vestno snoval tudi razpravo o slovenjegraški preteklosti. Med meščani, ki so se ogrevali za luteranstvo, so bili tudi Pader (ranocelnik), Vajnprenner (žgarnjar), Šloser (ključavničar), Snajder, 2 Kramerja, puškar, tesar, mestni pisar in Šlezinger.¹⁷¹

Leta 1530 je posodil Ahač Schrot cesarju precej denarja.¹⁷² Zato mu je vladar zastavil gospodstvo Slovenj Gradec z mestnim davkom, ne samo do smrti, temveč tudi še njegovim dedičem za 8 let po Ahacovi smrti. Ahaca lahko zasledujemo med živimi do 1545.¹⁷³ V nastopnem letu Ahacevega gospodovanja je bil Slovenj Gradec gostitelj zasedanja notranjcaavstrijskih stanov. Največ so razpravljali o turški nevarnosti. Slovenj Gradec je Turke zadnjič čutil septembra 1532.¹⁷⁴ Naslednje leto je cesar podelil starotrško župnijo ljubljanski škofiji.¹⁷⁵ Ko je 1535 pisala testament Amalija Holoneška z Majšperka, je namenila nekaj svoje posesti, kar je imel njen mož že konec

¹⁶³ Franz Krones, Materialien zur Geschichte des Landtagswesens der Steiermark, BKSGQ 16, 1879, 26.

¹⁶⁴ Franz Krones, Die landesfürstlichen und landeshaftlichen Patente, BKSGQ 19, 1883, 13—14.

¹⁶⁵ Mayer, 7.

¹⁶⁶ Taggl, 157.

¹⁶⁷ Josip Mravljak, Protestantizem v Slovenjem Gradcu, Slovenj Gradec ob 700-letnici, 1951 (Mravljak), 30.

¹⁶⁸ Pirehegger, 170.

¹⁶⁹ Pirehegger, 172.

¹⁷⁰ Pirehegger, 171.

¹⁷¹ Listina 5. III. 1520, Wiener Neustadt 10. X. 1522, Sda.

¹⁷² Listina 5599, Sda.

¹⁷³ Listina 25. V. 1501, Nal.

¹⁷⁴ Urbar mestne slovenjegraške cerkve 1523, PaM.

¹⁷⁵ Listina 14. II. 1503, Nal., Mravljak, 29—39; Karl Amon, Der Windischgrazer Prediger Hans Has von Hallstatt und die »Neue Synagoge« von 1527, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Osterreich 78.79, 1963; Johann Skuk, Die Geschichte der Pfarre Windischgraz, 1964.

¹⁷⁶ Muehar VIII, 353, 492.

¹⁷⁷ Franz Krones, Vorarbeiten zur Quellenkunde, BKSGQ 4, 1867, 20.

¹⁷⁸ Muehar VIII, 391.

¹⁷⁹ Muehar VIII, 166.

¹⁸⁰ Trstenjak, 595—596.

prejšnjega stoletja pri Slovenjem Gradcu, sorodnikom Helfenbergom.¹⁷⁶ V letu 1542 bi več zvedeli o preteklosti Slovenjega Gradca, če bi bile ohranjene vse takratne imenjske cenitve, tako pa zlasti pogrešamo prav cenitev za slovenjegraško gospostvo samo. Od drugih so nam najbolj dobrodošle cenitve za slovenjegraške cerkvene ustanove, cenitvi manjših gospostev Galenhof in Rotenturm in še cenitve gospostev, ki so imela posesti tudi pri Slovenjem Gradcu: Bukovje (Bukovska vas, Šentilj), Vodriž (Turiska vas, Polje-Feldn-pri Legnu), Vitanje (Šmartno, Žabja vas), Dobrna, Konjice (Podgorje, Turja Glava) in judenburški špital (Tolsti vrh, Legen, Lepa vas).

Vikar Matija Kurnik je javil za Pankracijevo cerkev 6 podložnih družin in 5 njiv, za Radekundino cerkev 1 domec in 6 njiv (v Lepi vasi, Trebaski vasi -Trebusch-pri Šmartnem in drugod), za Tomaževo cerkev v Golavabuki 1 kmetijo, 1 pusto posest, 6 njiv in 2 travnika, za Filipovo cerkev v Golavabuki 1 puščo, za Ulrikovo cerkev v Zgornjem Podgorju 3 kmetije, 3 njive (2 v Lepi vasi) in 2 vrta, za Urbanovo cerkev v Vrheh 3 njive in 5 travnikov, za Lovrenčevo cerkev 1 podložno družino, 2 pušči in 3 njive (1 v Radušah pod Velunjo — veldeng), za Miklavževo cerkev 1 podložno družino, 2 njivi in travnik, za Barbarino cerkev (prvič omenjeno 1519) v Gradišču 1 podložno družino, za Anino cerkev v Pamečah 1 puščo, za Marijino cerkev v Trobljah pri Gradišču 3 podložne družine in 1 travnik, skupno torej 17 podložnih družin, 5 pušč, 30 njiv, 9 travnikov in 2 vrta. Za Marijino bratovščino pri Radekundini cerkvi je sporočil kaplan Kristof Pucher, da ima 3 podložne družine, 3 puste posesti, 3 njive in 1 hlev. Kaplan Andrejevoga altarja v mestni Elizabetini cerkvi je javil oblastem, da ima njegova ustanova 6 kmetij, 4 puste posesti in 14 njiv, duhovnik Blaž Plasman pa za Katarinin oltar, da ima 18 njiv, travnik in 2 vrta.

Mojster špitala Matija Pustricer je sporočil v Gradec, da ima špital 28 podložnih družin (tudi v Mali vasi — khlain dorflein — pri Šmartnem), 24 na pol pustih posesti — zulehen, 4 njive, 4 vrta, mlin in kopališče, pri Konjicah 23 vinogradov (precej pri Škulcah).

Galenhofen je premogel poleg dvora še pristavo, grajski vinograd, 19 gorninskih vinogradov pri Žibercih in Črncih zahodno od Radgonc, 17 podložnih družin (med njimi v Dvorski vasi—Hof — in Brezovi vasi — Pirkhaw), 2 pusti posesti in 2 vrta.

Dediči Sigfrida Rotenpergerja so prijavili za Rotenturm razen stolpa še pristavo in 8 podložnih družin, dediči Štefana Rotenpergerja 18 podložnih družin in 7 pustih posesti (med njimi pri Jakobovi cerkvi — sand Jacob — v Pamečah).

Šmartinski župnik Matija Steinkmar (1528—1550) je naznanil v Gradec, da ima šmartinska cerkev 13 podložnih družin, 16 pustih posesti, nekaj njiv in travnikov ter vinograd pri Šaleku, Jurijeva cerkev v Legnu 1 podložno družino, Marijina cerkev na Homcu — Voglspuchl — pri Šmartnem 4 podložne družine, njivo in travnik, Jakobova cerkev v Pamečah 2 podložni družini, domec in vrt, Andrejeva cerkev v Brdch 3 pušče, Magdalenina cerkev v Brdch podložno družino in puščo, Duhova cerkev v Spodnjem Podgorju podložno družino, Ulrikova cerkev v Zgornjem Podgorju 2 njivi in travnik, Nežina cerkev v Vrheh podložno družino in travnik, skupno torej v župniji cerkve 24 podložnih družin, 20 pušč, nad 5 njiv, nad 3 travnike, pašnik in vrt.

Šentiljski župnik Matija Kurnik je zabeležil, da ima njegova cerkev 9 podložnih družin, domec, 2 pušči, nekaj njiv in travnikov, Lcnartova po-

¹⁷⁶ Notranjeavstrijska listina 242 m. 5da

družnica v Stražah 1 družino in 3 pušče, Jernejeva podružnica nad Turiško vasjo travnik in njivo, Ahačeva podružnica v Vokarju domec.

Okoli Slovenjega Gradca so prevladovali med položniki srednji kmetje, velikih kmetov je bila dobra tretjina, kočarjev pa šibka petina. Na tri podložne družine je prišlo dvoje konj, najbolj so jih gojili v Šmartnem. Izračunano poprečje govedi na družino je bilo 10,5 glave, posamezne družine so jih imele tudi do 27, poprečje svinj je znašalo 4 glave. Ovce je gojila vsaka druga družina, posamezna tudi do 40, poprečje je znašalo pri teh družinah 13 glav. Koze je gojila vsaka četrta družina, posamezna tudi do 20, poprečje pri teh družinah je znašalo 9 glav.

Za leto 1543 so skušali najti davčno osnovo s pomočjo prijavljenih dohodkov. Starotrški župnik je zračunal sledeče letne dohodke Pankracijeve župnijske cerkve in njenih podružnic: 78 goldinarjev, 22,5 graških četrtoev pšenice, 52,5 rži, 147,5 ovsa, ovc 75 glav, 162 kur, 2175 jajc, 80 utežnih funtov (funt = okoli 560 gramov) sirov, 7 utežnih funtov prediva, enotretjinske desetine pa 19 graških četrtoev pšenice, 19 rži, 21 ovs, 4,75 ajde in 4 graške četrte prosa. Tudi dohodki šmartinskega župnika so letno precej nanесли: 41 goldinarjev, 2 graška četrta pšenice, 5 rži, 22 ovsa in 2 tretjini graškega četrta ajde, 3 računski vedra (po 84 litrov) vinskega mošta, 2 kozliča, 4 sire, 20 kur in 140 jajc, enotretjinske desetine pa 28 graških četrtoev pšenice, 30 rži, 39 ovsa, 11,5 ajde in 5 graških četrtoev prosa. V primerjavi z njima je lahko zabeležil kaplan Katarinine kapele pri mestni Elizabetini cerkvi le poldrugi goldinar, 4 graške četrte pšenice, 10 rži, 9 ovsa in 6,5 graških četrtoev ajde dohodkov.

Mestni špital je dobil letno 76,5 goldinarjev, 2 graška četrta pšenice, 5 rži, 4,5 ovsa in 0,5 graškega četrta zdroba, 76 voz lesa, 71 veder (po 17 litrov) vina, 55 sirov, 78 kur in 680 jajc, svetno gospostvo Galenhofen pa 45 goldinarjev, 4 graške četrte pšenice, 9 rži in 47 graških četrtoev ovsa, 28 veder (po 15,75 litrov) vina, 8 svinj, 7 ovc, 8 kozličev, 2 plečeti, 46 sirov, 6 povesev prediva, 80 kur in 600 jajc.¹⁷⁷ V obravnavanem letu je potekala meja trgovine z morskno in salzburško soljo pri Turjaku.¹⁷⁸

Za mesto Slovenj Gradec med 1547 in konec 16. stoletja bi mogli najprej zapisati, da je živel v njem 1547. leta 43 družin, od tega kar 29 s poklicnimi, zlasti obrtniškimi priimki: Artz (zdravnik), Kaufman (trgovec), Virt (krčmar), Goldšmit, Hafner, Kursner, Nagelšmid (žebljarski kovač), Rimer, Šloser, Šuster, Flajšaker (2), Pinter (2), Saimer (tovornik 2), Šmid (2), Šnajder (2), Veber (2), Huter (3) in Ledrer (4). Mestni sodnik je nabral od njih blizu 73 goldinarjev dajatev, od 26 do 5 goldinarjev, od 8 po 6 do 10 goldinarjev, od 6 po 11 do 15 goldinarjev in od 3 po 22 do 27 goldinarjev (mlinar, Huter, Šmid).¹⁷⁹ Vrste slovenjegraških obrtnikov je obogatil 1551 Senseschmidt (izdelovalec kos), 1569 pa še Glaser (steklar).¹⁸⁰ Učitelja in šolo je imel na skrbi vikar pri mestni Elizabetini cerkvi. Leta 1552 je izročil učitelju 15 goldinarjev letne plače in poravnal stroške za šolski dimnik, okna, tablo in vrt.¹⁸¹ Slovenjegraški solni urad je prevzelo 1565 od Kristofa Stainerja mesto, ki pa nato ni

¹⁷⁷ Imenjske cenitve 1542–1544, 8, 57, 106, 108, 112, 161, 205, 228, 241, 337, 435, 447, 622, Sda

Akti Melller XXI ee, Sda

Urbar slovenjegraškega gospostva 1576, Stockurbare 85:203–205, Sda

Mravljak, 31

Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, 553

Jože Koropec, Srednjeveško konjiško gospostvo, ČZN XLIII, 1972, 9–10

Jože Koropec, Srednjeveška Dobrina, ČZN XLIV, 1973, 220–221

¹⁷⁸ Imenjska cenitve 1542, 241, Sda

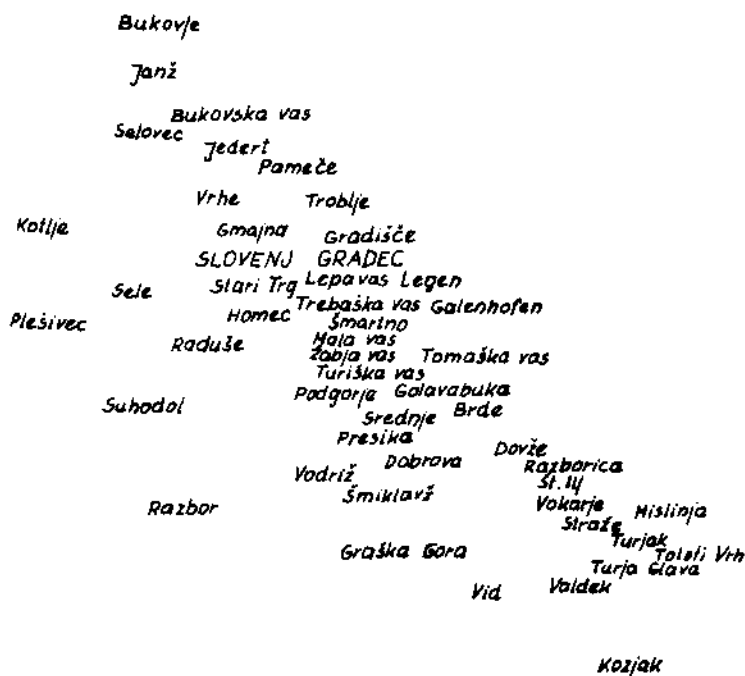
Muchar VIII, 481, 482

¹⁷⁹ Seznam slovenjegraških meščanov 1547, Spezialarchiv Windischgraz X 53, Sda

¹⁸⁰ Urbar mestne cerkve v Slovenjem Gradcu 1569, NaL

¹⁸¹ Poročilo duhovnika mestne cerkve v Slovenjem Gradcu 1552, NaL

Vuzenica

Šalek

Vitanje

Mislinjska dolina v 16. stoletju

v redu oddajalo solnine. Tihotapstvo s soljo je preganjal posebni oborožen jezdec (1586 Hans Pop, pred 1599 Volf Stängl). Od 1572 je moralo mesto naka-zovati deželi vsako leto zelo visok davek 379 goldinarjev, od 1594 že kar 421 goldinarjev.¹⁶² Vemo, da so Nemci pravili mestu že od srede 12. stoletja Windischgraz, prvi slovenski zapis pa srečamo pri Primožu Trubarju, ko je napisal leta 1577 v svoji knjigi »v Slovenskim Gradci«.¹⁶³ Od 1581 so se meščani kot strelec urili v orožju. Proti koncu stoletja je bilo v mestu prav močno luteranstvo (pridigar, pokopališče, nova cerkev), zadržala ga je protireforma-cijska komisija.¹⁶⁴ Sredi luteranskih časov je dobilo mesto dodatni tržni dan na Pavlovo spreobrnjenje (25. januarja).¹⁶⁵

Vladarjevo slovenjegraško gospostvo je prevzel po smrti (med 1545 in 1553) Ahaca Schrota Krištof Gaisruck,¹⁶⁶ od 1562 pa se je javljal njegov novi gospodar Andrej Hollenburg. Leta 1562 sta mu predala Jakob in Ozvald Trapp

¹⁶² Državni seznam 1572, Sda

¹⁶³ Slovenski protestantski pisec, 1966, 264

¹⁶⁴ Mjavljak, 32–39

¹⁶⁵ Listina Graz 4. 1. 1589, Sda

Mjavljak, 33

¹⁶⁶ Listina leta 1553, Spezialarchiv Windischgraz II, Sda
Muchar VIII, 492

svoj stolp s 13 kmetijami (tudi pri Šentilju) in mnogimi puščami.¹⁸⁷ Od časov Hollenburga je okoliške gozdove upravljal posebni slovenjegraški logar — Forstknecht (1564 Jurij Rechperger, 1573 Henrik Leichtensteiner). Po Hollenburgovi smrti (1573) je dobil gospostvo in mestni davek (letno blizu 11 goldinarjev) v uživanje Janez Khiesl. Pod vplivom pravkar zatrtega hrvatsko-slovenskega kmečkega upora je moral obljubiti vladarju, da bo spoštoval »staro pravdo«, podložniki pa so se morali slovesno zavezati v pokornost.¹⁸⁸

Leta 1576 so sestavili nov urbar za slovenjegraško gospostvo. V mnogočem je podoben svojemu predhodniku iz leta 1500, marsikaj pa vzemo o njem prvič. Podložna družina je bila dolžna opraviti letno tudi po 2 dneva vprežne in 2 dneva ročne tlake (tudi pri delih v gozdu), za obnavljanje gradu pa je bila tlaka neomejena. Gospostvo je imelo travnik pred mestom (12 voz krme), 2 travnika pri Lovrenčevi cerkvi (18 voz krme), travnik pri Šmartnem (12 voz krme) in vrt v mestu. Tlako so napovedali 2 ali 3 dni vnaprej, začela se je ob 7. uri zjutraj, za kosilo so dobili tlačani kos kruha in sir. Župani so bili prosti tlake in urbarialnih obveznosti. Vsak podložnik je počastil ob prevzemu kmetije župana s 60 srebrniki in z bokalom vina, zemljiškemu gospodu pa plačal umrlino za prednikom. Župan se je udeleževal podložniških več (wetschen) in takrat dobil od vsakega podložnika 4 srebrnike. Podložniki Golavebuke so imeli skupno planino, v kateri pa je bil vsakemu določen del za košnjo — seča (Setschen). Sosednji podložniki so smeli pasti živino v Podgorju, Trobljah, Pamečah, pri Jederti (sandt Gertrautt), v Bukovski vasi, zato so dajali Khieslu po 4 srebrnike in 1 ali 2 sira ali pa po 9 srebrnikov in škafovska. Domači podložniki so pasli na planini na Pohorju do Pungarta (Paumbgarten) in dajali za to od glave živine na paši od 4 do 16 srebrnikov. Podložnik Breznik si je zgradil ob »Gratschenitzen« nov mlin z 2 kamnoma in s stopami, zato so mu predpisali letno dajatev 180 srebrnikov. Osebenjkom (11) v Šentilju in Razborju so naložili dajatev po 60 srebrnikov vsakemu, živeli so najbolj od obrti. Koteljsko desetino je prejemal Khiesl od 78 župljanov, med njimi jih je 29 poznalo drugo žetev — ajdo. Slovenjegraškemu gospostvu je bilo zaupano višje deželsko sodstvo nad širnim področjem. Po potrebi sta oskrbela vislice 2 podložnika. Zemljiški gospod je imel pravico do lova in ribolova znotraj meja deželskega sodišča, nadalje pravico pobirati stojnino od kramarjev na proščanjih, pobirati mitnino pri mestu (ne od domačih meščanov) in na Turjaku (Triakh) nad Vokarjem (Okhriach) pri Šentilju (tu so bile 3 gostilne). Mestno pomirje je segalo do Legna, Lepe vasi, Polja, in Starega Trga. Meščani so si vsako leto izvolili sodnika na Erhartovo, predstavil se je zemljiškemu gospodu in prisegel poštenost. Mesto je imelo pravico do skladištnine, do zatiranja obrti in trgovine na podeželju, česar pa ni izvajalo, in meščani (vedno v dvoje) pravico do ribolova izven pomirja ob petkih, postnih dneh in praznikih dopoldne. Pred vhodom v Elizabetino cerkev je bila grajska gmajna, tu je stala nekoč patriarhova kovnica srebrnikov.¹⁸⁹ Janezu Khieslu je sledil 1578 kot slovenjegraški zemljiški gospod Volf Sigmund Gaisruck.¹⁹⁰ Leta 1585 je kupil gospostvo v pravo last — nekaj zemlje pri Slovenjem Gradcu je obvladalo takrat tudi gospostvo Weitersfeld zahodno od Cmureka,¹⁹¹ dve leti kasneje

¹⁸⁷ Akti dvorne komore 25 11, Sda
Notranjeavstrijska listina 490 c, Sda
Pirchegger, 173

¹⁸⁸ Akti dvorne komore 25 11, Sda
Notranjeavstrijska listina 551 p, Sda

¹⁸⁹ Urbar gospostva Slovenj Gradec 1576, Stockurbare 85 203- 205, Sda

¹⁹⁰ Listina Graz 27. III. 1578, Sda

Notranjeavstrijska listina 563 g, Sda

¹⁹¹ Listina Innsbruck 6. V. 1585, Sda
Pirchegger, 170

za 17.000 goldinarjev še mitnino pri mestu in mestni davek.¹⁹² Leta 1587 je Gaisruck zaprosil za dovoljenje, da bi smel imeti ob Mislinji pri Slovenjem Gradcu podjetje z laškim kladivom.¹⁹³ Že 1588 se je Gaisruck začel imenovati po Gradišču, kjer je do 1595 zgradil novo središče gospostva Slovenj Gradec.¹⁹⁴

LE DOMAINE DE SLOVENJ GRADEC AU MOYEN ÂGE

Résumé

La plus vieille trace de l'homme dans le terrain de Mislinjsko on rencontre un peu avant le milieu du premier millénaire avant notre ère. Au dernier siècle avant notre ère Grajski hrib près de Stari trg était déjà peuplé. En arrivant de la direction de Celje vers le fin 6ème siècle les Slovénes ont y trouvé leur lieu de refuge — Gradec. En 1091 Gradec était déjà la résidence habituelle du gentilhomme Weriant Askvin qui dominait de là la vaste région. Le circuit d'alors de la première paroisse Smartno était manifesté par son étendue, plus tard les lieux et les châteaux Vuzečica, Bukovje, Kotlje, Vodriž, Valdek et Vilunja ont été mentionnés là.

Après la mort de Weriant (avant 1141) Bernard Spanheim de Maribor disposait de la terre de Mislinjsko. En 1147 il se mettait en route pour la deuxième croisade et avec cela à la mort. Aussi en Mislinjsko (1165 Windisken Graze) les Traungaus étaient ses successeurs. Otlocar IV de Traungau étant sans descendants, le parent de Bernard, Bertold III d'Andeks s'intéressa déjà en 1174 à la province de Mislinjsko. Le centre administratif de la région était le château avec la chapelle de Pancrace (1174) à Grajski hrib. Otlocar IV mourut en 1192 de la lépre. On rencontre son monument funéraire dans l'église d'Areh (de Saint Henri) au-dessus de Ruše à Pohorje. Les Andeks s'approprièrent de Mislinjsko et déjà en 1202 ils promirent une partie au patriarche d'Aquilée. De la Bavière natale ils amenèrent les ancêtres de Windischgrätz qui déjà après un demi — siècle signifiaient plus ailleurs que dans la nouvelle patrie.

Depuis 1228 Bertold d'Andeks, le patriarche d'Aquilée, était le seul propriétaire de Slovenjgraško. Pendant son temps le nom de Slovenj Gradec se déplaça de Grajski hrib et de Stari trg et le marché du dernier au nouveau Gradec, était placé plus favorablement auprès de la route fréquentée et se développant déjà quelque temps, selon le plan, dans la direction du marché. Quand le patriarche Bertold a consacré la nouvelle église au nouveau bourg, comme succursale de celle de Pancrace à Stari, trg, en honneur de sa sainte nièce Elisabeth, il donna en 1251 l'entière province de Slovenjgraška avec le château reconstruit à merveille, avec l'église de Pancrace et avec l'Hôtel de la Monnaie en face de l'entrée dans l'église d'Elisabeth, à son patriarche d'Aquilée. Chaque cure de l'église de Pancrace à Stari trg surveillait les ministériels comme vindame (1228—1304).

Quand, en 1251, mourut encore le patriarche Bertold, le prince caranthen Ulrich III Spanheim s'intéressa aussitôt à Slovenjgraško. Déjà en 1261 le patriarche n du lui délivrer cette région en fief. Pour attacher le gain à lui, Ulrich III n'aurait pas les volontés des habitants du bourg Slovenj Gradec, que leur jeune bourg se changea aussitôt en ville, afin qu'ils puissent devenir des citoyens (avant 1267). En 1269 Ulrich fut suivi par le roi ischèque Otlocar II. Sa défaite en 1276 permit au patriarche de s'emparer de nouveau de Slovenjgraško.

En 1304 le prince caranthen a profilé des faiblesses générales dans les affaires ecclésiastiques, surtout dans celles Aquilée, et il s'empara du bassin de Slovenj Gradec. Les patriarches essayaient encore longtemps à renouveler ses droits de propriété. Au début du 15ème siècle Slovenjgraško a déjà passé pour un part intégrant de la Styrie. Avec la formation des domaines pendant les siècles l'étendue de Slovenjgraško se réduisit au domaine de Slovenj Gradec, que le souverains donnaient à loyer ou laissaient aux soins des administrateurs qui se succédaient rapidement. Déjà en 1313 des juifs s'arrêtaient dans la ville. Sûrement ils furent attirés par l'Hôtel de la Monnaie qui était encore actif en 1334. Dès l'année 1342 on rencontre des

¹⁹² Notranjeavstrijska listina 579 b. Šda

¹⁹³ Akti dvorne komore 182: 5. III. 1587, Šda

¹⁹⁴ Akti dvorne komore 25 II, Šda

Starotrški urbar 1650, Mravljakov prepis, PaM

instituteurs pour la jeunesse de la ville. Avant 1397 l'église de Radegund a été construite à Stari trg. En 1417 l'asile des pauvres avec les bains publics opérait déjà dans la ville. C'était une institution de Jean de Loka, qui vivait déjà à Slovenj Gradec depuis 1399. Près de lui poussait en 1428 la petite église du Saint-Esprit, un précieux oeuvre d'art. Entre 1452 et 1458 Aeneas Silvius Piccolomini, plus tard le pape Pie II (1458—1464) jouissait des revenus de la paroisse de Stari Trg. Alors la ville était déjà connue par son commerce des cuirs.

Avec les invasions des Turcs (en 1472, 1473, 1476, 1480, 1532) des temps pénibles commencèrent pour le terrain de Mislinjsko. Pour deux ans les Hongrois s'emparèrent en 1489 de Mislinjsko. Pendant ces combats le château sur Grajski hrib tomba en ruines, seulement l'église de Panerace resta là. Pour le temps à peu près 1500 le cadastre et la collecte des revenus du domaine de Slovenj Gradec furent conservés. Dans le cadastre seulement 118 familles subalternes et fermes délaissées étaient enregistrées. En 1514 Slovenj Gradec fut visité par l'empereur Maximilien I. L'année prochaine l'armée des nobles passa en hâte par là pour le combat avec les slovénes paysans rebelles près de Celje. En 1526 la ville était ébranlée par l'anabaptisme et plus tard, jusqu'à la fin du siècle par le juthéranisme qui a été très étendu (le prédicateur, le cimetiére, la nouvelle église). En 1530 les états de l'Autriche intérieure tinrent leur séance ici.

Au milieu du 16ème siècle les évaluations des noms montrent que parmi les sujets les paysans moyens prédominaient autour de Slovenj Gradec, ils y avaient un tiers de grands paysans et un faible cinquième de petits paysans. En ville vivaient pendant ce temps là 43 familles, 29 d'eux avaient des noms de famille professionnels, surtout des noms industriels. C'est connu que les Allemands connaissaient Windischgraz déjà depuis le milieu du 12ème siècle, la première note du nom fut rencontrée chez Primož Trubar, quand il a imprimé en 1577 dans son livre »à Slovenski Gradec«.

En 1585 Wolf Sigismund Gaisruck a acheté le domaine de Slovenj Gradec du souverain comme vraie propriété. En 1587 il demanda s'il pouvait avoir une entreprise avec un marteau italien auprès de la Mislinja. Dès l'année 1588 il commença à s'appeler après Gradišče, où il bâtit jusqu' à l'année 1595 un nouveau centre du domaine Slovenj Gradec.

ADMONTSKI RAČJI DVOR PRI MARIBORU

Jože Mlinarič*

UDK 332(091)(497.12-18 Maribor):271:726.7(436.5 Admont)

MLINARIČ Jože: Admontski Račji dvor pri Mariboru. (Der Admonter Raterhof /Račji dvor/ bei Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 33—47.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 2 sliki, 2 faksimila.

Na zahodnem robu mesta Maribora, kjer že skozi osemsto let toplota sonca zlahki sadove vinskih goric, stoji še danes sredi zelene livade pod Račjim bregom dvor z imenom Račji dvor, v srednjem veku tolikokrat omenjen v zvezi z mestom. Dvor in k njemu pripadajočo posest, sestojččo se predvsem iz kulture vinske trte, je 1279 nemški viteški red prodal benediktinski opatiji Admont na Zgornjem Štajerskem. Samostan je imenje hasnoval sam, do 17. stoletja pa ga včasih tudi dajal v zakup. Dvor je bil v prvi vrsti namenjen za vinsko klet in shrambo za razne kmetijske pridelke ter za bivališče oskrbnika posesti in služničad ter kot bivališčni prostor za samostanske ljudi, kadar so prihajali iz Admonta. Dvor je bil v 18. stoletju na novu pozidan in prezidan ter povečan, tako da so tedaj kleti lahko hranile nad šestdeset tisoč litrov vina. Leta 1804 je sodilo k imenju 163 ha predvsem gozdov, travnikov, njiv in vinogradov. Posest Račjuga dvora je bila skupaj z Jarenskim dvorom v Slovenskih goricah v lasti admontskega samostana do druge vojne.

UDK 332(091)(497.12-18 Maribor):271:726.7(436.5 Admont)

MLINARIČ Jože: The Admont Chateau »Račji dvor« at Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 33—47.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 2 pict., 2 facsim.

On the western border of Maribor where the warmth of the sun has ripened the fruits of the vineyards since eight hundred year now on a green meadow under the hill »Račji breg« the chateau »Račji dvor« is situated which is mentioned so often in the Middle Ages in connection with the town. The chateau and the belonging estate consisting primarily of vineyards was sold in 1279 by the German Knighthood to the Admont abbey in Upper Styria. The monastery made use of the estate itself, up to the seventeenth century it was sometimes rented. The chateau served primarily as wine cellar and depositary for various agricultural products and as domicile of the administrator and the servants and as dwelling place of the monks coming from Admont. The chateau was built up, rebuilt and enlarged in the eighteenth century, so that the cellars could take then more than sixty thousand liters of wine. In 1804 the estate included 163 ha of primarily forests, meadows, fields and vineyards. The estate of »Račji dvor« along with the chateau »Jarenski dvor« in Slovenske gorice was the property of the monastery of Admont up to the Second World War.

Na zahodnem robu mesta, tam, kjer zopet začutiš mir, kjer se ti uho odahne od hrupa, oko napase zelenja in srce napije pokoja, se na sončni ravnic, v senci mogočnih lip in v zavetju vinske trte, ki jo po prisojnih rebreh že stoletja plemenitijo, žlahitijo in s svojo toplino božajo žarki sonca, baha s svojo častitljivo starostjo svojih sedemsto let dvor, ki je bil skoraj sedemsto let

* Dr. Jože Mlinarič, arhivar Pokrajnskega arhiva Maribor.

v rokah enega gospodarja. Kraj, na katerem stoji Račji dvor, se omenja že leta 1200 z imenom »Raize«, leta 1265 pa se v virih omenja vas »Razendorf«,¹ ki je po vsej priliki zajemala območje zahodno od dvora do Vinarskega potoka, morda pa tudi del njegovega desnega brega. Leta 1305 je govor o vinogradu, ki leži »in dem winchel an dem Raitzerperg bei der stat Marchpurg«,² leta 1454 pa o »Raiczewinkchel«,³ kar bo vsekakor ustrezalo ozkemu pasu področja zahodno od dvora med Račjim bregom in Vinarskim bregom ter Vinarskim potokom na zahodu. Kraj se v 13. stoletju še nekajkrat omenja: leta 1284 kot »Raitz«,⁴ leta 1289 z imenom »Ratz«,⁵ leta 1290 pa zopet kot »Raitz«. V 14. in 15. stoletju pa srečamo kraj v oblikah leta 1303 kot »Raitz«,⁷ v isti obliki leta 1307,⁸ 1314 kot »Raytz«,⁹ 1323 v obliki »Raytz«,¹⁰ 1325 kot »Raicz«,¹¹ 1344 »Raytz«,¹² enako 1360, leta 1368 v obliki »die Raytz pey Marchpurg«,^{12a} 1408 kot »die Raytz bey Marburg«, istega leta v obliki »Raze«,¹³ leta 1475 pa kot »Raitz«.¹⁴

Hribi severno od Maribora na območju od današnje Piramide pa do Vinarskega brega so bili zasajeni z vinsko trto vsekakor že v 11. stoletju, saj se v tem obdobju omenjajo vinogradi pri sosednji Kamnici.¹⁵ Vinogradi so se razprostirali na današnji Piramidi (1243 *mons castri*, 1332 *der Puerperg*),¹⁶ na hriščku med Piramido in današnjo Kalvarijo (Kolperg),¹⁷ na današnji Kalvariji (1337 *der Vorderberch bei Marchburch*),¹⁸ na Račjem bregu (1305 *Raitzerperg*)¹⁹ in na Vinarskem bregu (1329 *Weyerbach*, 1325 *Wiener perg*).²⁰ Račji breg se s svojimi vinogradi omenja prvič leta 1305,²¹ 1307 je govor o vinogradu »an dem perge datz Raitz«,²² 1316 se omenja »perg Raitze«,²² 1320 hrib z imenom »Raitze«,²³ 1403 pa vinograd »der Ratzer«. Vinogradi pri Vinarjih nastopajo v virih: 1329 »in dem Weyerbach«,²⁰ 1368. leta »vinea Wyer-in confinio ciuitatis«, leta 1395 »in Wierpach«, naslednje leto pa »vinea situata in confinio et confrontacione ciuitatis Marpurgensis Wyerbach nuncupata«. Na sosed-

¹ Če J. Zahn (*Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893, str. 327) nite pravilno lokalizira. Bolj verjetno je namreč misliti na eno izmed obeh vasí s tem imenom na Koroskem (*Special-Orts-Repertorium von Kärnten*, Wien 1894, str. 23).

² *Codex diplomaeus episcopatus Lavantini*, listina št. 154, str. 161–162 v Skofjiškem arhivu v Mariboru.

³ J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 327.

⁴ J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont von der Zeit des Abtes Isenrik bis zum Tode des Abtes Heinrich II. (1178–1297)* (v nadaljnjem besedilu *Admont II*), Graz 1976, št. 276, str. 140.

⁵ R. List, *Stift Admont 1074–1974*, Admont 1974.

⁶ J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 237.

⁷ *Admont II*, št. 300, str. 431.

⁸ A. Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, Grätz 1859, str. 150.

⁹ Orig. v Skofjiškem arhivu v Mariboru, prepis v SLA (zbirka listin).

¹⁰ B. Schroll, *Urkundenbuch des Benediktiner-Stiftes St. Paul in Kärnten (Fontes rerum Austriacarum XXXIX)*, Wien 1876, št. 179, str. 203. Schroll meni, da gre za Ruše, a ker se omenjajo kraji na levem bregu Drave, menim, da le gre za Račji breg.

¹¹ *Admont III*, št. 370, str. 237.

¹² Orig. perg. listina v KLa (zbirka listin), prepis v SLA (zbirka listin).

^{12a} Orig. perg. listina v SLA (zbirka listin).

¹³ Orig. v KLa, prepis v SLA (zbirka listin).

¹⁴ J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 327.

¹⁵ Mariborska mestna knjiga (nadalje Mmk) II, fol. 101 v Pokr. arhivu v Mariboru (PaM).
¹⁶ Fr. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (nadalje Gradivo) III*, Ljubljana 1911, št. 408, str. 240.

¹⁷ J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 327.

¹⁸ Orig. perg. listina (št. 581) v SLA.

¹⁹ Kalaztralna mapa iz leta 1824 v PaM.

²⁰ J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 327.

²¹ Glej opombo 2.

²² J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont von der Zeit des Abtes Engelberl bis zum Tode des Abtes Andr. von Stettheim (1297–1456)* (nadalje *Admont III*), Graz 1878, št. 378, str. 246. Orig. v KLa (zbirka listin), prepis v SLA (zbirka listin).

²³ Glej op. 2.

²⁴ Orig. v Skofjiškem arhivu v Mariboru, prepis v SLA (zbirka listin).

²⁵ J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 327.

²⁶ Orig. perg. listina v SLA (zbirka listin).

²⁷ *Admont III*, str. 119.

²⁸ *Admont III*, št. 370, str. 246.

²⁹ J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, str. 327.

njem hribu, na današnji Kalvariji, srečamo pred letom 1445 vinograd z imenom »Stainpeyss« (im Vorderberg),²⁸ 1467 pa vinograde »im Vorderwerher« ter »Vorderwerger«.²⁹

Na omenjenih hribih, ki so bili zaradi svoje odlične lege kakor tudi dobrih tal več kot primerni za vinograde, so imeli le-te številni zemljiški gospodje pa tudi svobodne osebe. Vinogradniške parcele so obdelovali lastniki sami v lastni reziži ali pa so jih dajali različnim interesentom, sogornikom, v hasnovanje po gorskem pravu. Sogorniki so bili svojemu gorskemu gospodu dolžni dajati določene dajatve, redno gornino, večkrat denar ali pa tudi kake druge naravne dajatve. Med gorskimi gospodi oziroma sogorniki srečamo na omenjenem območju najbolj pogosto mariborske meščane (npr. 1290, 1305, 1307, 1314, 1323, 1325, 1334), mariborsko duhovno gosposko, tako župnike (1467)³⁰ in beneficijate (sredi 15. stol., 1475),³¹ mariborsko deželnoknežjo gosposčino,³² pa tudi razno drugo duhovno gospodo kot nemški viteški red (1279),³³ lavantinsko škofijo (1305, 1307)³⁴ in sekovski zborni kapitelj (1320).³⁵ Veliko vinogradov pa so si v srednjem veku pridobili tako z volili kot tudi z nakupi alpski samostani, ki so potrebovali vino med drugim tudi za kulturne potrebe.^{35a} Med njimi omenimo predvsem benediktince iz Admonta na Zgornjem Štajerskem (1279) ter dva samostana s Koroškega, šentpavelske benediktince (1314)³⁶ in cistercijance iz Vetrinja (1325).³⁷

Na Račjem bregu je prihajala posest v roke različnih naslovov takole. Leta 1279 je posest pri dvoru prodal nemški viteški red Admontu. Pred letom 1303 je dobila tod gorskopravna zemljišča cistercijanska opatija iz Reina pri Gradcu.³⁸ Leta 1305 je lavantinski škof Werner (1304—1317) kupil od mariborske meščanke Elizabete za 28 mark srebra vinograd »in dem winchel an dem Raitzerperg«,³⁹ kar mu je potrdil mariborski sodnik Rudolf, ter se zavezal, da ga bo ščitil v njegovi posesti.⁴⁰ Dve leti kasneje, t. j. leta 1307, je Werner zopet kupil vinograd »an dem perge datz Raitz«, tokrat od mariborskega meščana Jakoba (Jacob der Tuesse), nekdanj last omenjene Elizabete, ki ga je prodala Jakobu za devet mark srebra.⁴¹ Leta 1314 je prišel do vinograda na Račjem bregu samostan iz Št. Pavla v Labotski dolini. Tedaj je Kunigunda (die Listinne) podarila samostanu poleg hiše z oštatom v Mariboru in vinograda pri Kamnici in Vurmatu tudi vinograd »datz Raytz«.⁴² Leta 1320 je sekovskemu zbornemu kapitlju podaril meščan iz Strechaua Konrad Gevaterl poleg drugih posesti tudi vinograd na hribu z imenom »Raitze«.⁴³ Leta 1325 pa je mariborski meščan Dominik prodal vetrinjskemu samostanu 40 veder gornine, med drugim na Vinarskem bregu (an dem Wiener perg), dva vinograda na Račjem

²⁸ J. Mlinarič, Beneficiji v mestu Mariboru do konca 16. stoletja. ČZN XLIV, 1973, str. 81.

²⁹ Arhiv krške škofije v Celovcu (nadalje Arhiv kšk) LXII 1 a.

³⁰ J. Mlinarič, Mariborska župnija do leta 1600, ČZN XLIV, 1973, str. 242.

³¹ J. Mlinarič, Beneficiji, str. 86 in 79.

³² J. Mlinarič, Mariborska župnija, str. 242.

³³ Admont II, št. 248, str. 384.

³⁴ Glej op. 2 in 8.

³⁵ Orig. perg. listina v SLa (zbirka listin).

^{35a} M. Kus, Zgodovina Slovencev od nasellve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 252-253.

³⁶ Glej op. 9.

³⁷ Orig. perg. listina v KLa (zbirka listin), prepis v SLa (zbirka listin).

³⁸ A. Muchar VI, str. 150.

³⁹ Glej op. 2.

⁴⁰ Orig. v Škofljskem arhivu v Mariboru, prepis v SLa (zbirka listin).

⁴¹ Žena je 17. septembra 1308 potrdila, da ji je škof del denarja že izplačal (Fr. Kovačič, Zgodovina Lavanljske škofije (1228—1928), Maribor 1928, str. 168).

⁴² Orig. z dne 13. decembra 1307, Maribor v Škofljskem arhivu v Mariboru, prepis v SLa (zbirka listin).

⁴³ Listina z dne 2. oktobra 1314 (B. Schroll, o. c., št. 179, str. 203).

⁴⁴ Orig. perg. listina z dne 22. julija 1320 v SLa (zbirka listin).

bregu (czu Raicz) ter vinograde na Cvajniku (czu Zweinik) severovzhodno od Maribora.⁴⁴

Med samostani, ki so dobili pri nas (zlasti v Slovenskih goricah in pri Ljutomeru in Radgoni) obsežne posesti, je bila benediktinska opatija iz Admonta. Leta 1139 ji je salzburški nadškof Konrad I. potrdil vse posesti, ki jih ji je dal sam ali pa so jih ji naklonili drugi, ter ji dodal še nove posesti. Dal pa ji je zemljo pri Spodnji Jarenini (Predium illud apud Jeringen inferius) skupaj s cerkvijo (cum ecclesia) in z vsemi pritiklinami (et omnibus suis attinentiis), kar je nadškofu podelil Werianov brat Rudolf de Wittenswald (quod nobis Rudolfus de Wittenswald frater Weriani tradiderat), in to od izvira Jareninskega potoka (ab exortu videlicet fluvii Jeringen) pa do Pesniškega (usque in Pesnich).⁴⁵ Ta podaritev pa ni imela samo daljnosežnih posledic v pogledu zemljiške posesti, ampak tudi v cerkveno-upravnem. Admontski samostan je s tem postal lastnik obsežne zemlje v Slovenskih goricah z gospodarskim in upravnim središčem v Jarenini na tako imenovanem Jareninskem dvoru. Dvor pa je postal tudi upravno središče za vsa druga posestva, ki si jih je samostan postopoma v srednjem veku pridobil, tako vinogradov pri Ljutomeru in Malečniku pri Mariboru ter Račjega dvora s pripadajočimi posestmi. Samostan pa je po tej darovnici postal tudi lastnik vrste cerkva obsežnega območja v Slovenskih goricah. Jareninska cerkev je bila namreč prazupnija za obsežne predele v zahodnem in osrednjem delu Slovenskih goric in iz nje se je postopoma, predvsem pa v jožefinskem času, razvila vrsta samostojnih župnijskih postojank. Nad njimi je tako Admont postal patron in opat je imel pravico salzburškemu nadškofu predlagati kandidate za duhovniška mesta, imel pa je od cerkva tudi določene letne dohodke.⁴⁶ Posest je v imenu opata upravljal pater komisar ali administrator, ki je prebival na Jareninskem dvoru in ki mu je bil posredno podrejen tudi jareninski župnik ter župniki in kaplani na drugih župnijah in filialkah.⁴⁷ Med prvimi cerkvami se je iz Jarenine izločila verjetno že konec 12. stoletja cerkev sv. Andreja v Svečini,⁴⁸ katere zavetnik pa je bil kot lastnik svečinske gosposčine sekovski prošt.⁴⁹ Iz Svečine se je kasneje izločila cerkev sv. Jurija (Jurij ob Pesnici), ki je 1871 postala samostojna postojanka.⁵⁰ Iz Lenarta, ki je postal vikariat že v 14. stoletju,⁵¹ je izšel sv. Jurij v Slovenskih goricah, ki je postal leta 1784 kuracija.⁵² Končno pa so v jožefinskem času izšle iz Jarenine še župnije: Št. Ilj v Slovenskih goricah (župnija leta 1784),⁵³ sv. Jakob (župnija leta 1785)⁵⁴ in Spodnja Kungota (1786 lokalija).⁵⁵

Konec 13. stoletja je postal Admont lastnik Račjega dvora in vinogradov pri Trčovi (pri Malečniku pri Mariboru). S tem se je samostanska vinogradniška posest sila povečala. Omenjeno posest je samostan kupil leta 1279 od nemškega viteškega reda. Glede na to, da je imel ta red leta 1236 vinograde

⁴⁴ Orig. perg. Ilistina marec 1325 v Kl.a (zbirka listin), prepis v SLA (zbirka listin).

⁴⁵ Admont I, št. 15, str. 244–249.

⁴⁶ Jareninski dvor III, župnija Jarentna, fasc. 8 (PaM).

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Fr. Kovačič, o. c., str. 69.

⁴⁹ Ign. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Marburg 1875, str. 163.

⁵⁰ Fr. Kovačič, o. c., str. 334.

Jareninski dvor III, župnija sv. Jurij ob Pesnici, fasc. 16–17 (PaM).

⁵¹ Fr. Kovačič, o. c., str. 69.

Jareninski dvor III, župnija sv. Lenarta v Slov. goricah, fasc. 19–20 (PaM).

⁵² Fr. Kovačič, o. c., str. 334.

Jareninski dvor III, župnija sv. Jurij v Slov. goricah, fasc. 18 (PaM).

⁵³ Fr. Kovačič, o. c., str. 333.

Jareninski dvor III, župnija Št. Ilj v Slov. goricah, fasc. 11–13 (PaM).

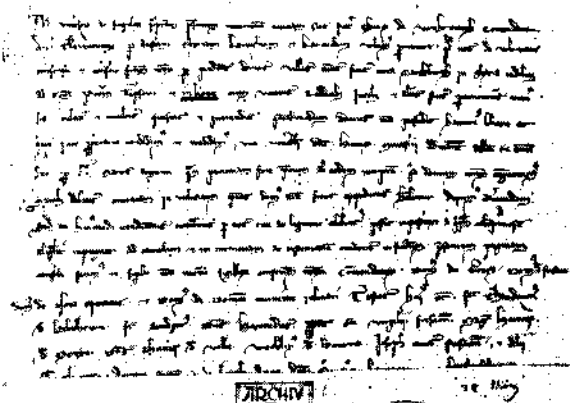
⁵⁴ Fr. Kovačič, o. c., str. 333.

Jareninski dvor III, župnija sv. Jakoba v Slov. goricah, fasc. 14–15 (PaM).

⁵⁵ Fr. Kovačič, o. c., str. 333.

Jareninski dvor III, župnija Sp. Kungota, fasc. 21–22 (PaM).

in kmetije na dvoru in v vasi Trčovi (in curia Tepsav et in villa Thepsav) ter v vasi pri Sv. Petru (Malečnik) (ad sanctum Petrum in villa nostra), kar je tedaj dal tamkajšnjim ljudem v dedni zakup,⁵⁶ in ker je leta 1279 red prodal prav to posest in še Račji dvor, je bil morda red lastnik dvora že leta 1236. Samostanu je posest za 200 mark srebra prodal komtur nemškega viteškega reda Konrad von Feuchtwang (Chunradus de Veuchtwanh) dne 28. marca 1279, ker je bil red zelo zadolžen. Prodana pa je bila posest pri Sv. Petru (Malečnik), pri Trčovi in Račji dvor (villas nostras sitas circa Marchburch in Styria vide licet ad sanctum Petrum, Tepsawe, et in Hove).⁵⁷ Ta nakup zemlje je samostanu omogočil kralj Rudolf, ki mu je poklonil tristo mark srebra.⁵⁸ Prodajo pa je potrdil z listino z dne 30. aprila 1279 veliki mojster nemškega viteškega reda Hartman von Helderlinge, vendar pa listina omenja le posest pri Malečniku (nostrorum bonorum juris montani et reddituum circa Marchburch apud sanctum Petrum).⁵⁹ Ker pa se je takoj po trgatvi izkazalo, da dohodki niso v skladu z višino kupnine, je komtur nemškega viteškega reda Gottfried Lhesco dodal Admontu (in supplementum defectus quorundam reddituum in sancto Petro apud Marchpurgam) hubo v Brežah in četrtno sirnice v Ramsauu v dolini Aniče.⁶⁰ Zanimiva pa je listina z dne 9. maja 1284, v kateri je rečeno. da Konrad, sin Otona Chriglerja, prodaja Gottschalku Hauserju Račji dvor (curiam sitam in Raitz) z vsemi pritliklinami za določeno rento, pri čemer se izrecno navaja, da je pripadel Konradu dvor po delitvi posesti z njegovimi brati (per divisionem cum fratribus meis).⁶¹ Misliti nam da tudi dejstvo, da se v dveh zgoraj omenjenih listinah iz leta 1279, ki navajajo kupljeno posest, ne navaja Račji dvor. Morda pa pod imenom »Hove« le ni misliti na Račji dvor? Delno pa nam dvom prežene listina z dne 22. junija 1290. Tedaj je namreč kralj Rudolf potrdil samostanu vse posesti in pravice, pri čemer se omenja tudi zemlja pri Trčovi, Malečniku ter Račji dvor (bona in Tepsarn, ad sanctum

Faksimile listine ddo. 1279, marec 28., Judenburg, s katero komtur nemškega viteškega reda Konrad de Feuchtwang prodal admontskemu samostanu redovne posesti pri Sv. Petru (Malečnik) in Trčovi ter Račji dvor. (Arhiv samostana Admont)

⁵⁶ Gradivo V, št. 658, str. 311.

⁵⁷ Admont II, št. 248, str. 384.

O Račjem dvoru: J. Andr. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark

II, Graz 1885, str. 658.

⁵⁸ Admont II, str. 131.

⁵⁹ Admont II, št. 249, str. 385.

⁶⁰ Admont II, št. 251, str. 387.

⁶¹ Admont II, str. 140-141, št. 276, str. 410-411.

Petrum, et curiam Raitze apud Marchpurch). Listina izrecno poudarja, da je samostan kupil ta posestva z denarjem, ki mu ga je kralj podaril.⁶² Neovrgljivo pa je dejstvo, da je bil Admont lastnik Račjega dvora leta 1290.

Samostan je večal svojo posest, v prvi vrsti vinogradniške komplekse, okoli Račjega dvora še v istem stoletju, nekaj pa tudi v naslednjem, in to deloma z volili, deloma pa z nakupi. Za opata Henrika II. (1275—1297) je leta 1290 mariborski meščan Eberhard podelil samostanu svoj gozd pri dvoru (vorst datz Raitz).⁶³ V tem obdobju si je Admont pridobil tri vinograde, enega od zgoraj omenjenega mariborskega meščana Eberharda, drugega za 22 mark od nekega Žida (verjetno iz Maribora), tretjega pa v dar od vdove Enkinne, po vsej verjetnosti Mariborčanke.⁶⁴ Samostan se je kot lastnik velikih vinogradniških parcel v okolici mesta trudil, da bi si pridobil v mestu hišo, kot so jo imeli drugi samostani, da bi v njej na veliko prodajal vino. Tako je imel npr. šentpavelski samostan hišo pri koroških vratih že leta 1314.⁶⁵ Vojvoda Albreht je leta 1338 naklonil samostanu milost, da je od te hiše plačeval letno le marko srebra.⁶⁶ Svojo hišo pa sta v srednjem veku imela v mestu tudi reinskopati in vetrinjska cisterca, prav tako lastnik vinogradov v mestni okolici.^{66a} Po zgledu teh samostanov si je Admont pred letom 1297 kupil od mariborskih meščanov Henrika in Eberharda hišo za 30 mark srebra ter za 34 mark še dve hubi v okolici mesta.⁶⁷ Sicer pa je opatija imela leta 1304 hiše na Dunaju, v Regensburgu, Salzburgu, Kremsu ob Donavi in Leobnu.⁶⁸ Leta 1323 si je samostan pridobil velik vinograd »datz Raytz, der pey der stat datz Marchpurch nahen gelegen ist.« Gorskopravno zemljišče, od katerega je moral Admont dajati do tega časa po tri vedra vina in enako število gorskih pfenigov letno, je opatu Engelbertu (1297—1327) prodal mariborski meščan Walter (Walter purger datz Marchpurch).⁶⁹ Leta 1329 je samostan prejel od krojača Konrada iz Rotenmanna dva vinograda pri Mariboru, enega na Vinarskem bregu (in dem Weyerbach), drugega pa z imenom »in dem Gereout« ter letnih dohodkov pol funta in osem pfenigov od posesti v mariborskem mestu in v njegovi okolici (in der stat und umb die stat ze Marchpurg).⁷⁰ Za to darovnico je podpisal reverz opat Ekart (1327—1338) 1. novembra 1329.^{70a} Istega dne je kupil Admont od Mertla, Eberhardovega zeta, za tri marke in sedem in pol lotov srebra vinograd z imenom »die Enkinn« pri Mariboru (ze Marcpuerch). Zemljišče je dajalo letno po osem veder vina in enako število gorskih pfenigov.⁷¹ 1334. leta pa je samostan kupil od Gottfrieda iz Maribora za pet mark srebra osem veder gornine.⁷²

V naslednjih dveh stoletjih je dajal samostan Račji dvor z vso pripadajočo posestviyo ali pa delom v zakup. Dvor je bil v zakupu očitno že pred letom

⁶² Admont II, št. 301, str. 434. (Prepis iz XIX. stol., original zgorel v Admontu leta 1865). Admontska posest pri Mariboru se omenja tudi v Otokarjevih rimani kroniki, ki pravi, da je moral opat Henrik II. zaradi nekaterih nepravilnosti, ki jih je zagrešil, izročiti vojvodi Albertu poleg drugih posesti tudi posest pri Mariboru: »mussi auch geben dar pey Marchpurg ein Urvar« (Admont III, str. 4).

⁶³ Admont II, št. 300, str. 431 (3. maj 1290).

⁶⁴ Admont II, str. 170.

⁶⁵ B. Schroll, o. c., št. 179, str. 203.

⁶⁶ Orig. perg. listina v arhivu opatiye v St. Pavlu (zbirka listin).

Inventar hiše (ambthoff) iz leta 1628 v Arhivu StP 60 362.

^{66a} H. Wllessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII, št. 553, str. 163. Prim. tudi orig. perg. (C 1727) ddo. 1277, avgust 31, Dunaj v KLA.

⁶⁷ Admont II, str. 170. O sporu med samostanom in Maribornom zaradi hiše v mestu priča pritožba samostana na deželnega kneza, ki je 1. 1470 ukazal mestu, da vrne Admontu za hišo pobrani davek. (Notizenblatt II, 1852, št. 229, str. 45.)

⁶⁸ Admont III, str. 8.

⁶⁹ Orig. perg. v arhivu samostana Admont (24. april 1323).

⁷⁰ Admont III, št. 378, str. 246 (27. oktober 1329, Admont).

^{70a} Admont III, št. 379, str. 247.

⁷¹ Orig. perg. v arhivu samostana Admont.

⁷² Orig. perg. v arhivu samostana Admont.

stana Krištof Rauber (1508—1536) izročil njegovemu sinu Hansu.⁷⁶ Leta 1542 so bili samostanski vinogradi pri Trčovi (pri Malečniku) ocenjeni s 137 imenjskimi funti,⁷⁷ naslednje leto pa gorninski in pravdni pri Mariboru (zu Marburg), ki so dajali letno po trinajst sodov vina, s petdesetimi imenjskimi funti.⁷⁸ 1573 je opat Lovrenc Lombardo (1568—1579) potrdil zakup Wolfangu Mayrju, dediču po očetu Hansu,⁷⁹ leta 1591 pa opat Janez Hofmann (1581—1614) Lenartu iz iste družine,⁸⁰ Hansu Wuechererju.⁸¹ Admont je nato dvor vsekakor do srede 17. stoletja obdeloval sam.⁸²

Podrobnejše podatke o dominikalijah, ki so sodile k Račjemu dvoru, imamo na voljo šele iz 16. stoletja. Tedaj je bila dominikalna posest na treh krajih: v neposredni bližini dvora, pri Melju in pri Trčovi (pri Malečniku). Dominikalije pri dvoru so obsegale tri njive, od katerih sta bili dve, ki sta terjali po štiri dni obdelave, na ravnici pod dvorom v smeri proti Dravi, ena pa je ležala vzhodno od dvora, pod današnjo Kalvarijo, vrt in travnik pri dvoru ter les in pašnik na Račjem bregu.^{82a} K najpomembnejšim dominikalijam pa je samostan štel vinograde, ki so obsegali tri vinograde pri dvoru: vinograd z imenom »Raitzer« in »Hofweingarten« na Račjem bregu in vinograd z imenom »Enkin« na današnji Kalvariji. Vinograda z imenom »Tanhof« in »Ri(n)gler«, ki sta bila z gornino zavezana malteški komendi v Melju, z desetino pa salzburški nadškofiji, sta ležala pri Melju, tretji vinogradniški kompleks pa je bil pri Trčovi (pri Malečniku),^{82b} kjer je Admont imel tudi svoje sogornike.^{82c}

Rekli smo že, da je imel admontski samostan svojo hišo v Mariboru, kot so jo imeli vsi večji samostani, lastniki obsežnejših kompleksov zemlje v okolici mesta, v Slovenskih goricah in Dravski dolini. Ker so bili prelati od svojih hiš v mestu oproščeni dajatev ali pa so bile le-te nizke oziroma zanje večkrat niso hoteli ničesar plačevati, je med njimi in mesti prihajalo do sporov. Ti so se razplamtevali tudi zaradi nedovoljenih samostanskih točilnic po mestih, zaradi nezazidanih parcel, od katerih ni imelo mesto skoraj nobenih koristi, ter zaradi zavračanja bremen (straža, utrjevanje obzidja), ki bi jih morali nositi. V te vedne spore med duhovno in posvečno gospodo in mesti je zaradi pritožb enih in drugih posegal sam deželni knez ali v njegovem imenu deželni glavarji. Tako je moral leta 1523 deželni knez na pritožbo plemstva, ki je imelo v mestih hiše in parcele, oproščene dajatev, o tem izreči svojo odločitev.⁸³ Leta 1527 je deželni glavar na Štajerskem Sigmund Dietrichstein ukazal vsem prelatom, ki imajo svoje hiše v Mariboru, da v vojnih časih (turška nevarnost!) nosijo bremena, kot jih morajo nositi meščani.⁸⁴ Leta 1535 je kralj Ferdinand na pritožbo meščanov naslovil generale na vse plemiče in prelate, lastnike nezazidanih parcel, pogorišč in opuščenihiš po mestih, da pogorišča zopet pozidajo in hiše popravijo, da bodo meščani s tem prišli do določenih dohodkov.⁸⁵ Admont je imel svojo hišo v Mariboru že pred letom 1300, novo

⁷⁶ Admont IV, str. 66. Prepis listine (št. 16) v arhivu samostana Admont.

Prim. tudi perg. ddo. 1494, januar 18 (št. 15) prav tam.

⁷⁷ Imenjska cenitev za admontske posesti v SLA II 3.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Admont IV, str. 202. Prepis listine (št. 21) v arhivu samostana Admont.

⁸⁰ Arhiv Admont 4 d.

⁸¹ Listina (št. 24) ddo. 1605, februar 12., Gradec v arhivu samostana Admont.

⁸² Admont IV, str. 239.

^{82a} Jareninski dvor — Račji dvor II (fasc. 7) nadalje II (fasc. 7) (PaM).

^{82b} Seznam iz okoli leta 1550 (Arhiv Raitzerhof III 2/c v arhivu samostana Admont).

^{82c} Obračun za vinograde za leto 1544 (Ibidem).

Leta 1587 je samostan na svojih dominikalnih vinogradih, ki so sodili k dvoru, pridelal: na vinogradu »Raitzer« tri sode vina, na vinogradu z imenom »Hofweingarten« dva sode, na vinogradu »Enkin« okoli 3000 litrov, na vinogradu »Ri(n)gler« okoli 500 litrov in »Tanhof« okoli 2000 litrov, na vinogradih pri Trčovi pa okoli 3000 litrov. (Ibidem.)

⁸³ Ibidem, 1 e.

⁸⁴ Mmk I, fol. 58 (31. oktober 1523, Dunajsko Novo mesto).

⁸⁵ Mmk I, fol. 18 (27. julij 1527, Gradec).

⁸⁶ Mmk I, fol. 56 (28. julij 1535, Dunaj).

pa si je pridobil v letih med 1508 in 1521. 16. marca 1521 je bila vpričo štajerskega vicedoma Lenarta von Ernaw sklenjena med mariborskim mestom in admontskim odvetnikom Tomažem Mosheimom pogodba o dolžnostih in pravicah Admonta v zvezi z njegovo hišo, ki jo je za potrebe samostana kupil ljubljanski škof in komendatarni opat admontski Krištof Rauber. Po tej pogodbi je bil Admont dolžan mestu za hišo in zemljišče ter za vse druge pravice v zvezi z njo letno po štiri funte pfenigov, v hiši pa tudi ni smel imeti gostilne ali točilnice, smel pa je v njej shranjevati vino, ga prodajati na debelo ter ga odvažati iz mesta za svoje potrebe. V primeru, da bi samostan imel v hiši človeka, ki bi se ukvarjal s trgovino, pa je le-ta dolžan nositi vsa bremena, kol so ga dolžni meščani.⁸⁶ Morda je ta hiša identična s tisto, ki jo je imel samostan okoli leta 1700 pri koroških vratih, vendar pa znotraj mestnega obzidja. K tej hiši sta tedaj sodili preša in klet, vse pa je bilo v razpadajočem stanju.⁸⁷

Za izboljšavo gospodarstva in poslopij sta se veliko trudila opata Urban Tekstor (1628—1659) in Raimund baron Rehling (1659—1675). Prvi je veliko gradil, dozidaval in prezidaval na poslopijih tako na Zgornjem Štajerskem kot tudi pri Jareninskem dvoru, Račjem dvoru ter pri samostanskih vinogradih pri Ljutomeru.⁸⁸ Drugi, opat Raimund, ki je med drugim leta 1673 postavil cerkev v Spodnji Kungoti,⁸⁹ pa je s pametnim gospodarjenjem in z navodili skušal izboljšati samostansko gospodarstvo. Posebej se je zavzel za posest pri Mariboru in v Slovenskih goricah, zlasti pa mu je bil pri srcu razcvet vinogradništva. V ta namen je leta 1669 dočel oskrbnika za posesti, ki so sodile k Jareninskemu dvoru, ter drugega za vinograde pri Mariboru in Ljutomeru. P. Baziliju Mastalonu je bila izročena skrb za Jareninski dvor z vsem pripadajočim, p. Hilariju Frölichu pa oskrba vinogradov. Prvemu je bilo zabičano, naj skrbi, da bodo vsa polja pravočasno in v redu obdelana, prepovedano mu je bilo dajati parcele v zakup. Paziti je moral, da se po samostanskih pašnikih in travnikih ne bi pasla tuja živina, ampak le domača, ki je mora imeti vedno zadostno število, da bo lahko samostan zalagal z mesom. V redu je moral pobirati žitno desetino in o njej vsako leto poročati opatu, kjer pa je bila le-ta dana v zakup, pa je bil dolžan o njej podati natančen obračun. Skrbeti je nadalje moral, da bodo ribniki vedno nasajeni z ribim podmladkom, sadovnjaki pa zasajeni z mladimi drevesi. Ker je bilo pri Jareninskem dvoru malo gozda, je opat določil, da sme v njem sekati les le samostan za svoje nainuinejše potrebe na Jareninskem dvoru. Pravico do lova je imel v teh gozdovih izključno le Admont, zato je bil komurkoli drugemu v njih prepovedan lov. Drugemu, p. Hilariju, pa je bilo naročeno, naj skrbi, da bodo viničariji, na katere se po opatovem zatrdilu ni mogoče zanesti, v redu in pravočasno obdelali vinograde, denar za iztrženo vino pa naj uporabi izključno le za izboljšanje vinogradov. Da samostan ne bo ostal v jeseni brez potrebne vinske posode, naj bo že v jeseni poskrbljeno, da bo za naslednje leto izdelano na Jareninskem dvoru dovolj posode.⁹⁰ Podrobna navodila (Puncta oconomica) za gospodarjenje na Jareninskem dvoru in njemu priključenih posestih, zlasti še za umno gospodarjenje z vinogradi, je sestavil leta 1706 jareninski administrator p. Emilijan Plamsperger.⁹¹

⁸⁶ Mmk I, fol. 59. Samostan je moral plačevati 4,5 pfeniga zemljiškega davka (Mmk IV, fol. 287^v).

⁸⁷ II (fasc. 7).

⁸⁸ Admont IV, str. 290. Leta 1665 je Admont vzel za pet let za letnih 2000 gold, v zakup žitno in vlnsko desetino od salzburških posesti v okolici Maribora. Listina št. 23 e v arhivu samostana Admont.

⁸⁹ Napisna plošča nad glavnimi vrati cerkve, Prim. Ign. Orožen, o. c., str. 163.

⁹⁰ Instrukcija p. Baziliju Mastalonu in Hilariju Frölichu z dne 20. marca 1669/II (fasc. 7).

⁹¹ Jareninski dvor I, fasc. I (PaM).

Iz 18. in 19. stoletja imamo na voljo dokumente, ki nam pričajo o stanju poslopij na Račjem dvoru, o njegovi posesti, letnih dohodkih in stanju živine tako na dvoru samem kot pri njegovih viničarjih. K dvoru, v katerem so bili prostori za ljudi, ki so prihajali iz Admonta, ter stanovanjski prostori za oskrbnika in služinčad, so sodile velike kleti v glavni stavbi ter vsa potrebna gospodarska poslopja kot hlevi, parma, kašča, šupe za vozove, za spravlanje krme in stelje ter preša. K najvažnejšim zemljiškim kompleksom so šteli vinograde, ki so bili v neposredni bližini dvora ter na desnem bregu Drave pri Bistrici in Limbušu. Za obdelovanje vinogradov so skrbeli viničarji, ki jim je bila v pomoč najeta delovna sila. Viničarji, ki so živeli na šestih viničarijah, so imeli nekaj zemlje ter so redili samostansko in svojo živino. Okoli leta 1700 pa je hasnoval dvor za nekaj zemlje Rupert Perger, ki je za to moral skrbeti za samostanske vinograde. Hasnoval pa je dva vrtova pri dvoru, kos njive pod njim, njivo ob cesti, ki vodi proti Mariboru, njivo pri »Gavgah,«⁹² kos travnika pod dvorom ter les na Vinarskem bregu. Vseh polj je bilo za šestnajst dni obdelave.⁹³

Medtem ko je bil Račji dvor okoli leta 1700 sicer že enonadstropna stavba, toda bil je po obsegu majhen, saj je imel le klet ter malo število prostorov, zraven pa leseno stavbo s sobo, kamro in kuhinjo za služinčad, vendar pa velika gospodarska poslopja, se je še v istem stoletju zelo povečal, doživel dve temeljiti prezidavi. 1734 je opat Anton pl. Mainersberg (1718 - 1751), ki je začel grandiozno prezidavo samostanskega poslopja v Admontu, na novo pozidal dvor (vom Grunde aus neu erhoben).⁹⁴ Obsežne prezidave dvora je začel 1776 tudi Antonov naslednik opat Matej Offner (1751 - 1779)⁹⁵ ter dokončal prezidavo leta 1778, o čemer priča letnica ter samostanski in opatov grb v trikotnem čelu na glavni fasadi. Opat je dvor tudi polepšal ter mu dal podobo, kat jo ta kaže danes, ki je v sedanji obliki tipično ranoklasicističnega koncepta.⁹⁶ O prostorih v na novo pozidanem dvoru nas pouči dokument iz leta 1807. Tedaj je dvor imel pet tako imenovanih gosposkih sob, kapelo, predsobo, kamro, sobo za majerja, veliko kuhinjo in shrambo za živali. V pritličju je bila majhna klet ter velika za okoli sto štrtinov vina (blizu 60.000 l). K dvoru je sodil hlev za šest konj, volovski za osem glav živine, kravji hlev, parma, šupe, uta, peč za žganje opeke, kajža za opekarja in lep in velik vodnjak. Vsa poslopja so tedaj bila krita z opeko in v odličnem stanju. Isti vir nam podaja sliko tudi o samostanskih viničarijah. Viničarija, ki je bila na Račjem bregu in najbliže dvoru, je bila zidana in krita s skodlami, imela je hlev, sicer pa je bila v slabem stanju. Sosednja viničarija je imela prešo, bila je pa brez kleti, toda v dobrem stanju. Viničarije pri Pekrah in Bistrici pri Limbušu so bile v odličnem stanju, posebno lepa je bila ena izmed viničarij v Bistrici, ki je bila enonadstropna z dvema tako imenovanimi gosposkima sobama, ki sta bili namenjeni ljudem iz Admonta.⁹⁷ V drugi polovici 18. stoletja sta imela Jareninski in Račji dvor skupaj 21 viničarskih družin, ki so imele nekaj zemlje in živine, za katero so imele pravico dobivati s samostanskih travnikov krmo, iz gozdov pa steljo. Medtem ko je bilo tedaj na Jareninskem dvoru dvanajst uslužbencev in služinčadi, so bili na Račjem dvoru le majer, njegova žena, služkinja, kravji pastir in hlapec.⁹⁸

⁹² »Galgenfelde« — polje južno od Račjega dvora, med cesto, ki vodi v Kamnec in Dravo. Tod so nekoč stale vislice. (Katastr. mapa Koroška vrata iz leta 1824 v PaM.)

⁹³ II (fasc. 7).

⁹⁴ Admont IV, str. 357.

⁹⁵ Admont IV, str. 374.

⁹⁶ Ptm. J. Curk, Maribor, Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris II, ČZN XXXIX, 1959, str. 90.

⁹⁷ II (fasc. 7).

⁹⁸ Zadeve uslužbencev in viničarjev 1706, 1857 - 1865/II (fasc. 7).

Iz časa opatovanja Kolumbana pl. Wielanda (1779 - 1787) imamo ohranjen letni obračun za leto 1780, ki ga je sestavil jareninski administrator p. Menradus Blaser. Obračun je še toliko bolj zanimiv, ker nam daje podatke iz časa, ko se je pri Račjem dvoru veliko gradilo. Iz obračuna je razvidno, kaj so tedaj na poljih sejali, koliko je bilo živine in kakšni so bili izdatki in dohodki. Na dominikalnih njivah so pridelovali vse vrste žita, od pšenice, rži, ovsu, proso in ajde, veliko koruze ter sočivja kot grah in fižol. Živino so gojili tako na pristavi kot na viničarijah, vendar je ravno v tistem času bilo malo živine, ker jo je pobrala živinska kuga. Dvor je imel tedaj deset vlečnih volov, 21 krav, dvanajst svinj ter perutnino. Glavni dohodki so bili od prodane opeke (310 gold.), od živine in mesa (207 gold.), od prodanega žita (196 gold.), nekaj malega tudi od masla, jajc, smetane, povrtnine in masti. Medtem ko so v letih 1777 iztržili za 3548 gold. vina, leta 1778 za 1200 gold. in leta 1779 za 900 gold., pa so ga leta 1780 prodali le za 47 gold. Izdatki so v tem letu bili predvsem za popravilo opečne peči (195 gold.), za različne potrebe na pristavi (166 gold.) in

Grb admontskega samostana in opata Mateja Offnerja iz leta 1778 v trikotnem čelu na glavni fasadi Račjega dvora
(Foto J. Kovačič)

za dninarje (81 gold.), nekaj malega pa za različna popravila (49 gold.). Dvor je tedaj imel 643 gold. in 36 krajcarjev izdatkov, tako da je znašal čisti dohodek 93 gold. in 30 krajcarjev. Ker so bili izdatki za prezidave na dvoru sila visoki, jih niso mogli kriti iz dohodkov dvora samega. 8.991 gold., 36 kr. in 2 pf, kolikor so znašali stroški za zidave, so zbrali iz raznih virov: gospostvo St. Martin pri Gradcu je prispevalo 3548 gold., 26 kr, Račji dvor od prodanega vina 1778 - 1780 2147 gold., 4 kr in 2 pf, Račji dvor in Jareninski dvor pa še iz različnih drugih dohodkov 3296 gold. in 6 kr. V tem obdobju je bilo kupljenega tudi precej perila, pohištva in druge opreme. Visoki so bili tudi izdatki različnim obrtnikom, tako mizarjem, lomilcem kamenja, steklarjem in drugim. Omenimo naj, da je kamnosek prejel za grba, ki ju je izklesal za fasado dvora, 8 gold. in 32 kr, kamnosek in mizar nadalje za izdelavo oltarja za kapelo 46 gold., pozlatar pa 40 gold.⁹⁹

Jareninski in Račji dvor sta imela leta 1860 skupaj 385 oralov in 1104 klafter zemlje (221, 58 ha).¹⁰⁰ Posest je ležala v slovenskogoriških katastralnih občinah Vajgen, Polički vrh, Jareninski dol, Jareninski vrh, Vukovski vrh, Štrihovec, Vilkom, pri Mariboru pa v občinah Koroška vrata, Krčevina, Hrastje in Bistrica pri Limbušu. Od tega je bilo največ posesti v občinah Vajgen in Polički vrh (36,8 ha) ter v občinah Koroška vrata in Krčevina (57,5 ha), torej v slednjih, na katerih je stal Račji dvor in njegova dominikalna zemlja. Največ vinogradov Račjega dvora je bilo v katastralni občini Krčevina, in to kar četrtnina vseh vinogradov, t. j. 8,6 ha. Od 221,58 ha površin obeh dvorov je odpadlo na njive 37,98 ha, na travnike 40,3, vinograde 36,8, pašnike 31,65, gozdove 62,15, sadovnjake 9,2 in na zazidane površine 1,15 ha.¹⁰¹

Iz srede prejšnjega stoletja imamo natančen zapis površin in stanja posesti Račjega dvora. Dvor je tedaj imel 25 oralov in 425 klafter (14,39 ha) njivskih površin, na katerih so sejali predvsem pšenico ter oves, polja pa so zelo malo gnojili, ker so potrebovali gnoj za najvažnejšo kulturo, vinsko trto. Travnikov je bilo 18 oralov in 892 klafter (10,36 ha), pašnikov, ki so jih kosili, ker so živino krmili v hlevih, 6 oralov in 764 klafter (3,45 ha). Za okoli petnajst glav živine, ki so jo gojili na dvoru, so pridelali premalo krme, zato so jo morali dovažati z drugih admontskih posesti. Polja in travnike so obdelovali z najemniško delovno silo, ker je pet oseb na Račjem dvoru imelo dovolj dela z živino na dvoru. Le travnike pri Trčovi so morali pokositi podložniki na tlaki, ker pa je bilo delo slabo opravljeno, tako da je čisto ostala nepokošena tudi četrtnina travnikov, se je samostan pogodil s podložniki, da vsaka družina plača namesto tlake letno po goldinar in 30 krajcarjev. K dvoru je sodil gozd v izmeri 22 oralov in 1290 klafter (12,5 ha), njegov les je zadostoval za kurjavo in gradnje na dvoru, ne pa za kole, ki so jih potrebovali vsako leto več tisoč. Največje pa so bile vinogradniške površine, in sicer 31 oralov in 1023 klafter (17,8 ha). Vinograde so obdelovali viničarji skupaj z najeto delovno silo, le pri Trčovi so jih obdelali podložniki na tlaki. Ker je bilo za vinograde premalo gnoja tako s pristave kot z viničarij, so morali kupovati gnoj pri kmelih. Za bistriške vinograde, za katere so letno potrebovali od 18.000 do 24.000 kolov, so jih polovico morali nakupiti drugod. K Račjem dvoru je sodila tudi opekarna, ki je po zatrdilu vira izdelovala eno najboljših opek v okolici Maribora. Zaradi nizkih cen jo je lahko dvor kaj hitro prodal. Ena peka je dala okoli 27.000 opek, od tega okoli 9.000 strešnih opek, drugo pa zidake in votlake. Pri opekarni, ki je delovala od konca marca

⁹⁹ »Raittung p. Menraedl uber dem Ratzerhof deren vom ersten Jenner bis letzten decembris 1780 gepflogenen empfäng und aussgaaben« (31. decembra 1780/11 (fasc. 7).

¹⁰⁰ Oral 0,57546 ha; kv klaftra = 3,596852 m² (H. J. Alberti, Mass und Gewicht, Berlin 1957, str. 279 in 273).

¹⁰¹ Račji dvor, gospodarske zadeve 1805 - 1863/11 (fasc. 7).

do srede oktobra, so bili zaposleni trije ali pa štirje ljudje, vodil pa jo je opekar, ki je organiziral delovni proces, nakupoval les na mariborskem Lentu ter skrbel za prodajo izdelkov. Po vsaki peki in prodaji je bil opekar dolžan podati upravitelju dvora seznam kupcev z navedbo prodanega blaga in višino iztržka.¹⁰² Letni obračun za 1857. leto je pri opekarni izkazal 795 gold. dohodkov in 631 izdatkov, torej 164 gold. čistega dohodka.¹⁰³ Leta 1860 so npr. izdelali 90.000 zidakov, 12.000 strešnih opek ter 100 votlakov, za kar so potrebovali 130 klafter lesa. Tisoč strešnih opek je tedaj veljalo 15 gold., zidakov 13 gold., votlakov pa 10 gold.¹⁰⁴

V drugi polovici 19. stoletja je bil admontski samostan pripravljen svoj Račji dvor odprodati. Po prenosu sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini na Koroškem v letu 1859 se je za dvor zanimal škof Anton Martin Slomšek, ki je želel namesto škofijskih realitet na Koroškem kupiti za škofijo kak dvorec z zemljo v neposredni okolici Maribora.^{104a} Admont je zemljo Račjega dvora cenil na 75.000 goldinarjev, in sicer gozdove na 30.000, vinograde na 18.000, travnike na 10.000, njive na 12.000 in pašnike na 5.000 goldinarjev.^{104b} Do prodaje dvora pa ni prišlo, ampak se je Slomškov naslednik dr. Jakob Mihael Stepišnik leta 1863 odločil za nekolikanj bolj oddaljeno graščino Betnavo na desnem bregu Drave, ki jo je pridobil od baronov Brandisov.^{104c} Leta 1870 pa je bil Admont pripravljen za 70.000 goldinarjev dvor z zemljo, vendar brez posesti pri Limbušu (Hrastje in Bistrica), prodati deželni vinarski šoli za Stajersko, a do prodaje ni prišlo.^{104d}

Leta 1864 je Račji dvor doletela nesreča. 6. novembra je okoli polnoči izbruhnil iz neznanih vzrokov požar na gospodarskem poslopju ter ga uničil skupaj z zalogami žita, s krmo in steljo. Tedaj je popolnoma pogorel 1854. leta zgrajeni prizidek, ki je imel v pritličju šupo za vozove in drvarnico, zgoraj pa skedenj in gumno. Zgorela je večina sena, 6000 snopov pšenične slame, 7200 snopov ječmena in 3600 ovsene slame ter precejšnje količine žita. Škoda je bila ocenjena na 1800 gold., na srečo pa so bila poslopja zavarovana. Ogenj je zajel tudi stanovanjsko poslopje, ker pa je bilo od gospodarskega ločeno z zidom, jim ga je uspelo rešiti. Rešena je bila tudi vsa živina ter vozovi in različno orodje.¹⁰⁵ Poslopje so pričeli takoj po požaru popravljati, za kar so potrebovali velike količine gradbenega lesa.¹⁰⁶

Leta 1904 je imel admontski samostan štiri velike gospodarsko-upravne enote, ki so jih sestavljali Admont z imenji v Kammernu, imenje Admontbichel, admontski vinogradi na naših tleh ter enota Jareninski dvor z Račjim dvorom. Prva enota je obsegala 23.680 ha, druga 2113 ha, k tretji, pa je sodilo 150 ha vinogradov pri Radgoni in 122 ha rustikalne zemlje v katastralnih občinah Dragotinci, Grabonoš, Janžev vrh, Črešnjevci, Radenci, Boračeva, Gornja Radgona, Stanetinci, Gorca, Podlehnik, Vrhov dol, Limbuš, Rošpoh, Stara cesta, Slamnjak, Radomerje in Presika.¹⁰⁷ Od skupnih samostanskih posesti v izmeri 26.368 ha je odpadlo na ozemlje današnje Avstrije 25.793 ha, na posest pri nas pa 575 ha. Jareninski dvor je imel skupaj z Račjim dvorom (Gut und Schloss

¹⁰² »Bemerkungen über die Bewirthschaftung des Jahring und Ratzerhofes mitgetheilt von dem Herrn Verwalter P. Norbert Hueber« (s. d.) II (fasc. 7).

¹⁰³ Zadeve uslužbencev in viničarjev 1766, 1857—1865/11 (fasc. 7).

¹⁰⁴ Ibidem. Leta 1847 je samostan daroval 2000 kosov opeke za zidavo mariborskega teatra (I. listina št. 30 v arhivu samostana Admont.)

^{104a} Pismo škofa A. M. Slomška z dne 12. decembra 1859 opatu Bonu Krellu (Ratzerhof III 30 v arhivu samostana Admont.)

^{104b} Pismi z dne 25. februarja, 5. maja in 22. oktobra 1859 (ibidem).

^{104c} Koncept pisma z dne 31. junija 1863 v škofijskem arhivu v Mariboru. (Prim. J. Mlinarič, Graščina Betnava)

^{104d} Akt dato. 1870, januar 26., Admont (Ratzerhof III 30 v arhivu samostana Admont.)

¹⁰⁵ »Akten über den Brand des Wirtschafts-Gebäudes in Ratzerhof« (6. novembra 1864 II) (fasc. 7).

¹⁰⁶ Korespondenca v zvezi s požarom in popravili 1864—1865/11 (fasc. 7).

¹⁰⁷ Schematismus der Herrschaften und Güter in Steiermark, Brünn 1904, str. 1—2.

Pogled na glavno fasado Račjega dvora (1974)
(Foto J. Kovačič)

Jaringhof mit Razerhof b. Marburg) 303 ha zemlje, od česar je odpadlo na prvega 140 ha, na drugega pa 163 ha, torej znatno več kot pred stoletjem. Površine Račjega dvora so bile razporejene takole: 0,86 ha zazidanih površin, njiv je bilo 23,07 ha, travnikov 28,59, vrtov 47,75, pašnikov 5,29, gozda 36,76 in vinogradov 16,74 ha, neproduktivne zemlje pa je bilo 3,74 ha. Upravo posesti pa je bila takale. Glavna uprava je bila pri St. Martinu pri Gradcu, uprava za Jareninski in Račji dvor pa na Jareninskem dvoru, kjer je prebival eden izmed patrov kot administrator (Güteradministrator), kateremu sta bila podrejena po en ekonom za Jareninski in eden za Račji dvor. Ekonomija je bila v lastni režiji, viničarjem, ki so skrbeli za samostanske vinograde, je Admont dodelil določeno površino zemlje. Trinajstim viničarjem pri Jareninskem dvoru je samostan dal na uživanje 28 ha različnih površin, osmim pri Račjem dvoru pa okoli 14 ha.¹⁰⁸

Jareninski in Račji dvor sta bila še leta 1937 v rokah Admonta, upravljal pa ju je do leta 1907 eden izmed admontskih patrov, po tem letu pa civilni administrator.¹⁰⁹

DER ADMONTER RATZERHOF (RAČJI DVOR) BEI MARIBOR

Zusammenfassung

Der einstige Admonter Hof Račji dvor steht am westlichen Rand der Stadt unter den weinreichen Hügeln, auf denen gewiss schon vor neun Jahrhunderten die Weinrebe gedeiht. Hier besaßen ihre Weingärten verschiedene Grundherrschaften, aber auch Freie und die Kirche. Schon im 13. Jahrhundert strebten vor allem die alpenländischen Klöster danach, auf diesem Boden Weingärtenparzellen zu erwerben, um da ihre Weingärten anzulegen. So hatten hier ihren Besitz schon vor dem Jahr 1279 der Deutsche Ritterorden, am Ende des gleichen Jahrhunderts das Kloster Admont, am Anfänge des darauffolgenden Jahrhunderts aber die Benediktiner von St. Paul und die Zisterzienser von Viktring. Die Weingärten dienten vornehmlich zum eigenen Bedarf, und der Wein wurde in die Klosterkeller befördert, ein Teil

¹⁰⁸ Ibidem, str. 49–50. V petdesetih letih 19. stol. je bil upravitelj dvora p. Hartnid Dorfmann, 1872 je postal, potem ko je bil odpoklican p. Erenbert Fettingner, upravitelj p. Mainrad Graf. (Ratzerhof III 2 a, 4.)

¹⁰⁹ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 432 in 433.

aber an die Städte verkauft, wo die Klöster ihre Häuser mit grossen Kellern besaßen. So hatten im 14. Jahrhundert ihre Häuser in Maribor die Klöster Viktring, Rein und St. Paul, schon am Ende des 13. Jahrhunderts aber Admont.

Der Ort, auf dem der Hof Račji dvor steht, wird im Jahr 1200 mit dem Namen „Raizew“ erwähnt, im Jahr 1265 befand sich daneben das Dorf, genannt Razendorf, das sehr wahrscheinlich das Gebiet westlich vom Hof bis zum Bach Vinarski potok, vielleicht auch einen Teil seines Übers umfasste. Nachdem der Salzburger Erzbischof Konrad I. im Jahre 1139 der Benediktiner Abtei aus Admont in der Oberrsteiermark einen umfangreichen Besitz bei Jarenina verliehen hatte, schuf diese ein bedeutendes wirtschaftliches und administratives Zentrum auf dem Hof zu Jarenina, zugleich wurde sie aber auch Eigentümer einer Reihe von Kirchen im mittleren und westlichen Teil von Slovenske gorice und verfügte dadurch auch über bestimmte Rechte. Von nun an trachtete Admont danach, auf unserem Boden immer mehr Besitz zu erlangen besonders Weingärtenkomplexe. Im Jahr 1279 kaufte das Stift vom Deutschen Ritterorden den Besitz bei Trčova bei Maribor und den Hof Račji dvor, im Laufe der Zeit aber noch den Besitz bei Ljutomer und Gornja Radgona. Auf diese Weise wurde Admont Eigentümer ausgedehnter Weingärtenkomplexe. Der Hof Račji dvor wurde vom Orden zum typischen Weingartenhof gestaltet, zu dem grosse Weingärten gehörten, während die Bebauung anderer Kulturen eine sekundäre Tätigkeit darstellte. Auf dem Hof selbst befanden sich Räume für die Admonter, für den Meier und seine Familie und das Gesinde. Zum Hof gehörten auch die Stallungen, der Heuboden, die Schuppen, der Speicher, die Presse und der grosse Keller, darin auch bis 60.000 l Wein aufbewahrt werden konnten. Die Weingärten wurden von den Klosterwinzern bebaut, teils leisteten hier ihre Fronarbeit die klösterlichen Untertanen, zum Teil wurden auch Tagelöhner aufgenommen. Das Kloster besass auch am Ende des 13. Jahrhunderts ein Haus in Maribor, am Anfang des 16. Jahrhunderts kaufte es ein neues beim Kärntnerort.

Während Admont den Hof Račji dvor vom Anfang des 15. Jahrhunderts bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts verpachtete, bebaut er ihn von nun an selbst, manchmal wurde er auch zur Nutzung an Personen verliehen, die für die klösterlichen Weingärten Sorge tragen mussten. Um eine gute Bebauung der Weingärten bemühten sie besonders die Abte des 17. Jahrhunderts. Sie gaben zu diesem Zweck den Verwaltern und Meiern die nötigen Anweisungen und sorgten auch für die Ordnung auf dem Hof und den Wirtschaftsgebäuden. Das jetzige Aussehen bekam der Hof Račji dvor, der ein typisches neoklassizistisches Konzept darstellt, im Jahr 1778. In der Mitte des 19. Jahrhunderts besass der Hof 60 ha Grund, davon entfiel der grösste Teil auf Weingärten (18 ha), auf Acker rund 14 ha, auf Wald über 12 ha, auf Wiesen über 10 ha und auf Weiden mehr als 3 ha. Auf dem Hof und Winzerreien gab es damals rund 15 Stück Vieh. Die Einkünfte flossen dem Hof vor allem aus dem Ertrag vom verkauften Wein zu, aus den Erzeugnissen der klösterlichen Ziergelei beim Hof, die rühe der beiden Ziegelarten in der Umgebung von Maribor lieferte, aus dem Verkauf von Gemüse, Fett, Butter und verschiedenen Feldfrüchten.

Im Jahr 1904 besass Admont auf slowenischen Boden über 575 ha Grund mit zwei Wirtschaftseinheiten: die Admonter Weingärten bei Gornja Radgona und Ljutomer (272 ha) und die Einheit Jareninski dvor und Račji dvor (303 ha). Račji dvor umfasste damals 163 ha Grund, demnach erheblich mehr als in der Mitte des vorigen Jahrhunderts. Die Verwaltung für die Besitzungen befand sich auf dem Hof zu Jarenina, wo ein klösterlicher Pater Administrator seinen Sitz hatte. Ihm unterstanden zwei Ökonomen, davon einer für Jareninski dvor, der zweite für Račji dvor. Die Hofe und Besitz gehörten noch im Jahr 1937 dem Kloster.

RAČJI DVOR PRI MARIBORU

Jože Curk*

UDK 728.8(091)(497.12-18 Maribor)

CURK Jože: Račji dvor pri Mariboru. (Ratzerhof /Račji dvor/ bei Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14 (1978)1, str. 48—54.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in nem., 1 karta.

Na podlagi dostopnih arhivskih podatkov in konstrukcijske analize avtor dokazuje, da dvorec »Račji dvor« v sedanji arhitekturi ne odseva srednjeveških slogov arhitekture. Vendar za na videz enotnim pročeljem skriva zanimivo arhitekturno zgodovino treh stoletij. Ta dvorec, ki je danes deloma stanovanjska hiša, deloma gostilna, učinkovito dopolnjuje panoramo zahodnega Maribora.

UDC 728.8(091)(497.12-18 Maribor)

CURK Jože: The Chateau Račji dvor at Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 48—54.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 1 chart.

On the grounds of the available archive data and construction analysis the author surmises that the »Račji dvor« chateau, in the present architecture, does not reflect the middle ages architectural styles. Nevertheless, behind its seemingly wholesome façade it hides an interesting architectural history of three centuries. This chateau, today partially a tenement and partially an inn, effectively supplements the vista of the western Maribor.

Kot se iz razprave Jožeta Mlinariča vidi, se Rače prvič omenja leta 1200 kot kraj (Raize) in leta 1265 kot naselbina (Razendorf), ki jo je prvotni lastnik Nemški viteški red leta 1279 prodal admontskemu benediktinskemu samostanu. Ta je pet let pozneje, torej leta 1284, k naselbini dokupil še dvor (curiam sitam in Raitz), ki je bil last Chriggerjev, in tako svojo posest zaokrožil. Od dvora, ki se zatrdno omenja šele leta 1290, ni seveda ničesar ohranjenega, saj je bil zelo verjetno samo manjše leseno ali napol leseno poslopje.

V arhivskem gradivu, ki ga hrani admontski samostan, je ohranjenih nekaj podatkov, ki sicer skopo, vendar dovolj konstruktivno osvetljujejo gradbeno zgodovino Račjega dvora v zadnjih 300 letih. Ve se, da ga je prezidaval opat Urban Tekstor (1628—1659) in da je leta 1645 v njem delal mariborski meščan in ključavničarski mojster Hans Eindacher. Ve se tudi, da je bil dvor ob koncu 17. stoletja zidano, nadstropno poslopje z veliko kletjo v pritličju ter s hodnikom in z nekaj sobami v nadstropju (za goste iz Admonta in oskrbnika), da je ob njem stala lesena stavba s sobo, kamro in kuhinjo za služinčad, v bližini pa veliko gospodarsko poslopje (s hlevi, parno, kaščo, šupo za vozove, krmo in steljo ter prešo). Za vlade opata Antona pl. Mainersberga (1718—1751)

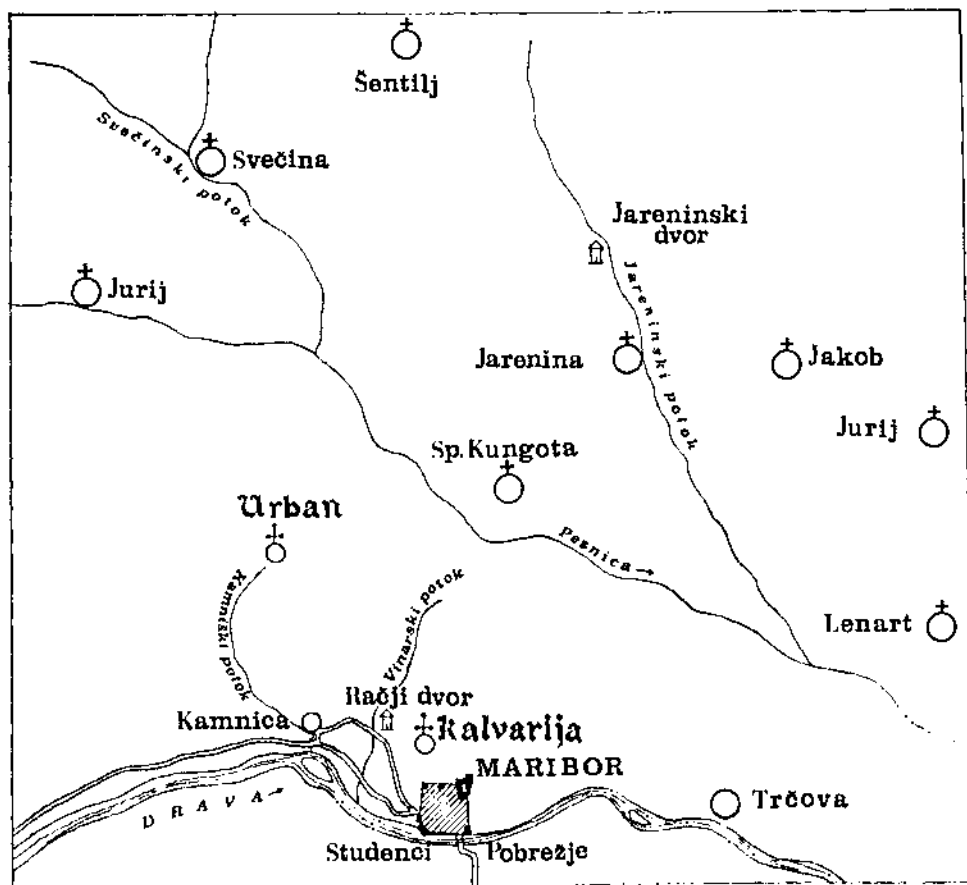
* Jože Curk, dipl. umet. zgodovinar, Pokrajinski arhiv Maribor.

je bil dvor med leti 1733—34 prezidan in povečan, kar je stalo 1961,90 fl. Dela je vodil graški upravitelj pater Alberto Emerang, medtem ko izvajalci niso znani. Zidarji so opravili 1051 delovnih dni, porabili pa so 9900 strešnikov, 14.400 zidakov in 524 votlakov. Do ponovnih prezidav in povečav dvora je prišlo za vlade Mainersbergovega naslednika opata Mateja Offnerja (1751 do 1779) v letih 1776—1778, ko je dvor dobil sedanjo velikost in podobo, ki je značilnega poznobaročnega videza. Iz tega časa hrani glavna, proti jugu obrnjena fasada v velikem trikotnem čelu dvojni samostansko-opatski grb z letnico 1778.

O prostorih v tako povečanem dvoru nas pouči opis iz leta 1807, ki pravi, da je v nadstropju pet gosposkih sob, kapela, predsoba, kamra, soba za upravitelja, velika kuhinja in shramba za živila, v pritličju pa mala in velika klet za 100 štrtinov vina. K dvoru so sodili še konjski hlev za 6 konj, goveji za 8 volov in kravji za neznano število krav, nato parma, šupe za vozove, krmo in steljo, uta, peč za žganje opeke, kajža za opekarja in velik vodnjak. Vsa poslopja so bila v dobrem stanju in krita z opeko. Na dvoru je takrat živelo le malo ljudi: oskrbnik z ženo, služkinja, kravji pastir in hlapec. Ohranjeni letni obračun opata Kolumbana pl. Wielanda (1779—1787) za leto 1780 kaže zelo velike stroške v zvezi z obnovo dvora in opreme. V skupne stroške v znesku 8991 gld je spadala tudi nabava novega pohištva in opreme ter popravilo opečne peči. Neznani kamnosek je npr. dobil za izdelavo grba na fasadi 8,32 gld, kamnosek in mizar za izdelavo novega oltarja 46 gld, pozlatar pa 40 gld. Pokamnosek nas s povečavami dvora seznanjajo tudi inventarji iz let 1730, 1742, 1754 in 1840, katerih podatki sicer umetnostnozgodovinsko niso zanimivi, vendar npr. povedo, da je bil belo barvani oltar pozlačen in opremljen z Marijino sliko.

Leta 1798 so postavili napol zidano šupo za vozove, les in slamo, ker je bila stara že dotrajana. Načrte zanjo je naredil mariborski mestni gradbenik Johann Fuchs, katerega akvareilirani načrt z dne 8. 2. 1798 je še ohranjen. Stroški postavitve so znašali 613,56 fl, tesarski mojster Anton pa je dobil 227,28 fl. Šupa je stala v severozahodnem delu dvorišča, katerega pravokotni zid se je stekal v sredini dvoosnih čelnih fasad obeh dvorovih stranskih traktov. Med šupo in zahodnim dvorovim traktom je bil dvoriščni portal, v severovzhodnem kotu dvorišča pa vodnjak. V letih 1802—03 je isti gradbeni mojster zgradil za 136,55 fl 9,25 klatfre globok vodnjak na mesto starega, ki je bil plitvejši in manjši.

Leta 1852, ko so obnavljali dvorec, so opravili tudi večje prezidave v kleti in kuhinji, katerih rezultat je sedanji prostor preše in sobe nad njo. Ta dela so stala 1106,50 fl, kar kaže na njihov večji obseg. Leta 1854—55 so povečali gospodarsko poslopje s tem, da so prizidali trakt, ki je imel v pritličju šupo za vozove in drvarnico, v nadstropju pa skedenj in gumno (poročilo patra Hartnida). Stroški povečave oziroma nove gradnje so znašali 1984 fl. Delo sta vodila zidarski mojster Franc Skrinjer iz Maribora in tesarski mojster Simon Schrimpfl iz Zg. Jakobskega doma. Pri tem so porabili 40.000 zidakov, 12.000 strešnikov, 120 votlakov, 30 štrtinov apna, 12 kubičnih klatfer kamenja, 1500 strešnih lat, 4000 žebļjev itd. Leta 1864 je izbruhnil velik požar, v katerem je zgorelo gospodarsko poslopje z vsemi zalogami, pogorel pa je tudi leta 1854—55 zgrajeni prizidek. Isto bi se zgodilo tudi z dvorcem, a so ga rešili, ker je bil s požarnim zidom ločen od gospodarskega poslopja. Škode je bilo za 1800 gld in so jo šele z leti popravili. Dvorec, ki je ostal do zadnje vojne v posesti adimontskega samostana, v 20. stoletju ni doživiljal večjih prezidav razen adaptacije leta 1973, ko so njegovo pritličje predelali v pivnico.

To je kratka gradbena zgodovina Račjega dvora, kolikor jo je bilo mogoče rekonstruirati po ohranjenih arhivskih virih. Več kot ti podatki pa nam o zgodovinski usodi dvora pove njegova stavba sama, ki skriva za navidezno enotno poznobaročno fasado sledove več gradbenih faz, v katerih se kaže gradbena zgodovina dvora mnogo določneje kot v arhivski dokumentaciji.

Dvoetažni dvor stoji na južnem obronku Račjega brega ter s svojimi 4 trakti, ki pa se v severovzhodnem kotu ne stikajo, zapira prečno, pravokotno dvorišče, pri tem pa upošteva tudi nagnjenost terena s tem, da je v zadnjem delu nekoliko višji. Dvorec je 9- × 6-osni, pri čemer je glavna fasada 9-osna, ostale tri pa so 6-osne. Ves dvorec pokriva enotna, dvokapna, opečna streha, ki jo prekinjajo 3 požarni zidovi, od katerih severozahodni nekoliko močneje izstopa. Glavna, proti jugu obrnjena fasada ima v sredini triosen, rahlo izstopajoč rizalit, ki ga sklepa veliko trikotno čelo. Fasada je simetrično komponirana, čeprav je njena vzhodna polovica zaradi širših okenskih osi nekoliko daljša. Arhitektonski poudarek je na rizalitu, ki ga vodoravno členi poleg preprostega talnega in venčnega zidca še profiliran medetažni zidec, njegova ogala pa enako kot ogala fasade sklepajo rusticirani maltasti ogalniki. V osi rizalita je potlačeno-olochen portal, katerega trapezasti sklepnik s konkavno posnetima ogaloma krasi poglobljeno polje z vklesano številko N 28. Pritlična,

pozneje vdelano stopnišče, medtem ko ima tretji prostor s prešo višji talni nivo in precej višji trojni kapasti obok z oprogami.

V nadstropju imajo prostori v vzhodnem traktu deloma banjaste deloma ravne stropne, arkadni hodnik pa kape z oprogami. V južnem traktu ima notranji hodnik raven strop s profiliranim grlom, sobe pa ravne stropne, katerih skrajnega vzhodnega krasi težek baročni štuk v obliki konkavno razgibanega trojnega profila. Nadstropni prostori v zahodnem traktu (ki so rabili gospodarskim namenom) in severnem (ki so predelani v stanovanja) so nezanimivi.

Podstrešje, ki je razdeljeno s petimi požarnimi zidovi, nakazuje gradbeno zgodovino dvora, čeprav je treba ob tem upoštevati še druge elemente, ki jih kažejo predvsem spreminjajoča se gradbena koncepcija dvora in njegova tlorisna sestava.

Načrt dvora, ki kaže njegovo stanje pred letom 1733 in ga hrani admontski samostanski arhiv, dokazuje, da je njegov najstarejši del sedanji vzhodni trakt, ki ima v pritlični etaži veliko klet s 3 nosilnimi slopi in 8 krožnimi oboki, banjasto obokano malo klet s ploslopi in z 2 paroma sosvodnic ter dva križno obokana prostora z ravnimi stopnicami, vodečimi v nadstropje, in z veliko pečjo. V nadstropju je bilo 5 sob in vrsta hodnikastih prostorov, pokritih s križnimi oboki. Stavba je imela na konceh rizalitna sklepa, v osi pa zunanje ravno stopnišče, ki je vodilo na mostovž, razpet med obema rizalitoma. Stavba je bila v pritličju 5 × 2-osna, s tem da na zunanji fasadi ni imela oken, na dvoriščni pa 3 vhode in 3 okna; v nadstropju je bila 5 × 3-osna, s tem da je v osi zunanje fasade imela vrata in nekaj balkon, na dvoriščni pa 8 oken in 3 vrata, ki so povezovala mostovž s stavbo. Nadstropje je bilo simetrično komponirano tako, da je imelo v sredini glavno vežo z vrati na mostovž in balkon, na vsaki strani sta bili sobi, obdani z vežastimi prostori, v rizalitih pa sta bili po ena večja in ena manjša soba, od katerih je severovzhodna obsegala stopnišče in križno obokano vežo. Sobe so bile ravno stropane, hodniki in veže pa križno obokani.

Ob vseh poznejših prezidavah in predelavah dvora se je od njegove prve gradbene faze ohranila predvsem velika klet v pritličju, katere slopi s svojim paličastim profilom govore na splošno za 17. stoletje. Ta stavba je predstavljala tipičen zgodnjebaročni podeželski dvorec, skromen po obsegu in nezahteven po izvedbi. Bil je simetrično komponiran in na dvoriščni strani opremljen s stopniščem, z rizalitoma in mostovžem. Od prostorov v nadstropju sta južna dva gotovo rabila za admontske obiske, drugi pa za stanovanje oskrbnika, kuhinjo in shrambo. Velike spremembe je dvor doživel v letih 1733—34, ko je bil »od temeljev nanovo postavljen«. Ta arhivski podatek je točen, vendar velja samo za današnji glavni, to je južni trakt v dolžini 5 okenskih osi. Ta trakt, ki je bil ob nastanku še brez trikotnega čela, je na dvoriščni strani spremljal v pritličju odprt slopasti arkadni hodnik s 5 potlačeniimi loki, v nadstropju pa zaprt hodnik s 5 gosposkimi sobami, ki se zamika s tistim starejšega vzhodnega trakta. Ker sta okenski osi južne fasade vzhodnega trakta širši, je med njima in tistimi južnega trakta še danes opazna razlika. Ker je južni trakt širši za širino hodnika od vzhodnega, so z dvoriščne fasade vzhodnega trakta odstranili stopnišče in mostovž ter namesto njiju vdelali sedanje exoravno stopnišče in triločni slopasti arkadni hodnik. Ob vzdavi stopnišča so morali primerno zmanjšati t. i. malo klet, kar je še danes opazno. Iz te faze se je ohranil v jugovzhodni sobi že omenjeni baročno razgibani štukirani stropni okvir.

V letih 1776—1778 je dvor doživel svoj največji gradbeni poseg, ki mu je dal sedanje poznobaročno lice. Takrat je bil prizidan zahodni, gospodarski

trakt, ki po dolžini ustreza vzhodnemu. Ves dvor je bil enotno fasadiran, glavni trakt je dobil veliko trikotno čelo z grbom opata Offnerja in letnico 1778. njegove pritlične arkade so bile zazidane, vsa okna so dobila enake okvire (v primeri s profiliranimi policami, ki jih imajo le okna glavne fasade), vsi prostori so bili na novo urejeni in opremljeni, nabavljena so bila nova vrata in okna, opremljena je bila kapela na koncu hodnika v nadstropju glavnega trakta, itd. Veliki obnovi dvora je ustrezala tudi cena, ki je znašala kar 8991 gld nasproti 1962 fl., porabljenim v letih 1733—1734. Na načrtu iz leta 1798 sta lepo vidna oba enako dolga stranska trakta, kakršna sta še danes. Za njima se je širilo pravokotno obzidano dvorišče, v katerega severozahodni del je gradbenik Johann Fuchs postavil leta 1798 napol zidano poslopje za shrambo vozov, drv in slame; leta 1803 pa napravil v severovzhodnem delu nov vodnjak. Leta 1852 so predelali prostor sedanje preše nad njim, leta 1854 do 1855 pa prezidali in razširili Fuchsovo gospodarsko poslopje tako, da se je naslonilo na zahodni dvorov trakt. Vendar je to poslopje že leta 1864 pogorelo in bi bil tudi dvor, ko bi ne bil s požarnim zidom ločen od njega. Škode je bilo za 1800 gld. Šele po tem požaru je nastal sedanji severni trakt, dobro opazen prizidek, ki je bil v zadnjem času tako predelan, da je gradbeno-zgodovinsko nezanimiv.

Dvor v povojnih letih razen obnove fasad in predelave pritličnih prostorov v gostinske namene ni doživel prezidav, ki bi močneje posegle v njegovo gradbeno podobo. Ta podoba, ki ni sicer arhitektonsko ambiciozna, pa je vendar zanimiva in precej bolj razgibana, kot bi se to moglo ob površnem pogledu nanjo sklepati. Za navidezno enovito podobo se namreč skriva skoraj 800-letna zgodovinska in 300-letna gradbena usoda, ki uvršča Račji dvor med zanimivejše lokalitete oziroma arhitekture ožje mariborske okolice.

Dvorec Račji dvor po svoji sedanji arhitekturi sicer ne sega v srednji vek, ko se že omenja, vendar pa za sedanjo na videz enotno arhitekturo skriva razgibano in zanimivo gradbeno zgodovino, ki obsega čas treh stoletij. Gradbeno jedro dvora predstavlja njegov vzhodni trakt, ki ga po profilaciji kletnih slopov lahko datiramo na splošno v 17. stoletje. K temu jedru so v letih 1733—34 prizidali najprej njegov sedanji glavni, to je petosni južni trakt, v letih 1776—78 pa zahodni gospodarski trakt. Ob tej priložnosti so ves dvor na novo uredili in enotno fasadirali. Leta 1798 je severozahodno od gospodarskega trakta postavil mariborski gradbenik Johan Fuchs pomožno gospodarsko poslopje, ki so ga 1854—55 prezidali in povečali, s tem da so ga povezali z dvorovim zahodnim traktom. Po požaru 1864 so na mesto njega postavili sedanji severni trakt, ki z uvoznim zidom zapira dvorovo pravokotno notranje dvorišče. Danes rabi dvor deloma stanovanjskim deloma gostinskim namenom, v zahodnem traktu pa je nekaj skladišč. Dvor s svojo sklenjeno gradbeno podobo učinkovito dopolnjuje gričevnato veduto, ki povezuje Mariborske gorice s Kobanskim, to čudovito naravno kuliserijo, ki oblikuje najlepšo panoramo bližnje mariborske okolice.

RATZERHOF (RAČJI DVOR) BEI MARIBOR

Zusammenfassung

Auf dem Grunde der archivalischen Daten und der Bauanalyse ist festgestellt, dass der Hof Račji dvor in seiner jetzigen Architektur nicht mittelalterlich sondern frühbarock ist, und dass er trotz seiner spätbarocken einheitlichen Fassade eine bewegte Baugeschichte hat. Der Baukern des jetzigen Hofes ist in seinem östlichen Trakte erhalten und weist mit seinen Bauelementen auf das 17. Jahrhundert hin. Zu

diesem Kerne wurde in Jahren 1733—34 der südliche Haupttrakt, in Jahren 1776—78 der westliche Wirtschaftstrakt zugebaut. Bei dieser Gelegenheit bekam der Hof die jetzige einheitliche Fassade mit dem dreieckigen Fronton, Wappen und Jahreszahl 1778. Im Jahre 1798 erbaute der marburger Baumeister Johann Fuchs im nordwestlichen Teile des äusseren Hofes das Wirtschaftsgebäude, das 1854—55 erweitert wurde, aber im Jahre 1864 verbrannte. Nachdem erbaute man den jetzigen nördlichen Trakt, der zusammen mit dem Einfahrtsmauer den rechteckigen inneren Hofraum umschliesst. Jetzt sind im Hofe die Wohnungen und Gasthaus untergebracht, im Westtrakte auch einige Depots der Agronomischen Hochschule. Die Lage des Hofes ist im angenehmen Einklang mit seiner Umgebung, seine Architektur vervollkommenet die Vedute des westlichen Stadtrandes, die in bewegter Hügelkette von Kobansko ausklingt.

MINORITSKI SAMOSTAN V PTUJU IN RAZVOJ NJEGOVEGA GRADBENEGA KOMPLEKSA

Peter Klasinc*

UDK 726.6:271(091)(497.12-18 Ptuj)

KLASINC Peter: Minoritski samostan v Ptuj in razvoj njegovega gradbenega kompleksa. (Das Minoritenkloster in Ptuj und die Entwicklung seines Baukomplexes.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 55—63.

Izvirnik v sloven., povzetelek v nem., izvleček v sloven. in angl., 2 sliki.

Minoritski samostan deluje v Ptujju že od leta 1262 kol ustanova gospodov Ptujskih. Od teh prejme leta 1438 v dar zemljiško gospostvo v Halozah, ki je v naslednjih stoletjih samostanu izdaten vir stalnih dohodkov. Ti so bili osnova za obsežno gradbeno dejavnost pri razširitvi samostanskega kompleksa v obdobju od druge polovice 15. do konca 17. stoletja. Iz ohranjenega arhivskega gradiva sledimo temu razvoju, ki se konča z velikopolezno gradbeno dejavnostjo gvardijana p. Gašparja Diella (1681—1696).

UDC 726.6:271(091)(497.12-18 Ptuj)

KLASINC Peter: The Minorite Monastery in Ptuj and the Evolution of His Building Complex. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 55—63.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 2 pict.

The minorite monastery in Ptuj exists already from 1262 as a foundation of the noble family of Ptuj. From them it got in 1438 as a donation the domain of Haloz which in the following centuries became an important source of constant incomes for the monastery. This possessions were the base for extended construction works in the expansion of the monastery complex between the second half of the 15th century and the end of the 17th century.

On hand of the remaining record matter we can follow this evolution which ends with the large-scale construction work of the guardian f. Gašpar Diell (1681—1696).

O ustanovitvi minoritskega samostana v Ptujju in o njegovem nastanku je bilo v zgodovinoisju več tez, od katerih je tista o obstoju samostana že v prvi polovici 13. stoletja odpadla.

Znan štajerski zgodovinar dr. Hans Pirchegger omenja v svojih delih leto 1262 za leto ustanovitve samostana, ki je tedaj v zgodovinoisju prvič omenjen kot samostojna minoritska redovna naselbina v Ptujju.

Iz leta 1285 nam je ohranjen podatek, da je tega leta salzburški nadškof Rudolf opravil kanonično vizitacijo dominikanskega in minoritskega samostana v Ptujju.

* Peter Klasinc, arhivski sodelavec Pokrajinskega arhiva Maribor.

Leta 1295 je bil v minoritski cerkvi pokopan Friderik III. iz rodu gospodov Ptujskih.

Toliko o prvih omembah minoritskega samostana v Ptuj.

Minoriti v Ptuj

Manjši bratje (*fratres minores*, *minoriti*) iz reda sv. Frančiška so kot predstavniki novega reda, ki je zrasel na načelih popolnega uboštva in skromnega življenja, tudi v Ptuj sprva živeli izključno od darov ptujskih meščanov in drugih dobrotnikov.

Verjetno so gospodje Ptujski že v drugi polovici 13. stoletja začeli podpirati tudi konvent manjših bratov v Ptuj. Že omenjeni Friderik III. (1258 do 1295) jim je omogočil zgraditi manjšo samostansko zgradbo in cerkev iz trdnega gradiva. Obenem jim je zagotovil obstoj s stalnimi letnimi darovi v živilih in denarju.

Številne darovnice gospodov Ptujskih in vitezov Pesničarjev iz 14. stoletja so omogočale konventu večji razmah glede na število redovnikov. To je brez dvoma vplivalo tudi na razširitev samostanske stavbe.

Listina iz leta 1386 potrjuje konventu stalne dohodke iz miloščine, ki so jo bili samostanu naklonili že davni predniki iz rodu gospodov Ptujskih. Ti so bili namreč na novo pozidali in ustanovili samostan (*»von newen Dingen gebaut und gestift«*). Po določilih te listine je moral konvent stalno imeti deset bratov duhovnikov in štiri mlade pripravnike.

V darilnih listinah 14. in 15. stoletja naletimo tudi na volila, ki jih je konvent porabil za cerkev in samostan. Tako je leta 1390 ptujski meščan Jakob Gwentler volil konventu 10 funtov dunajskih denaričev, ki jih je samostan porabil za kritje stroškov pri postavitvi ostrešja na dolgi cerkveni ladji (*»langhaus«*). — Tudi iz leta 1404 in 1407 sta ohranjeni listini s sličnim volilom za gradnjo (*»paw«*) »naše cerkve v Ptuj«.

Popravila in razširitve samostanske stavbe same se v ohranjenih listinah ptujskega minoritskega konventa ne omenjajo, verjetno pa so jih opravljali sočasno s popravili cerkve.

Ob koneu 14. stoletja začne konvent pridobivati za volila tudi nepremičnine (hiše, travnike, vinograde, itd.).

Veliko spremembo v materialnem stanju ptujskega minoritskega konventa pomeni darovnica Bernarda Ptujkega iz leta 1399. Z njo sta oba ptujska samostana (minoritski in dominikanski) prejela za primer, da bi rodbina gospodov Ptujskih izumrla, obsežno zemljiško posest v Halozah.

Ko je leta 1438 s Friderikom III. umrl poslednji moški predstavnik omenjene rodbine, sta oba samostana dobila v posest celotne gornje Haloze z velikim številom podložnikov, ki so bili vključeni v upravna urada Jesenica (pri Majšperku) in Podlehnik.

Minoritski samostan v Ptuj postane tako fevdalni zemljiški gospod s stalnimi dohodki in z obveznostmi vsake vrste. Nekdanje Frančiškovo uboštvo manjših bratov je zbledelo; odslej nastopa konvent kot fevdalna gosposka.

V razmerju do svojih kmečkih podložnikov zavzema konvent v novem veku ostro in neprizanesljivo politiko. S svojim ravnanjem povzroča v 17. stoletju nad 50 let trajajoče spore, pravde in upore Haložanov, ki se vztrajno bore za svojo »staro pravdo«.

Minoritski samostan kot fevdalni zemljiški gospodar je vsekakor potreboval v Ptujju v svojem samostanu primerne in dovolj prostorne shrambe za žito ter kleti za vino, kar vse je prejemal od svojih haloških podložnikov.

Zato je razumljivo, da so že sredi 15. stoletja zrasla ob samostanski stavbi ustrezna gospodarska poslopja z žitnicami, s shrambami in kletmi. Ti prostori so po letu 1490, ko je bila organizirana slavonska in hrvaška vojna krajina, pogosto rabili za začasna skladišča za proviant (prehrano in material), ki so ga vojne oblasti začasno skladiščile v Ptujju in prevažale proti Zagrebu in Varaždinu.

Leta 1440 je postal konvent lastnik dveh meščanskih hiš na Živinskem trgu nasproti samostana. Prodajalec ene hiše je bil žid Weroch iz Maribora. Izvirni kupni pogodbi sta ohranjeni v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Konvent je dal obe hiši prezidati v eno, ki postane prava »svobodna« hiša (Freihaus) ptujjskega minoritskega konventa. V njej so bili urejeni prostori za upravo zemljiške posesti v Halozah z zapori za »trmaste in neubogljive« haloške upornike.

Ta hiša je bila v letih 1684 in 1705 žrtev mestnih požarov. Leta 1805 — ob zadnjem velikem požaru v Ptujju, ko je v neposredni bližini pogorelo 24 hiš — so jo rešili pred uničenjem ognja. Od leta 1853 do 1870 je bila v njej slovenska ljudska šola za župnijo sv. Petra in Pavla v Ptujju. Leta 1872 so jo do tal porušili in na njenem mestu zgradili sedanjo veliko dvonadstropno stanovanjsko hišo.

Reliefno ploščo z emblemom minoritskega reda s pročelja stare hiše so ob tej priložnosti vgradili v vhodni trakt samostana, kjer je še danes.

Samostan v sporu z mestom

Januarja 1466 je cesar Friderik ukazal mestu Ptujju, da odstrani strelišče in kolibe, ki stoje na zemljišču minoritskega samostana. Sejemске kolibe so namreč ovirale prost vstop in izhod iz samostana. Kje so stale te kolibe in strelišče, je danes, po 500 letih, težko ugotoviti. Zelo verjetno so bile na Živinskem trgu, ki se je razprostiral pred samostanom in ga je na jugu zaobiralo mestno obzidje. Tu nekje so se nahajale stalne sejemske stojnice in ob obzidju meščansko strelišče, kjer so se ob nedeljah in praznikih urili in razveseljevali ptujjski meščani.

Strelišče so res prestavili iz mesta k Ogrskim vratom, kjer je ostalo do leta 1708, ko so ga spet prestavili k samostanu ob vzhodnem mestnem obzidju. To je seveda vzbudilo nevoljo v samostanu in sprožilo pritožbo konventa pri notranjeavstrijski vladi v Gradcu. Konvent navaja v pritožbi, da so zaradi v noč trajajočega hrupnega veseljačenja na strelišču, ki se ga udeležujejo tudi osebe drugega spola (»alterius sexus«), moteni samostanski novinci in redovniki. V nevarnosti pa da je tudi živina v bližnjem hlevu. Zato se je moralo mestno strelišče znova preseliti, tokrat pred tako imenovana Špeharska vrata (»Speckthor«) v severovzhodnem delu mesta zunaj mestnega obzidja.

Leta 1517 si je konvent pridobil del zemljišča, ki je pozneje spadalo k zunanjemu dvorišču oziroma vrtu samostana. To je bil prostor severno od cerkve in za samostanskim traktom. Tudi zaradi tega zemljišča je prihajalo do sporov z mestom, zlasti, ko je bila v letih 1550 do 1559 na jugovzhodnem oglu samostanskega zemljišča zgrajena velika utrdba (bastija) v sklopu mestnega obzidja.

Že leta 1543 pride do poravnave v sporu med mestom in konventom. Ta dovoli mestu, da postavi stalne sejemske lope neposredno ob severni cerkveni steni, mesto pa dovoli konventu svoboden in neoviran promet ob hiši mestnega sla (kurirja). Mesto se obenem obveže, da bo vsako leto plačalo konventu dva funta denaričev.

V tem času so bili v Ptujju veliki letni sejmi, ki so trajali tudi po štirinajst dni in več. V teh dneh se je zgrinjala na ozke ptujjske ulice množica trgovcev, obrtnikov in kupcev ter prodajalcev vseh vrst. Povsod so stale sejemske lope in stojnice. Na večjih križiščih in trgih pa so bili ustaljeni sejemski prostori: živinski, lončarski, seneni, žitni, svinjski, špeharski, itd. Stiska je bila velika, še večja pa nevarnost, da ob takem navalu množic izbruhne kje požar. Tako razumemo tudi prizadevanje mestnih očetov, da bi sejemske lope umaknili iz ulic in od hiš ter jih prislonili h kamnitim stenam minoritske cerkve.

Do leta 1624 je konvent dopuščal postavljanje sejemskih lop ob cerkveni zid. (Tedaj pa se je začel pritoževati, vendar brez uspeha. Spor je trajal do leta 1641.

V arhivu minoritskega konventa, sedaj v Zgodovinskem arhivu v Ptujju, je ohranjena preprosta skica cerkve in samostana z označitvijo spornih mest. Iz skice je razvidno, da je imela samostanska cerkev v tem času vhod iz severne strani, kjer so v letih 1677 do 1687 prizidali h glavni ladji še kapelo sv. Antona in Loretansko kapelo. Zid, ki se je širil od cerkvene fasade do Stubenbergove svobodne hiše, z vhodom na tako imenovani samostanski vrt in s prehodom k stranskemu vhodu v cerkev, so podrli že leta 1641 po sklepu posebne komisije. Vhod v samostan je bil kakor še danes na južni strani cerkve, samostanski trakt pa na koncu notranjega dvorišča desno od cerkvenega prez-biterija.

Samostanski gradbeni kompleks se širi

V prvi polovici 17. stoletja je minoritski konvent kljub tedanjim težkim razmeram (tridesetletna vojna, upori haloških podložnikov) razvijal živahno gradbeno dejavnost na cerkveni in samostanski zgradbi.

Dela v cerkvi so trajala od leta 1621, ko se je začel udeleževati italijanski kamnosek Paulo Porta, do leta 1654, v samostanu do leta 1640.

Konvent si je skušal zavarovati obširen samostanski kompleks, ki ga je na južni in vzhodni strani sicer varovalo mestno obzidje z bastijo, čeprav samostansko zemljišče ni segalo prav do samega obzidja. Od Živinskega trga pa je bil ločen z zidom ali visokim plotom.

Nekatere ohranjene pogodbe z zidarskimi in tesarskimi mojstri dokazujejo gradbeno dejavnost, vendar iz pogodb samih ni mogoče razbrati, ali je šlo za graditev običajnih zidov ali tudi za postavitev poslopj za potrebe gospodarstva.

Spomladi 1619 sklene gvardijan Francesco da Montana pogodbo s Štefanom della Porta in z Dominikom Vasallom za graditev zidu na samostanskem zemljišču »od krojačeve hiše do mestnega obzidja v višini hiše čevljarja Urbana«.

Pogodba je predvidevala obzidanje dvorišča nasproti samostana (»den hof gegenüber dem Closter von Grund aufmauern«). Za klastro zidu bo konvent plačal 45 krajcarjev. S tem je bila zavarovana zahodna stran samostanske posesti s precej visokim zidom, in sicer od višine cerkvene ladje do mestnega obzidja. Odtlej je mogoče govoriti o zametkih notranjega dvorišča minoritskega samostana v Ptujju.

Pogodba, sklenjena 13. aprila 1622 s ptujskim tesarskim mojstrom Valentinom Grazerjem, predvideva postavitev »popolnoma novega ostrešja na zgradbi konventovega vrta«. To delo je moralo biti zelo obsežno, saj je pogodeno za visoko vsoto 250 goldinarjev. Za streho je predvideno kritje s pravimi strešniki. Delo je bilo opravljeno v mesecih od aprila do avgusta. Mojster je dobil za nagrado en polovnjak vina. Mojster sam ali pa njegov palir je dobival ves čas postavljanja ostrešja prehrano v samostanu.

Kateri del samostanskega zemljišča (dvorišča in vrta) je bil leta 1622 zažidan in s kakšnimi poslopji ter do katere višine, ni mogoče ugotoviti, ker pogodba za gradbena dela objekta, ki so ga nato pokrili, ni ohranjena.

Precej nejasnosti prinaša tudi pogodba s ptujskim tesarskim mojstrom Lukom Kregarjem iz leta 1626. Določa namreč postavitev celotnega novega ostrešja, ki je bilo prej postavljeno na zgradbi (»gepey«), pa se je pozneje zrušilo in sesedlo.

Pogodba iz oktobra istega leta z zidarskim mojstrom Jožefom Cantlizom govori o stavbi, ki se je zrušila. To bo mojster na novo trdno pozidal in v njej napravil tudi oboke (»gewelber«). Za klaftro zidu bo prejel 55 krajcarjev.

Nerešeno ostane vprašanje, ali gre pri zidarskih in tesarskih delih v letu 1626 za dela, ki so bila nesolidno opravljena leta 1622.

V avgustu 1634 sklenjena pogodba z zidarskim mojstrom Baptistom Zero določa zgraditev zidu in poslopja z oboki na desni strani ob mestnem jarku. Temelji morajo biti postavljeni na zdravih lesenih pilotih; zanje mora mojster osebno izbrati najboljši les.

Postavljeni zid je zavaroval samostansko dvorišče in vrt na južni strani ob mestnem jarku. Opremljen je bil s strelnimi linami in kot takšen je dejansko predstavljal del mestnega obzidja.

Zunanje samostansko dvorišče

Sredi 17. stoletja si minoritski konvent vztrajno prizadeva, da bi si od mesta pridobil ustrezen zemljiški prostor za cerkvijo in glavno samostansko stavbo. Že leta 1653 je mesto odstopilo konventu nekaj zemljišča ob mestnem obzidju, kjer bi si bil konvent rad postavil konjski hlev in nekaj lesenih lop. Mesto si je s pogodbo zagotovilo prost dostop do bastije, ki je tedaj še imela obrambni pomen.

Leta 1684 pa je gvardijan Dietl, ki je tedaj že začel uresničevati svoj velikopotezni načrt prezidave celotnega samostanskega kompleksa s cerkvijo vred, dosegel, da je mesto prepustilo konventu še ostali del zemljišča za cerkvijo in samostanom.

Konventu je bilo dovoljeno porušiti pet hišic na tem zemljišču in zgraditi zid od cerkve do mestnega obzidja z vhodom na novo nastalo zunanje samostansko dvorišče. Ta zid in vrata so zgradili šele leta 1693. Odslej je konvent nemoteno užival celotno zemljišče za samostanom, varno obzidano z zidom in zavorovano z visokimi uvoznimi vrati. — Na zunanje dvorišče so preselili gospodarska poslopja: hleve, drvarnice, shrambe za vozove, seno, pridelke itd. Mestna bastija ob minoritskem samostanu je po letu 1664 izgubila svoj pomen. Zato so jo v letih 1752—1755, ko je prevzela mesto vojaška invalidska uprava, začeli rušiti. Na pritožbo konventa in zaradi nekaj smrtnih primerov pri miniranju bastije je cesarica Marija Terezija prepovedala nadaljnje rušenje; dokončali so ga šele po prvi svetovni vojni.

Prezidava in razširitev cerkve in samostana v obdobju gvardijana p. Gašparja Dietla (1681—1696)

Velikopotezno in dolgotrajno gradbeno dejavnost tega obdobja lahko spoznamo samo v glavnih črtah predvsem po zapiskih gvardijana Dietla in po pogodbah, ki jih je bil sklenil konvent s posameznimi obrtniki.

Že aprila 1666 je sklenil konvent pogodbo s tesarskim mojstrom Petrom Wolfom iz Ptuja za postavitev ostrešja na samostanu od ogla pri mestnem jarku do dimnika proti plačilu 50 renskih goldinarjev v gotovini in za en polovnjak vina za predplačilo.

Velika dela po enotnem načrtu pa so začeli leta 1681. Tedaj so zgradili polovico zahodnega trakta (»Stock«) na jugozahodni strani samostana ter v njem napravili novo klet in žitno kaščo. Tega leta je nastalo tudi veliko stopnišče.

Drugo polovico jugozahodnega trakta do cerkve so zgradili šele leta 1689.

Dne 1. februarja 1681 je bila sklenjena pogodba z Adamom Pilasom, kamnosekom pri Novi Štifti (Ptujski gori), za izdelavo šestih kamnitih okenskih okvirov; istega leta tudi za izdelavo prej omenjenega stopnišča s 24 stopnicami. Kamen za ta naročena dela so dobivali iz samostanskega kamnoloma v Halozah.

V začetku februarja 1683 je bila sklenjena pogodba z Vidom Pirkerjem, tesarskim mojstrom iz Maribora, za postavitev ostrešja na celotnem samostanskem traktu, ki je obrnjen na ulico (na Živinski trg). Trakt je bil — tako beremo v pogodbi — iz temeljev na novu zgrajen in je segal od cerkve do mestnega stolpa pri jugozahodnem delu samostanskega zemljišča. Za to delo je dobil Pirker 150 goldinarjev v gotovini, po en mernik pšenice in rži ter en zlat dukat za predplačilo.

Zimski refektorij (obednica) s shrambo, kuhinjo in stopnicami na zunanjem dvorišču so zgradili leta 1692, naslednje leto letni refektorij in malo klet v kotu pod kuhinjo. Prostore za novicinat (za redovne pripravnike) in za knjižnico v drugem nadstropju vzhodnega trakta so dokončali leta 1695.

Iz leta 1692 je pogodba s ptujskim tesarskim mojstrom Gregorjem, ki se je obvezal, da bo postavil ostrešje od velikega stopnišča do ogla na jugovzhodu ter do zimskega refektorija v prav taki obliki in kakovosti, kakor je ostrešje na novi zgradbi onstran stopnišča — na zahodnem traktu samostana.

Spomladi 1694 sklene konvent pogodbo s ptujskim tesarskim mojstrom Matijem Zaverškom za postavitev ostrešja od letnega refektorija do ogla na jugovzhodu ter na drugo stran od letnega do zimskega refektorija. Isti mojster je naslednje leto napravil še ostrešje od zimskega refektorija do cerkve in nad prezbiterijem do stolpa velike cerkvene ladje. Celotno ostrešje je moralo potekati v črti, ki je bila nakazana na modelu iz lepenke. — Celotno tesarsko delo je bilo leta 1694 ocenjeno na 55 goldinarjev, v celoti opravičeno in izplačano.

Vzporedno z gradbenimi in s tesarskimi mojstri je gvardijan Dietl sklepal pogodbe z obrtniki za ureditev in opremo notranjih delov samostana. S kamnosekom Janezom Pucom iz Ptuja je leta 1684 sklenil pogodbo za izdelavo kamnitih samostanskih vrat in oken z okvirji in s podboji. Podobna dela je bil že leta 1681 prevzel kamnosek Adam Pilas.

Mizarski mojster Herman Schilz iz Maribora se je v novembru 1692 obvezal s pogodbo, da izdelava devet lesenih miz s podnožniki in s posebnimi dodatnimi miznimi ploščami — vse iz čistega orehovega lesa — za opremo za

nov letni refektorij. Julija 1693 je bila oprema izdelana. Lepo izrezljane podstavke za mize je izdelal kipar Franc Reiss iz Maribora. Na njih je v reliefnih podobah predstavil deset božjih zapovedi z motivi iz stare zaveze.

Meseca avgusta 1692 sta podpisala z gvardijanom Diellom pogodbo italijanska štukerja Anton Quadrio in Peter Bettini za izdelavo stropne štukature z velikimi okviri za stropne slike v novem letnem refektoriju. Približno v tem času je v te okvire naslikal slike s patronoma sv. Petrom in Pavlom ter z drugimi svetopisemskimi motivi samostanski brat laik Franc Vallauer.

Nov letni refektorij, ki je z opremo in s štukaturnim okrasom ter s slikarjo stal ogromno vsoto 2000 goldinarjev, je postal najlepši okras na novo zgrajenega samostana. — Oba štukerja sta od pomladi do konca julija 1693 opravila delo po predloženih načrtih in prejela dogovorjeno plačilo za svoje delo.

Septembra 1693 sklene ormoški kipar in kamnosek Mittermayer v sodelovanju s ptujskim kamnosekom Janezom Pucem pogodbo za tlakovanje novega refektorija. Po pogodbi sta izdelala za tlak 636 črnih in 106 belih marmornatih plošč. Oba mojstra sta istočasno naredila več kamnitih klopi, portalov in okvirov za vrata, za katere pa v pogodbi ni podrobnih podatkov.

Leta 1696 so bila uspešno končana obsežna gradbena in obnovitvena dela samostana in cerkve. Končano je bilo delo, začeto pred 15 leti na iniciativo in pod skrbnim vodstvom neutrudnega in sposobnega provinciala in nad 20 let tudi gvardijana (predstojnika) minoritskega konventa v Ptujju p. Gašparja Dietla. Ta je v skromnem poročilu, ki je še ohranjeno v izvorniku v ptujskem arhivu, podal obračun svoje gradbene dejavnosti. Ta njegova plodna dejavnost je dosegla višek v novi monumentalni baročni fasadi stare samostanske cerkve.

Ptujska minoritska cerkev z dragocenim zgodnjegotskim prezbiterijem, z ostanki fresk iz druge polovice 13. stoletja in s čudovito baročno fasado in opremo je bila do usodnega 4. januarja 1945, ko so vso to dragoceno kulturno dediščino mesta Ptujja malo pred koncem štiriletne vojne vihre uničile bombe, najlepši biser baročne arhitekture in plastike v starodavnem mestu Ptujju.

Naris minoritskega samostana v Ptujju iz leta 1696.
Fotokopija iz »Pax et Bonum« Ptuj, 1939, stran 109

»Fasada nekdanje minoritske samostanske cerkve leta 1939«. Fotokopija iz Zgodovinskega arhiva v Ptuju

LITERATURA

- CZN, letnik XXVIII, snoplč 2—4, 1933 (ptujška številka):
 — Alojz Remec: K zgodovini prezidave minoritske cerkve in samostana v Ptuju ob koncu 17. stoletja
 Franjo Baš: Historično-geografski razvoj Ptuja
 PAX ET BONUM — spominski listi, posvečeni 700-letnici minoritskega samostana v Ptuju — Ptuj, 1939
 H. Pirchegger in W. Sittich: Oesterreichische Urbare... die mittelalterlichen Sittsurbare der Steiermark, I. Teil: Seckau, Pettau, 1955; urbar dominikanskega in minoritskega samostana v Ptuju v obdelavi zgoraj navedenih avtorjev
 PTUJSKI ZBORNIK IV, 1975:
 Anton Klasinc: Haloze v boju za staro pravdo

VIRI

- P. Ludovik Peško: Geschichte des Minoritenklosters, 1861; skrbno sestavljena kronika z uporabo originalnega gradiva iz arhiva minoritskega konventa. Kroniko hraní zgodovinski arhiv v Ptuju (ZAP)
 Arhiv minoritskega konventa v Ptuju — v ZAP
 Arhiv minoritskega samostana v Ptuju — v Stajerskem deželnem arhivu v Gracu

DAS MINORITENKLOSTER IN PTUJ UND DIE ENTWICKLUNG SEINES BAUKOMPLEXES

Zusammenfassung

Das Kloster der kleineren Brüder (»minorum fratrum«) des hl. Franciscus, von den Herren von Pettau um das Jahr 1260 gegründet, übernahm nach dem Jahre 1438 von diesen als reiche Testamentstiftung ein mittelgrosses Grundbesitz in der Gegend Haloze südlich von Ptuj.

Seither verwaltete das Konvent eine Grundherrschaft mit ständlgem Einkünften von seinen Untertanen, mit feudaler Verwaltungs- und Gerichtsgewalt, welche die Konventvorsteher mehrmals sehr gut ausnützen verstanden, ausgerüstet.

Diese neue Lage ermöglichte dem Konvent schon Mitte des 15. Jh. eine rege Bautätigkeit mit Erweiterung des Klostergebäudes und mit dem Ausbau von Kornkammern und Weinkellern.

Die bauliche Expansion führte im 16. Jh. zu ständigen Streitigkeiten mit der Verwaltung der autonomen Stadt Pettau.

In der ersten Hälfte des 17. Jh. — in der Zeit des 30-jährigen Krieges und der wiederholten Unruhen und Rebellionen der eigenen Untertanen — kam es, meist unter Führung der Klostervorsteher romanischer Herkunft, zu umfangreichen Um- und Zubauten des Klosters und der Wirtschaftsgebäude.

Verträge mit verschiedenen Bau-, Steinmetz- und Zimmermeistern aus dem Archive des Konvents (jetzt im Stadtarchiv Ptuj und im Landesarchiv in Graz) beweisen, dass in dieser Bauperiode in Ptuj mehrere italienische in einheimische Meister tätig waren.

Die Klosterkirche und das imposante viereckige in zwei Stockwerken aufgebaute klosterliche Baukomplex, allen Besuchern der altherwürdigen Stadt Ptuj vor dem zweiten Weltkrieg so gut bekannt, wurde in den Jahren 1681—1696 unter der umsichtigen Führung des Klosterguardians p. Gasper Dietl fast ganz neu aufgebaut.

Aus dem erhaltenen Baubericht von p. Dietl und aus den vielen Verträgen mit verschiedenen Meistern kann die grosszügige und so lange dauernde Bautätigkeit in Hauptzügen rekonstruiert werden.

Das vor 200 Jahren neuerbaute Minoritenkloster steht noch heute — mit den Überresten des frühgotischen Kirchenchores — als eine der wichtigen historischen Baudenkmäler der Stadt Ptuj; die Klosterkirche mit der monumentalen Barockfassade fiel im Jänner 1945 als Opfer der unseligen Kriegserreignisse in Trümmern zusammen.

GRASLOVA USTANOVA IN USTANOVITEV ŽUPNIJE V POLJČANAH

Jakob Richter*

UDK 262.2:348.421.1(091)(497.12-18 Poljčane)

RICHTER Jakob: *Graslova ustanova in ustanovitev župnije v Poljčanah. (Die Grasel Stiftung und die Gründung der Pfarre in Poljčane.)* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 64—74.

izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angi.

Pisec razpravlja zlasti na osnovi arhivalij. Med leti 1427 in 1429 so pokopali v poljčanski cerkvi viteza Rudolfa Grasla. Cerkvi so bile v zvezi s tem naložene 1430 posebne obveznosti, za njihovo izpolnjevanje pa je dobila obsežno premoženje, ki je omogočalo skozi stoletja vzdrževanje duhovnika.

UDC 262.2:348.421.1(091)(497.12-18 Poljčane)

RICHTER Jakob: *The Grasel Foundation and the Founding of the Parish of Poljčane.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49= 14(1978)1, p. 64—74.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The author is discussing especially on the basis of authentic documents in archives. Between the years 1427 and 1429 the knight Rudolf Grasel was buried in the church of Poljčane. In connection with this event the church was charged with special obligations. To meet these engagements the church got great funds, which made it possible to entertain a priest throughout centuries.

V srednjem veku so si poleg mogočnih knezov in grofov delili našo zemljo tudi manj pomembni plemiči, imenovani vitezi. Ti so poleg ministerialov, ki so upravljali svetno in cerkveno posest, smeli imeti svojo lastno zemljo, smeli so sprejemati fevde in nositi orožje. Ministeriali in vitezi so si prizadevali, da bi se dvignili v višji družbeni sloj, to je med popolnoma svobodne plemiče. Svoj ugled in vpliv so povečevali z vnetim pridobivanjem premoženja. Ker je tedanje pogosto brezpravno stanje podpiralo njihovo gospodarsko prizadevanje in prekanjenost, se je nekaterim ta dvig tudi posrečil. Še več pa je bilo takih, ki jim vzpon iz nižjega v višje plemstvo ni uspel in je njihov rod prej izumrl, kot so dosegli pomembno veljavo.

Tak viteški rod z lastno posestjo je živel v 14. in 15. stoletju tudi v Poljčanah, na griču pod Ljubečnim, od koder je razgled na vse strani po Dravinjski dolini. Imenovali so se Grasel, Gaeszal, pa tudi Gresslein. Zelo verjetno je, da so bili to domačini, ki so odkraja v Lembergu pri Poljčanah služili žovneškim go-

* Jakob Richter, arhivar škočjskega arhiva Maribor, umrl 1975.

spodom, poznejšim celjskim grofom. Celjski so imeli v svoji lasti krški fevd Lemberg med Poljčanami in Šmarjem, z obsežno posestjo, ki je postala podlaga njihovemu dvigu v grofovski stan l. 1341. Kot celjski grofi so prvemu Graslu, ki se pojavi v zgodovini, Antonu, podelili v fevd dvor pri Poljčanah, 20 kmetij tu in v okolici, 25 posestev na Grobelnem, v Mlačah in v Bodrežu poleg St. Vida pri Grobelnem.¹ To je bil prvi gospodarski vzpon Graslove rodbine, ki si je pozneje pridobila še posestva na Dravskem polju pri Sv. Lovrencu »in dem Nydern«. To imenje je obsegalo 9 kmetij, 5 pri Sv. Lovrencu, 4 v Župečji vasi ter 3 dvorce v Podložu.² Nedatiran Attemsov inventar v graškem deželnem arhivu³ pa navaja Graslovo posest v poznejšem celjskem okrožju, in sicer 33 kmetij s hišami, 30 dominikalistov in 85 gornikov. Kot je iz inventarja razvidno, so bili ti podložniki v glavnem v sedanjih župnijah na Ponikvi in v Šmarju pri Jelšah. Ko je Graslova zemljiška posest naraščala, so si kupili tudi dva stolpa v mestih, enega v Celju, drugega v Slovenski Bistrici. Taki stolpi, razdeljeni v več nadstropij, so bili neke vrste utrdbe v miniaturi obliki, rabili pa so tudi za stanovanje. Posebno udobno bivanje v takem stolpu ni bilo, je pa bilo bolj varno kakor v lesenih pritličnih hišicah.

Celjski stolp sta že l. 1387 prodala brata Janez in Rudolf Grasel celjskemu grofu Henriku II. in njegovemu bratrancu Viljemu.⁴ Stel je zunaj tedanjega celjskega trga, nasproti cerkvi sv. Maksimilijana. Pripadala mu je znatna posest, štiritje domci, sadovnjaki in njive, za kar sta celjska grofa odštela 390 mark dobrega starega graškega denarja. Po nakupu so Celjski ta stolp podrli in postavili na istem mestu knežji двореc, o katerem pravi Kronika grofov celjskih,⁵ da »je stal pred mestom Celjem in se je imenoval Stolp. Bil je lepo in knežje zidan ter olupšan z veliko prijetnimi sadovnjaki in v njem so celjski grofje rajši prebivali, kadar so bili v Celju, kakor pa v velikem gradu, ki stoji v mestu«. Kronika tudi pove, da je ta двореc porušil Jan Vitovec, ko se je med delitvijo celjske posesti uprl cesarju Frideriku III., Pavel Santonino pa pripoveduje v svojem Itinerariju⁶ iz l. 1487 o tem stolpu naslednje: »2. junija, na dan pred binško mislo se je gospod škof podal posvetit oltar sv. Andreja in Florijana, ki se nahajata v starodavni kapeli istega imena. Ta stoji pred spodnjimi celjskimi vrati, kjer je bil nekoč utrjen grad (castrum et arx), bivališče celjskih grofov. Ta trdnjava je bila do tal porušena iz strahu pred sovražniki, ki so se z veliko vojsko pojavljali v bližini. Ostala je samo kapela.« Slovenski prireditelj Kronike grofov celjskih Modest Golia misli, da je ta knežji двореc stal tam, kjer je sedaj Lanovž pri Lavi poleg Celja.⁷ Na drugem mestu pa se izraža dokaj nejasno, ko trdi, da so na kraju Graslovega stolpa Celjski pozidali spodnji celjski grad, ki je postal za dolga leta središče vse celjske zgodovine.⁸ Ta trditev lahko bralca zapelje v zmotno, da gre v tem primeru za staro celjsko graščino, sedanjo vojašnico.

O Graslovem stolpu v Slovenski Bistrici, ki še sedaj stoji, vemo, da ga je l. 1478 kupil Anton Grasel od Hartmana Hollenegerja.⁹ Temu stolpu je pripadala posest v Kovači vasi. Kako dolgo so ga imeli Grasli v svoji lasti, ni znano. Zanimivo je, da se je v poznejših časih ta stavba imenovala vedno po Graslih. O tem stolpu pripoveduje dr. Jože Koropec,¹⁰ da je spadal med obrambne objek-

¹ J. Orožen, Zgodovina Celja in okolice, Celje 1971, str. 170.
² H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte, München 1962, str. 171.
³ Dežel. arhiv v Gradcu, Inventar d. Familie Attems, str. 171.
⁴ H. Pirchegger, l. c. 181; J. Orožen, l. c. str. 165.
⁵ M. Golia, Kronika grofov celjskih, Maribor 1972, str. 54.
⁶ G. Vale, Itinerario di Paolo Santonino, Vaticano 1942, str. 263—264.
⁷ M. Golia, l. c., str. 144.
⁸ M. Golia, l. c., str. 96.
⁹ E. Pirchegger, l. c. 124.
¹⁰ J. Koropec, Slovenjebistriški svet v XIV. in XV. stolatju, Kronika XIII, str. 157 in 162.

te mesta, da je v njem živel Henrik Massenberg, upravitelj urbarialnega urada, in našteva lastnike stolpa, ki je že l. 1485 bil v štatemberški posesti. L. 1710 ga je kupil obenem z gromberškim imenjem grof Ignac Attems.¹¹ Hvale vredno je sedanje prizadevanje Bistričanov, da bi to zgradbo adaptirali in jo uporabili v kulturne namene.

Zdi se, da Grasli niso bili najboljši gospodarji, ker so že dokaj zgodaj začeli prodajati svojo posest. Že 5. avgusta 1364 je Janez Grasel prodal žički kartuziji za 60 mark 8 kmetij v Klokočovniku z gornino vred.¹² Eno kmetijo pri Sv. Lovrencu na Dravskem polju, na kateri je živel krojač in je donášala letno 80 pf, je Janez Grasel l. 1429 uporabil za cerkveno ustanovo v Laporju.¹³ Iz njegove ustanovne listine razberemo, da je bil ustanovitelj sin Janeza Graslja in njegove žene Neže. Imel je brata Sigmunda in strica Rudolfa. Njegovi starši, brat in stric so bili že rajni, ko je navedenega leta izročil Grasel Martinu, župniku v Laporju, kmetijo pri Sv. Lovrencu zato, da bi on in njegovi nasledniki ob nedeljah in praznikih na prižnici v Poljčanah molili za njihove duše in za dušo njihovega pokojnega upravitelja Jurka. Listino je pečatil tudi stric Janeza Graslja Jurij Mindorffer, ki je bil tedaj »Burckgrav zu Lemberg«. Mindorfferji so bili sicer lastniki dvorca in posestva v Malahorni pri Oplotnici. Zdi se pa, da so se tudi ti kmalu podali »v varstvo« celjskih grofov, ki so Juriju izročili dve posestvi v Lembergu in prazen dvor pri upravnem poslopju v Šmarju.¹⁴ Prav zanimiv je dalje laporski župnik Martin, ki je omenjen v tej listini. Postal je pozneje pičanski škof in vikar oglejskega patriarha za slovenske dežele.¹⁵ Josip Gruden misli, da je bil iz plemenite rodbine Mannsbergov. Bil je vodilna osebnost cerkvenega stanu v naših krajih v prvi polovici 15. stoletja.¹⁶ Imel je svojo rezidenco v Ljubljani, kjer je l. 1448 organiziral pomembno sinodo. Umril je l. 1456 v Ljubljani, kjer ima v stolnici nagrobno ploščo.¹⁷ Ta se je l. 1448 pohvalil, da je kot župnik v Slivnici, Laporju in Konjicah znal za raznimi pretnjami zbrati skupaj vso desetino na svojem področju.¹⁸

Janez in Rudolf Grasel sta imela sestro Alheid, ki je bila poročena z Ulrikom Radeljskim (Marenberškim), sorodnikom celjskih grofov. Ta je volila v svoji oporoki l. 1391 svojima bratoma 150 funtov, ki bi jih naj sprejela iz posestev v Limbušu in Rušah.¹⁹

Ko so Celjski l. 1436 postali knezi in se je nevolja Habsburžana Friderika obrnila proti njim, tedaj je dal Ulrik II. podreti v bližini svoje posesti vse gradove iz bojazni, da se ne bi njegov sovražnik v njih utaboril. Ta usoda je l. 1438 zadela tudi Grasljev stolp v Poljčanah, ki ni nikoli več zrastel iz ruševin.²⁰ Modest Golia misli v Kroniki grofov celjskih, da gre v tem primeru za stari grad nad studeniškim samostanom,²¹ ker mu Grasljeva (Greffleinova) posest ni bila znana. Friderik III. pa je v nadomestilo izročil l. 1446 bivšemu lastniku poljčanskega stolpa Ulriku Graslju oskrbnišvo trdnjave Zbelovo z vsemi donosi in koristmi.²² Z gosposčino na Zbelovem (Planckenstein), ki je bila deželnoknežja last, je bilo združeno razsežno deželsko sodišče, ki je segalo do Drave in do ogrske meje. Poleg tega je bila tu tudi mitnica. Oboje je donášalo znatne dohodke.

¹¹ H. Pirchegger, l. c. 131.

¹² A. Muchar, Geschichte d. Steiermark, VI, 388; J. Stepišchnegg, Das Karthäuserkloster S. 12; A. Stegenšek, Konjska dekanija 266.

¹³ Deželni arhiv v Gradcu, zbirka listin št. 5224.

¹⁴ J. Orožen, l. c. 170.

¹⁵ J. Gruden, Cerkevne razmere med Sloveni, Ljubljana 1908, II, 19, 23, 30.

¹⁶ M. Zadnikar, Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije, Ljubljana 1972, 316.

¹⁷ J. Gruden, Cerkevne razmere II., 40.

¹⁸ A. Stegenšek, Konjska dekanija, 44.

¹⁹ H. Pirchegger, l. c. 109.

²⁰ M. Golia, Kronika grofov celjskih, str. 25.

²¹ M. Golia, l. c., str. 128.

²² A. Muchar, Geschichte d. Steiermark VII, 335.

Da je bilo Zbelovo res donosno, se vidi iz tega, da ga je Maksimilijan I. l. 1506 zastavil trgovcu Juriju Cvetkoviču za posojilo 1700 goldinarjev.²³ Za Grasle je bilo to oskrbnništvo nedvomno gospodarski vzpon, čeprav je gosposčina ostala last deželnega kneza. Vendar se Grasli tudi s tem oskrbništvom niso pomogli. Še dalje so prodajali svojo posest, najemali posojila,²⁴ prevzemali druga oskrbnništva — Jošt Grasel je bil npr. oskrbnik ivniške graščine Burgstall — se udeleževali vojne proti Ogrom in zdi se, da je možki potomec tega rodu z imenom Nikolaj padel v bitki s Turki ob Sotli l. 1475.²⁵ Ostala je še njegova sestra Marjeta, ki je bila poročena s Sigmundom Ivniškim (Eibiswalder). Zato so Ivniški prevzeli Graslov grb, poljčanska posest pa je bila pridružena Zbelovemu.

II.

Ime tega viteškega rodu bi bilo verjetno kmalu pozabljeno, če ne bi o njem pričala ustanova, ki je nastala po svojevrstni poti in je pozneje postala materialna podlaga enega izmed prvih bogoslovnih semenišč po tridentinskem koncilu, v 18. stoletju pa dotacija pri ustanovitvi župnije v Poljčanah.

Krška škofija je takoj ob svoji ustanovitvi pridobila z zapuščino Eme Selško-Brežke veliko posest na slovenski zemlji, posebno na poznejšem Spodnjem Štajerskem. Emina sorodnika Viljem I. in Viljem II. sta bila krajišnika v Savinjski marki. Njima so podelili cesarji Oton II., Henrik II. in Konrad II. celo pokrajino v našem območju v last. Ko sta ta dva krajišnika umrla, je podedovala njuno posest vdova Ema. Ta jo je poklonila od nje ustanovljenemu samostanu v Krki na Koroškem. Njen samostan pa je bil l. 1072 razpuščen in samostansko imenje je bilo dodeljeno na novo ustanovljeni krški škofiji. Eno izmed upravnih središč krških posestev na našem področju je bilo v Vitanju. V letih 1427—1430 je vodil vitanjski gospodarski urad Tomaž Auer, brat krškega škofa Ernesta Auerja (1411—1432). Tudi Auerji so bili samo vitezi in so različno poskušali, da bi si pomnožili imetje. Imeli so sicer svojo graščino v Podlogu pri Šentpetru v Savinjski dolini. Ljudstvo jih je kratko malo imenovalo Logarji (Auer!).²⁶ Listine pa spričujejo, da so bili Auerji bavarski viteški rod, ki se je doselil v naše kraje.²⁷ Tomaž Auer, upravitelj Vitanja, ni bil miroljuben človek. Ker ni znal krotiti svoje pohlepnosti, se je zapletel v razne spore. Prepovedal je npr. podložnikom v Vevčah pri Šaleku dajati desetino cerkvi v Škalah in je prišel zaradi tega navzkriž z gornjegrajskim samostanom.²⁸ Vznemirjale so ga tudi posestne meje s sosedi Grasli. Zaradi njih je nastal med sosedi oborožen spopad, v katerem je Tomaž Auer ujel Rudolfa Grasla in ga vrgel v vitanjsko ječo, kjer je ujetnik umrl. Zadeve ni bilo mogoče več prikrivati. Kot sodnik je nastopil celjski grof Herman II., ki je izdal pismeno odločbo, da mora škof Ernest ustanoviti dve »večni maši« za dušni mir Rudolfa Grasla pri laporski podružnici v Poljčanah. Oskrbnik Tomaž Auer pa se je moral za dva meseca postaviti na razpolago nadvojvodi Albrehtu v boju proti husitom.²⁹ Krški škof Ernest se je podvrgel razzsodbi grofa Hermana in izdal v Strassburgu na Koroškem na dan sv. Boštjana, 20. januarja l. 1430 ustanovno pismo za dve večni maši v Poljčanah pri oltarju sv. Katarine in določil tudi posest, ki bo vzdrževala duhovnika, kateri bo to dolžnost opravljal. Ta ustanova, ki je preživela razne peripetije, se imenuje Graslova ustanova.³⁰

²³ Blätter für Heimatkunde, Graz 1970, 22.

²⁴ Graški deželni arhiv, listina št. 1471.

²⁵ J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 344.

²⁶ Ignac Grožen, Das Bisthum u. die Diözese Lavant VIII, 461.

²⁷ J. Obersteiner, Die Bischöfe v. Gurk, Celovec 1969, 195.

²⁸ Ignac Grožen II, 174.

²⁹ J. Obersteiner, I. s. 204.

³⁰ Krški škof. arhiv, Celovec, LIV.

Za razumevanje nadaljnjih dogodkov je potrebno, da si predočimo tedanje stanje cerkvene organizacije v Dravinjski dolini. Prvotno cerkveno središče na tem področju je bila pražupnija v Konjicah. V 13. stoletju (1237) sta sestri Zofija in Rikica iz rodu rogaških gospodov ustanovile v Studenicah pri Poljčanah samostan dominikank, kateremu je patriarh Bertold pridružil (inkorporiral) slivniško pražupnijo, čeprav so Studenice teritorialno pripadale konjiški župniji. Da ne bi zaradi tega nastali neprijetni zapletljajji, je oglejski patriarh Bertold l. 1251 spremenil župnijske meje med Slivnico in Konjicami. Slivnici je dodelil iz konjiške pražupnije Laporje in Poljčane, Konjicam pa je prisodil iz slivniške prafare Tinje in Venčesl.³¹ Seveda še tedaj v Laporju in Poljčanah, na Tinju in v Venčeslu ni bilo župnijskega sedeža. Stale pa so v teh krajih podružne cerkve. Okoli l. 1395 se je osamosvojilo Laporje kot samostojna župnija, nakar so Poljčane in Studenice pripadale tej župniji. V Poljčanah je župnijo ustanovil šele l. 1760 goriški nadškof Jožef Mihael Attems. Studenice pa so postale samostojna dušnopastirska postojanka pod Jožefom II., ki je tu ustanovil kuracijo l. 1786; ta je bila šele l. 1870 povzdignjena v župnijo.

Mašna ustanova, ki jo je po razsodbi celjskega grofa Hermana moral vzpostaviti krški škof Ernest v dušni blagor Rudolfa Grasla, je bila navezana na laporsko podružnico v Poljčanah, in sicer na oltar sv. Katarine. Poljčanska cerkev ni bila nikoli posvečena sv. Katarini, kakor trdi Leksikon Dravske banovine, str. 417, imela pa je stranski oltar, posvečen tej svetnici. Že ustanovna listina Janeza Grasla iz l. 1429 imenuje poljčansko cerkev »die Kirche unserer Fraun«, to je cerkev Matere božje. Pozneje so patrocinij zamenjali in tako je sedaj to cerkev sv. Križa. Ko so Graslovo ustanovo oblikovali, še v Poljčanah ni bilo duhovnika, ki naj bi predvidene dolžnosti te ustanove opravljal. Ustanovitelj je moral zato poskrbeti za beneficij, s katerim se bo duhovnik v Poljčanah vzdrževal. Po ustanovni listini naj bi ta beneficij donasal 18 funtov denarja letnih dohodkov. Kakor pravi škof Ernest v tem dokumentu, je on sam s svojim denarjem dokupil nekatere kmetije pri Podčetrtku in jim pridružil del urbarialne posesti v bližini. To na novo ustanovljeno gospodarsko enoto naj bi hasnoval poljčanski duhovnik. V listini je navedenih 6 domcev (Hofstätt) pri trgu Podčetrtke, kjer živijo Synackhe, Kristan, Petrogo. Kovačica (Schmidin), Ulrik, Henrik in Peter. Ti so imeli skupno letnih dajatev 256 pfenigov ali 1 funt in 2 šilinga v denarju ter 15 delovnih dni tlake. Tem domcem je ustanovitelj dodal travnik in del gozda v Globokem ob Mestinjšici, kar je donasalo letno 3 šilinge in 10 pfenigov. Čevljar (Schuster) je moral dajati od travnika 40 pf. Nato so navedene kmetije v »Agerstorfu«, od katerih dajeta kmeta (»rupana«) Junarckh in Märzen (Marko) ob sv. Juriju 30 pf, 8 mernikov pšenice, 8 mernikov ovsa, 24 jajc, 24 pogač, 1 mernik zdroba (Griesz), 5 lat (Stangen), 5 kokoši, povesmo prediva in imata 6 dni tlake. Uživata pa tudi pustoto in mlin ob Mestinjšici. Priključena je bila dalje kmetija v Bodrežu (Vodrisch), ki je dajala 20 pf, 6 mernikov pšenice, 6 mernikov ovsa, 20 pogač, 6 kokoši, 20 jajc, 5 kolov, 1 povesmo prediva in je služila 5 delovnih dni. Prav tako kmetija, na kateri je živel Jurij. V listini sledita nato 2 polkmetiji. Na eni je živel Cverkl in dajal 13 pf, 4 mernike pšenice, 4 mernike ovsa, 2 kokoši, 5 jajc, 5 pogač in služil 5 dni tlake. Enake obveznosti je imela druga polkmetija. Nato pride na vrsto gornina, in sicer po 12 veder mošta v »Gauroltstorfu« in v »Stenuzu«. Sledi spet 5 kmetov »rupanov«, Gregor, Janže, Mate, Černe, Peter z enakimi dajatvami kakor že zgoraj navedeni kmetje, le da mora Janže dajati še enega kozliča. Potem je spet na vrsti gornina, in sicer 38 in pol vedra mošta »in der Seamy« (Sv. Ema?), nakar sledijo še nekateri kmetje s svojimi dajatvami. Listina končuje to naštevanje

³¹ Ignac Orožen, l. c. I, 441—443.

s travnikom »bei neün« (Imeno), ki služi eno marko pf., in z mlinom pri »Pustem placu«, ki daje 80 pf. Te dajatve naj odslej pripadajo duhovniku v Poljčanah, ki bo opravljajl ustanovne maše, škof pa si nad tem beneficijem pridržuje samo zavetništvo.

Na koncu so v listini navedene dolžnosti te ustanove, ki so bile naslednje: duhovnik, ki bo užival beneficij in sprejemal dajatve, bo moral vsako nedeljo bo moral tudi javno moliti za ustanovitelja te ustanove, za njegove prednike in naslednike. Darove, ki jih bodo med cerkvenimi opravili verniki polagali na oltar, bo moral odstopiti župniku v Laporju. Le-temu bo moral biti pokoren in zvest, kakor se to spodobi kaplanom. Če duhovnik v Poljčanah kdaj zamudi svojo dolžnost, jo mora opraviti naslednji teden. Ako tega ne stori, je dolžan za vsako opuščeno sv. mašo izročiti poljčanski cerkvi pol funta voska. Cerkveni ključarji imajo pravico terjati to dajatev od njega.

Ustanovo je moral potrditi oglejski patriarh, kateremu je bila cerkev v Poljčanah kot ordinariju podrejena. To je storil 4. septembra 1430 patriarh Ludvik pl. Teck, ko se je po prenehanju oglejske države dalje časa mudil v Celju kot gost celjske grofije.³² Prvega duhovnika za to ustanovo je smel izbrati Janez Grasel, sin pokojnega Rudolfa, pozneje pa je pripadala ta pravica krškim škofom. V krškem arhivu je ohranjen koncept prošnje škofa Antona Salamance na patriarha Marina Grimano iz l., 1540. Iz te prošnje izvemo, da je bil v tem času beneficijar Graslove ustanove v Poljčanah Rudolf Smolnik, ki je tega leta umrl. Zato je navedeni škof predlagal Gašparja Pruherja za njegovega naslednika. Oba sta bila duhovnika oglejske nadškofije.

III.

Časovne spremembe pa so prinesle nove potrebe tudi na cerkvenem področju. Tridentinski koncil je zaradi pomanjkanja duhovnikov in zaradi zrahljane discipline v njihovih vrstah naročil vsem škofom, naj ustanovijo na svojih področjih bogoslovna semenišča. V ta namen smejo uporabiti tudi navadne beneficije (beneficia simplicia). Krški škof Krištof Spauer (1573—1603) je bil eden izmed prvih, ki se je odzval temu naročilu. Leta 1588 je v Strassburgu v Krški dolini, na kraju svoje rezidence, ustanovil tak zavod in določil, da ga morajo vzdrževati premožnejše župnije in nekatere druge cerkvene ustanove, med njimi tudi Graslova v Poljčanah.³³ V listini, izdani v Strassburgu 6. decembra 1588, je Graslov beneficij pridružil svojemu bogoslovnemu semenišču. V tem dokumentu pa izrecno poudarja, da se morajo bogoslužja in dolžnosti, navezane na Graslovo ustanovo, tudi za naprej po predpisih nezmanjšano opravljati in da je treba bremena beneficija poravnati iz njegovih dohodkov. Samo preostanki naj bodo v korist na novo ustanovljenemu zavodu.

V listini o inkorporaciji Graslove ustanove bogoslovnemu semenišču v Strassburgu je pa odstavek, ki lahko raziskovalca zavede na napačno pot. Ta odstavek se dobesedno glasi takole: Beneficium simplex dourom altarium, alterius (altaris?) Sanctorum Petri et Pauli in ecclesia parochiali beatissime Virginis Mariae in oppido Feistriz, alterius vero sanctae Catharinae virginis et martyris in capella Peltschach eidem ecclesiae parochiali filiali, utriusque altaris dioecesis Aquilejensis... praedicto seminario nostro perpetuo... uniendum et incorporandum duximus. (Odrejamo, da se navadni beneficij dveh oltarjev, prvega sv. Petra in Pavla v župni cerkvi blažene Device Marije v mestu Bistrici,

³² Krški škof. arhiv, zbirka listin.

³³ Krški škof. arhiv, LIV, 4.

drugega pa sv. Katarine, device in mučenke v kapeli v Poljčanah, ki je podružnica iste župne cerkve, z navedenim našim semeniščem za vedno združi in utelesi.) Čeprav je bila listina o inkorporaciji pomembna in važna, je vendar v tem odstavku vrsta neprijetnih netočnosti. Župna cerkev v Slovenski Bistrici ni bila nikoli posvečena Devici Mariji. Tuda o oltarju sv. Petra in Pavla v tej cerkvi ni ničesar znanega. Poljčanska cerkev ni bila nikoli podružnica župnije v Slovenski Bistrici, temveč je pripadala župniji v Laporju. Beneficij pri oltarju sv. Petra in Pavla se tudi pozneje v zadevnih spisih nikoli ne omenja. Kako je mogoče, da je v to važno listino zašlo toliko napačnih podatkov? Poljčane pač niso nikoli pripadale krški škofiji. Informacije o tem beneficiju je škofija verjetno dobivala od svojega gospodarskega urada v Vitanju, ki se za podrobnosti lokalne cerkvene uprave ni mnogo zanimal, važnejše so mu bile gospodarske postavke. Žal, da so nekatere zgrešene navedbe iz te listine zašle že v zgodovinska dela.

Po opravljeni inkorporaciji je bilo mesto beneficijata v Poljčanah nekaj časa nezasedeno. Škof Spauer se je obrnil na mariborskega župnika Antona Manikorja s prošnjo za nasvet, kako naj vprašanje bogoslužja, o katerem govori ustanovno pismo, v Poljčanah uredi.³⁴ Manikor pa tudi ni poznal krajevnih razmer in je zato zaprosil priorico samostana v Studenicah Magdaleno Stegarter za poročilo v tej zadevi. Ta mu je odgovorila 7. julija 1595, da je kaplanija v Poljčanah prazna.³⁵ Ker je medtem umrl Sigmund Tattenbach, studeniški zavetnik (Statenberg!), ni ukrenila v tem času nič drugega, kakor da je prosila župnika v Slivnici Simona Ungerja (pri Orožnu I. ni evidentiran!), naj piše krškemu škofu in ga prosi za novega duhovnika v Poljčanah. Posebej je poudarila, naj bi se ustanovne maše opravljale v Poljčanah, kjer počiva Hans Grasel, pobudnik te ustanove. Temu mnenju se je pridružil tudi mariborski župnik Anton Manikor in je pisal 7. aprila 1596 krškemu škofu: *Litterae fundatoris beneficij, quod vocant Graslstift, volunt, ut divinus cultus in ecclesia ibidem et non alibi peragatur.* (Ustanovno pismo beneficija, ki se imenuje Grasllova ustanova, zahteva, da se bogoslužje opravlja v cerkvi tega kraja, in ne kje drugje.)³⁶ Zato priporoča, naj opravlja to dolžnost župnik iz Laporja ali kak drug duhovnik v bližini proti primernemu plačilu — v Poljčanah.

Iz poznejših spisov, ki obravnavajo to zadevo, se da razbrati, da je krški škof pridobil župnika iz Laporja za opravljanje dolžnosti iz Grasllove ustanove, poveljnik (Hauptmann) vitanjske gosposčine, ki je upravljal posestva, vezana na to ustanovo, pa mu je za to letno izplačeval 20 forintov.

IV.

V takem stanju je ostal ta beneficij skoraj dvesto let. Cesarica Marija Terezija pa je odredila posebno komisijo, ki naj bi sestavila pregled in uredila cerkvene ustanove v vsej državi. (*Geistliche und Mildten Stiftungssachen k. k. Hofcomission.*) Ta komisija se je začela zanimati tudi za poljčansko ustanovo in je poslala 13. oktobra l. 1756 krškemu škofu Jožefu Mariji grofu Thunu poziv, naj v roku štirih tednov pošlje njej v avtentičnem prepisu vso dokumentacijo, ki se tiče te zadeve.³⁷ Ta energični škof, ki je ravno obnavljal bogoslovno učilišče v Strassburgu, je to dejansko storil, toda v spremnem pismu je poudaril, naj komisija ne spregleda tega, da je bil krški škof začetnik te ustanove in da je njegov davni prednik dokupil več kmetij, gornin, travnikov in mlinov v ta

³⁴ Krški škof. arhiv, LIV, 5.

³⁵ Krški škof. arhiv, LIV, 6.

³⁶ Krški škof. arhiv, LIV, 7.

³⁷ Krški škof. arhiv, Celovec, LIV, 8.

namen. Zato tudi krškemu škofu pripada zavetništvo nad to ustanovo. Državna konfirmacija pa v tistem času za take zadeve ni bila potrebna. Donos iz posestev, ki pripadajo temu beneficiju, pa se je v časovnih perturbacijah znatno znižal, posebno zato, ker si je grof Jožef Petazzi, lastnik žusemske gosposčine, nasilno prisvojil nad eno tretjino kmetij, ki so pripadale beneficiju. Zato prosi škof komisijo, da pusti to ustanovo v njegovi oskrbi in da doseže pri grofu Jožefu Petazziju vrnitev podložnikov, ki so pripadali ustanovi.³⁸ Kakor kaže prodaja posestev in uslužnosti, ki so pripadale beneficiju, je to verjetno res bilo vrnjeno.

Komisija pa z odgovorom škofa Thuna očitvidno ni bila zadovoljna. Ukazala je zato savinjskemu arhidiakonu, prvemu celjskemu opatu, dr. Martinu Jožefu Sumplicherju, naj pošlje natančnejše poročilo v tej zadevi in naj doda svoje mnenje o ureditvi te ustanove. Sumplicherjevo poročilo je v resnici najbolj informativno med vsemi zadevnimi akti.³⁹ Ko podaja arhidiakon zgodovino Graslove ustanove, pravi, da je v bližini Podčetrška cela vas, ki pripada temu beneficiju. Žal, ne navaja imena te vasi. Zelo verjetno je to sedanje naselje Škofija, ki leži nad potokom Mestinjšico. Ta potok je namreč, kot smo videli, v ustanovni listini večkrat omenjen. Tudi to je vedel povedati arhidiakon, da je bil do l. 1588 v Poljčanah poseben kaplan Graslove ustanove, ki je bil podrejen župniku v Laporju. Zato se on ne čudi, da so prebivalci tega kraja že večkrat spet zaprosili za stalnega duhovnika, ker jim je župna cerkev v Laporju preoddaljena in ostajajo pogosto brez službe božje. Glede inkorporacije te ustanove krškemu bogoslovnemu semenišču pa izreka arhidiakon pomisleke, ali se je opravila po pravni poti ali ne, saj ni nobenega potrdila, da je oglejski patriarh kot tedanji ordinarij v teh krajih ta prenos odobril. Odkar je bila Graslova ustanova združena s krškim semeniščem, je upravljal posestva tega beneficija oskrbnik krške vitanjske gosposčine. Za tedenski dve maši v Poljčanah je plačeval laporskemu župniku letno 20 fr. Prejšnji laporski župniki so te ustanovne maše opravljali. Sedanji Mihael Rainer⁴⁰ pa se je tej dolžnosti ustavil, ker mu je dotacija 20 fr premajhna. Dejansko je iz Laporja do Poljčan nad eno uro hoda, pot je slaba in močvirnata. Z 20 fr, ki jih dobiva, naj bi krasil še oltar in oskrbel vse mašne potrebščine. To v resnici ni primerno plačilo. Ker je semenišče v Strassburgu že od l. 1588 v posesti te ustanove, bo verjetno ostalo to stanje tudi naprej. Zato predlaga arhidiakon, naj komisija pripravi krškega škofa do tega, da bo župniku v Laporju kot vršilcu dolžnosti te ustanove plačeval letno vsaj 50 fr iz donosa beneficija. Potem bo le-temu omogočeno oskrbovati tudi cerkev v Poljčanah.

V.

Preden pa so bila ta poizvedovanja in pogajanja končana, je prišlo pri nas do večjih organizacijskih sprememb na cerkvenem področju. To, kar so zaman poskušali doseči razni avstrijski vladarji, je pri papežu Benediktu XIV. dosegla l. 1751 Marija Terezija: Po 940 letih je prenehal oglejski patriarhat. Namesto njega sta bili ustanovljeni dve nadškofiji, videmska (Udine) za beneški del, goriška pa za avstrijski del prejšnjega patriarhata. Naši kraji južno od Drave so prišli tedaj pod cerkveno oblast goriškega nadškofa. Prvi goriški nadškof je bil Karel Mihael grof Attems (1751—1774). Ta je večkrat obiskoval slovenske kraje, govoril vernikom v domačem jeziku in prvi začel drobiti preobsežne pražupnije ter ustanavljal nove dušnopastirske postojanke. V našem območju je ustanovil

³⁸ Krški škof. arhiv. Celovec, LIV, 9.

³⁹ Škof. arhiv. Maribor, D III, 8.

⁴⁰ Spominška knjiga župnije Laporje (Chronologische Ereignisse in der Pfarre Laporje) ga stalno imenuje Franc Mihael Ranner. Bil je laporski župnik v l. 1758—1773. Umrli je 3. maja 1773, star 51 let in je bil v Laporju pokopan.

razne nove župnije, med drugimi l. 1760 tudi župnijo v Poljčanah. S tem se je silno zameril vodstvu samostana v Studenicah, ki je imelo patronat nad župnijo v Laporju in tudi nad cerkvijo sv. Križa v Poljčanah. Priorica samostana Marija Antonija je poslala zaradi tega nadškofu 23 strani dolgo pritožbo, v kateri mu s cerkvenopravnimi argumenti dokazuje nepravilnost njegovega postopanja.⁴¹ V pritožbi pravi, da je čisto nerazumljivo, kako je mogel nadškof prek pravic patrona izdati v škodo samostana dva odloka: prvega, s katerim ustanavlja novo župnijo v Poljčanah, in drugega, s katerim brez vednosti samostana imenuje za prvega poljčanskega župnika laporskega kaplana Lovrenca Lužnerja.⁴² Pritožba pravi dalje, da bi imel samo samostan pravico predlagati duhovnika za to mesto. Laporska župnija je bila po mnenju priorice že do tedaj zelo slabo dotirana. Glavni dohodek je bil prostovoljna zbirca. Župnik Čop⁴³ sicer ni umrl reven, toda bil je obenem spovednik v njihovem samostanu in je užival tudi Graslov beneficij. Njegov naslednik Andorfer⁴⁴ pa je zapustil samo toliko premoženja, da je bil lahko dostojno pokopan. Ta revna župnija bo morala z uvedbo katastra plačevati letno še 30 fr davka. Sedaj pa je nadškof ozemlje te revne župnije razdelil, in sicer tako, da bo ostala prvotni župniji samo ena petina, štiri petine je dodelil Poljčanam. Priorica sicer ve, da je to storil iz apostolske vneme, in sicer zaradi tega, da bi se lahko vsi verniki udeleževali službe božje in poslušali božjo besedo. Ne more pa razumeti tega, da nadškof ni pomislil, da bo s to delitvijo župnijo v Laporju uničil in da tudi duhovnik v Poljčanah ne bo mogel živeti. Župni cerkvi v Laporju pripadata samo dva majhna vinograda, ki dajeta v najboljših letih dva štrtina vina, od katerega pa mora dajati še gornino samostanu. Činž, ki naj bi ga dobival od 83 krav in znaša v celoti 19 fr, 6 kr., pa je navadno glede plačila v zaostanku. To so vsi dohodki župnije v Laporju. Štolnina daje letno največ 1 fr, 33 kr. To župnijo hoče škof z odlokom 6. julija 1760 za razdelitev odškodovati s tem, da bi dobila od župnije Črešnjevca podružno cerkev sv. Egidija in vas Kočno, makolski vikar pa ji bo moral odstopiti zbirco v tej vasi. Toda od teh sprememb si ni mogoče mnogo obetati. Kakor se je g. Freistciner zaradi oslabeledosti odpovedal župniji v Črešnjevcu, tako se lahko zgodi, da se bo laporski odpovedal župniji zaradi razdelitve. Pritožba pravi dalje: nadškof je tudi pozabil, da stoji poljčanska cerkev na samostanskem zemljišču. Zato bi bil pred spremembo gotovo potreben pristanek samostanskega vodstva, ki pa bi tega gotovo ne dalo. Prebivalci Poljčan sicer obljublajo svojemu duhovniku zbirco, toda ta je prav negotova, saj večina izmed njih nima kupnih kmetij (Kaufrechte), temveč samo kmetije proste saje (Pfenig Gründe), zato se za prihodnost ne morejo prav nič obvezati. Gosposočina jih lahko zaradi zaostanka pri dajatvah vsak čas iz kmetij odstrani. Samostan v Studenicah gleda iz navedenih razlogov v nadškofovih odlokih nenaklonjenost do sebe, ki se kaže tudi v tem, da lahko sedaj arhidiakon dela in popiše inventuro po umrlem duhovniku, kar je doslej lahko storil samo patron. Nadškof naj torej opusti delitev župnij, ki so pod študeniškim patronatom. Če pa misli, da je duhovnik v Poljčanah le potreben, potem naj nastavi vikarja ali kaplana, ki bo odvisen od laporskega župnika, in naj mu poskrbi sredstva za vzdrževanje, morebiti kak primeren beneficij.

⁴¹ Škof. arhiv, Maribor, D III, 9.

⁴² V pritožbi Lužnerjevo krstno ime ni navedeno. V cesarskem odloku 8. septembra 1776 se večkrat imenuje Ivan Nepomuk Luzner. Prav tako v dopisu krškega škofijstva guberniju 27. oktobra 1774. M. Slekovec pa je na podlagi matičnih knjig ugotovil, da je bil to Lovrenc Lužner, ki je umrl l. 1800 kot župnik in dekan v Silvnici pri Mariboru. Glej Slekovecova kartoteka, Pokrajinski arhiv v Mariboru.

⁴³ Župnik Luka Čop, doma iz Jesenic, je župnikoval v Laporju 1703–1731. Gl. Župnijska kronika v Laporju.

⁴⁴ Andorfer Jožef je bil župnik v Laporju 1731–1755 ta je tam umrl.

Da je bil tudi laporski župnik zaradi ustanovitve poljčanske župnije vznemirjen, se vidi iz njegovega zapisa 6. julija 1760 v krstni knjigi, kjer pravi (v latinščini) tole: 6. julija je prevzvišeni prvi goriški nadškof Karel Mihael grof Attems razdelil našo župnijo na več delov. Za novega župnika v Poljčanah je postavil nadvse spoštovanega, odličnega in učenega gospoda Lovrenca Luznerja, magistra filozofije in bakalavreja novega sistema teologije ter grškega in hebrejskega jezika, Kranjca iz Železnikov, ki je bil poprej eno leto in tri mesece goreč kaplan tukaj v Laporju. Vzroka, zakaj se je to zgodilo, ne vem. Saj nisem nobenega krsta in nobenega sprevidenja zanemaryl. Vse dolžnosti sem izvrševal sproti in nemudoma. Vsevedni Bog in prevzvišeni nadpastir bosta boljše vedela, zakaj stojijo v meni ob vizitaciji izročnem odloku besede: Opozarjamo te (in si nuamus tibi), da smo ustanovili novo župnijo pri cerkvi v Poljčanah, ki je bila doslej tebi podrejena. Vzrok pa ni nobeden naveden.

Razvoj dogodkov pa je dal prav nadškofu, in ne samostanski prednici. Petnajst let pozneje je začel Jožef II. ustanovljati nove župnije brez velikega povpraševanja patronov in brez kakršnekoli posebne dotacije. Karel Mihael Attems pa se je po studeniški pritožbi zavzel posebno za to, da bi omogočil poljčanskemu župniku stanu primerno življenje, in kakor je iz spisov razvidno, je vztrajno nadlegoval in opozarjal krškega škofa, naj uredi času primerno dohodke iz Graslove ustanove, ki je vezana na oltar sv. Katarine v Poljčanah.

VI.

Več let so nato trajala pogajanja med goriškim nadškofom Karlom Mihaelom Attemsom in krškim škofom Jožefom Antonom Auerspergom v tej zadevi. Attems je hotel rešiti Graslovo ustanovo za Poljčane in tako povečati dohodke poljčanskemu župniku. Zahteval je nadomestilo tudi za pretekli čas, a Auersperg na to ni hotel pristati. Dne 17. decembra 1773 pa je krški konzistorij poslal guberniju v Gradec dopis, v katerem poudarja, da so bila imenja in realitete, navezane na Graslovo ustanovo, med versko revolucijo (tj. v času reformacije) sicer delno odtujene, da pa je krški škof pripravljen založiti pri erarialni kreditni blagajni v Gradcu primerno vsoto denarja, ki naj bi z obrestmi vzdrževala nadaljevanje Graslovih ustanovnih maš v poljčanski cerkvi. Iz kopije zadolžnice, izstavljene od državne kreditne ustanove v Gradcu dne 1. februarja 1774, je razvidno, da je škof Auersperg položil pri tem zavodu 1250 fr na štiriodstotne obresti. Te obresti naj bi bile vsako leto na razpolago poljčanskemu župniku.⁴⁵ Gubernij v Gradcu je nato v imenu cesarice Marije Terezije izdal 8. novembra 1776 novo potrdilno pismo (Willbrief) za Graslov beneficij, v katerem so prepisane vse dotedanje važnejše zadevne listine s pripombo, da se je krško škofijstvo s položitvijo glavnice 1250 fr rešilo vsake nadaljnje obveznosti v tej zadevi. Prepis elaborata je gubernij poslal 8. novembra 1776 krškemu škofu, goriškemu nadškofu in župnijskemu uradu v Poljčanah.⁴⁶

Zdi se pa, da je bila posest, ki je vzdrževala Graslovo ustanovo s svojimi dajatvami, v časovnih perturbacijah odtujena le v neznatni meri. To nam kaže njena prodaja 1. 1777, ki se je opravila obenem s prodajo vitanjske gosposčine. Karl Schmutz sicer pravi v svojem delu Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark IV, 352, da je krško škofijstvo prodalo vitanjsko imenje Mariji in Jožefu baronu Dienersbergu l. 1783. Za njim ponavlja to Ignac Orožen⁴⁷ in prav isto trdi Hans Pirchegger.⁴⁸ Jakob Obersteiner pa navaja sledeče: Knezo-

⁴⁵ Krški škof. arhiv, Celovec, LIV, 15

⁴⁶ Krški škof. arhiv, Celovec, LIV, 16

⁴⁷ Gg. Orožen, 1. c. VIII, 463

⁴⁸ H. Pirchegger, 1. c. 214

škof Jožef Anton Auersperg³⁹ je med svojim vladanjem l. 1778 prodal krško škofijsko gosposčino Vitanje z Lušpergom⁴⁰ na Spodnjem Štajerskem za 75.000 goldinarjev.⁴¹ S tem se je iznebil zadnje zunanje škofijske posesti.⁴²

DIE GRASEL STIFTUNG UND DIE GRÜNDUNG DER PFARRE IN POLJČANE

Zusammenfassung

Im 14. und 15. Jahrhundert lebte in Poljčane das Rittergeschlecht Grasel. Der Artikel führt einige Mitglieder dieses Geschlechtes und deren Besitztum an, das bald in andere Hände überging. Die Grasel verwickelten sich in einen Besitzstreit mit dem Verwalter der Herrschaft gurkischen Vitanje. Im Kampfe wurde Rudolf Grasel gefangen und in den Kerker geworfen, wo er starb. Nach dem Urteilspruch des Grafen von Celje Hermann musste der Bischof von Gurk E. Auer bei der Kirche von Poljčane eine Messerstiftung für den Verstorbenen gründen. Der Stiftung wurde das Urbarralbesitz bei Podčetrtek zugeteilt zur Verpflegung des Geistlichen in Poljčane. Im 16. Jahrhundert wurde dieses Benefizium durch den Bischof K. Spauer dem Priesterseminar von Gurk zugeteilt. Die Pflichten der Stiftung verrichtete der Pfarrer von Laporje. Im Jahre 1760 gründete der Erzbischof K. M. Attems eine Pfarre in Poljčane. Darüber war man im Kloster von Studenice unghalten. Die Pflichten der Stiftung gingen an den Pfarrer von Poljčane über. Eine Staatskommission verordnete, dass der Bischof J. A. Auersperg einen Kapital anlegen musste, von dessen Zinsen der Pfarrer von Poljčane für die Dienste aus der Stiftung bezahlt wurde. Im Jahre 1777 verkaufte die Diözese von Gurk die Herrschaft Vitanje und den Besitztum der Grasel Stiftung, so dass das Besitz in die Privathände des Barons M. J. Dienersberg überging.

³⁹ J. Obersteiner, I. c. 491

⁴⁰ Lušperg je bil grad v sedanjem naselju Loška gora med Zrečami in Vitanjem. Bil je last krških škofov, ki so tu postavljali svoje fevdnike.

⁴¹ Krški škof, arhiv, Celovec, I. IV, 19

⁴² J. Obersteiner, I. c. 491

PROTIREFORMACIJSKA VOJAŠKA INTERVENCIJA V PREKMURJU LETA 1732

Franc Šebjanič*

UDK 940.23:355.48(497.12-188)»1732«

ŠEBJANIČ Franc: Protireformacijska vojaška intervencija v Prekmurju leta 1732. (Gegenreformationsmilitärintervention in Prekmurje im Jahre 1732.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 75—81.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 karta.

Avtor v pričujoči razpravi obravnava posebno poglavje iz malo raziskanega protireformacijskega obdobja v Prekmurju — vojaško intervencijo in okupacijo protestantskih cerkva leta 1732. Na novo odkriti pisni dokumenti podžupana železne županije Istvána Rostija ter drugi citirani dokumenti govorijo tako o pripravah kakor tudi o sami vojaški zasedbi štirih preostalih protestantskih cerkva v severovzhodnem Prekmurju, pri Sv. Trojici (v Gornjih Petrovcih), pri Sv. Benediktu (v Kančevcih), na Hodošu in v Domanjševcih.

Čeprav so se prekmurški protestanti po zasedbi posrednih svojih cerkva in po izgonu svojih pastorjev ter učiteljev morali navezati na oddaljeni artikularni naselji v Nemes Csóu (v železni županiji) in Surdu (v somodjski županiji), vojaška intervencija v idejnem pogledu ni mogla zadati smrtnega udarca protestantizmu na prekmurških tleh.

UDC 940.23:335.48(497.12-188)»1732«

ŠEBJANIČ Franc: Counter-Reformation Military Intervention in Prekmurje in 1732. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 75—81.

Orig in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 1 chart.

The author discusses a little explored period of counter-reformation in Prekmurje — the military intervention and occupation of protestant churches in 1732. The two new discovered written notifications of the vice-mayor of Zelezna županija (the Zelezno-county) István Rosti and the other quoted documents speak about preparations for and the military occupation itself of the four left protestant churches in Northeast Prekmurje, at St. Trojica (Gornji Petrovec), at St. Benedikt (Kančevci), at Hodoš and at Domanjševci.

Even though the protestants in Prekmurje after the occupation of their last churches and the banishment of their pastors and teachers had to form connections with the remote articular settlements at Nemes Csou (in the Zelezno-county) and at Surd (in the Somodjska-county), the military intervention ideologically could not root out the protestantism in Prekmurje.

Obseg, vsebinskost in metode protireformacijskih ukrepov predstavljajo najmanj preučene strani v zgodovini slovenskega življa med Muro in Rabo, kjer se je v začetku 17. stoletja protestantizem že močno zakoreninil v širokih tlačanskih slojih. Za neuspešnost povrnitvenega nastopa revitalizirane katoliške cerkve, ki jo je odločno podpiral dunajski dvor, smo ne enkrat iskali razloge v perifernosti in odmaknjenosti Prekmurja od pomembnih gospodarskih, admi-

* Franc Šebjanič, publicist, Murska Sobota.

nistrativnih in katoliških hierarhičnih središč zahodne Ogrske, delno pa tudi v mlačnosti in nedoslednosti fevdalnih gospodarjev, ki so sicer prešli v katolicizem, dejansko pa so se ob dokaj negotovem notranjepolitičnem položaju bolj ukvarjali z vprašanji gospodarskega napredka posesti kot pa z veroizpovedno opredeljenostjo svojih podložnikov. Najnovejša raziskovanja zgodovinskega razvoja Prekmurja ne zanikajo upravičenosti naštetih razlogov, odkrivajo pa vendarle dve temeljni in doslej nepopolno osvetljeni resnici, in to:

1. da je protireformacija tudi v Prekmurju uporabljala grobo prisilo in
2. da v idejnem pogledu protestantizmu na prekmurskih tleh ni mogla zadati smrtnega udarca.

Zdi se mi, da je prav v luči teh dveh dejstev treba videti in razumeti tudi posebnosti poznejšega zgodovinskega razvoja Prekmurja. Znano je, da je še v začetku druge polovice 17. stoletja — potem ko so bila sosedna območja Medmurja in Štajerske pretežno že rekatolizirana in je protireformacija zajela tudi bližnje zahodnoogrške kraje — protestantsko gibanje v Prekmurju bilo v največjem razmahu. Na temelju protestantskega vizitacijskega zapisnika iz leta 1662 je moč sklepati, da so razen Turnišča, Dobrovnika in D. Lendave tako rekoč vse ostale župnije bile v protestantskih rokah ali pa so si župljane delile s prisotnim protestantskim pastorjem, in to ne glede na dejstvo, da so bili zemljiški gospodarji brez izjeme javno deklarirani privrženci katoliške cerkve. Šopronski deželno zborni sklep iz leta 1681 o prepovedi protestantskega bogoslužja v cerkvah in drugih javnih mestih oziroma o nepreklicni omejitvi le-tega na brezpomembno število »artikuliranih« krajev je sicer pospešil odvzem pretežnega števila protestantskih cerkva v Prekmurju, ni pa pripomogel k uresničitvi zaželene popolne rekatolizacije. Navedbe katoliškega vizitatorja Istvána Kazója v zahodnih krajih Ogrske leta 1697/98 potrjujejo to dejstvo. Iz njegovega vizitacijskega poročila je razvidno, da je na prekmurskih tleh v dotlejšnjih protestantskih župnijah bilo povsem rekatolizirano sorazmerno zelo majhno število prebivalstva (od skupnega števila prebivalstva niti četrтина). Če izvzamemo M. Soboto, Rakičan, Gornjo Lendavo in nekatera manjša selišča z znatnim številom katoliškega življa, je vizitator v vseh ostalih krajih še naprej ugotavljal »akatoliško« prebivalstvo — v absolutni večini.

Kljub dejstvu, da je ob Kazójevi vizitaciji večina cerkva v severnem delu Prekmurja bila ponovno trdno v katoliških rokah in da so prošnje in pritožbe protestantov glede odtujitve bogoslužnih poslopij ter izгона pastorjev ostale »glas vpijočega v puščavi«, so protestantske cerkvene občine na Hodošu, pri Sv. Trojici (v Gornjih Petrovcih) in pri Sv. Benediktu (v Kančevcih) — v bližini strnjenih in večidel bojno razporeženih kalvinističnih madžarskih naselij — vseeno ohranile svoja cerkvena poslopja, šolske prostore, skupnostno organiziranost ter dejavne pastore in učitelje. Ta ugotovitev velja tudi za podružnični verski skupnosti v Domanjševcih in Selu.

Ko je ogrski palatinat leta 1715 odredil ugotavljanje poprejšnje bogoslužne opredelitve in posedovanja cerkva ter šol v treh omenjenih matičnih goričkih župnijah, so izprašane priče iz neprizadetih krajev zapisniško potrdile njihovo luteransko obeležje še izpred šopronskega deželnega zbora.

Posvetna in katoliška cerkvena hierarhija sta si s prepričevanji, zasliševanji, grožnjami in drugače prizadevali tudi v teh naseljih uveljaviti šopronski deželnozborni sklep o prepovedi javnega izpovedovanja protestantske pripadnosti, vendar brez odziva in uspeha. Leta 1726 je bila pri Sv. Trojici, Sv. Benediktu in na Hodošu opravljena celo protestantska vizitacija. Protestanti severovzhodnega Prekmurja so vztrajali v svoji veri in obrambi svojih cerkva ter šol vse do leta 1732, ko je županijska oblast posegla po rigoroznejših ukrepih.

Na temelju zapisa neznanega protestantskega kronista v zbirki pritožbenih spisov, ki jih hrani budimpeštanska deželna biblioteka Szécsenyi, je moč ugotoviti, da so župnijske oblasti organizirale več posvetov odgovornih funkcionarjev, ki bi naj v skladu z zaupno okrožnico cesarja Karla VI. sprejeli skupen program akcije za dokončno rekatoiziacijo goriških prekmurskih vasi in sosednih madžarskih krajev. Eden takih posvetov je bil tudi v Kermendinu (Körmend), kjer so se predstavniki oblasti dogovorili, da bi županijski odbornik obšel vse nepokorne protestantske župnije in na kraju samem »obema veroizpovedma (evangeličanski in kalvinski — op. F. Š.) prepovedal opravljanje božje službe«. Zavoljo pripomb, da bi bilo bolje to nalogo zaupati višjim funkcionarjem, so prvotni dogovor temu primerno predrugačili. Oblastni pooblaščenca, ki so začeli opravljati poverjene naloge v spremstvu močnih vojaških patrolj, so v nekaterih madžarskih vaseh s silo ali z zvijačo prišli do ključev protestantskih bogoslužnih prostorov, v večjem številu neposlušnih krajev pa so bili odbiti. Ta enovit odpor narodnostno mešanega področja se je razvil iz vse večje vzajemne povezanosti ogroženih protestantskih krajanov in je kmalu prerasel v množično obrambno gibanje tlačanov in svobodnjakov, ki so se v ta namen delno oborožili s strelnim orožjem, množično pa s kmečkim orodjem kot v času vstaj. Po krvavem spopadu v Rákosu poleti 1732 in po neuspehi povrnitveni akciji je županijsko vodstvo znova začelo prepričevalno kampanjo. Neki nepoznan, a dobro obveščen kronist je v svojem »Kratkem poročilu«, ki ga hrani evang. deželni arhiv v Budimpešti, v zvezi s tem zapisal: »Ker posel ni dobro tekel, so končno za 15. julij (leta 1732 — op. F. Š.) sklicali zborovanje, o katerem so bili vsi pastori in kantorji obeh veroizpovedi obveščeni, da se ga morajo osebno udeležiti. Na koncu je bil prebran zaupni ukaz (o odvzemu cerkva in prepovedi bogoslužja — op. F. Š.), vmes je bilo podano poročilo sodnikov o tem omejitvenem postopku. Preverjala se je tudi udeležba pastorej, v imenu katerih sta dva za to izbrana gospoda predložila pismeno izjavo, ko sta se pojavila pred pooblaščenca. Ko so nato vprašali navzoče, ali imajo kaj pripomniti k izvajanjem, so le-ti odgovorili, da so zdaj prvič slišali o vsebini ukaza, ki se mu hočejo vdano pokoriti; vendar pričakujejo, da jim bo dovoljen odlog za priziv cesarju, v primeru pa da bi jim odlog odbili, prepuščajo vse nepristranski odločitvi županije. Ta odlog je bil odbit in bilo je določeno, da bodo svetu (namestniškemu svetu — op. F. Š.) poslali pojasnilni dopis, v katerem bodo vse brez razlike razglasili za prevratnike in upornike samo zato, ker se niso v hipu odpovedali svetiščem, in zahtevali, naj proti njim uporabijo vojaško silo in določijo kazni.«

Ne glede na to zavrnitev prizivnega postopka županijske oblasti v naslednjem nekajmesečnem obdobju niso izvajale kakih večjih prisilnih akcij za izvedbo rekatoiziacije. Nasprotno pa sta v tem času ogrska protestantska voditelja in plemiška veljaka Mihály Ostfi in Miklos Vidos po pooblastilu vseh prizadetih protestantskih cerkvenih občin in podprta od svojih plemiških istomišljenjencev vložila prizive namestniškemu svetu v Bratislavi, zatem pa tudi na dunajskem dvoru. Pri tem sta v kompromisnem smislu predlagala izvzetje za tako imenovane plemiške in kurialne molilnice (postavljene v krajih z njihovimi dvorci) in prav tako možnost zgraditve skupnih bogoslužnih prostorov za pripadnike obeh veroizpovedi v plemiških fevdalnih okoliših.

V arhivskih zapisih je naveden tale ustni odgovor na priziv obeh veljakov: »Prosilci imajo sicer razloge in nagibe, ki vsekakor zaslužijo premislek. Ker pa sta kraljeva volja in ukaz brezpogojna in bi kakršenkoli postopek dvorne pisarne proti tej volji ne imel prav nobene veljave, je potrebno, da je najprej na mestu pokorščina, če naj bi ji nato sledila dobrot. Dolžno izpolnitev kraljevega ukaza pa je treba izvesti v roku petnajstih dni. Če se bo to zgodilo mirno in brez

slehernega hrupa ali kljubovanja ter bodo prizivniki poslali o tem svoja pričevanja, tedaj bo visoka dvorna pisarna sama, in to uspešno, priporočila te prizive njegovemu posvečenemu veličanstvu, da bi tako mogli doseči rešitev sleherne prošnje v prizivih.«

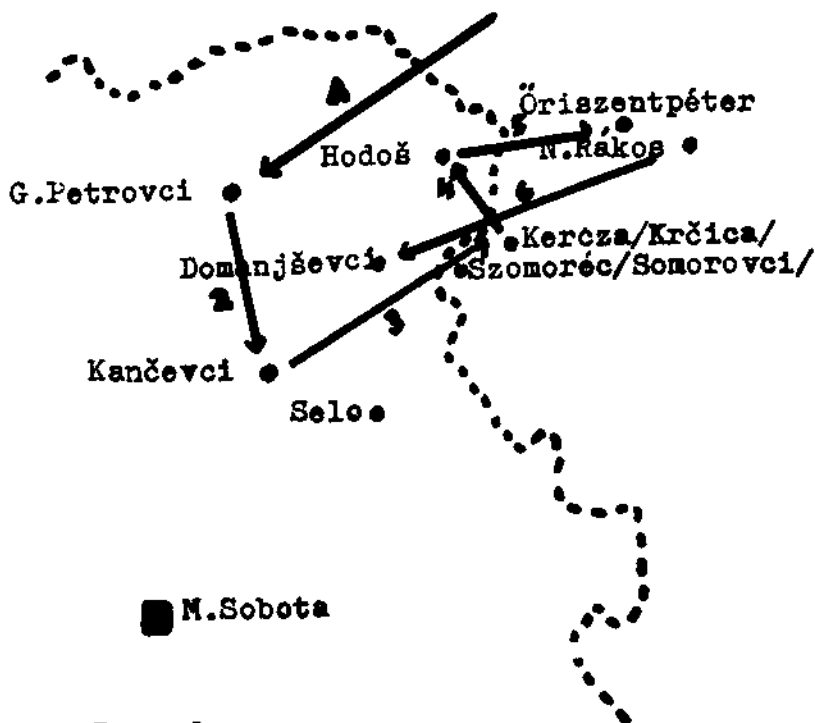
Ker se v eni svojih prošenj prizadeli protestanti v železni županiji sklicujejo tudi na težaven položaj prekmurskih Slovencev in na njihovo drugojezičnost, je ogrska kraljevska pisarna pretkano reagirala tudi na ta argument (14. X. 1732). V drugi knjigi svojega dokumentarnega dela »Memorabilia ecclesiae augustanae confessionis in regno Hungariae«, ki je izšla v Bratislavi leta 1789, znani protestantski kronist J. Ribini citira uradni pripis k negativnemu odgovoru, po katerem bi za prekmurske Slovence »v prvem in drugem artikularnem kraju lahko nastavili pridigarja, veščega njihovega jezika«.

Po vsem tem, predvsem pa po neuspeli misiji Ostfyja in Vidosa, so županijske oblasti v Szombathelyju -- ob popolni podpori ogrskega palatinata in dunajskega dvora -- začele priprave za dokončen obračun z neposlušnim protestantskim prebivalstvom slovenskih in madžarskih naselij. Intervencija, ki je imela vojaški značaj in pri kateri so sodelovale regularne enote (bržkone avstrijske) vojske, se je po preudarnih razporeditvah razpoložljivih sil začela sredi meseca novembra leta 1732, in to zavoljo vsesplošne pripravljenosti ogroženih krajanov na odpor z nepričakovanim pohodom na slovensko območje oziroma h gornjepetrovski cerkvi (Sv. Trojice). Pohod intervencijske vojske je vodil podžupan železne županije Istvan Rosti. Le-ta je 23. novembra 1732 v daljšem pismenem poročilu velikemu županu takole opisal vojaško intervencijo:

»V tej uri sem, obdan z veliko božjo skrbjo, srečno prispel domov in želim vašo ekscelenco ponižno informirati o tem, kako je plemiški županijski sestav opravil dislokacijo in kako so se nekatoliki ovedli koncentracije, in to še posebej prebivalci slovenske krajine, ki so mislili, da bom najprej udaril na krajanje Őrséga (*pokrajine v sosesčini* -- op. F. Š.). To pa zategadelj, ker sem se nameril v tisti smeri. Da bi lahko stvar bolje izpeljal, sem se po svoji odločitvi takoj drugega dne, po koncentraciji Maruliove stotnije, z vojaki plemiške županije pojavil pri cerkvi Sv. Trojice in prek gospoda kapetana dal zatrobentati. Dal sem zbrati celotno stotnijo, in ker so se kmetje pred koncentracijo vojakov poskrili, le-tam nisem mogel zajeti več kot dva kmeta in še ta nista mogla oskrbeti cerkvenega ključa. Glede na to, da so bila cerkvena vrata od znotraj podprta z močnimi drogovi, sem dal prinesiti dolge lestve in vrata razbiti s pomočjo ljudi, ki so splezali v cerkev skozi stolpna okna. Ko sem zasedel cerkev in začel svoje delo v svetem imenu svete Trojice, sem z menihi iz svojega spremstva dal brati tri svete maše, in to za našega veličanstvenega gospoda, za našo veličanstveno gospo in vašo ekscelenco ter za napredek in uspeh dolge, trajne razširitve krščanske matere cerkve. V župnijo sem uvedel meniha bomheškega jezika (*slovenskega narečja* -- op. F. Š.) in osebo, ki je po poreklu iz njegovih vrst (ki so jo vselej cenili tudi luterani slovenske krajine). Upam, da bo med njimi vzgojil dober božji sad. Ko sem tam končal svoje posle, sem tisto noč odrinil k Sv. Benediktu. Tudi tam sem naslednjega dne zgoraj zjutraj ukrenil podobno. Ker nisem dobil ne ljudi ne ključa, sem ob sodelovanju Huldenbergove stotnije vdrl v cerkev ter jo zasedel. Na poprejšnji način sem po branju svete maše tudi uvedel v dolžnost župnika, ki je podobne narodnosti in med njimi prav tako cenjen župnik (tisti, ki je bil dotlej v sosedni martjanski župniji).«

Po nadaljevanju vojaških akcij v sosednih madžarskih krajih Őrséga je prišel na vrsto tudi Hodoš. Rostijevo poročilo o zasedbi hodoške protestantske cerkve se glasi:

SKICA POHODA INTERVENCIJSKIH ČET

Legenda:

..... = današnja drž.meja — = smer pohoda/1,2,3,4,5,6/

»Glede na to, da smo vnaprej obvestili kapetana Hofreiterja in smo samo tretjega dne zgodaj zjutraj prispeli na Hodoš, me je tam že čakala stotnija povsem pripravljenih karabinjerjev. In tudi tam so se zbrali neki ničvredni ljudje, ki so se razbežali, in ker za plotovi nismo našli nikogar in ker nismo mogli dobiti ključev, smo morali z drogovi razbiti cerkvena vrata in tudi tam ukazati, naj se bere sveta maša. V župnijo sem vpeljal nekega dobrega in primernega meniha. Tistega dne smo ostali na Hodošu, želeč se pomeniti o tem, kaj nam je storiti v najbolj trdovratnih in najbolj drznih krajih, v Rákosiju in pri Sv. Petru.«

Rosti omenja v svojem poročilu tudi zasedbo protestantske cerkve v Domanjševcih, ki so jo po njegovih navodilih uresničili okrajni glavar Mlinarič in najmočnejša karabinjerska stotnija. Po njegovi ugotovitvi v pismu so bile tako zasedene »vse luteranske in kalvinske cerkve v slovenski krajini ter Órségu.«

Sodeč po drugem pismenem sporočilu z dne 4. decembra 1732, je hotel Rosti po opravljeni vojaški intervenciji obračunati z glavnimi privrženci protestantskega odporništva. Ker so pa to bili v glavnem »nerazumni kmečki ljudje«, je odstopil od prvotnega načrta o množičnih aretacijah in se odločil za pregon »šestih ali sedmih izmed njih«. Izmed protestantskih pastorjev in učiteljev si je posebej prizadeval onemogočiti predikanta pri Sv. Trojici (v G. Petrovcih). V svojem sporočilu z dne 23. novembra 1732 v pripisu ugotavlja, da je v času

vojaške okupacije cerkve le-ta ubežal in da ga bo po tajnem načrtu vendarle z gotovostjo ujel; v decembrskem pismu pa že obvešča velikega župana o tem, da je gornjepetrovski pastor zaprt v Güsingu. Na temelju teh dejstev je moč sklepati, da je bil pastor Mihael Hotsmayer (tudi Kocsmár, bržkone pa Krčmar) iz G. Petrovec eden glavnih idejnih pobudnikov protestantskega odpora v severovzhodnem Prekmurju in sosednih krajih, to tem prej, ker je bil na teoloških študijih v Jeni na Nemškem in ker so ga iz Güsinga odpeljali v bratislavsko ječo, kjer je prebil zaprt nekaj let. Proti ostalima dvema pastorjema — pri Sv. Benediktu in na Hodošu — oblasti niso uvedle posebnih ukrepov. Prvi se je umaknil na svoje zasebno posestvo v vasi, drugi pa se je v izgnanstvu v Banatu priključil k tamkajšnji pravoslavni cerkvi.

Po vojaški intervenciji in zasedbi zadnjih protestantskih cerkva v Prekmurju se je protestantski življenj med Muro in Rabo — vztrajajoč v novi veri — moral navezati na oddaljeni artikularni naselji Nemes Csó v železni in Šurd v šomodjski županiji. Medtem ko so se številni prekmurski protestanti zgrinjali v Nemes Csó občasno in tam šolali nadarjene sinove, so mnogi njihovi sorojaki sredi 18. stoletja z izselitvijo na Šomodjsko številčno okrepili že prej vzpostavljeno slovensko kolonijo, ki je poleg obetavnega gospodarskega razvoja imela v Šurdu možnost obiskovanja evangeličanskega bogoslužja in v nekaterih naseljih tudi opismenjevanja svojih otrok v materinščini. Prekmurski protestanti, ki so ostali na rodni grudi, pa kljub nasilnemu odvzemu cerkva in šol niso odnehali v boju za svoje pravice. Viden izraz take njihove dejavnosti je med drugim tudi prošnja »dosmrtnih tlačanov slovenske krajine«, ki so jo okrog leta 1740 posredovali gornjelendavskemu zemljiškemu gospodarju in potomcu znane Nádasdyjeve družine Leopoldu Nádasdyju. Prošijo ga, da bi tam, »kjer je bolj primerno« (vsekakor v Prekmurju — op. F. Š.), izposloval vnovično vzpostavitev cerkve s predikatorjem in šolo. Hkrati mu sporočajo, da bi ob izpolnitvi njihove prošnje vsakodnevno izkusil »množitev tlačanov«, sicer bi pa glede na običaj v zvezi z luteransko spovedjo bilo tudi večje povpraševanje po — njegovem vinu.

Ker dunajski dvor z ostalimi dejavniki protireformacije na Ogrskem ni odstopil od svojega rekatolizacijskega programa, so se prekmurski protestanti za ceno povečanih lastnih gmotnih izdatkov in hkrati oprti na moralno in materialno pomoč bratislavske protestantske srede usmerili na intenzivnejše opismenjevanje (v ta namen so imeli tiskan Temlinov Mali katekizem ter *Abecedarium neznanega avtorja* — op. F. Š.) in nadaljnje šolanje svojih otrok, da bi tako okrepili svojo obstojnost in duhovno enotnost. Zategadelj je težišče njihove dejavnosti pri premagovanju številnih ovir v vsakodnevem življenju vse do sprejetja tolerančnega patenta iskati izven Prekmurja, v artikularnih krajih in zahodnoogrskih protestantskih središčih, kjer se je ob pietistično-prosvetljenjskih vplivih šolala znatna skupina mladih prekmurskih protestantov. Zavoljo vztrajnosti v novi veri in prosvetljenjskih idej, ki so pridobivale tla tudi med prekmurskim tlačanstvom, vojaška intervencija oblastne in katoliške hierarhije ni mogla doseči zaželenega cilja — pokatoličanje vseh prekmurskih Slovencev. Poznejši uresničitvi takih in podobnih želja bistveno ni mogla pomoči niti vzpostavitev katoliške škofije v županijskem središču Szombathelyju (leta 1777).

VIRI IN LITERATURA:

1. Vizitacijsko poročilo (brez naslova) G. Musaja in sovizitatorjev iz leta 1662, rokopisna zbirka deželnega evang. arhiva v Budimpešti.
2. Vizitacijsko poročilo opata Istvána Kazóa (o prekmurskih župnijah) iz leta 1697—98, rokopisna zbirka szombathelyjskega škofijskega arhiva, Szombathely.
3. Listina z naslednjim uvodnim odstavkom: A. 1715 die 29 mensis, novembris. Mi Nemes Vas Vármegyének Processualis Vice Szolga Biraja, Csanyi Ferenc... Palatinus Urunk Eö Excell. Comp. Mandatum mellett... Kancsóczy, Felső Petróczy és Hodosi nevű falukban megirt N. Vass Varmegyében lévőkben nemű attestao szedése, az mely suo modo et ordine igy kövörtezék (z odgovori na postavljena vprašanja), rokopisna zbirka deželnega evang. arhiva v Budimpešti.
4. Series Visitationum an(n)o 1726 inchoatar(um), rokopisna zbirka deželnega evang. arhiva v Budimpešti.
5. Brevis et genuina Relatio eor(um), quae in 1. Co(mita)tu Castriferrei in Puncto Templor(um) Articuliariter minus specificatorum et in antiquissima Augustanae et Helveticae Confessionis Addictorum possessione existentium, rokopisna zbirka deželnega evang. arhiva v Budimpešti.
6. Pismi Istvána Rostia (v madžarščini) z dne 23. novembra in 4. decembra 1732, rokopisno gradivo iz deželnega arhiva v Budimpešti.
7. G. Hrabowszky, Presbiterologia, biografski zapis o M. Kotsmáyeru, rokopisna zbirka evang. cerkvene občine v Sopronu.
8. Pismo vseh »do smrti poslušnih, davčno obveznih in dosmrtnih tlačanov slovenske krajine« Leopoldu Nádasdiju, gornjelendavskemu grofu (brez datuma in podpisa), rokopisno gradivo deželnega arhiva v Budimpešti.
9. Franc Sebjanič, Protestantско gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja, ČZN, nova vrsta, 7. letnik, 2. zvezek, Maribor 1971.
10. J. Ribini, Memorabilia ecclesiae augustanae confessionis in regno Hungariae a Leopoldo M. usque ad Carolum VI., II., Posonii 1789.
11. Payr Sándor, Egyháztörténeti emlékek, Sopron 1910.
12. Payr Sándor, A Dunántúli evangélikus egyházkerület története, Sopron 1924.
13. Dr. Géfin Gyula, A szombathelyi egyházmegye története, Szombathely 1928.

GEGENREFORMATIONSMILITÄRINTERVENTION IN PREKMURJE IM JAHR 1732

Zusammenfassung

In seinem dokumentarischen Artikel legt der Autor die Realisierung der gegen-reformatorischen Aktionen im Übermurgebiet (dem östlichen Teil Sloweniens) dar. Auf Grund seiner neuesten Forschungen bringt er die unbekanntenen Tatsachen über die Militäraktion im Jahr 1732 gegen die lutheranischen Bevölkerung in Petrovci, Benedikt, Domanjševeci und Hodoš vor. Das Besetzen der protestantischen Kirchen und Verhaftung des Pfarrers Mihael Kotsmar (Krcmar), Geistigen Führers der Widerstandsbewegung, ergaben keine weiteren katholischen Bekehrungen, wie die katholische kirchliche Hierarchie und die Macht des Eisenburgerkomitäs des damaligen Ungarns, gewünscht hatten.

MEDICINSKO BUKOVNIŠTVO NA KOROŠKEM, ŠTAJERSKEM IN PREKMURJU

Milan Dolenc*

UDK 39:61:091(497.12-17/-18)

DOLENC Milan: Medicinsko bukovništvo na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju. (Handgeschriebene volksmedizinische Bücher in Kärnten, Steiermark und Übermurgebiet (Prekmurje).) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 40=14(1978)1, str. 82—91. Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. In angl.

Avtor je doslej ugotovil na slovenskem etničnem področju 189 rokopisnih ljudskomedicinskih bukev. Prve so iz 12. stoletja. Prve napisane v slovenskem jeziku so iz leta 1641. S področja Koroške, Štajerske in Prekmurja je ugotovil 57 enot. Da so ljudje pisali in drugi dalje prepisovali ljudskomedicinske bukve, recepte, zagovore, zarotitve ali apokrifne molitve, sta bila vzroka težke razmere, v katerih so živeli, in pu veliko pomanjkanje solanih zdravnikov.

UDC 39:61:091(497.12-17/-18)

DOLENC Milan: Popular Medical Books Written by Hand in Carinthia, Styria and Prekmurje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 82—91.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The author found in the Slovene ethnic area 189 popular medical books, written by hand. The first ones date from the 12 century; the first one in the Slovene language was written in 1641. In Carinthia, Styria and Prekmurje were found 57 units. The necessity to write popular medical books, receipts, exorcisms, magic spells or apocryphal was caused by difficult conditions of life and by lack of trained medical doctors.

Pred štirimi leti sem začel zbirati podatke o rokopisnih ljudskomedicinskih bukvah na slovenskem jezikovnem področju. Ko se mi je zdelo, da sem zbral večino bibliografskih podatkov, sem napisal »Bibliografijo rokopisnih medicinskih bukev«, ki je izšla v Slovenskem etnografu, XXVII—XXVIII 1974—75. V njej sem naštel 159 enot. Ko pa smo letos organizirali v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani razstavo teh bukev, sem nato zbral podatke še za 35 enot, tako da imam skupno zbranih podatkov za 194 rokopisov. Prvi ljudskomedicinski zapis je iz 12. stoletja. To je zagovor zoper zobobol in je napisan v latinskem jeziku; prvi v slovenščini zapisan medicinski zapis je zagovor iz leta 1641. Prvo obširnejše delo, ki ga v resnici lahko imenujemo bukve, napisane v slovenskem jeziku, je iz leta 1750; te bukve so iz Koroške. Seveda imamo pred tem in deloma tudi kasneje številne bukve, napisane v nemškem ali itali-

* Dr. vet. Milan Dolenc, višji univerzitetni predavatelj, Ljubljana.

janskem jeziku. V tem sestavku pa nameravam pisati le o rokopisih, napisanih v slovenskem jeziku.

Doslej sem zbral s področja, o katerem nameravam pisati, 57 enot, napisanih v različnih jezikih. Verjetno pa je med rokopisi, zbranimi iz celotne Slovenije, še kak rokopis, ki je s tega področja. Ker pa nismo mogli natanko ugotoviti izvora, ga nisem uvrstil semkaj. Od tega števila jih je po latinsko napisanih 8, po nemško 15, po slovensko pa 34. Če jih razporedimo po ožjih pokrajinah, jih je od tega števila 30 iz Štajerske (9 v slovenščini), s Koroškega 23 (13 v slovenščini, 11 v nemščini); edine iz Prekmurja so napisane v slovenščini, ene pa z Gorenjskega, pa so tudi te napisane v slovenskem jeziku.

Začetek bukovištva je bil na Koroškem, pa tudi začetek medicinskega bukovištva je s tega področja. Zaradi premajhne skrbi katoliške protireformacije za slovenske knjige se je na Koroškem začelo razvijati bukovištvo in tako tudi medicinsko bukovištvo. Preprosti kmetje in nekateri duhovniki, ki so čutili potrebo po medicinskem znanju, so prevajali, prirejali in prepisovali medicinske bukve. Tako imamo na Koroškem iz 18. stoletja ugotovljenih doslej sedem bukev, napisanih v slovenskem jeziku. Pisanje bukev na Koroškem se je nadaljevalo in je bilo zelo aktivno do srede 19. stoletja; imamo pa ene bukve celo iz leta 1924, več medicinskih zapisov pa je iz druge polovice 19. stoletja. Zaradi natančnosti moramo navesti, da prve bukve s Koroškega niso tudi prvi medicinski zapisi na slovenskem ozemlju, ki so napisani v slovenskem jeziku. To so bili posamezni zagovori ali recepti, ki so jih zapisali posamezniki. Prvi zapis je iz 1641. leta in je iz Dolenjske. To je zagovor zoper kačji pik. Iz naslednjega stoletja imamo še več zapisov, ki jih pa tu ne bom našteval, vendar so kot omenjene prve bukve, torej obsežnejše delo, bile napisane oziroma ohranjene s Koroške. S pojmom Koroška je tu mišljeno ozemlje bivše Koroške iz časa monarhije. Doslej sem našel bukve samo iz krajev med Celovcem in Ravnami na Koroškem.

Zakaj so pravzaprav ljudje pisali ljudske zdravilske bukve? Za boljše razumevanje moramo vedeti, kakšne so bile razmere na področju zdravstvenega varstva ljudi. Človek se je vedno boril za svoj obstanek, zato bi se rad zavaroval pred boleznimi, se boril proti bolečinam in skušal zdraviti bolezn. Na koga pa se je bolan človek lahko obračal po zdravniško pomoč v tedanjih časih? Prve zdravnike s fakultetno izobrazbo imamo na Kranjskem šele v začetku 16. stoletja, toda ti so bili tujci, a tudi pozneje, ko imamo že prve diplomirane zdravnike, so le-ti bili v večjih mestih in so jih lahko uporabljali le maloštevilni; ljudske množice pa so dolgo živele brez šolanih zdravnikov. Toda prav kmetje, izčrpani od težkega dela, raznih bolezn in zaradi številnih sušnih let, so najbolj potrebovali zdravniško pomoč.

Pri nas dolgo ni bilo nobene zdravniške šole. Strokovno šolanje se je začelo v naših krajih šele sredi 18. stoletja z babiško in kirurško šolo, t. j. šolama za nižje zdravstvene delavce. Šele leta 1782 sta bila v Ljubljani in v Celovcu medicino-kirurška zavoda, ki pa tudi nista šolala diplomiranih zdravnikov z doktorskim naslovom, pač pa le ranocelnike, ki so na podeželju opravljali zdravniško službo. Da bo slika stanja popolnejša, moram napisati še sledeča dva podatka: sredi prejšnjega stoletja je na Kranjskem prišel na približno 10.000 prebivalcev en ranocelnik in komaj na 50.000 ljudi en diplomirani zdravnik; prvo tiskano medicinsko knjigo v slovenščini pa je leta 1780 izdal kirurg Anton Makovic. Zaradi tega je razumljivo, da si je naš človek pomagal sam. Iskal je pomoč pri tistih, ki so kaj več vedeli kot on, nadalje pri raznih ljudskih zdravilcih, zeliščaricah, duhovnikih ali redovnikih. In ko mu vsi ti niso mogli pomagati, se je zatekal k vražam ali je prosil za pomoč boga in svetnike.

Ljudski zdravilci, med njimi tudi številni duhovniki, so si skušali pridobiti čimveč znanja iz zdravstva, zato so šolani ljudje prevajali in prirejali bukve iz raznih zeliščnih (Kräuterbücher) in zdravilskih knjig (Arzneybücher). Ko so jih ti prevedli, so jih iz njih prepisovali preprosti ljudski zdravilci ter kaj dodajali iz svoje in tuje izkušnje. Šolani ljudje so bili v tistih časih na kmetih predvsem duhovniki, ki so, kot sem omenil, pogosto tudi zdravili.

Uvodoma sem omenil, da so bile po dosedanjih ugotovitvah prve bukve napisane na Koroškem. Te je napisal po navedbah nekaterih prepisovalcev neki Joseph Schag. Kdo je bil Schag, do zdaj nisem mogel ugotoviti. Ker ima na črkah a in g črtico, je to lahko okrajšava in je bil mogoče Žagar. Tudi ni znan niti naslov niti kdaj jih je napisal. Prvi, ki je navedel, da je imel za predlogo dela Schaga, je bil Goričnik, ki je svoje bukve napisal leta 1759, torej je moral Schag napisati svoje bukve pred tem letom.

Slovenski etnologi Fr. Kotnik, V. Novak in V. Moderndorfer, ki so pisali o ljudski medicini na slovenskem, so navajali za najstarejše ljudskomedicinske bukve s Koroške Goričnikov rokopis iz leta 1759 in »Leški rokopis« iz leta 1760. V Pokrajinskem arhivu v Mariboru pa hranijo rokopis iz leta 1750: »Kreuter Buch tu je Buque nekaterih Selich Dreues inu Prid Vsetnisheh ter snanejsheh Corin tega Visoku Vezheniga inu zhastitega dr. Petra Andreas Mathiola...« To je naslovna stran. Bukve obsegajo 228 strani, majhnega formata 15,5 × 9,5. Pisane so v razmeroma lepi pisavi v bohoričici. Na drugi strani je napisano, da je pisec začel pisati 28. junija 1750, in je podpisan Andreas Koliher.

Uvod se v današnjem jeziku glasi: »kratek pouk o teh bukvah. Zelo učeni in častiti dr. A. P. Matthioli, ki se je zelo izkazal z zbirko zelišč in je izdal svoje štiri bukve o zdravilnih zeliščih, jih opremil s slikami, ki jih je malo obarval, je objavil o času nabiranja, njih učinkovitosti, njihovi naravi. Ker so le-ta zlahtna zelišča, ki so jih nekateri stari učenjaki cenili in jih imeli v časteh zaradi njih učinkovitosti, njihove narave in so jih zato imeli za zdravilne za ljudi in živino, sem imel za potrebno nekatera zelišča z njih naravo in njihovo učinkovitostjo na slovensko prestaviti; posebno tista, ki smo jih poznali, da bi bolje razumeli, pa sem imena teh zelišč in dreves opremil tudi z nemškimi imeni, en del v slovenščini, kot jo pri nas govorimo, tudi po češko in latinsko napisal.«

Po tem uvodu začenja naštevati zdravilna zelišča. Naštevaja jih 67, medtem ko jih opisuje Matthioli 162. Zelišč ne opisuje, tudi je o teh zeliščih le malo zelo skromnih podob. Za vsako zelišče, ali po njegovo zelše ali kar zelje, zapiše, kakšne narave je, tako kakor je navajal že Galen, se pravi mrzle in tople nature itd. Pri kalmusu, ki ga opisuje prvega, piše, »ga greje in suši v trejem gradu, stori tenko, rezžene, očisti in odpre« (stolico; vse opombe v oklepaju so avtorjeve), zatem opisuje njegovo delovanje in tudi za katere bolezni se uporablja. Naštevaja tudi sirupe in destilate iz zelišč. Pri nekaterih zeliščih navaja njih uporabo za živino. Kot sem že omenil, je na koncu opisa vsakega zelišča zapisano latinsko in nemško ime. Poslednje govori za to, da je imel avtor za predlogo nemški in verjetno češki prevod Matthiolijevega dela.

Knjiga ni označena s številkami poglavij. Po opisih zelišč ima na eni strani napisano »koku se morio ti gradi veideti inu sposnati kaleri so od sgoraj postaur leni.« To je opis utežnih mer. Sledi poglavje »Od distireja (destilacije) inu žgane tih zeliš inu korin«. V tedanjih časih so zelo cenili destilate zdravilnih zelišč. Iz Matthiolija je tudi prerisan destilacijski aparat.

V »podučenje kdaj se te zelje inu korine imajo nabirati«, so navodila, kdaj se nabirajo zdravilna zelišča in kako se jih suši. Nadaljuje: »Snamine koku se morio ti gvihti ali težave te vage spoznat kakor se leta v Apoteci nucajo«. V »Registru od imen zelišč, dreues« so le-ta naštetja po abecednem redu.

Sledi »Register kaj zaene zeliše so keni vsaki boleznj morijo nucati le tukaj se more iskati kar enim dopadem«. Navajam dva primera: »Bolezen na plučih, toru einu eiter ali švintane ter doli jemane ftizis: pljučnik (str. 66), žajbelj, betonika, črnu korene, kunigund.« Drug primer: »Vodoničnost inu mišurost (zlatenica): lavandel, erdapfel (ciklamen), erenpreis (vrednik), asarum (virh ali kopitnik), anis, faul Baum (krhlika), breza, redkou, smerline (brinjeve jagode), odermenig (treslika, Agrimonia Eupatoria), šorfmiüle (konopljka), Angelika«. Od zgoraj naštetih zelišč bom za primer navedel, kaj piše o odermenigu (tresliki) »C. p. 8. Odermenig je enu znano zelje tudi silni žlahtnu ima leisen okroglu kosmatu steblo. Na enim vsakim štinglu ima pet ali več parou peret (listov) zrauen rastejo druge majhne perete; te perete so naskedrane kakor konople. Ti verhi so od stebila kakor klasje polni armenih rožic. Raste rad na senčnih krajih na kamnitih gorah zrauen potou inu cest. Odermenig je enu žlahtnu zelje za vse zaperte jetre v binu (vinu) ali vodi kuhenu je tud en gvışen esperiment (izkušnja) zato merzlo vodo. Ta sežgana voda (destilat) pita omeči ta kašel rezžene mišurost (zlatenico), je dobru v dolgih merzelcah inu vmeri te červe (gljiste) v žuotu. A. te perete inu svinska mast katera je staria gorij položena ozdravi te rane katere se nočio celiti. Kadar ti glid spehne ali unkej vrže to vzemi odermenig... ali suh de cu (dodaj) pšenične otrobi pustij vkpupe vreti ter položi toplo čez nekateri pa uodatele štuke v eshu inu putru še en fein experiment (praksa); kateri bi od hoje truden biu leta vmij noga vodi notre odermenig kuhan. — Ordenemig inu alent (Alant), Inula helenium (veliki koren), v enim kotli kuhen notre zjutra jn zuečer te osebane glide ter od mraza storiene iame omite osraui v kratkih dneh.«

Iz dozday povedanega vidimo, da je Koliher prevedel in priredil Matthioli-jevo delo, kot se je njemu zdelo potrebno za lastno uporabo. Koliher se je najbolj držal M. dela, seveda v mnogo skrajšani obliki, medtem ko je Schag uporabil drug vrstni red, kakor bomo kasneje videli. Koliher je moral biti izobražen človek. Ker so v tedanjih časih bili na podeželju to skoraj izključno duhovniki, sem domneval, da je bil Koliher tudi duhovnik; to sem sklepal tudi po tem, ker so se duhovniki pogosto ukvarjali z zbiranjem zdravilnih zelišč in z zdravljem, in ker so največ ljudskomedicinskih zapisov napisali duhovniki in tudi prevedli in prirejali bukve; od njih pa so številni bukovniki prepisovali in tudi po svojih domnevnih potrebah pisali in marsikaj dodajali. Zaradi tega sem se obrnil po informacijo na škofijski ordinariat v Mariboru, da bi pogledali v šematizem lavantinske škofije in ugotovili, kdo je bil Koliher. Odgovor je bil, da je priimek Koliher verjetno identičen s Kuchlerjem, ki je bil redovnik avguštin-skih kanonikov pri sv. Andražu v Labotski dolini. Ta ordinariat pa ni mogel ugotoviti, kdo naj bi bil Schag ali ev. Žagar, ker so šematizem duhovnikov lavantinske škofije začeli pisati kasneje, kot je domnevno živel Schag.

Druge bukve, ki so bile doslej bolj znane in o katerih so nekateri etnologi tudi že pisali, je t. i. Goričnikov rokopis iz leta 1759. Ta je verjetno izgubljen, pač pa je ohranjen prepis, ki ga je napisal Matjaž Krainc leta 1769 z naslovom »Arzniske bukue sa vse shlaht boliesnj od gvave do nueg«. Kakor navaja Krainc, je imel Goričnik za predlogo Schagov rokopis, ta pa naj bi imel za predlogo delo Peteri Andren Mathiolija. Schag je prevzel iz M. dela le maloštevilna zelišča, verjetno tista, ki so se mu zdela najbolj znana in ki so v teh krajih rasla. Rokopis vsebuje »Hausmitelni inu dobre rate sa te boshne ludi kir nič nemorio perdevati več dabi Arznije kupiti morejo v teh bukvah najti jnu nucati jnu boga zahvaliti«. V bukvah našteva zdravilna zelišča in njih uporabo pri raznih boleznih.

S Koroškega je nadalje t. i. »Leški rokopis« iz ok. leta 1760. V Neuer Salzburger Schreib Calender iz l. 1733 je bilo 50 nepotiskanih listov. Na teh je avtor poleg verskih zapisov, pesmi, govora pred poroko, napisal še tri pesmi in poleg drugih apokrifnih molitev tudi »Pravi S. Brigita«, ki ga pozna »Duhovna bramba«; nadalje še »Gartreshou olei storit« in kao se stori »Miron olej« in recept »Per anemo zhloveko kri frishat ali tude sa soshiza«. Najbolj znan pa je »Leški rokopis« po ljudskem zdravilu za »viskano, vrizano, al ofan rane...«

Po kronološkem redu sledijo Valentina Andrejca »Kratke rozhne bukvize«, ki so iz leta 1779, obsegajo skoraj 300 strani. Predloga je bila, kakor navaja bukovnik, delo Appolinariusa Quintusa, ki ga je zboljšal Tarquinius Schnellberg, latine Ocyorus, der freyen Künste und Artzney Doctor iz Dortmunda, 1559. Pisava je izredno okorna in težko berljiva, zato je malo verjetno, da bi Andrejca sam prevajal omenjeno delo. Posamezni deli pa so napisani z mnogo lepšo pisavo v nemščini, verjetno kasneje. Bukve so razdeljene na štiri poglavja, v katerih pa snov ni sistematično urejena. Bukovnik obravnava zdravljenje bolezni, opisuje zdravilna zelišča, pa zopet zdravljenje, vmes je »pro animalibus medicamenta«, napisano v nemščini. Na nekaj straneh obravnava boleznj živine, predvsem »vovčič«, »žabco«, napenjanje govedi in še nekatere druge bolezni.

V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (NUK) hranijo rokopis, ki obsega 364 strani formata 18,7 × 12,0 z naslovom »Bukle tih erzni inu tih Nuznih Kraittlihou«; čez ta naslov je bil kasneje preplepljen drug naslov: Bukle teh nuznih rož«, pod njim so bili narisani trije križi in letnica 1789. Po narečju sodeč je rožansko-koroški dialekt. Pod naslovom začne pisati: »Ali use sorte nuznih Rosš sausaka Bolesen so Notri Popisani inu szahnani (slikani) is katerih se use sorte Erzni je inu tudi shtupe naredio sausako bolesen zhi (če) dobro Roshe posnash inu po Oringi ali Uarsti koker tu notri Najdesh pole Merkeito Dobru debosh Roshe dobru posanou de namesti Erzni Strupa na naidesh ino Notri nausamesh...«

Bukovnik je lepo narisal 156 zelišč in jih tudi pobarval. To je doslej edina bukva s Koroške in Štajerske, ki ima lepo narisana zdravilna zelišča. Da bi ugotovil, kaj je imel avtor za predlogo, sem primerjal njegove slike zelišč s slikami v zeliščnih knjigah Lonicerja, Mattholija, Tabernaemontanus, Bocka in Appolinariusa. Nekatere slike so zelo podobne tistim v Lonicerjevi knjigi, za večino slik pa nisem mogel ugotoviti, odkod jih je prerisal. Mogoče je uporabil kakšno novejšo izdajo navedenih knjig, te pa meni niso bile na voljo.

V začetku rokopisa, ki je napisan z zelo lepo pisavo, je pisal o štirih elementih: ognju, zraku, vodi in zemlji; to je po Hypokratu in Galenu, nato pa piše o štirih »Complexionih« (temperamentih). Na osmi strani začne poglavje o ugotavljanju bolezni po urinu. Sledi poglavje o boleznih glave. Pod naslovom »Sa hiza u glai inu glaua boli od hiza« je lepo narisana in obarvana »See Blumen, Hercules Wurzel. Po slovensko se pravi jerska Rosh«. Iz kazala vidimo, da opisuje 95 bolezni in njihovo zdravljenje, sledijo še navodila, kako se pripravijo razne »žaube«, kadila, teriak, »palzami« in leksiri. »Štupe« so navedene od A do Z, nato pa so še razni recepti.

Edini medicinski zapis iz Prekmurja, kolikor sem mogel doslej ugotoviti, je v Joanesa Sädla: Cantiones, iz leta 1797. To je cerkvena pesmarica, napisana v pisavi M. Severja in prve Kuzmičeve knjige. Na straneh od 172 do 184 je »Od szedem Nebeszki klüczov Piszma« in »Etak sze pa zacsnejo tih Szedem Nebeszki zaprejt (zarotitve)«. To je prepisano iz nekega nemškega tipkopisa »Die sieben Himmelsriegel«.

»Arzniske Bukvize« je leta 1799 napisal v Celovcu Anton Gabernik. Bukve so napisane z zelo okorno, težko berljivo pisavo. Najprej piše o bolezni glave

sledi večje poglavje »kako se storio vse shlahtne shtupe«, »En dober Mederdot (antidot) storit, ki je za vse gifte dober«, nato pa piše o raznih »flajštrih« in »leksirih«. Napisan je še recept za krč v želodcu in še »Gegen Madenwürmer bei Rindern«.

Iz 18. stoletja so »Notiza Medica«, ki obsegajo sedem listov. V njih je poleg navodil za zdravljenje ljudi še »pro animalibus medicamenta«, za »gvavni vov-čič« in »za žabco«.

V škofijskem arhivu v Mariboru hranijo zvezek, v katerem si je Mihael Zagajšek proti koncu 18. stoletja zapisoval kratke molitve za razne zarotitve, pomešane s skrivnostnimi imeni; vsebuje tudi dva zagovora (pane): »Ta meja pana sa strup« in »Ta vezha pana sa strup« (kačji pik).

Župnik Janez Bunčik, ki je bil iz Doberle vasi, je leta 1817 napisal, spet po predlogi Josepha Schaga »Arznyske rozhne Bukvize«. Rokopis, ki obsega 328 strani, je po vsebini zelo podoben drugim bukvam, katerim je rabil za predlogo Schagov rokopis. Ima pa poglavje o vodi in o žilnem utripu. Narisal je tudi nekaj zelo skromnih sličic.

V vasi Planina na Strojni, blizu Dravograda so imeli pri Jurju Mavrelu p. d. Dižovniku dvoje bukev. Prve je napisal neki Žirovnikov Tiče okoli leta 1820 do 1830, druge pa so iz okoli leta 1850 do 1860. Prve bukke so po vsebini zelo podobne tistim, ki so imele za predlogo Schagov rokopis; v drugi piše na prvih 164 straneh o zdravilstvu, na 165. strani pa začne: »na dvesto pogmerane skrivnosti alpa vsesorte magiš spagiše simpatetiše antipatetiše ino ekonomiše kunšne reči ali štoki. Magiš arnovanje je za vse zacoprane bolezni. Za vse hude coprnije so od te hude Influence (vplivi) teh planetov.« Primer: »uroke so dov modlili (odštevali); Bejži, bejži, ti pregrda kri. Jezus je prej kot ti, urokov je devet, jih ni devet, jih je osem, jih ni osem, itd. . . . je aden, ni aden, nobenega ni . . .« Ta del je prepisan iz nekih »črnih bukev«.

Lovrenc Mežnar, cerkovnik in organist iz Št. Petra na Kronski gori pri Dravogradu, je 1834. leta napisal »Dohtarske bukve«. Obsegajo 156 strani. Prvo poglavje obsega 30 kapitlov, v katerih so opisane posamezne bolezni in s čim se zdravijo; drugo poglavje ima 215 kapitlov: »Arznije tega zhloveka od gvave do zdravjo«. Te besede »od gvave do nog« imajo skoraj vse bukke s Koroškega. To vidimo v knjigi Appolinariusa, kar govori poleg drugega za to, da so imeli predpisovalci v glavnem to knjigo za predlogo. Za registrom je na štirih straneh z drugo, okorno roko napisano o sušici. Kot navaja avtor, je imel za predlogo Schagov rokopis.

Iz prve polovice 19. stoletja je »Kalemone Shegen«. Po narečju sodeč, izvira s Koroškega. V tretjem kapitlu je: »spet ena velika boshja gnada sause storijene zupernije . . . hter tu per sebi nosi te nebo teshave per serzi zhutu . . .«.

Iz Štajerske so bukvice z naslovom »Arznejsko popisovanje«, ki jih je napisal Jakob Spindler. Rokopis je iz prve polovice 19. stoletja. Na prvih osmih straneh piše o zdravljenju bolnih oči, želodca idr., nato so »čudne prigode za exempelne«. Hrani jo Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Miljutin Arko je našel v Zg. Polskavi zagovorni list, ki je iz prve polovice 19. stoletja. Na listu je napisan zagovor zoper kačji pik. Iz Savinjske doline je zagovorna knjižica Antona Petriča iz leta 1840. Poleg zagovorov je odstavek o strupu in o zdravilih. Ta odstavek je pripisal nekdo v gajici, prvi del pa je napisan v bohoričici. Original je izgubljen, prepis pa je v »Časopisu za zgodovino in narodopisje«, 1922.

Iz Preloge, občina Slovenska Bistrica, je »Hand Arznei Buch«. Rokopis je iz leta 1848 in obsega 212 strani. Delno so prepisi iz Kolomone žegna, ugotavljanje bolezni po urinu, navodila za zdravljenje bolezni, o kopanju ipd. Hrani ga Miljutin Arko iz Sp. Polskave.

Ludvik Mrzel iz Golavabuke pri Dravogradu hrani knjižico: Postava od bolesni te shivine. Obsega 36 strani in obravnava boleznj živine in njih zdravljenje. Odkod je prepisana, še nisem mogel ugotoviti. Rokopis je iz sredine prejšnjega stoletja.

V študijski knjižnici na Ravnah hranijo bukve: Krainski Arzat. Že po naslovu je razumeti, da rokopis ne izvira iz Koroške, pač pa od nekod iz Kranjske. Na Ravne jih je prinesel župnik Soklič, ki je bil z Bleda. Po vsebini sodeč, je prepisovalec uporabljal rokopis Pavla Lipiča, ki so ga imeli za predlogo številni prepisovalci iz Gorenjske in Primorske. Krainskega Arzta pa je imel za predlogo neki Kert z Raven, vendar tega rokopisa ne morem opisati, ker ga še nisem videl.

Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu hrani: »Arznejske bukve sa vse shleht (vrste) Bolesni, od gvave noter do nog, is mitelni inu dobrimi rati za te uboge ludi...« Napisal jih je Anton Janžek. Avtor je tudi pripisal, »da je iz nemških na slovensko špraho skerbnu in zvestu prestaulenu«. Kakor vidimo, je iste uvodne besede napisal Goričnik, zato ni težko ugotoviti, kaj je imel bukovnik za predlogo. Rokopis je bil napisan leta 1854 in obsega 122 strani; tri leta kasneje pa je na 29 straneh pripisal »Potrebno popisovanje za živinske arznije«.

Iz Solčave v Savinjski dolini je rokopis: »Zdravje bolnikov, to je bukve polne navkov za človeško zdravje spisano k pomoči kmeškim ludmi«. Rokopis je knjižica majhnega formata, ki obsega 376 strani. Spodaj je napisano v Salzbachi t. j. Solčavi. Bukovnik Vid Strgar, ali kot so ga klicali Fida, je leta 1866 napisal bukve, kakor navaja po predlogi Miklavža Lemerija, ki ga je, kot on trdi, prevedel iz nemškega na slovensko Anton Košenina iz Puštala pri Škofji Loki. To ne bo držalo, ker je, kot navaja Košenina, imel za predlogo rokopis Pavla Lipiča, o katerem sem že govoril. Košenina in drugi prepisovalci, ki so imeli, kot so navajali, za predlogo Lipičev rokopis, so pisali, da je Lipič prevedel delo »Dohtarja Parisarske apoteke Maklavža Lemerija«, to je Nicolas Lemery. Vendar ta navedba ne ustreza. Ko sem namreč primerjal Lipičevo delo z deli Lemerya, sem ugotovil, da to ne drži; nisem pa mogel ugotoviti, zakaj so to trdili. Domnevam, da zato, ker je bil tedaj Lemery zelo znamenit. Zato naj bi take bukve imele večjo veljavo, pa tudi tisti, ki bi po njih zdravil. Ne le ta navedba, temveč tudi pri drugih bukovnikih ne ustrezajo podatki o predlogah, ki so jih uporabljali. O tem bo potrebna posebna študija. — Fida je opisoval tudi strupena zelišča, ki jih Lipič ni; le-te je tudi precej skromno narisal. Strgar ima v nasprotju z Lipičem tudi poglavje o kadilih. Podkajevanje ali okajevanje poznamo že iz staroegiptovske terapije. Okajevali so z različnimi zelišči. Takšno zdravljenje je bilo zelo razširjeno. Z brinjevimi vejicami so npr. okajevali proti nalezljivim boleznim, posebno proti kugi. Okajevali so tudi proti šenu in skoraj zoper vse bolezni. Tudi pri boleznih živine so do nedavnega podkajevali, posebno pri vnetju vimena pri kravah. Podkajevali so npr. z vejicami velikonočnih butar, z brinjevimi vejicami, najpogosteje pa s suhimi ježevimi kožami.

Prof. dr. Pavle Zablantnik, ravnatelj slovenske gimnazije v Celovcu, je zbiratelj starih slovenskih rokopisov s Koroškega. Dal mi jih je na voljo, da jih preučim. Ker je več ljudskomedicinskih, bom za vsak rokopis na koncu pod navedbo, kdo jih hrani, navedel le (PZ). Vsi rokopisi so novejšega datuma, od druge polovice prejšnjega stoletja pa do začetka tega stoletja. Večinoma niso prave bukve, torej obsežnejše, razen ene, pač pa le kratki zapisi raznih zagovorov, zarotitev in apokrifnih molitev. Gregornove zdravilske bukve so iz druge polovice 19. stoletja in obsegajo 74 strani. Napisane so v obrabljenem zvezku, brez ovitka. Po vsebini so podobne drugim koroškim bukvam, ki so imele za predlogo

Schagov rokopis. Na listu papirja, ki je deloma strgan in nečitljiv, je neznani prepisovalec iz Libuč zapisal naslednje zagovore: sa malek (mrena na očesu), zoper protin, sa vurok (uroke) in za ogen (opekline) (PZ). Zgoraj omenjeni Gregorn, ki je iz Dul, fara Žitara vas, je imel še en rokopis iz leta 1900. Na osemnajstih nepopisanih straneh Dienstboten-Bucha je Valentin Gregorn p. d. Miklavčev napisal »tri silnu lepe molitve pri enem umirajočem bolniku; tri božje čednosti; tri recepte; požebranje za toasvo (asva-oteklina, prisad, gnojna bula); renosti; za neko »žaubo«; zagovor zoper šen in molitev zoper »švint« (sušico) (PZ). Lovro Himan iz Libuč si je zapisal na enem listu zagovor: molitev za Vurak. Tudi ta je iz druge polovice 19. stoletja (PZ). Matevž Malle iz Kotmare vasi si je leta 1884 zapisal v zvezek: Tri molitve z zlatimi pukštabi. Te molitve med drugim koristijo »da zdravje vedno per nas ostane in ktera žena gabo per porodu imela bo lahko porodila in jeni otrok bo birčne...« (PZ). V malem zvežčku, ki obsega šest orumenelih listov, pa je I. Tischler iz Sp. Humč zapisal »pesem o borbi bolnika s smrtjo in Angela s hudičem« (PZ). Vse te apokrifne molitve so prepisovali iz raznih »črnih bukev«, ki so jih na veliko tiskali iz komercialnih razlogov v Nemčiji in jih prodajali lahkovernim ljudem.

Prof. Zablatniku je neka ženska iz Krošice prepisala »Pergodbe od 7. sv. nebeških zapahov«. Ker je prepis iz leta 1954, ne morem ugotoviti, od kdaj je in kdo ga je napisal in odkod izvira. Slično besedilo sem že omenil pri rokopisu iz Prekmurja. Tudi ta ima »kteri človek 7. sv. zapaha pri sebi nosi... in če žena roditi ne more... nadalje: kateri človek sv. zapaha 7 petkov zapored moli in za vloge duše gor ofra... ne pride nobena Pomorija (kužna bolezen) al kako drugo nevarno obolenje...« (PZ)

Iz konca prejšnjega stoletja je zvezek, ki so ga našli pri Kramolcu v Štantolu pri Prevaljah. Prvi listi so odtrgani, zato ne vem naslova niti kdo jih je napisal. V začetku so razne apokrifne molitve, slede zarotitve zoper prisad, navodila za zdravljenje omedlevice, opeklin, gorčice itd. Hrani ga Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Franc Hanin iz Cerkovč pri Pliberku ima bukve: »Domači zdravnik«. Napisal jih je leta 1924 in navaja, da so bile spisane iz napol nemščine iz leta 1835 od Josepha Schaga in Štefana Lubeja. Po tej navedbi sodeč, je imel Lubej za predlogo Schagov rokopis, iz Lubejevega rokopisa pa je prepisal Hanin. Iz tega je razvidna vsebina bukev in da so obstajale še ene, za katere pa ne vemo, ali še obstajajo. Kakor sem obveščen, v Cerkovčah še zdaj nekdo prepisuje nekake bukve.

Iz leta 1949 je obrabljen list, formata 28 × 19,5, na katerem je apokrifna molitev »Marijine sanje«. Na njem med drugim piše: »kdor bo ta listek pri sebi imel ne bo pogubljen... a tudi Materi, ki ne more poroditi naj se ji da v roko ta list in na ta način bo laže porodila, otrok bo zelo srečen.« Take liste so nosili in še danes nosijo na Pohorju kot škapulirje. Nekateri so danes napisani že kar s pisalnim strojem. List hrani matična knjižnica v Slovenski Bistrici in izvira iz Pohorja.

S tem prispevkom bi želel vzbuditi zanimanje za zbiranje rokopisnih ljudskomedicinskih bukev in tudi manjših ljudskomedicinskih zapisov, saj je vse to naša kulturna dediščina in del naše zgodovine.

LITERATURA IN VIRI

1. Dolenc M.: Rokopisne knjige naših ljudskih zdravnikov, Zdravstveni vestnik 43(1974)12.
2. Dolenc M.: Arznyske bukve. Farmaceutski vestnik, XXIV 1975 1.
3. Dolenc M.: Stoi ena slata Gora, na gori stoy ena sveta Zorkuu... Farmaceutski vestnik, XXVI 1975 2.
4. Dolenc M.: Katere rokopisne ljudskomedicinske bukve na Slovenskem utegnajo biti najstarejše. Zdravstveni vestnik, 44 1975 3.
5. Dolenc M.: Okolica Skofje Loke — pomembno središče ljudskih medicinskih bukev. Loški razgledi XXII, 1975.
6. Dolenc M.: Bibliografija rokopisnih medicinskih bukev. Slovenski etnograf, 1975.
7. Dodatni podatki, ki jih je avtor zbral o rokopisnih ljudskomedicinskih bukvah na Slovenskem (rokopis).
8. Kotnik F.: Naši bukoverniki, ljudski pesniki in pevci. Narodopisje Slovencev II, 1952.
9. Kotnik F.: Iz ljudske medicine. Narodopisje Slovencev II, 1952.
10. Minařnik F.: Slovenske »na rokah« pisane zdravilske bukve iz leta 1759. Farmaceutski glasnik, Zagreb 1946/1.
11. Navratil J.: Slovenske narodne vraže in prazne vere... Letopis Slovenske Matice za leto 1894.
12. Rajšp B., Andrej Šuster — Drabosnjak: Parodije in satirične pesmi. Faksimilirana izdaja 1966.

HANDGESCHRIEBENE VOLKSMEDIZINISCHE BÜCHER IN KÄRNTEN,
STEIERMARKE UND ÜBERMURGEbiet (PREKMUŖIJE)

Zusammenfassung

Der Autor hat bis jetzt auf dem slowenischen ethnischen Gebiet die Daten für 189 handgeschriebene volksmedizinische Bücher gesammelt. Die erste volksmedizinische Niederschrift stammt aus dem 12. Jahrhundert und wurde auf lateinisch geschrieben. Die erste slowenische Niederschrift ist eine Beschwörung, vorgemerkt im Jahre 1641. Das erste umfangreiche Werk stammt aus Steiermark und wurde im Jahre 1750 geschrieben. Dem Autor gelang es bisher 57 Einheiten aus Kärnten, Steiermark und Übermurgebiet, verfasst in verschiedenen Sprachen, zu sammeln. Die ersten Bücher wurden bei uns in Kärnten gefunden, und ebenso die volksmedizinischen Vorkerkungen. Dies war die Folge der schweren Lebensverhältnisse, des Mangels an Ärzten und der Tatsache, dass zu jener Zeit noch keine gedruckten medizinischen oder volkstümlichen Bücher existierten.

Den bisherigen Feststellungen nach wurde im Jahre 1750 das erste solche Buch geschrieben und zwar: »Kräuterbuch, d. h. das Buch über einige Kräuter, Bäume und über die Nützlichkeit aller bekannten Wurzeln, geschrieben vom hochgebildeten und verehrten Dr. Peter Andreas Mathioli«. Dieses Buch hat Andreas Koliber nach der Vorlage des Mathiolis Werkes: »Kräuterbuch« oder »Neukrauterbuch« verfasst. Das Manuskript enthält 228 Seiten. Ein anderes Manuskript wurde vom Joseph Schag verfasst. Leider ging es verloren, diente jedoch dem Verfasser Andrej Goričnik als Unterlage für sein Buch: »Arzneibuch für alle Art Krankheiten«, geschrieben im Jahre 1759. Auch dieses Buch ging verloren; es erhielt sich jedoch dessen Abschrift von Matjaž Kranjc aus dem Jahre 1769. Es ist bekannt das sogenannte »Manuskript aus Leče« aus dem Jahre ca. 1760. Im »Neuen Salzhurger Schreib-Kalender« aus dem Jahre 1743 wurden einige Rezepte dazugeschrieben. In der Volks- und Universitäts-Bibliothek in Ljubljana ist folgendes Manuskript aus dem Jahre 1789 aufbewahrt: »Buch der Arzneimittel und der nützlichen Kräuter«. Das Buch ist mit 156 Bildern der Heilpflanzen versehen.

Aus dem Übermurgebiet stammt nach unseren Erforschungen nur einzige medizinische Niederschrift und zwar von Joannes Sadel: »Cantiones« — 1797. Im kirchlichen Gesangbuch heisst es: »Brief über sieben Himmelschlüssel« und »So beginnen die sieben Zaubersprüche«.

Aus dem Jahre 1799 stammt »Das medizinische Buchlein«, geschrieben in Klagenfurt. Am Ende des 18. Jahrhunderts schrieb Mihail Zagajsek verschiedene Beschwö-

rungen und zwei Zaubersprüche. Nebst den anderen soll »Colomons Segen« aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, geschrieben im Kärntnerdialekt, erwähnt werden.

In Steiermark wurde eine kleine Zahl medizinischer Bücher gefunden. Die ersten aus diesem Gebiet stammen aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und wurden von Jakob Spindler geschrieben: »Beschreibung der Arzneimittel.« Aus dem Savinja-Tal stammt das Büchlein der Beschwörungen von Anton Petrič, aus dem Jahre 1841 und ein interessantes Manuskript: »Gesundheit der Kranken« (376 Seiten). Dem Verfasser diente als Unterlage dafür ein Manuskript, welches aus der Umgebung von Skofja Loka stammt.

Prof. dr. Pavle Zablatnik aus Klagenfurt besitzt eine Sammlung aus dem österreichischen Gebiet von Kärnten. Die diesbezüglichen Manuskripte stammen jedoch erst aus dem vergangenen Jahrhundert. Im Hügelland Pohorje konnte man finden, bzw. existieren noch heute einige apokryphe Gebetbücher, welche in Skapulier getragen wurden.

VLOGA FURMANSTVA PRI REKRUTIRANJU PROSTOVOLJNEGA KADRA AVSTRIJSKE MORNARICE

(s posebnim ozirom na Štajersko)

Miroslav Pahor*

UDK 625.125-05(091):355.216:359(436:497.12)»1814/1918«

PAHOR Miroslav: Vloga furmanstva pri rekrutiranju kadra avstrijske mornarice (s posebnim ozirom na Štajersko). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 92—99. Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Avtor obravnava vlogo furmanov na Štajerskem pri rekrutiranju prostovoljskega kadra v avstrijsko mornarico. Opazuje namreč, da se je velika večina pomorskega kadra rekrutirala iz krajev ob magistralni cesti Dunaj—Trst in ob drugih velikih cestah. Glavne rekrutne postaje mornarice na Štajerskem so bile Vransko, Celje, Konjice, Slovenska Bistrica, Maribor, Sentilj, Radkova, Lipnica, Gradec, Ptuj, Ormož, Pragersko, Ljutomer, Soštanj, Slovenj Gradec in Dravograd poleg vrste manjših krajev. Od več kot 6000 štajerskih pomorščakov med leti 1814 in 1918 so veliko večino rekrutirali furmani, ki so jih tudi prepeljali do rekrutacijskih postaj v Trstu, Kopru in drugje.

UDC 625.125-05(091):355.216:359(436:497.12)•1814/1918•

PAHOR Miroslav. The Part Played by the Road Hauliers in Recruiting of Volunteer Sailors for the Austrian Navy (particularly in Styria). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14 (1978)1, p. 92—99.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

The author deals with the part played by the road hauliers in Styria at recruiting the volunteer sailors for the Austrian navy. He notes that the large majority of the sailors were recruited from the places situated along the route between Vienna and Trieste and along other major roads. The main recruiting naval stations in Styria were Vransko, Celje, Konjice, Slovenska Bistrica, Maribor, Sentilj, Radkova, Leibnitz, Graz, Ptuj, Ormož, Pragersko, Ljutomer, Soštanj, Slovenj Gradec, Dravograd, as well as other smaller places. The large majority from over 6000 Styrian sailors were recruited by the road hauliers between 1814 and 1918 and were transported by them to the recruiting centres in Trieste, Koper and elsewhere.

Po štajerskih cestah je furati fajn,
so pogoste gostilne in kečnarce fajn...

Zgodovina prometa ima toliko odtenkov in vidikov, da postaja prav zaradi njih vse zanimivejša. V svojem prispevku bi rad opozoril na en tak odtenek, ki se mi zdi še posebej zanimiv. Gre za vprašanje furmanstva. Ne bi rad obravnaval furmanstva na splošno, ker bi bilo to preobširno. Na relaciji Trst oz. Re-

* Dr. Miroslav Pahor, višji znanstveni sodelavec, ravnatelj Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« v Piranu.

ka—Dunaj in na večjih štajerskih cestnih odcepih bi se omejil na problem furmana kot človeka, ki je bil mnogo več kot samo prevoznik. V svojem izvajanju bom poskusil ugotoviti, koliko in kako so furmani pripomogli k razvoju pomorskega kadra Avstrije. Ker smo na meji Štajerske, bom to vprašanje obravnaval s posebnim ozirrom na Štajersko.

Na prvi pogled se zdi neverjetno, da bi mogli govoriti o Štajercih kot pomorščakih. Prav tako bi lahko rekli, da je vprašanje, ki sem si ga zastavil, nekoliko prenapeto. Vendar ni tako. Ko sem zadnja štiri leta študiral v vojnem arhivu na Dunaju, sem obiskal nekaj upokojenih avstrijskih pomorskih častnikov, ki se združujejo v »klubu bivših pomorščakov« in na svojih sestankih, obujajo spomine. Prav tako sem govoril z nekaterimi pomorskimi zgodovinarji, ki jim je problem avstrijske vojne mornarice in na splošno avstrijskega pomorstva še danes zelo pri srcu. Ker me je najbolj zanimalo vprašanje kadra, so se pogovori večinoma nanašali na pomorski kader. Tako v krogih bivših pomorščakov, kakor v krogih zgodovinarjev še vedno velja stari rek, da »je treba dobre mornarje iskati v hribih«. Tega sicer ni vzeti dobesedno, kajti »hribi« ne pomenijo nič drugega kot »globoko zaledje«, vendar ni rek zaradi tega nič manj značilen.

Po mnogih pomislekih in dvomih, ki so nastali pod vtisom umetno ustvarjene teze o popolni kontinentalnosti slovenskega naroda, se je bilo končno treba odločiti in se vprašati: če velja dejstvo, da so »dobri mornarji s hribov« za celotno avstrijsko državo, zakaj ne bi veljalo tudi za slovenske dežele? In zakaj ne bi tega dokazala tudi Štajerska, ki je med našimi historičnimi pokrajinami od morja najbolj oddaljena. Če pomislimo, da je bilo v mornarici mnogo avstrijskih Nemcev in med njimi precej severnih Tirolcev, dalje Čehov, Madžarov in celo avstrijskih Poljakov, Sedmograjčanov in Srbov, potem ti vprašanji nista bili niti toliko tvegani. Pomislek je obstal samo še v omenjeni »kontinentalnosti« našega naroda. To tezo pa zanikajo tako uradni viri kakor ljudsko izročilo, ki je bilo zapisano v raznih krajih Slovenije, tudi na Štajerskem.

Raziskovanja v Vojnem arhivu na Dunaju dokazujejo, da je bila teza o naši kontinentalnosti umetno skonstruirana. Ne bom navajal razlogov, ki so skoraj popolnoma gospodarskega značaja, vendar je treba naglasiti, da so določeni gospodarski krogi v Trstu in na Dunaju odriivali Slovence od pomorstva predvsem iz bojzani pred konkurenco, ki bi znala postati nevarna. Toda vrnimo se k našemu vprašanju. V mornariškem oddelku vojnega arhiva je fond tako imenovanih personalij. Tu je med drugim ohranjenih 6512 kvalifikacijskih listin častnikov in uradnikov vojne mornarice, ki gredo od leta 1812 do 1902 (v nekaterih primerih do 1918). Od tega števila odpade na slovensko ozemlje 798 kvalifikacijskih listin, kar pomeni 12,26 % vsega ohranjenega kvalifikacijskega gradiva, ali enainpolkrat več, kot bi moral naš narod prispevati v častniškem kadru po številu prebivalstva. Nekaj manj kot četrtnina vseh na Slovenskem rojenih pomorskih častnikov in uradnikov je prišlo iz Štajerske in med njimi admirali Wilhelm Tegetthoff, Anton Wiplinger, Anton Triulzi, Benno Milenkovič, Pavel Pachner, Karl Seidensacher, Henrik Zajc in drugi. Torej za »kontinentalno« Štajersko prav lepa bera.¹ Poleg tega beležimo nekaj visokih pomorskih zdravnikov, kakor so na primer Karl Prus, Leopold Forster in Anton Čede, nekaj sodnih častnikov, kakor je na primer Janez Jurešič in končno nekaj visokih komisarjev, kakor so Jožef Ahčič, Edvard Račič, Franc Zorko in drugi.² Med komisarji je največ dosegel Rupert Pivec iz Zrkove pri Mariboru, ki je prehodil

¹ Osterreichische Kriegsarchiv (skrajšano OKA). Dunaj — Marine archiv — Personalien. Največ gradiva o častnikih imajo tako imenovane Qualifikationliste ali skrajšano Qualiste. Urejene so po abecednem redu.

² Prav tam.

vso pot od navadnega mornarja do generalnega mornariškega komisarja (položaj kontraadmirala).³ Lahko bi navedli še precej drugega strokovnega, dušnopastirskega in uradniškega kadra, ki je prišel iz Štajerske in zasedel v mornarici zelo visoka mesta, vendar bi to terjalo preveč časa. Zadostuje naj ugotovitev, da je Štajerska dala mnogo odličnega častniškega in strokovnega kadra. Ze to je dovolj, da ovržemo tezo kontinentalnosti. Kot rojstni kraji štajerskih pomorskih častnikov prednjačijo Celje, Konjice, Slovenska Bistrica, Maribor, Šentilj, Radgona in naprej do Gradca ob magistralni cesti Dunaj—Trst, dalje Slovenj Gradec, Dravograd in Ptuj na ocepih proti Koroški in Madžarski, torej kraji, kjer so bile znamenite furmanske postaje. Vse ostalo štajersko ozemlje je v tem pogledu precej bolj prazno.

Zanimivo je, da se je kar 361 slovenskih pomorskih častnikov odločilo prav za navtični, tj. izrazito pomorski poklic. Ta številka, spremenjena v odstotke, pomeni 57,7 % vseh na Slovenskem rojenih pomorskih častnikov. Med njimi je bilo nekaj manj kot 30 % Štajercev. Tudi to potrjuje v uvodu omenjeni rek. Ostalih častnikov in uradnikov imamo — v odnosu na vse slovensko ozemlje — nekaj manj kot 25 %, kar je zopet precej, če pomislimo, da so se teh poklicev oprijemali predvsem Kranjci in Primorci.⁴

Če sedaj pogledamo stanje v vrstah podčastnikov mornarice, beležimo po nepopolnih virih⁵ 1454 slovenskih podčastnikov do leta 1882. Od tega se jih je več kot 120 razvilo v častnike spremljajočih služb in uradnike raznih strok. Gotovo pa je, da je toliko virov izgubljenih, da bi se število slovenskih podčastnikov povzpelo na najmanj 2000. Po izračunu, ki je bil narejen na podlagi ohranjenih virov, je bilo Štajercev do tega časa 292 ali 20,1 %.

Za dvajsetletje od 1883 do 1903 nam prav tako nepopolni viri navajajo 1134 slovenskih mornariških podčastnikov.⁶ Reči pa je treba, da se je za ta čas izgubilo vsaj 1500 temeljnih listov za podčastnike in moštvo, kar pomeni, da bi se število slovenskih podčastnikov tega razdobja lahko povišalo na nekako 1300. Okoli 20 podčastnikov te skupine se je povzpelo med častnike spremljajočih služb in med mornariško uradništvo. Med zapisanimi po ohranjenih virih najdemo 261 ali 23 % Štajercev. Pomožni viri za celotno obdobje od 1814 do 1903 nam dajo še 1522 slovenskih podčastnikov in med njimi 922 takih, ki jih med temeljnimi viri ni bilo mogoče najti.⁷ Cenijo, da je približno 45 % pomožnih virov izgubljenih, zaradi česar bi bilo treba tudi to število povečati na približno 1400. Med na novo zapisanimi je bilo 309 Štajercev in to 298 do leta 1882 in 111 v naslednjih dvajsetih letih.

Seznam dokumentov, ki jih je avstrijska vlada leta 1924 izročila Jugoslaviji, navaja še 733 slovenskih mornariških podčastnikov iz Kranjske in Spodnje Štajerske. Med njimi so bili 303 Štajerci.^{7a} Torej imamo do konca prve svetovne vojne 1165 znanih mornariških podčastnikov s področja Štajerske. Če prištejemo še okoli 170 častnikov in uradnikov, vidimo, da je dala Štajerska 1335 znanih

³ Ruperla Plveca ne najdemo v Quallslah. Njegovi dokumenti so se zgubili v Jugoslaviji. Podatke je posredovala njegova hči, pok. dr. Mehla Pivec-Siele.

⁴ Izračuni so izdelani na podlagi števila Qualls. Izračuni po temeljnih knjigah častnikov dajo še večji odstotek Slovencev, vendar so zelo nepopolne. Zanimivo je, da so se Štajerci v glavnem oprijemali navličnega poklica.

⁵ Za podčastnike pridejo v poštev personalni viri podskupine Mannschaftgrundbuchblätter 1.—III. serija. Prva serija gre od leta 1802 do 1868. Druga vsebuje temeljne liste od leta 1856 do 1882. Obe sta urejeni po abecedni. Tretja serija gre od leta 1883 do 1903. Listi so urejeni po datumih prihoda posameznih mornarjev in podčastnikov v mornarico.

⁶ OKA Marinearchiv: Mannschaftgrundbuchblätter. V tem primeru III. serija od leta 1883 do 1903.

⁷ OKA. Med pomožne vire, ki smo jih raziskali štejeemo: Grundbuch der Marine Kommandierte, Evidenz der paternal Invaliden, Conduit-Liste, Arsenalarbeiter, Assent-protokoll itd.

^{7a} OKA Marinearchiv: Verzeichnisse über die abgeführten Personaldokumente Jugoslavischer Staatsbürger: I. Offiziere, II. Unteroffiziere und Matrose. V Jugoslavijo je bilo vrnjenih leta 1924 okoli 30.000 personalnih map častnikov in podčastnikov ter moštva, ki pa so se izgubile med drugo svetovno vojno.

mornariških starešin. Gotovo jih je bilo še več. Upoštevaajoč, da je do leta 1882 prišlo na vsakega slovenskega podčastnika in častnika po 6 slovenskih mornarjev, od leta 1883 do 1903 pa po 4, pridemo — na osnovi znanih, tj. zapisanih starešin — do sklepa, da je prišlo iz Štajerske med leti 1814 in 1903 v mornariške vrste okoli 6000 častnikov, podčastnikov in mornarjev, kar pomeni približno 62 na leto.

Kakor velja za častnike, velja tudi za podčastnike in moštvo, da so prišli v veliki večini (nad 80 %) iz krajev ob magistralni cesti in drugih furmanskih poti. Najpogosteje se omenjajo Celje, Konjice, Slovenska Bistrica, Šentilj, Radgona, Pragersko, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Šoštanj, Slovenj Gradec, Dravograd in Brežice. Med manjšimi kraji, ki so dali po nekaj pomorščakov se omenjajo Vransko, Žalec, Hrastnik, Šentjur pri Celju, Koritno, Sv. Hieronim, Smolnik, Majšperk, Bučkovci, Laško, Stanošina pri Ptuj, Sele pri Mariboru, Zgornja Veličina, Kamnica, Logarevci, Polskava, Mislinja, Lipnica in drugi. Videti je, da so večinoma kraji ob velikih cestah, ali vsaj v njihovi neposredni bližini.

Praden preidemo do sklepnih vprašanj, naj poudarim, da slovenski mornariški kader — v nasprotju z dalmatinskim — ni bil redno rekrutiran, oz. mobiliziran. Razen nekaterih primerov razgrajačev, družinskih nezadovoljnejev in nezaželenih mladih potepuhov, ki so jih avstrijske občinske in sodne oblasti prisilno usmerile v mornarico za dobo 16 let, je bil ves slovenski mornariški kader prostovoljski. Iz tega je razvidno, da je bilo našim ljudem resnično do pomorskega poklica, saj so se obvezali služiti po 16, kasneje 12 in proti koncu XIX. stoletja po 8 let, v mnogih primerih pa so služili tudi dvojno ali celo trojno in večjo dobo. Poleg tega je mornarica poskušala zagotoviti delo vsakomur, ki je odslužil rok, za katerega se je obvezal. Prostovoljski kader je imel večje možnosti napredovanja.⁸ Po drugi strani je treba spregovoriti o navadi, ki jo je avstrijska vojna mornarica prevzela od razvitejših mornaric Anglije in Nizozemske. Vsaj od tridesetih let XIX. stoletja je sprejemala v svoje vrste dečke od 14 do 17 let starosti, neredko pa tudi dvanajst- in trinajstletnike. V mornarico so prihajali kot mladeniči palube (Schiffjunge). Kasneje so se jim pridružili mladeniči stroja (Maschinenjunge) in mladeniči krmila (Steuernjunge). Te dečke so mornariški častniki sprejemali v Trstu, na Reki in včasih v Kopru.⁹ Računa se, da je 35 % kadra, ki je prišel iz naših dežel in iz drugih severnih dežel cesarstva, prišlo v mornarico na tak način. Ti mladeniči so skoraj vsi napredovali v podčastnike.

Če hočemo najti odgovor na zastavljena vprašanja, moramo izhajati iz vseh teh dejstev. Vendar nam dejstva še ne povedo mnogo, če jih ne povežemo s cestami in stanjem prevoznitva. Tako lahko ugotovimo, da se je število mladeničev palube, stroja in krmila zmanjševalo, ko je furmanstvo v osemdesetih letih doživljalo začasno krizo in skoraj popolnoma usahnilo v prvem desetletju XX. stoletja, ko je furmanstvo zašlo v odločilno krizo. Torej je bilo število mladega mornariškega kadra precej odvisno od intenzivnosti prometa na magistralnih cestah.

⁸ V posebni rubriki pod 5 je povsod zapisano, kako je posamezni mornar prišel v mornarico. Za veliko večino Dalmatincev, Hrvatov in Srbov je zapisano, da so bili rekrutirani, tj. mobilizirani od rednih mobilizacijskih komisij. Za Slovence takih primerov do leta 1903 ni. Razen primerov, ki so jih spravile v mornarico sodne in občinske oblasti od tridesetih let XIX. stol., imamo opraviti izključno s prostovoljci.

⁹ Zapis o rekrutni postaji so zelo redki. Med njimi se največ javlja Trst, nato Reka. Nekaj primerov je iz Kopra. Mladenič palube, stroja in krmila so bili a teh postaj poslani z ladjanj v mornariško bazo v Benetkah do leta 1848 in v Pulju po letu 1851. V bazi so jih razmestili po ladjah in drugih mornariških objektih. Službo so navadno začeli kot čistilci palube, stroja, in kreme. Bili so pomožni natakarji in služe raznih častnikov, večinoma komandanta ladje. Od tod naprej se je začelo spoznavanje določenega posla. Vajenska doba je trajala tri leta.

Za štajersko udeležbo v mornariškem kadru pridejo v poštev sledeče ceste:

1. Tako imenovana »cesarska cesta« Dunaj—Trst, ki je imela na Štajerskem glavne postaje v Lipnici, Mariboru, Slovenski Bistrici, Konjicah, Vojniku, Celju, Vranskem in Trojanah.

2. Cesta, ki je vezala Celje z vzhodnim delom Koroške in je imela svoje glavne postaje v Velenju, Slovenjem Gradcu in Dravogradu.

3. Cesta, ki se je pri Slovenski Bistrici odcepila proti Madžarski in je imela glavni postaji v Ptujju in Ormožu; tu pride v poštev tudi odcep proti Ljutomeru.

4. Manj važna je cesta, ki povezuje Celje z Zagrebom po dolini Savinje in Save. Tu so glavna postaja Brežice, ki so pa bile bolj vezane na cesto Zagreb—Ljubljana—Trst.

Po teh cestah je vse do sredine XIX. stoletja potekal glavni del avstrijske uvozno-izvozne trgovine čez Trst in Reko in glavni del preskrbe mornarice, ki je imela do leta 1851 svojo bazo v Benetkah. Ceste pa so pogojevale nastanek in razvoj furmanstva. In tu je treba vedeti, da je šlo po štajerskih cestah minimalno po 300 do 400 furmanov dnevno v eno smer. Ker pa so si prevozniki podjetniki in furmani uredili prepredne postaje, kjer so pretovorili tovor (posebno les) in ga izročili drugim furmanom, je treba računati, da je šlo po štajerskih cestah do 1200 furmanov dnevno. To seveda ni malo. In zanimivo je, da se furmanski prevozi v Trst in iz Trsta v notranjost niso bistveno zmanjšali niti po zgraditvi železnice vse do začetka XX. stoletja, če odštejemo že omenjeno krizo v osemdesetih letih. Nasprotno, za določene vrste tovorov, kakor so bili na primer železni izdelki, kože in gradbeni les, so podjetniki rajši uporabljali furmane kot železnico. Dokler so potrebe po ladjedelskem in gradbenem lesu rasle, je bilo furmanstvo neobhodno potrebno.

Tu pa pridemo do relacije, ki jo lahko označimo z besedami furmanstvo — pomorski kader. Pisanih virov o tem vprašanju kljub prizadevanju nisem našel. Le tu in tam je kratka beležka, da je ta ali oni mornar prišel do Trsta ali Reke z vozom ali s parizarjem. Torej smo skoraj izključno navezani na ljudsko izročilo. Bil je skrajni čas, da smo ga zapisali. Izročilo, zabeleženo v Štorjah pri Sežani, v Senožečah, Razdrtem, Postojni, Planini, Vrhniku, Domžalah, Trojanah, Vranskem, Vojniku, Konjicah, Slovenski Bistrici, Polskavi, Račah in Šentilju na magistralni cesti, v Velenju, Mislinji, Slovenjem Gradcu, Dravogradu, Ptujju, Veliki Nedelji in Ormožu na stranskih cestah pa nam pove veliko več, kot bi pričakovali.¹⁰

Prva ugotovitev, ki jo lahko izluščimo iz ljudskega izročila, je v tem, da je imel vsak furman svoje stalne postaje, kjer je lahko poskrbel za konje, blago in lastni počitek. Za to je skrbelo samo na Slovenskem več kot 400 furmanskih gostiln, ki so imele hleve za konje, prenočišča za ljudi (čeprav so furmani rajši spali v hlevih pri konjih), in nekatere tudi pokrite šupe za vozove ter vse drugo, kar je spadalo k varnemu počitku. Na takšnih postajah so se furmani ustavili, se okrepčali in ponekje tudi prespali. Gostilničarjevo osebje je medtem poskrbelo za konje ali drugo vprežno živino.

Druga ugotovitev, ki nam jo omogoča izročilo, je v tem, da so bili furmani čudoviti pripovedovalci. V Vranskem, Konjicah, Slovenski Bistrici, Ormožu in Dravogradu, da omenim samo štajerske kraje,¹¹ smo zabeležili, da se je včasih zbralo v gostilniških prostorih po več furmanov, ki so se odločili prespati. Ob večerih so pripovedovali svoje doživljaje na cestah. Pravili so o cestnih roparjih, o lučkah, ki naj bi spremljale furmanske vozove v nočnih urah, o hudičevem vozu (Šembilji) in o marsikateri drugi nevšečnosti. Toda pozornost po-

¹⁰ Kakor v opombi 9.

¹¹ Za vse podatke ljudskega izročila prim. posamezna poročila o terenskem delu Pomorskega muzeja »S. Mašera« v Piranu od leta 1964 do 1977.

slušalcev so pritegnili s pripovedmi o življenju v Trstu in na Reki, o ladjedelnicah, ki so gradile ladje, »ki bi lahko spravile v svoj trup na tisoče in stotisoče mernikov žita«, kakor je dejal pripovedovalec iz Polskave. Pripovedovalci so radi prisluhnili tudi zgodbam o morju, katerega širjave je bilo težko opisati. Dalje so prisluhnili opisom izkrcavanja in vkrcavanja ladij, opisom palač velikih pomorskih družb in bogatih ladjarjev. Posebno privlačno je bilo pripovedovanje o življenju pomorskih častnikov in mornarjev. Vse to je bilo za naše ljudi po eni strani nerazumljivo, po drugi strani pa neverjetno in obenem neizmerno vabljivo. V dobi avtomobilizma in intenzivnega kamionskega prometa si le težko predstavljamo, s kakšno pozornostjo so naši »kontinentalni«¹¹ poslušalci sprejemali takšne pripovedi. »Mladina je imela večja ušesa kot glave,«¹² je rekel star pripovedovalec iz Vranskega. Po drugi strani pa so furmani pripovedovali o tovorih svojih notranjskih in primorskih kolegov. Govor je bil o jamborih, »ki so še enkrat večji od vaškega zvonika«, o vozovih, natovorjenih z orjaškimi hrasti in ceri in podobno. Vse to so naši furmani vozili iz kraja izdelovanja v Trst ali na Reko.

Tretje, kar lahko izluščimo iz ljudskega izročila, je to, da so bili furmani dobri pevci in da so od morja v notranjost širili med drugim tudi našo pomorsko pesem. Motivi, kot so »Barčica«, »Pojdi z menoj«, »Izgubljeni Luka« in drugi podobni, so tako rekoč »ostali v ušesih«¹³ in se razširili tudi med kontinentalno prebivalstvo. Vse to je razburkalo fantazijo. Marsikateri mladenič si je želel videti vse to, izkusiti tisto drugačno življenje, o katerem so pripovedovali furmani. Furmansko pripovedovanje in pomorska pesem sta bili odločilni za marsikoga, ki je bil tako ali drugače namenjen iskati kruh izven domačega posestva ali domačega kraja.

Positivno je, da so vozili furmani tudi material, ki ga je iz zaledja naročala vojna mornarica. Tako so prišli v stik z odgovornimi mornariškimi komisarji in marsikaterim častnikom, ki je odgovarjal za rekrutacijo mornarjev. Pod vplivom vojne mornarice so furmani na svojih postajah propagirali vojno pomorstvo. Po izročilu, ki je bilo zapisano v Radgoni, Vrhniku in Planini, »so slikali vojno mornarico v najlepših barvah«. Govorili so o »potovanjih okoli sveta«, ki so jih dejansko opravljale šolske in druge ladje, o »spoznavanju drugih dežel in ljudstev«¹⁴ in o »dohodkih«, ki jih je obetala vojna mornarica. Manj so govorili o težavah pomorskega poklica, ker so imele glavno reklamno težo pozitivne strani mornariškega življenja. Vse to je postajalo vabljivo že zaradi načina pripovedovanja.

Isto velja tudi za trgovsko mornarico ter za šolanje v tržaški trgovsko-pomorski akademiji in za plovbo na trgovskih ladjah. Tako je zašel marsikateri Štajerec tudi v trgovsko mornarico. Po nepopolnih podatkih je bilo najmanj pet kapitanov dolge plovbe iz Maribora (Jurij Lauterer, Ivan Skobelj, Henrik Kramer, Anton Šprajc in Aleksander Weigel), po eden iz Ljutomera (Aleksander Huber), Fürstenfelda (Alojzij Mahek), Radgone (Otto Ledinsky) in Slovenske Bistrice (Karlo de Formacher). Več je bilo takih, ki so se pri vpisu klasificirali preprosto kot Štajerci (Jakob Veščak, Viljem Leitner, Jakob Vrglez, Franc Goll, Ivan Rosenberger in drugi).¹⁵ Vsi ti so prišli v tržaško šolo v mladih letih in se v srednji starosti povzpeli na najvišje položaje na ladjah. Po seznamih, ki jih je objavila pomorska vlada v Trstu, jih ni bilo malo.¹⁶ Kolikor moremo soditi, jih je večina pripotovala v Trst s furmani.

¹¹ Prim.: L'Istituto tecnico-nautico »Tommaso di Savoia« nel bicentenario della sua istituzione. Trst 1964. Str. 12 sl. Prim. tudi M. Pahor: Slovenski dijaki in študentje na pomorskih šolah (1784—1941) Piran 1970, str. 79 nsl.

¹² Annuario marittimo. Letna publikacija pomorske vlade v Trstu do leta 1912. Posamezni seznam, ki jih vsebuje, so polni šlovencev. Gotovo so med njimi tudi Štajerci. Stvar je treba še raziskati. Trenutno ni znano, kje se nahaja zadevno gradivo.

Propagandna dejavnost, ki so jo opravili furmani za rekrutacijo pomorskega kadra, je bila torej neprecenljivega pomena. To dokazuje tudi stalen dotok prostovoljcev iz krajev ob magistralni in drugih cestah vse tja do Dunaja, Bratislave, Prage in naprej na poljsko ozemlje po eni, do Budimpešte in dalje do Sedmograške po drugi strani. Vendar so imeli furmani pri mornariškem kadru še drugo vlogo. Velika večina prostovoljev je prisedla na njihove vozove in tako so se z njimi peljali do rekrutne baze. Zanimivejše pa je, da so se s furmani peljali tudi dečki, ki so odhajali v mornarico kot mladeniči palube, stroja ali krmila. Konservativni slovenski, pa tudi nemški, češki in madžarski kmetje, mali obrtniki ali uradniki so rajši zaupali svoje otroke furmanom kot pa železnici. »Furman je bil živ človek, vlak pa brezdušen stroj,« je rekel pripovedovalec iz Ptuja. Podobno smo zapisali tudi v Šentilju in Celju. Skupaj z otrokom so starši izročili furmanu »popotnjo« za oba. Furman je skrbel, da je imel deček toplo juho in mleko za zajtrk. Po izročilu, ki smo ga zapisali na Vrnskem, Trojanah, Planini in Senožečah, so furmani »zgodno skrbeli za svoje varovance«. Pripravili so jim primerno ležišče (slama, pogrnjena s »celtno«), jih pokrivali s plašči ali z odejami in sploh skrbeli, da ni prišlo do kakšnega prehlada ali bolezni. Na splošno lahko rečemo, da je vsak furman od dečkovega doma do mornariške rekrutne baze bodočemu mornarju nadomeščal očeta. Celo furmani, ki so navadno »zelo radi pogledali v kozarec«, so se ob takšnih priložnostih izkazali in se iz obzirnosti do dečkov vzdržali pitja. Takšna potovanja so bila sicer dolgotrajnejša od potovanja z železnico, saj so trajala po nekaj dolgih dni, vendar prijetnejša in varnejša, ker so potekala »skoraj v družinskem krogu«.

Le redki Slovenci so se na končni postaji ustrašili morja in se odločili za vrnitev. Če so se odločili za morje, so na njem tudi ostali. To velja še posebej za Štajerce, pri katerih nismo zabeležili nobenega primera vrnitve.

Kako pogosto so se bodoči mornarji peljali v Trst z našimi furmani, ve povedati izročilo v Trojanah in Senadolah. V Trojanah smo zabeležili, da so bila takšna potovanja »zelo pogosta«. Največ odraslih fantov je potovalo v mornarico v mesecih juniju, septembru in oktobru. V teh mesecih so jih našli dnevno tudi po deset. Izročilo v Senadolah dodaja, da so posamezni dečki, ki so se odločili služiti kot mladeniči palube, stroja in krmila, potovali skozi vse leto. Redkokdaj so zabeležili več kot po dva skupaj z enim furmanom. Gotovo je, da niso bili vsi Slovenci. Izročilo v Konjicah in Senožečah prča, da so tako potovali tudi Nemci, Madžari in Čehi. Seveda so le-te vozili večinoma nemški in madžarski furmani. Pogosto pa so jih na prepričnih postajah izročili v varstvo slovenskim furmanom, s katerimi so nadaljevali potovanje. Iz tega sklepamo, da so bila takšna potovanja brezplačna ali skoraj brezplačna. Bodoči mornarji in dečki so bili furmanom dobrodošla družba na dolgem in utrudljivem potovanju do morja.

Iz vsega tega izhaja, da so bili furmani raznih narodnosti sporazumni v tem, da je treba mornarici pripomoči do dobrega prostovoljskega kadra. Po pogostnosti napredovanj kaže celo, da so zbirali inteligentne otroke in mladince, tj. take, ki bodo lahko napredovali. Iz tega vidika (in takih vidikov je precej) moramo obravnavati furmane kot zavestni pomorski elementi. Po vsej državi, posebej pa v slovenskih deželah, so širili in poglobljali pomorsko miselnost. S svojimi pripovedmi, pesmijo in propagando so spoznavali ljudi z morjem in pomorstvom v svoji bistveni celoti. Želja po drugačnem življenju, potovanjih, spoznavanju sveta in morda po avanturah je opravila vse drugo.

THE PART PLAYED BY THE ROAD HAULIERS IN RECRUITING OF VOLUNTEER SAILORS FOR THE AUSTRIAN NAVY (PARTICULARLY IN STYRIA)

Summary

In the history of transport the road hauliers (furmani) were an important factor. The author deals with the Styrian road hauliers on the route between Vienna and Trieste and on the branch roads between Celje, Velenje, Slovenj Gradec, Dravograd, Pliberk, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ormož and Ljutomer. In Styria, as well as in other parts of Slovenia, the road hauliers recruited the young men and boys for both the war and the merchant navies. According to the records at the war archives in Vienna, as well as the stories which were handed down, over 6000 Styrian youths and boys, many of them between 12 and 16 years of age, were recruited for the Austrian navy between 1814 and 1918. They volunteered for services aboard ships as deck boys (Schiffsjunge), engine room boys (Maschinenjunge) and boatswain apprentices (Steuernjunge). The large majority of the boys were recruited by the road hauliers who had contacts with the recruiting navy officers in Trieste, Koper and to some extent at Rijeka. At least 40% of them went with the road hauliers to the recruiting centres. The parents preferred their boys to travel with the road hauliers rather than the railways, as they were better taken care of by them.

The road hauliers were often good story-tellers and singers. At the better known road stations they told stories about the sea, the ships and the sailors, and the life aboard ships and at the ports. It is not surprising that many young boys, who heard these stories, decided to join the navy.

The author maintains that the majority of the sailors were recruited on the hauliers' routes between Vienna and Trieste and from the above mentioned hauliers' centres. The towns often mentioned on the main route are: Vransko, Zalec, Celje, Sentjur nr. Celje, Konjice, Slovenska Bistrica, Maribor, Sentilj, Radgona, Leibnitz and Graz and on the road between Celje and Bleiburg, Šoštanj, Mislinja, Slovenj Gradec and Dravograd and on the road Slovenska Bistrica—Ormož—Ljutomer towns like Pragersko, Ptuj, Ormož, Ljutomer and Bučkovci are also mentioned. Besides the above there were places like Koritno, St. Jerome, Smolnik, Majšperk, Laško, Stanovina nr. Ptuj, Sele nr. Maribor, Zgornja Veličina, Kamnica, Polskava and others situated by or in the vicinity of the main roads. This fact illustrates the influence of the road hauliers' propaganda on the naval recruitment.

The road hauliers' propaganda in Styria was invaluable in this respect. This is proved by the constant flow of volunteers from the above mentioned places.

The volunteer sailors of other nations such as the Austrian, Germans, Czechs, Hungarians and Transilvanians also travelled by the Slovenian roads. At the Styrian changing stations they were handed over by the foreign to the Slovenian road hauliers who then transported them to Trieste or other recruiting centres. This proves that there was a co-operation among the road hauliers of different nations to ensure sufficient number of volunteers for the navy. In the Austrian empire, especially in the Slovenian provinces, the road hauliers contributed to the promotion of the enthusiasm for the navy and are, therefore, considered, by the author, as an important naval factor.

GRADIVO K ZGODOVINI UVEDBE MADŽARŠČINE V SLOVENSKE LJUDSKE ŠOLE V PREKMURJU

Ivan Škafar*

UDK 376.744(439=863):809.451.1-07(497.12-188)»18«

ŠKAFAR Ivan: Gradivo k zgodovini uvedbe madžarščine v slovenske ljudske šole v Prekmurju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 100—114.

Izvirnik v sloven., povzelen v angl., izvleček v sloven. in angl.

Madžarska je leta 1868 dobila dva državna zakona o šolstvu. Prvi je tako imenovan 38. zakonski člen, ki govori o pouku na ljudskih šolah (XXXVIII. törvény-cikk a népiskolai közoktatás tárgyában). Drugi je 44. zakonski člen in govori o narodnosti in enakopravnosti (XLIV. törvény-cikk a nemzeti és egyenjogúság tárgyában).

Oba zakonska člena sta dala zelo mnogo samoupravnih pravic pri ustanovitvi in vzdrževanju javnih učnih ustanov ter pri določanju jezika, učnih knjig in metode poučevanja ne le državi, ampak tudi občinam, verskim skupnostim in celo posameznikom. Pouk madžarščine ni bil obvezen niti kol predmet v ljudskih šolah.

V praksi je bilo mnogokje kmalu drugače, kot leta 1874 poroča Marko Žižek, narodno zavedni župnik v Beltincih, v dveh številkah časnika Zalaj Kőzlöny (Zalajski vestnik). Madžari so že trdili, da je pouk madžarskega jezika tudi na manjšinskih šolah obvezen.

UDC 376.744(439=863):809.451.1-07(497.12-188)»18«

ŠKAFAR Ivan: Elementary to the History of Introducing Hungarian into the Slovene Elementary Schools in Prekmurje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 100—114.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

In the year 1868 two state school laws came into force in Hungary. The first was the so called 38th Article speaking of the instruction at elementary schools (XXXVIII. törvény-cikk a népiskolai közoktatás tárgyában). The second was the 44th Article speaking of the equality of rights for the nationalities (XLIV. törvény-cikk a nemzeti és egyenjogúság tárgyában). Both articles have bestowed a lot of autonomous rights at the foundation and maintenance of public educational institutions and at determining the language, the school-books and the methods of teaching not only on the state, but also on the communities, the religious societies and even on individuals. Lessons in Hungarian were not even a compulsory subject in the Elementary Schools.

In practice it was soon different in many places as Marko Žižek, the parson of Beltinci who was conscious of his national feeling, reported in two numbers of the newspaper Zalaj Kőzlöny (The Zalaj Gazette). The Hungarians already maintained that the teaching of the Hungarian language had been compulsory also at the schools for minorities.

Nimamo še izčrpnega dela, kdaj, zakaj in kako so madžarske šolske oblasti uvedle v posamezne ljudske šole v Prekmurju madžarščino najprej kot učni predmet, nato pa jo vsilile tudi pri poučevanju vseh ostalih predmetov, tako da je bila slovenščina končno povsem izrinjena, in če so nato narodno zavedni

* Ivan Škafar, duhovnik, Radlje ob Dravi.

duhovniki v Ivanocyjevi dobi le učili verouk v slovenščini, so že bili osumljeni protidržavnosti in panslavizma, ker so s tem zavirali madžarizacijo.

Gradiva o tem predmetu pa je dovolj in ga bo treba zbrati in objaviti. V tem spisu se bomo seznanili, kaj je o tem predmetu pisal beltinski rodoljub Marko Žižek leta 1874 v časniku *Zalai Közlöny*,¹ ki je izhajal v Veliki Kaniži (Nagy Kanizsa) tedensko dvakrat.

Ko je leta 1883 Anton Trstenjak obiskal tudi Žižka v Beltincih, sta se pogovarjala še o tem, kar je Žižek napisal v tem kaniškem časniku o poučevanju madžarščine na slovenskih ljudskih šolah. Leta 1903 je Trstenjak o tem pogovoru zapisal:

»Toda plemenito mislečemu in narodno delujočemu možu niso privoščili in dali miru. Napadle so ga grdo že leta 1874 kaniške novine: *„Zalay Közlöny“*. Zapele so staro pesem, da se v Žižkovi šoli v Beltincih premalo goji madžarski jezik. Zahteval je namreč rečeni list, da mora tudi na tej šoli učni jezik biti madžarski, torej v kraju, koder prebivajo sami Slovenci. Žižek se je zagovarjal v istih novinah; dokazoval je in dokazal, da mora v Beltincih biti učnim jezikom le materinski jezik. Zmagal je zopet Žižek, priboril je z odločno besedo, da je na lepi beltinski šoli ostala slovenščina. Danes je seveda (namreč leta 1903, op. I. S.) na tej šoli drugače.

Pogumnega boritelja in neustrašnega novinarja Žižka niso mogli Madžari ugonobiti. Jedino, s čimer so ga mislili smrtno pogoditi, bilo je to, da so ga odslej imenovali slovenskega Miletiča, da je strasten panslavist. A da bi to ves svet veroval, raztrosili so vest, da Žižek vedno nosi v žepu ruski katekizem! Ta bajka se je rada pripovedovala in verovala.

Žižek tudi zdaj ni molčal. Zagovarjal se je v madžarskih listih. Odkritosrčno in brez strahu je pripovedoval, da rad zahaja k nam Slovincem, ker pri nas mnogokaj vidi, česar nimajo Madžari. Slovenci imajo lepo narodno gospodarstvo, imajo lepo urejene zavode, šole in čitalnice, katere on rad obiskuje, ker je v tem oziru — kozmopolit! S to besedo se je izgovarjal, ali tudi kozmopoliti niso imeli več veljave na Ogrskem. In tako je dregnil v sršenovo gnezdo, a ti sršeni so ga pikali, da ga je bolelo do konca dni.«²

Žižek je svoja dva obširna članka za *Zalai Közlöny* napisal leta 1874, njuno vsebino je pripovedoval Trstenjaku leta 1883, ta pa je ta pogovor v tej obliki zapisal leta 1903. Iz prevoda obeh Žižkovih člankov bomo videli, da v njima ne govori o poučevanju madžarščine le na beltinski šoli, ampak sploh na slovenskih, torej na manjšinskih šolah.

Prvi Žižkov članek je izšel v tem kaniškem časniku 19. februarja 1874, št. 15, str. 1—2, in se glasi:

»Nevarne protizakonitosti v slovenskih ljudskih šolah³

Te je odkrilo okrajno glavarstvo v lendavskem okraju, obravnavali pa so jih na županijskem poslanskem zboru.

Gospod urednik, ker poznam Vašo duhovno moč, brez obotavljanja domnevam, da imate takšno ljubezen do resnice, da čeprav Vam je ljub amicus Paulus amicus Apollo, Vam je vendar bolj amica Veritas, to pomeni, da Vam je večja in dražja resnica kot pa prijateljstvo Jožka ali Tonja... V tem prepričanju Vas

¹ *Zalai Közlöny* = Zalajski vestnik, izhajal je ob četrtkih in nedeljah. Beltinci so bili v županiji Zala.

² Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem. Rokopis. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Rokopisni oddelek, stari fond št. 192. Poglavlje o Beltincih. — To Tr. delo je nastalo leta 1903 (v glavnem). —

³ Naslov Žižkovega članka se v madžarščini glasi: *Veszélyes törvényellenességek a vendajku elemi iskolákbán.* — Vse tri članke je prevedel dr. Jožef Šmejl, stolni prošt v Mariboru, za kar se mu tukaj najljakrenee zahvaljujem.

lepo prosim, da bi v Vašem cenjenem časniku priobčili ta moj članek. Hočem, da zagleda dan, ne zato, da bi branil nevarne! morda protidržavne?, in vendar samò dozdevne protizakonnosti na slovenskih ljudskih šolah, ampak da prikažem vso stvar v pravi luči in takò poudarim zaslepljenost in nevarnost, ki škodujeta splošni blaginji . . .

Kot član županijskega zbora sem se 3. februarja tega leta udeležil občnega zbora v Zalaegerszegu. Sedel sem v veliki sejni dvorani, in sicer zadaj, da bi imel pred očmi bene volumn = dobrohotno poslušavstvo (ki pa je zelo hrupno vpilo). Kolikor sem lahko razumel, so v uradni navzočnosti lendavskega okrajnega glavarja med drugim razpravljali tudi o tem, da so v našem okraju šole, v katerih ne poučujejo madžarskega jezika in da celo učitelji sami ne znajo madžarski.⁴ Razvila se je ostra debata, kako bi ozdravili to protizakonito stanje. Klicali so na odgovornost krajevne ravnatelje; napadali so županijsko šolsko nadzorstvo, in sicer neusmiljeno tudi potem, ko so dognali, da tu gré samo za slovenske verske ljudske šole, v katerih po zakonu ni stroge obveznosti gojiti madžarski jezik, niti da bi v njem poučevali niti da bi bil kot obvezne učni predmet. Kljub temu so zelo poudarjali zakonito obveznost madžarskega jezika na čisto verskih ljudskih šolah, čeprav sem kot odbornik omenil, da v današnjih posebej mačehovskih razmerah ne moremo izbirati med učitelji (posebno, če bi to delal vsakdo v svoji zaslepljenosti in omejenosti); da bi ozdravili to protizakonito stanje, so zahtevali, naj se takšna učiteljska mesta razglasijo za izpraznjena. Po javnem razpisu in natečaju naj jih zasedejo učitelji, ki znajo madžarski. Po njihovem ozkem mišljenju in zaslepljenosti bi bilo bolj zakonito, pravično in primerno, da bi vse ljudske učitelje različnih narodnosti, ki so v velikem številu raztreseni po vsej državi, kratko malo, 'brevi manu' vrgli na cesto — in jih skupaj z njihovimi družinami izgnali morda tudi iz madžarske države na vse štiri strani nebá! — Tiste učitelje, ki imajo spričevalo o svoji izobrazbi in ki so na svojih učiteljskih mestih z uspehom in zaslužno delovali že pred osemnajstimi in dvajsetimi leti, torej preden je bil listi vprašljivi zakon razglašen.⁵ Zaupanje ljudstva je postavilo te učitelje na njihova mesta, saj nihče drug kot ljudstvo sámo je poslavo te šole, ljudstvo plačuje učitelje, jih z velikimi žrtvami vzdržuje — plačuje in vzdržuje jih pa ne zato, ker tako zahteva zakon, — ampak da bi se otroci ljudstva (najsi bodo kakršnekoli vere ali narodnosti) vzgajali in poučevali v njihovem materinskem jeziku in tako postali koristni člani družine, občine, države, skratka dobri državljani.

Moramo se namreč zavedati: v ljudskih šolah — in lu zares zakonito — pouk v materinskem jeziku smotrno podpira vzgojo. — Prava in resnična vzgoja temelji na izobrazbi srcá in čustev. K srcu posameznika pa najlažje pridemo po sladkem glasu njegovega materinskega jezika, ne pa s strogim vsiljevanjem tistega jezika, ki ga ubogi človek največkrat sliši samo takrat, ko ga zmerjajo,

⁴ Kar je v prevodu teh člankov podčrtano, so podčrtali pisci člankov, torej Žižek in tisti neimenovani, ki je na prvi Žižkov članek odgovoril, pa se ni upal s svojim imenom na beli dan. — Krajevni ravnatelj, — na verskih osnovnih šolah so to bili župniki. Od teh je bilo na madžarskem največ odvisno, v kakšnem jeziku se je na narodnostnih šolah poučevalo v njihovi verski sobi: koliko v narodnostnem jeziku in koliko v madžarsčini.

⁵ Preden je bil listi vprašljivi zakon razglašen = Žižek tu misli na državni zakon iz leta 1863. Tega leta sta izšla dva takšna državna zakona v zvezi s šolstvom na Madžarskem, prvi je tako imenovan 38. zakonski člen, ki govori o pouku na ljudskih šolah in se madžarski imenuje: XXXVIII. törvény-czikk a népköztársasági közoktatás tárgyában. V spodnjem domu je bil objavljen 1. decembra 1868, naslednji dan v zgornjem domu in je izšel 7. decembra 1868 v Országos Törvénytár. 1836—1868. évi törvénygyűjtemény. Budapest 1896, str. 449. Besedilo tega zakona je v tej knjigi objavljeno na straneh 449—450. Drugi državni zakon iz leta 1868 o narodnostni enakopravnosti — je tako imenovan 44. zakonski člen in se imenuje: XLIV. törvény-czikk a nemzellegi egyenjóság tárgyában. Oba doma sta ga objavila in razglasila 7. decembra 1868, v Országos Törvénytár. 1836—1868. évi törvénygyűjtemény. Budapest 1896, str. 490—494. — Paragrafe iz teh dveh zakonov o poučevanju madžarsčine v manjšinskih verskih ljudskih šolah navaja Žižek v obeh svojih dopisih kakor tudi njegovi 'oporečniki'. — Navajam: Magy.-tár 1876.

zakaj ne zna, zakaj se ne nauči madžarski — zakaj povedal — se pritožuje — po hrvatsko.

Toliko v obrambo dejstva, ki ga je gospod okrajni glavar lendavskega okraja odkril kot **protizakonitost** v slovenskih ljudskih in čisto verskih šolah ter ga je kot takega s svojo uradno navzočnostjo prikazal na županijskem zboru, da bi našli ugodno rešitev.

Ne raziskujem in nočem raziskovati tistih razlogov, ki so gospoda lendavskega okrajnega glavarja, ki ga sicer cenim, vodili, da je uradno prijavil to stvar, rekoč: da so v njegovem okraju takšne slovenske ljudske šole, kjer se madžarski jezik ne poučuje, kjer celó učitelji šole sami ne znajo madžarski, in da je te mačehovske okoliščine naslikal kot protizakonitost . . . Ne morem reči, ne da bi ga sumničil, da je to storil zato, kar je bila posledica njegovega dejanja, čeprav menda tega ni nameraval, da je namreč s svojim poudarjanjem občutljivih narodnostnih čustev in z vzbujanjem viharne debate dal priložnost za to, da so bile stvari, označene na dnevnem redu seje, in bi večino zelo zanimale, nekako potisnjene v ozadje . . . Ali da bi s tem dokazal svojo domoljubno, uradno in skrbno čuječo zavzetost ter gorečnost . . . Jaz smem in moram o tako dobrem državljanu, vrlem in za občo blaginjo tako skrbno čuječemu uradniku domnevati samó najboljši namen; zato rad verjamem, da je to storil, da je to mogel storiti z najboljšim namenom, z domoljubno in uradniško gorečnostjo, toda ker pa je tudi tako imenovani '*Zelus indiscretus*', lahko v tem primeru trdim, da tega ni storil s tisto diskretno zavzetostjo, s tisto obzirnostjo, ne s tistim polnim poznanjem objektivne stvarnosti, ki se zahteva v tako kočljivi stvari od uradne in javne osebe.

Uradnik, ki hoče dati poročilo o slovenskih ljudskih in čisto verskih šolah, mora jasno in natančno poznati vse zadevne zakone — in prav tega v tem primeru ni bilo . . . 38. čl. zakona iz leta 1868 predpisuje obveznost madžarščine kot učnega predmeta v višjih šolah, tudi če so to verske šole — kjer sicer poučujejo druge predmete (ampak v narodnostnem jeziku)? . . . toda v osnovnih, čisto verskih šolah, v katerih govore drug jezik, madžarščina ni obvezna niti kot jezik, v katerem bi se poučevalo, niti kot učni predmet. Po 10. odstavku 38. čl. navedenega zakona lahko verske skupnosti ustanavljajo verske šole⁸ in po 11 § si lahko same določajo učne knjige.⁹ Še več! Po 14 § 44. čl., ki govori o enakopravnosti narodnostnih manjšin, si lahko same določijo jezik, v katerem se bo poučevalo,¹⁰ 58 § 38. čl. iz leta 1868 pa celó zapoveduje, da vsak učenec ljudske šole

⁸ 38. člen zakona v 64. paragrafu v višjih šolah (felsőbb népiskolák, v krajih, kjer je vsaj 5000 prebivalcev) med predmeti nasteva v točki c) materinski jezik, v točki d) pa pravi: »v kateri šoli ni učni jezik madžarščina, tam tudi madžarski jezik« (a mály iskolában a tanítási nyelv nem a magyar, ott a magyar nyelv); isto velja za meščanske šole (polgári iskolák, 74. §, točka b in c) ter za učiteljska (tanítóképezdek, 88. §, točka f in g). (Magy.-tár 1896, str. 458, 460 in 462).

⁹ 10. paragraf se glasi: »Verske skupnosti, ki so pri nas, družbe in posamezniki, občine in država, lahko na način, ki je po zakonu določen, postavijo in vzdržujejo javne učne ustanove za poučevanje ljudstva« (Népoktatási nyilváníás tanintézetek a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek, és az állam). (Magy.-tár 1896, str. 451.)

¹⁰ Ta 11. paragraf se glasi: »Verske skupnosti lahko same vzdržujejo in postavljajo javne učne ustanove v vseh tistih občinah, kjer bivajo njihovi verniki. Kakor je bilo doslej v navadi, imajo tudi odslej verski predstavniki pravico določati, kako in koliko so verniki doleži gromno prispevati za postavitev in vzdrževanje takšnih učnih ustanov. Verniki lahko za takšne ustanove po svojih predstavnikih sami izbirajo učitelje in profesorje, sami lahko določijo učne knjige in urejajo tudi učni sistem in metodo.« (A hitfelekezetek, mindazon községekben, hol hívek laknak, saját erejükkel tarthatnak fenn és állíthatnak jól nyilváníás népoktatási tanintézeteket, az ily tanintézetek felállítására és fenntartására hívek anyagi hozzájárulását a saját képviselőik által meghatározandó módon és arányban, amint eddig szokásban volt, ezentul is lényibe vehetik. azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják meg, a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is.) (Magy.-tár 1896, str. 451.)

¹¹ Ta 14. paragraf 44. zakonskega člena iz leta 1868 se glasi: »Cerkvene občine lahko po svoji volji določijo jezik, v katerem naj se vodijo matična knjige, urejajo cerkvene stvari, če s tem niso prizadete pravice višjih cerkvenih oblasti, prav tako v mejah državnih šolskih zakonov tudi jezik, v katerem naj se v njihovih šolah poučuje.« (Az egyházközségek, egyházi felsőbbégek törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyvek vezetésének a egyházi ügyek intézésének, nam-

mora dobiti izobrazbo v svojem materinskem jeziku... in zaradi tega se mora nastaviti tak učitelj, ki je zmožen poučevati v jeziku, ki ga govore v občini...¹¹ — to je zakonito.

Da bi sedaj tiste učitelje, ki so skoraj četrt stoletja uspešno in zaslužno delovali na ljudskih in čisto verskih, ne madžarskih, ampak drugih narodnostnih šolah, ki sicer imajo spričevalo, so sposobni in jim ljudstvo zaupa ter jih plačuje — ki so se tako rekoč vživeli v družinske razmere ljudstva — in so po vsej državi med številnimi narodnostmi — kar odstranili z njihovih mest, zato ker ne znajo madžarski ali ne poučujejo v madžarščini — in da bi bilo znanje madžarskega jezika zanje tako strogo zakonito obvezno — tega iz sedaj veljavnih odločb za osnovne šole, tudi če jih strogo in ozko pojmujemo, ni mogoče razložiti, kajti po sedaj veljavnem zakonu je mogoče premestiti do smrti izvoljene učitelje samo zaradi hude malomarnosti, npravnega prestopka ali zločina, ki ga preganja civilno pravo,¹² pa tudi to šele po pravnomočni sodbi, ki jo potrdi ministrstvo¹³ Zakon pa skrbi za vdove in sirote umrlih učiteljev¹⁴ in ne dopušča, da bi se izgnali sicer sposobni, toda madžarskega jezika nevešči učitelji. — Kdorkoli prebere in temeljito preštudira zadevne zakone, opazi njihovo primernost tudi za današnji čas. Iz njih ne bo mogel razbrati in dokazati (razen če se mu v domišljiji porodi odpor), da bi bilo protizakonito stanje, ki zahteva takojšnjo ozdravitve, če se na slovenskih ljudskih in čisto verskih šolah ne poučuje v madžarščini in tudi madžarski jezik ni obvezen učni predmet ter če sicer usposobljen učitelj na takih šolah ne zna ali ne poučuje madžarski.

Pa tudi v tem pogledu naj nihče ne misli, da sem trdovratno pristranski, kot da ne vem ceniti dobrohotnega splošnega mnenja in upravičene splošne želje. — Čeprav poučevanje madžarskega jezika v nemadžarskih ljudskih šolah drugih narodnosti ne moremo imeti za tako zelo strogo zakonito obvezno, da bi morali učitelje, ki te obveznosti ne spolnjujejo, najstrožje kaznovati, vendar rad priznam, da je znanje madžarskega jezika lahko v mnogih primerih zaželeno, koristno, morda tudi potrebno, toda vendar za različne mnoge državljane drugih narodnosti, ki živijo v madžarski državi, ni tako neobhodno potrebno, da bi tisti, ki ne zna ali pa se ne uči madžarski, ne mogel biti dober državljan, ampak da bi bil nevaren pripadnik madžarske države.

Vsi moji stanovski tovariši z menoj vred priznavajo, da je za madžarske državljane, pa naj bodo katerekoli narodnosti, znanje madžarskega jezika koristno in morda tudi potrebno. Gledé šolstva vsi moji stanovski tovariši z menoj vred — (to lahko zagotovo povem) — potrošijo desetino svojih rednih letnih dohodkov za knjižne izdaje madžarskega slovstva. Za to slovstvo žrtvujejo vsako leto več kot drugi deset let. Ti namreč s svojo indiskretno gorečnostjo v takó

külömben — az országos iskolai törvény korlátai között — iskolákban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.) (Magy.-tár 1896, str. 492.)

¹¹ V tem paragrafu zakon določa: »Vsak učenec naj dobi svoj pouk v materinem jeziku, kolikor je ta jezik eden izmed tistih, ki ga uporabljajo v občini. Zaradi tega se mora v občinah mešanega jezika nastaviti tak učitelj, ki je zmožen poučevati v jeziku, ki ga govore v občini.« (Minden novendék anyanyelven nyerve az oktatás, a mennyiben ez a nyelv a községben divatózó nyelvek egyike. Vegyes ajku községben ez okból oly tanítót alkalmazandó, a ki a községben divatózó nyelveken tanítani képes.) (Magy.-tár 1896, str. 492.)

¹² O tem govori 138. paragraf 38. zakonskega člena iz leta 1893 ter določa: »Učitelji so vsi dosmrtno nastavljeni in jih je mogoče odstaviti samo zaradi hude malomarnosti, npravnega prestopka ali državljanskega zločina, in to šele po razsodbi okrajnega šolskega sveta.« (A tanítók életösszigg választatnak, és hivatalukból esupán súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás, vagy polgári büntény miatt mozdíthatók el, a tankerületi iskolatanács ítélete folytán.) (Magy.-tár 1896, str. 467.)

¹³ O tem določa 138. paragraf 38. zak. člena sledeče: »Zadevne razsodbe pa je treba predložiti ministru za prosveto, da jo potrdi.« (Ily ítéletek azonban megerősítés végett a közoktatási miniszter elé terjesztendő.) (Magy.-tár 1896, str. 467.)

¹⁴ Gledé tega določa 140. paragraf 38. zakonskega člena: »V primeru učiteljeve smrti, računajoč od dneva smrti, živijo njegova vdova in otroci vsi njegovo plačo in stanovanje.« (A tanító halálá utósten özvegye és árvái a halálozás napjától számítandó fél évig az egész fizetést és lakást élvezik.) (Magy.-tár 1896, str. 468.)

kočljivi jezikovni stvari samo vzbujaajo sovraštvo na škodo dobre stvari. Madžarstvu hočejo koristiti takó, da izvajajo pritisk in širijo sumničenje, s tem pa preganjajo samo muhe. Trudijo se, da bi odkrili nevarno mrežo panslavizma, medtem ko takšne zastrašujoče nevarnosti gnezdiijo samó v tistih možganih, v katere ne more priti ljubezen do sodržavljanov in plemenit čut za pravičnost. Tudi slovensko ljudstvo v naši krajini priznava, da je zaželeno, koristno in potrebno znanje madžarskega jezika, saj je to ljudstvo zgolj s svojimi stroški zgradilo svoje ljudske šole brez kakršnekoli državne ali županijske pomoči. To ljudstvo tudi vzdržuje svoje šole in jih ureja takó, da tisti, ki se hočejo naučiti madžarskega jezika in imajo to za potrebno, lahko brez težave obiskujejo osrednje županijske šole. — Tako je v tem pogledu prehodna vrzel lepo izpolnjena in težava premagana. Prenehala je tudi tista dozdevna protizakonitost, ki naj bi potrebovala tako drastično ozdravitev.

Zaželeno, koristno in potrebno znanje madžarskega jezika priznavajo tudi učitelji sami, ki so se prostovoljno, deloma z lastno pridnostjo, naučili madžarščine, tako da so jo zmožni tudi poučevati. Drugi pa so dali z velikimi žrtvami poučevati v madžarščini svoje sinove, da bodo ti postali dobri in odlični učitelji. Morda bodo prav ti izpolnili pomanjkljivost svojih očetov — učiteljev.

To naj bo dovolj o protizakonitostih, ki so jih odkrili v slovenskih ljudskih šolah.

V zvezi s tem bi mogel tudi jaz poleg té navidezne in izmišljene protizakonitosti objaviti še mnogo večjo protizakonitost na upravnem področju, strašnejše in neznosnejše stanje, ko se kršijo najosnovnejše državljanske pravice tukajšnjega našega ljudstva, kateremu prizadevajo vnebovpijoče krivice. Tega pa sedaj zaradi obzirnosti ne bom storil, saj ne bi dosegel ničesar drugega, kot da bi samó razburil duhove.

Pripominjam samó to, da v imenu svojih stanovskih tovarišev, ki so v stvari naših šol vsi pristojni in v imenu tukaj delujočih učiteljev izjavljam, da bomo poleg madžarskega jezika, najbolj uporabljali in gojili materin jezik našega ljudstva, saj nam to zagotavlja 26 § 44. člena zakona iz leta 1868. Izjavljam, da ne pričakujemo niti od ledenega severnega sija, kamor diplomacija usmerja našega vladarja, niti od s krvjo orošene sence vojnih čelad, kamor skuša naša država skriti svoje bedne deficite, tistih toplih sončnih žarkov, ki naj bi našo pšenico naredili zrelo. Splošno družbeno blaginjo bomo bolj gotovo našli v tisti toplini odkritosrčne državljanske ljubezni, ki bratovsko s čutom resnice in pravice družji, osrečuje in zadovoljuje državljane različnih narodnosti in jezikov naše skupne domovine. Zato, gospod glavar, ko ste prijavili clara pacta, ostani mo še vnaprej boni amici — in z združenimi močmi delajmo za izobraževanje ljudstva.

S. M.¹⁵ kot pristojni član županijskega zbora.«

V tem dopisu je Marko Žižek zelo nazorno pojasnil in dokazal, da madžarski zakoni glede šolstva, ki so izšli do leta 1874, ne predpisujejo v ljudskih šolah narodnostim na Madžarskem poučevanje v madžarščini pri nobenem predmetu niti ne pouka madžarskega jezika samega.

Žižku je na njegov dopis v istem časniku odgovoril neki nepodpisan član istega županijskega zbora. Priobčen je bil 8. marca 1874 v 20. številki na drugi strani in datiran (podtaknjeno!), kot da je iz Beltinec; torej kraja, kjer je deloval Žižek. Dopis se glasi:

¹⁵ Marko Žižek se je podpisal s »S. M.« = Sziszeki Márk.

»Beltinci, 28. februarja 1874.

Spoštovani gospod urednik!

V Vašem cenjenem listu je v 15. številki tega leta ‚S. M.‘ kot županijski odbornik presenetil občinstvo s famoznim člankom, ki ima naslov: ‚Nevarne protizakonitosti v slovenskih ljudskih šolah‘. Članek je sicer napisan v madžarsščini, toda kar nabit je z obrabljenimi latinskimi frazami, poleg tega pa ima par excellence še to lastnost, da skoraj po vsakem stavku postavlja tri pike, ki jih lahko vsakdo po mili volji izpolni s svojimi mislimi.

Pričakoval sem, da bo kateri izmed odbornikov, ki so bili navzoči na občnem zboru, odgovoril na ta članek, toda tega do sedaj ni storil nihče. Menim, da ni prav, če molčimo o teh ‚kočljivih narodnostnih vprašanjih‘, zato Vas, spoštovani gospod urednik, prosim, dovolite mi, da pravilno ilustriram že večkrat omenjeno mnenje M. Ž. Šele tako bo članek dobil svojo resnično vrednost.

Poglejmo torej, kako M. Ž. pôje zaradi velikega posta bolečine preroka Jeremije? ...

... ‚Ob uradni navzočnosti lendavskega okrajnega glavarja — tako pravi poročevalec — so med drugim razpravljali tudi o tem, da so v našem okraju šole, v katerih ne poučujejo madžarskega jezika, in da celo učitelji sami ne znajo madžarski‘.

Ker poznam žalostno resničnost te trditve, sem hlastno preletel vrstice do konca, misleč, da bo M. Ž. ovrgeel trditve okrajnega glavarja. Toda zelo sem osupnil, ko sem iz članka spoznal prav nasprotno, da so namreč v poročilu okrajnega glavarja resnična dejstva. Še več: da to mora také biti v smislu 38. in 44. člena zakona iz leta 1868! M. Ž. gre celó tako daleč, da se mu kar prsi širijo od veselja, ko z izrecno domovinsko gorečnostjo dokazuje, sklicujoč se na navedene zakone, da na Madžarskem v verskih šolah madžarski jezik ni obvezen predmet.

Razen napačne razlage navedenega zakona osupi bralca še to — do skrajnosti drzno dejstvo: da si upa M. Ž. trditi in celo odobravati — tudi če bi res také bilo — da zakoni na Madžarskem ne obvezujejo poučevanja madžarskega jezika.

Toda 38. člen 11. § iz leta 1868 obvezuje poučevanje madžarskega jezika, kajti v tretji točki pod črko d) stoji: ‚pouk jezika‘ kot obvezen učni predmet.¹⁰ Kako je mogel M. Ž. sklepati iz tega, da tu ne gre za pouk madžarskega jezika, ampak, kot on trdi, za ‚pouk slovenskega jezika‘? To bi nam znal samó on razložiti. Kajti po 44. členu 1. § iz leta 1868 je na Madžarskem državni jezik madžarsčina, zato po splošnem smislu zakona tu ne more priti v poštev kak drug jezik, ampak samo državni jezik.¹¹ V nasprotnem primeru bi moralo biti jasno razloženo, kakšen jezik je treba poučevati v verskih šolah. To dokazuje tudi 44. člen 14. § iz leta 1868, na katerega se pisec sklicuje in ga pomanjkljivo navaja. Izpustil je namreč v oklepaju navedeni stavek: ‚v mejah zakonov za državne šole‘ — in dodal, da si lahko verske skupnosti — prosim, to si dobro zapomnite! — same določijo učni jezik.¹² Če M. Ž. meni, da v 38. členu 11. § pod črko

¹⁰ Ta 11. paragraf 38. zakonskega člena določa tudi učne predmete na verskih ljudskih šolah in v 3. ločki pod črko d) omenja ‚nyelvtan‘, ‚pouk jezika‘. (Magy.-tár 1896. str. 451.) Seveda je tu govor o materinskem jeziku, torej na slovenskih ljudskih šolah — slovenski jezik.

¹¹ Ta prvi paragraf 44. zakonskega člena določa, da je na Madžarskem državni jezik madžarski, prav tako pri razpravah v državnem zboru samo madžarski, v njem se izdajajo zakoni, manjznah, tudi v vseh vejah uprave je odslej uradni jezik madžarski. (A nemzet politikai egyesület fogva Magyarorszáék államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskora zást s ügykelelési nyelve ezentül is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkotottak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hűteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentül is a magyar.) (Magy.-tár 1896. str. 490.)

¹² Glej op. 10

tudi tam, kjer sploh ni vzroka za to. Po vsej sili hočejo improvizirati narodno trenje. Kdaj bo temu konec? ... Res je, da celó, 'Golos' pohvalno izraža lojalnost madžarskega naroda do manjšin, toda kaj nam vse to koristi, če pa je to narodnostno vprašanje že v Zalski županiji, v kateri ga doslej nikoli ni bilo. Tisti, ki to trenje netijo, hočejo vreči na nas moker prt in trdijo, da ga mi povzročamo!? Uboga Madžarska! Kam te je pripeljala tvoja prevelika popustljivost!

M. Ž. priznava, da je znanje madžarskega jezika 'iz mnogih razlogov koristno, zaželeno in morda tudi potrebno' — torej to milostno dopušča. Lepo! To je čisto novo odkritje. Jaz pa sem prepričan, da kakor je v Franciji francoski jezik, tako je na Madžarskem edino madžarski jezik tisti, ki ga mora znati vsak državljani v svojo lastno korist. Kako bo sicer Madžar govoril s tistimi ljudmi, ki jih kakorkoli potrebuje. Res je, da se Madžar lahko nauči kakršnegakoli jezika in se tega ne sramuje, toda da bi moral vsak posameznik ex officio znati jezik vseh manjšin v državi, to pa ni mogoče.

M. Ž. pripominja: če se že kdo hoče, se lahko nauči madžarsko v farni šoli; to je res, vendar to ni njegova zasluga, ampak je zasluga izredno pridnega in značajnega učitelja, ki je iz čiste domoljubnosti vpeljal madžarščino v farno šolo, in zasluga občinstva, ki je učitelja v tej njegovi plemeniti gorečnosti učinkovito podprlo, kljub splošno znani opoziciji. Ta učitelj je Murkovič, občinstvo pa Beltinci.²⁴ Potem ko M. Ž. napolni kar poldrugi stolpec s svojim jadikovanjem, za katero nima niti vzroka niti podlage, takole zakriči: Toliko o dejstvih in njih posledicah, ki jih je lendavski okrajni glavar odkril kot protizakonitosti v slovenskih in čisto verskih ljudskih šolah ... ipsissima verba ...

Kaj pa je gospod okrajni glavar odkril in ali je sploh kaj odkril? Tega res ne vem, radoveden sem pa, ali je piscu sploh še kaj ostalo v peresu, ko pa je njegov 'diskretni' dimnik tolikokrat poudaril indiskretno ravnanje okrajnega glavarja in je s svojo diskretnostjo šel tako daleč, da si je drznil denuncirati okrajnega glavarja, ko je trdil, da bi lahko navedel še druge nepravilnosti itd. ... In čemu vse to? Zato, ker je okrajni glavar storil svojo domoljubno in uradno dolžnost. Glej, kako daleč te lahko pripelje tisti 'poverjeni član'!

Najbolj kričeče in pozornost vzbujajoče pa je to: potem ko je M. Ž. pobrisal z okrajnega glavarja še krstno vodo, mu je pripravljen odpustiti in ga prosi, da ostaneta pri clara pacta — boni amici! Seveda mu je tudi to treba povedati po latinsko, kot da v madžarščini ni za ta pregovor pravih izrazov! Naj bodo clara pacta, če tako ustreza M. Ž. in če v to privoli okrajni glavar. Toda če se je M. Ž. v svojem članku tako zaničljivo izrazil o severnem polarnem siju in vojnih čeladah, kar je seveda prav, naj bo tako dober in prepriča svojo županijo in domovino o svoji domoljubnosti s tem, da bo odobral poleg slovenskega jezika tudi potrebnost učenja madžarščine. Naj uporabi za to svoj vpliv — če ga ima — saj ga to ne bo stalo mnogo truda, in naj bo prepričan, da bo splošno spoštovan, ker je pri nas danes tudi 'zasluženje', če kdo spolnjuje svojo dolžnost.

Neki nič manj pristojen član zbora.«

Žizek na ta odgovor nepodpisanega člana županijskega zbora ni nemočen umolknil, ampak je pogumno odgovoril z daljšim dopisom, ki je izšel v dveh

francoskih in ruskih časnikih v korist osvoboditve srbskega naroda. Tudi on je bil v zaporu. — (G.) V. Petrovič, Kostic Laza, v: S. Stanojevič, Narodna enciklopedija srp.-hrv.-slov. II. knjiga, str. 445 sl. — Enciklopedija Jugoslavije, 5. knjiga, str. 340—341. — Mladen Leskovac, Laza Kostić, Beograd 1960, str. 35 sl.) — Madžarom ni bilo po volji, če jih je kdo opozarjal na manjšinske pravice v šoli, tisku in drugod.

²⁴ Janez Murkovič (1839—1917) je v letih 1862—1878 bil nadučitelj in kantor v Beltincih. Na Žizkovo pobudo je iz madžarščine priredil Abecednik (1871, 1878), bil je moherjan in naročnik knjig Matice Slovenske. (SBLI, 6. zv., str. 175. — V. Novak, Slovenska krajina, Beltinci 1935, str. 43.) V letih 1889—1916 je poučeval na meščanski šoli v Lendavi in se je pomadžaril. (G.) ČZN XI, 1970, str. 330—332)

številkah istega kaniškega časnika — v številkah 30 in 31, to je dne 12. in 16. aprilsa. Žižkov odgovor se glasi:

»O protizakonitostih, ki so v slovenskih ljudskih šolah.

Odgovor na spodbijanje, datirano v Beltincih.

Čeprav nimam niti časa niti veselja za dolgovezno mlatenje prazne slame pri debati, vendar sem dolžan dati zgoraj navedenemu spodbijanju nekaj pripomb. Tega pa ne delam v svojo lastno korist, ampak na ljubo bravcev tega cenjenega časnika in zaradi tistega občinstva, ki ga je beltinski oporekovelec premotil s svojim premalo viteškim, neplemenitim načinom, ki ga ne moremo odobravati. Občinstvo bi lahko namreč moje prvo poročilo, ki sem ga sestavil z dobrim namenom, in v katerem sem priporočal pravično rešitev in grajal preveliko strogost, napačno razumelo, kot je to očitno v oporekanju 'nič manj pristojnega člana zbora'.

Ne podcenjujem, ampak vedno zelo čislam dobronamerno gorečnost in ljubezen do domovine; grajam pa tisto izbiro sredstev, ki jo je pisec uporabil, da bi dosegel svoj cilj, grajam tisti način pisanja, s katerim je okrnil vrednost njegove dobronamerne članka.

Njegovo ravnanje — oprostite — ustreza samo omejenim, sicer spretnim in zvitim provokatorskim prijemom, toda ne časnikarskemu področju, ki ima pred seboj veliko in pošteno publiko. Milo rečeno, velika in škodljiva napaka je: uporabiti vsako sredstvo in vsako ravnanje brez razlike, samo da dosežemo svoj cilj. — Lažna ubikvistika, zaničljivo in grdo sramotenje, takšno povečanje reči, da ga lahko kar z roko pograbiš, če je to vedé in hoté, okrnjevanje besedila, nasižno preobračanje in spreminjanje, natolcevanje, smotno pomanjševanje, žigosanje za izdajalca domovine itd. — niso tista sredstva, ki bi jih lahko odobraval in ki bi jih smel uporabiti tisti, ki ima dober namen in ki se morda skupaj z nami bori za isti cilj proti našim sovražnikom. O pravilnosti dokazov mora tukaj odločati resnica in pravčnost, združena z naravno upravičenostjo. — Toda pogledjmo od bliže, kako pisec zavrača moj članek.

...Kdo dokaže ti, kje se kaj kosi' (Tudja Pál, mit és hol kaszál — madžarski pregovor, op. prev.). Pisec z nekim posebnim namenom datira svoje oporekanje v Beltince, kot da je prišlo iz Beltinec; pa vendar je ta ugovor tako malo nastal v Beltincih kakor tisto oblačno neurje, ki je prav takrat šlo čez Beltince in je čez nekaj minut poškopilo tisto mesto, kjer se je ugovor zasnoval, in tako je tisti kraj izenačil z Beltinci. — Glej, kako lepo in čudovito lastnost ima to naše blagodejno ozračje, da lahko izvede spretno čarovnijo, to je istoveti dva drug od drugega oddaljena kraja; producira presenetljivo 'ubique', presenetljivo povsodnost. In vendar Vi predlagate, naj se ta blagodejni, svobodno prelivajoči se zrak zapre pred slovensko govorečimi učitelji, da ga ne bodo vdihavali, in se istovetite z madžarskim narodom. In če samo Vi to dovolite v svoji velikodušnosti, potem ga lahko samó vdihavajo! — Sicer pa, hvala nebesom, takó splet-karskega duha, takó sovražnega razpoloženja, kot se kaže v navedenem oporekanju, ki izziva pohujšanje, ni mogoče najti ne samó v Beltincih, ampak v vsej krajini, ki šteje 16.000 duš. Vsi državljani, naj bodo kateregakoli razreda, imajo do mene in do stvari, ki sem jo branil, mnogo bolj prečiščene in trezne pojme in plemenitejši čut, zato se čutijo užaljene in kompromitirane, ker se lahko vsa v ugovoru izražena neplemenita čustva pripisujejo tudi njim, posebno ker je po izmišljenini napačno postavljen kraj, iz katerega naj bi izhajal tisti preklic.

Ne sodi sicer k bistvu stvari, toda vendarle omenim. Očita se mi, da moja objava zbuja nezadovoljstvo in zasluži grajo, ker je pisana v madžarščini in je

prepolna z obrabljenimi latinskimi frazami, medtem ko je že v začetku tega s skupnimi močmi kolegialno sestavljenega ugovora kar 4—5. v vsem pa vsaj deset tujih garnitur. Sicer ima nesmiselni 'eppursi muove' citat, ki se je skuhal v francoski kuhinji in ga je k nam posredoval Jokaiev roman, v madžarskem slovstvu veliko zaslug, prav tako romani 'Jodikus maurus', toda jaz jih ne cenim, ker se je avtor (če je res) še pred nedavnim udinjal zaradi osebne koristi v Bismarckovo politično kuhinjo.

Začetna trditev v ugovoru hoče biti sramotilna zbadljivka: 'poglejmo torej, kako M. Ž. pòje zaradi velikega posta bolečine preroka Jeremije'. Toda poročilo M. Ž. je bilo pripravljeno in vposlano že sredi februarja v veselih pustnih dneh; če računamo od tega časa, se bodo žalostinke preroka Jeremije oglasile šele čez 45 dni, in ta dan bo letos 1. aprila, zato se v tem primeru oporekovalcu odčaranje in prečaranje časa ni tako posrečilo kot pa glumaško istovetenje dveh ined seboj oddaljenih krajev.

Toda vrnimo se k bistvu stvari. — Iz poročila M. Ž. se kot glavni greh, kot osupljivo drzno dejstvo navaja naslednje: 'trditi in celò odobravati, da na Madžarskem v verskih šolah madžarščina ni obvezna kot učni predmet in da zakoni na Madžarskem ne obvezujejo poučevanja madžarskega jezika'. — Na ta način obrekovati moje poročilo in bralce preslepiti, če se le posreči, da me bodo začeli obsojati, se lahko doseže samo tako, da se besedilo mojega poročila okrne, spremeni in zamolči večkrat poudarjeno razlikovanje. Oporekovelec že iz naslova mojega članka, ki se glasi: 'Nevarne protizakonnosti v slovenskih ljudskih šolah', takoj v začetku svojega ugovora izpusti besedo 'ljudskih' in jo potem dosledno izpušča. Ta beseda 'ljudskih' spada k smislu stavka in ga lahko pojasni, če pa jo izpustimo, lahko povzroči, kakor je tudi res povzročilo zmoto, natočevanje in nesporazum. Qui bene distinguit, bene docet.

Neben trezno misleč človek ne more zanikati poučevanja madžarskega jezika na Madžarskem na splošno. Madžarščina je po zakonu obvezen učni predmet v višjih in meščanskih šolah, pa naj so to verske in tudi tiste šole, kjer jezik, v katerem sicer poučujejo druge predmete, ni madžarski.²⁵ Toda v osnovnih šolah, ki niso madžarske, ampak drugih narodnosti, je na splošno obvezen učni predmet **slovnica** tistega jezika, v katerem se šolarji po zakonu morajo poučevati, to je slovnica materinskega jezika. To pa ni kaka 'izmišljenina' posameznika, ampak je umevno samo po sebi, ker sledi iz naravnega dejstva: kajti na Madžarskem so razen madžarskih tudi državljani drugih narodnosti, pa naj so to Romuni, Srbi, Nemci, Slovaki. Vsi ti imajo po daru Previdnosti **svoj lastni jezik**, ki ima prav tako črke, besede, slavke in stavčne zveze. In prav iz pouka poudarka glasov, besed, kakovosti stavkov in stavčnih delov, sklanjatve, razporeditve in pravilne uporabe sestoji slovnica kot obvezen učni predmet tistega materinskega jezika, v katerem se morajo poučevati učenci v ljudskih šolah, da bodo znali govoriti svoj lastni materin jezik, se v njem pravilno izražati in ga naprej gojiti.

V svojem odgovoru je pisec poudaril, da je madžarski jezik **državni jezik**. Toda namen zakonodajalcev in duh zakona ne izključujeta v **ljudskih šolah** drugih narodnosti pouka njihovega lastnega jezika, saj bi potem onemogočili vsakršno poučevanje. Če bi zakon to izključeval, potem bi se to nanašalo ne samo na slovnico, ampak tudi na druge predmete, kot so: pisanje, čitanje, računanje, vaje v govorjenju in razumevanju ter petje. Tega pa zakon ne zahteva in ne ukazuje za osnovne šole, ampak za višje in meščanske šole, kjer je poleg materinskega jezika obvezen tudi madžarski jezik kot učni predmet, če ves ostali

²⁵ Gl. op. 7.

pouk ni v madžarskem jeziku. In to je obvezno za obe vrsti višjih šol. — To je tudi eden izmed razlogov, zakaj je bilo potrebno uvesti 14. paragraf 44. člena in zakaj je bilo potrebno v členu poudariti ‚v mejah zakona za državne šole‘.

Če bi med obveznimi predmeti za verske osnovne šole ‚slovnica‘ ne pomenila materinskega jezika, ampak zaradi državnosti madžarski jezik, potem bi za osnovne madžarske šole ‚slovnica‘ prenehala biti obvezni učni predmet, kajti madžarski šolarji že zdoma znajo madžarski! (toda vprašanje je: kako?). ‚Slovnica‘ pa ne sme izostati zaradi že zgoraj omenjenega cilja: da se učenci že v ljudski šoli naučijo pravilno brati, pisati, šteti, govoriti, izražati se in se naprej izobraževati.

Če se pa v nemadžarskih, to je druge narodnosti osnovnih šolah poleg obvezne materinščine poučuje tudi madžarski ali nemški jezik, in pouk tega jezika vpliva tudi na druge predmete, potem se to dvojno-trojno mučno delo opravlja le iz pohvale vredne pridnosti in zato, ker so spoznali, da je znanje teh jezikov koristno in morda tudi potrebno ter da se s tem spolnjuje dobronamerna splošna želja.

Spolnjujejo pa naj to željo na privlačen in prijeten način, ne pa tako, da vzbujajo antipatijo in drastično silo, ki jo vedno grajam, ker škoduje splošni blaginji.²⁸

Sestavljač protesta, ki je datiran v Beltincih, je naredil seznam zaslužnih oseb za poučevanje madžarskega jezika v tamkajšnji župnijski šoli, da bi bil lakó njegov namen bolj učinkovit in priostren ter da bi bolj poudaril svoj čut skromnosti in diskretnosti. V tem seznamu zaslug je na prvo mesto postavil pridnega in značajnega učitelja, nato zaslužno krajevno občinstvo, ki je učinkovito podpiralo učitelja v njegovi plemeniti pridnosti, in končno je v seznam zaslug kot trojko postavil tudi mene (čeprav v vsem svojem življenju nisem dobil trojke) — vendar mu to ni bilo dovolj, ampak da bi stopnjeval ‚zasluge‘, je omenil tudi neko splošno opozicijo. O opoziciji ne bom govoril, tudi drugi tukaj komajda kaj vedó o njej. — Kar pa zadeva zasluge za madžarski jezik, to rad prepustim drugim z vso slavo vred ...

Ko pa se bo razpršila megla, ki sedaj na debelo zastira obzorje, in ko se bo očistilo ozračje od mnogega hvalisanja in zažiganja kadila, potem bom, če mi dovolite, kot zgled povedal zgodnico o tako imenovanih Csángó madžarskih možeh, ki žive v Moldaviji, ki jih tudi mi podpiramo po prizadevanju madžarskih družb, in zgodbo o izredno pridnem učitelju, ki je prišel tja od erdeljskih Székelyjev ...

Sedaj pa pogledjmo: kako debela laž je trditev, ‚da izmed 100 Slovencev komaj eden zna pisati in brati‘. Tisti pa, ki poznajo tukajšnje razmere od bliže, govoré drugače in lahko z gotovostjo dokažejo, da zna brati 80 % Slovencev obojega spola izpod 40 let, torej 50 % Slovencev zna pisati in brati. — Po vsem tem naj bo pisec protestnega članka iz Beltinec prepričan, da Slovenci, ki v tako velikem sorazmerju in številu znajo pisati in brati — imajo tudi toliko pameti in spoznanja, da se Vam bodo zares pomilovalno smejali, če jim povem Vašo tožbo v protestu, v katerem kličete gorje in nas hočete z lahkimi modernimi sredstvi osramotiti in ožigosati, ko poudarjate: ‚Uboga Madžarska! Ti zato ne moreš imeti pokoja in tvoji državljani mirnega sožitja in zato ne moreš postati velika in srečna, ker Vi Slovenci, čeprav ste sicer značajno ljudstvo in pošteni državljani ter ste v prvih vrstah, ko je treba plačati davek in dati kri, toda vsi skupaj še ne znate madžarski. Čeprav že tisoč let tukaj prebivate, se kljub temu

²⁸ Madžarski naslov tega Žiškovega odgovora se glasi: Véndajku elemi iskolákban létező törvényelleneségek tárgyában. Belatincról keletzett czáfolatra válasz.

še niste naučili madžarskega jezika. — Poglejte! Največja ovira državnega miru, napredka in blaginje je to: da imate med seboj tako drznega človeka, ki sicer priznava, da je madžarski jezik za Vas koristen in potreben, graja pa in nasprotuje temu, da bi v Vaše šole s strogimi ukrepi uvedli poučevanje madžarskega jezika; odobrava rajši na državljanski ljubezni slonečo prizanesljivost in privlačnejše ravnanje, da tudi Vi vzljubite madžarski jezik. Tega med Vami živečega državljana, ki ste ga s soglasnim zaupanjem takó počastili, da zastopa Vaše koristi, moramo sedaj zaradi te njegove izjave imenovati **predrznca** in ga ožigosati za sovražnika domovine in skupne blaginje. —

Mar si ne boste s tem svojim sumničanjem, ki ste ga oblekli v svoj ugovor, v katerem kličete gorje, in ki ste ga sprožili proti meni, nakopali osuplo začudenje in posmeh, posebno, ko ste si drznili svoj ugovor naprtiti Beltinčanom s ponarejenim podatkom kraja in datuma. Če ste nas hoteli osramotiti in obtožiti z izjavo, da **nekaterim ljudem mnogo bolj ugaja Ilrvaška in Štajerska**, potem samó to rečem: prav imate, kajti v slednji, to je na Štajerskem, imajo **v marsičem mnogo bolj** urejene razmere. Tam je bolj razvita obrt, smotrnejše ljudsko gospodarstvo, poljedelstvo, urejene občine, ustanove, ki podpirajo občo blaginjo, družbe, ki si po posameznih občinah prizadevajo za ljudsko omiko — vse to preučiti, našim razmeram prilagoditi in pri nas uresničiti ni greh, ni sramota, ampak je koristno in tudi potrebno. — Pred nedavnim je bilo npr. treba regulirati mejno reko Muro in stroške regulacije je predpisal in za nagrado vtaknil v žep neki preprosti Štajerec; prav je storil, saj je bil zaslužka vredeu zaradi svojega praktičnega strokovnega znanja in spretnosti.

Ko je pred nedavnim neki madžarski oče, plemenitega rodu, v svoji očetovski skrbi želel zagotoviti svojemu sinu boljšo prihodnost, je prav tako mislil na Štajersko kot na tisto deželo, kjer je **boljše ravnanje in boljša uprava**; hotel je sina tam naseliti, svojega cilja pa ni dosegel, ker fant razen madžarščine ni znal nobenega drugega jezika, zato ga je moral vzeti domov. Iz tega sledi nauk: da je iz mnogih razlogov dobro biti kozmopolit (imeti široko svetovno državljansko obzorje), kjerkoli opazovati urejenejšje razmere, od tujcev se učiti in tudi posnemati njihovo boljše in smotrnejše ravnanje; pri vsem tem pa je mogoče ohraniti zvestobo tudi do svoje rodne domovine. — V tem smislu so bili kozmopolitskega duhá vsi tisti možje blagega spomina, ki so Madžarsko civilizirali in jo naredili slavno in veliko.

Nihče ne more zanikati v zakonih izpričane lojalnosti madžarskega naroda do narodnostnih manjših; zanikam pa, da bi kdo drug v Zalski županiji delal drugače, nasilno improviziral jezikovna in narodnostna vprašanja: kot ravno tisti, ki se v svoji pretirani gorečnosti izenačujejo z narodom in se ne morejo sprijazniti z nespremenljivim dejstvom, da tri desetine državljanov v Zalski županiji govori drug jezik; to so tisti, ki se nočejo ravnati po duhu zadevnih lojalnih zakonov, ampak se sklicujejo na nezakonita, antipatično vzbujajoča stroga sredstva. Moje stalno načelo in prepričanje, ki sem ga večkrat poudarjal, je, da moramo narodnostna in jezikovna trenja, ki se žal tu in tam pojavljajo in ki so jih nekateri že nekaj deset let uporabljali za pogubonosne cilje, reševati z boljšimi, prizanesljivejšimi, domoljubnejšimi in pravičnejšimi merili in jih ukiniti ter zatrei v duhu miroljubnosti, potrpljivosti in državljanske ljubezni.

Za soroden primer morda lahko navedem naslednje: če bi bil pri pripravljajih objavah in reševanju medmurskega vprašanja odločilen usmerjevalec tisti duh, ki ga tu priporočam, če bi dvojno in zelo kočljivo naravo tega vprašanja obravnavali z nežnejšo in prizanesljivejšo pozornostjo, potem bi to sedaj še zmeraj pereče vprašanje že davno dobilo svoji pomebnosti ustrezajočo rešitev — toda o tem morda kdaj pozneje? —

Sedaj bo morda že dovolj, saj se je moj odgovor na dolgo razvlekel, ker se ozira na mnoga dejstva. S tem svojim odgovorom sem hotel napraviti konec in razpršiti tiste premnoge nesorazume in zmotno obtožbo, ki jo je sestavljalavec s posebnim podtalnim namenom datiral, kot da izhaja iz Beltincev, in jo razgrnil pred plemenitim občinstvom bralcev s tistim premalo viteškim in na časnikaškem področju nesprejemljivim načinom, ki se pohujšljivo razodeva v njegovem ugovoru; pa to še ni dovolj; svoje grobo mišljenje je naprtil in pripisal tudi Beltinčanom, tako da je ponaredil datum in kraj svojega ugovora.

Imel bi pravico in tudi način bi se našel, da bi sestavljalavca tega ugovora in njegovo kolegialno ligo izkopal iz njihovega anonimnega skrivališča in jih poimensko prikazal pred javnostjo, toda zaradi obče blaginje tega ne bom storil, ampak bom vse pokrtil s pajčelanom pozabe. — Naj bo sveti mir. —

Cilj mojega članka: 'Protizakonitosti v slovenskih ljudskih šolah' je bil, da bi pred javnostjo razjasnil tisto dejansko stanje, o katerem sedaj sodim, da je **mačehovsko stanje**. Namesto drastičnih zdravil, ki sta jih narekovala prevelika gorečnost in — lahko rečem — tudi pristranost, ki vzbuja antipatijo, priporočam pravičnost, ki temelji na državljanski ljubezni in medsebojnem zaupanju. Samó tako bodo nemadžarsko govoreči državljani splošno vzljubili in priznali mačeharščino kot jezik države in kot koristno, morda tudi potrebno sporazumevajoče in izobražujoče sredstvo. Tako se bo spolnila tudi tista splošna želja, ki so jo glede tega izrazili. — To je bil cilj mojega članka in zato sem v njem grajal uporabo indiskretnih in drastičnih sredstev, ker bi škodovala obči blaginji.

Sedaj pa prepuščam cenjenim, pravično mislečim bralecem, naj sami razsodijo, katero sredstvo bo bolj gotovo doseglo svoj cilj: ali pravičnost, ki temelji na državljanski ljubezni in medsebojnem zaupanju, ki ima čudovito privlačnost in nepremagljivo moč, ali pa policajsko prestrogo ravnanje prenapetežev, ki zbuja antipatijo tudi do dobrih in najsvetejših reči. —

Kar zadeva mene, bom vedno rajši izbral tisto ravnanje, ki ima privlačno, nepremagljivo moč, posebno, če ne stojim na področju stroge zakonitosti, ampak vem le za dobrohotno splošno željo; druga sredstva pa bi uporabljal le v skrajni sili, pa tudi takrat s potrebno prizanesljivostjo in obzirnostjo. —

Po vsem tem lahko pošiljatelj ugovora spozna in naj bo tudi prepričan o moji domoljubnosti, ki je naslednja: priznam, da je dobro in potrebno **poleg slovenščine poučevati v slovenskih šolah tudi mađžarski jezik**, in bom, kot želi, v ta namen uporabil svoj vpliv in še tudi kaj več.

M. Z. «²⁷

Na ta Žižkov dopis in odgovor ni nihče od Mađžarov v tem časniku kaj odgovoril.

V zvezi s to Žižkovo zavzetostjo za narodnostne pravice prekmurskih Slovencev je Anton Trstenjak v istem svojem delu povedal:

»Marko Žižek je zlata slovenska duša v Beltincih. Storil je za probujo svojih župljanov mnogo. Razširjal je med njimi s posebno gorečnostjo knjige Družbe sv. Mohorja in je vedno želel, da bi se ogrski Slovenci združili z nami ne samo v knjigi, nego tudi v vsem kulturnem življenju. — — — Nekdaj je Žižek smel javno zagovarjati, da so Slovenci narodnost. Danes bi tega (namreč leta 1903, op. I. Š.) ne smel storiti brez — kazni. Danes bi ga gnali pred budimpeštansko poroto, vrgli bi ga v ječo in naložili bi mu občutno globo. Tako postopajo danes z vsakim Slavjanom v országu. — — — Mađžari bi brez vsega usmiljenja kaznovali in preganjali tudi Žižka, ali takrat še narodnostne razmere niso bile tako neznosne kakor danes. Z močjo pa rase povsod in vselej med nesrodnimi življi krutost in nasilje.«²⁷

²⁷ Anton Trstenjak, n. d., poglavje o prekmurskih pisateljih: Marko Žižek.
Opomba — Pri nas uporabljamo oba naziva: »ljudska« in »osnovna« šola. Zato se v prevozu za mađžarsko besedo: »lemlé iskola« uporabljata oba slovenska naziva, zdaj ta — zdaj onl.

MATERIAL TO THE HISTORY OF INTRODUCING HUNGARIAN INTO THE SLOVENE ELEMENTARY SCHOOLS IN PREKMURJE

Summary

On February 3rd 1874 the general meeting of the House of Deputies of the Comitatus Zala took place at Zalaezerszeg. The nationally conscious parson of Beltinci — **Marko Žižek** partook of it too. The prefect of the Low Lendava district also made a speech on this meeting and pointed out as »contrary to law« that »there were such Slovene elementary schools in his district where no Hungarian was taught and where even the teachers of the school did not know Hungarian«. Others even demanded that »such teacher's posts should be declared as vacant« and »should be occupied by teachers who know Hungarian«.

In an extensive article, published in the newspaper Zalai Közlöny (The Zalai Gazette) on February 19 th 1874 Žižek replied to the prefect of the district and to the others. On the basis of two state school laws from the year 1868 Žižek proved in this article resolutely, courageously and clearly that »according to the law for the Slovene religious elementary schools... there is no strict obligation for the cultivation of the Hungarian language, neither for teaching in it nor for having it as compulsory subject«. The title of this article is: »**Dangerous Illegalities in Slovene Elementary Schools**«.

In the same newspaper an unsigned member of the same House of the Comitatus replied on March 8th. His publication is supposititiously dated at Beltinci. He blames Žižek for his relations with Croatia and with (the Slovene) Styria and proclaims him the Slovene Miletič and Kostič. At the same time he maintains that among one hundred Slovenes only one can write and read. Besides the Hungarian school laws oblige also the schools of the nationalities to teaching the Hungarian language.

Žižek replied to this unsigned man in a very extensive article, published in the Zalai Gazette in two numbers, on april 12th and 16th. He calls the attention to the mendacious ubiquity of the contradictor, to the forcible falsification of the text and to walfully stigmatizing some one as traitor of his fatherland. Žižek proves him anew that according to the law lessons in Hungarian are not compulsory at the **elementary** schools of minorities. The statement of the unsigned man that the Slovenes of Prekmurje are illiterate, Žižek denotes »a gross lies and says that those who know »the circumstances here in more detail« can »with certainty« prove »that 80 % of the Slovenes of either sex under 40 years are able to read«.

PREKMURSKI PISATELJ JOŽEF BAGÁRY IN MILENIJ MADŽARSKE DRŽAVE LETA 1896

Jože Smej*

UDK 323.15(439=863):92 Bagáry J. (497.12-188)»1896«

SMEJ Jože: Prekmurski pisatelj Jožef Bagáry in milenij madžarske države leta 1896. (Jažef Bagáry, prekmurcei szlovén író, és Magyarországnak milleniuma 1896-ban.) Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 115—123.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

V članku je pisec na osnovi arhivskih virov prikazal načelno stališče prekmurskega pisatelja Jožefa Bagáryja ob mileniju madžarske države leta 1896. Ta Bagáryjeva zgodovinsko pomembna opredeljenost je utrdila Ivanocyjev krog v boju za narodnostne in kulturne pravice prekmurških Slovencev in je bila ena izmed moralnih komponent, ki je vplivala na poznejše zednjenje Prekmurcev s Slovenci na desnem bregu Mure.

UDC 323.15(439=863):92 Bagáry J. (497.12-188)»1898«

SMEJ Jože: The Writer of Prekmurje Jožef Bagáry and the Millennium of the Hungarian State in the Year 1896. Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 115—123.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

In the article the author has shown the standpoint of the writer of Prekmurje Jožef Bagáry at the millennium of Hungary in the year 1896. The article is written on the basis of archive sources. The historically important declaration of Bagáry in reference to the millennium fortified the circle of Ivanocy in the struggle for national and cultural rights of the Slovenes in Prekmurje and simultaneously it was one of the moral component of the later union of the Slovenes in Prekmurje with the Slovenes on the right bank of Mure.

V širši Ivanocyjev krog sodi tudi pisatelj, martjanski župnik Jožef Bagáry.¹ O njegovem življenju, kulturnem delu, stikih z Antonom Trstenjakom, posebno v zvezi s kopijo znamenite martjanske pogodbe iz leta 1643, je pisal Ivan Skafar.²

Med strogo zaupnimi akti v somboteljskem³ županijskem arhivu najdemo korespondenco med soboškim okrajnim glavarjem, somboteljskim velikim županom, somboteljskim škofom in Bagáryjem glede proslave milenija ali tisoč-

* Dr. Jože Smej, predavatelj na teološki fakulteti, oddelek Maribor.

¹ Prim. Jože Smej, Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga. Inavgurcična disertacija, Maribor 1975, str. 23, 50, 55, 59, 63, 95. (Navajamo: Smej, Pastoralne dejavnost.)

² Ivan Skafar, Jožef Bagáry, Anton Tretenjak in Martjanska pogodba iz leta 1643, v: Kronika XX/1972, str. 39—40. (Navajamo: Skafar, Jožef Bagáry.)

³ V prekmurškem slovenskem tisku najdemo že skoraj 200 let za mesto Szombathely udomačeni naziv Sombotel(j) in pridevnik somboteljski in tako oboje uporabljamo tudi v pričujoči razpravi. Prim. pismo Miklósa Kúzmicza Szilyju z dne 18. oktobra 1789: »V Szomboteli Átampana z-piezkmí...« Somboteljski škofjevi arhiv.

letnice madžarske države.⁴ Vsa korespondenca je seveda v rokopisih, in sicer madžarskih, v pričujoči razpravi jo priobčujemo v slovenskem prevodu.

Leta 1896 so na Madžarskem obhajali »millenium«, tisočletnico prihoda Madžarov v novo domovino. »To leto,« piše bogojanski župnik Jožef Horvat v kroniki, »je bilo pomembno za nas madžarske državljane. Vsa naša domovina je obhajala tisočletnico, odkar so naši predniki (!) osvojili to lepo zemljo in tukaj ustanovili madžarsko državo. Po širni domovini so prepevali 'Te Deum' in uprizarjali slovesnosti po šolah. Vlada je zapovedala, da morajo v vseh občinah posaditi spominska milenijska drevesa... v Budimpešti je bila v Ligeth parku tudi državna razstava...«⁵

Jožef Horvat ni bil v Ivanocyjevem krogu. Ivanocy je namreč v časniku Szombathelyi ujság 3 (1896) 18,3 grajal milenijske slovesnosti, v kroniko pa je zapisal: »Po mišljenju uradnega sveta bi naj bilo to leto (1896 — op. J. S.) preteklo tisoč let, odkar so Madžari zasedli sedanjo domovino. Znanstveno raziskovanje pa nam o tem do sedaj še zdaleč ni dalo sprejemljive trdne podlage. Pa eno leto sem in tja... To pa je še posebno smešno, da so nekatere narodne manjšine, katerih jezik ni madžarski, tudi slavile tisočletnico svojega lastnega poraza. Res da so večinoma to storile samo zaradi pritiska, nasilja... Edini kriterij domovinske ljubezni v tem letu je bil: iti v Budimpešto... Z veseljem sem ugotovil, da verniki te župnije (tišinske — op. J. S.) — z eno samo izjemo — niso nasedli vabam... V srcu sem zelo potolažen in miren, da tudi sam nisem bil na tej domorodni madžarski razstavi... Mi pa smo si prizadevali doma, ne sicer za povzdigo madžarskega milenija, ampak za obnovo starinske tišinske cerkve.«⁶

Ivanocyjev slovanofilski idejnopolični koncept je postal tudi za Bagáryja izhodiščna točka bojkota proslave milenija madžarske države. Kot vsi drugi župnijski uradi, je tudi Bagáry dobil konec februarja ali v začetku marca 1896 naročilo, naj v duhu priloženega tiskanega navodila organizira množično ljudsko potovanje v Budimpešto, kar naj bi bilo po Ivanocyjevi izjavi edino znamenje, edini kriterij domovinske ljubezni v tistem letu. Tukaj priobčujemo v glavnih obrisih prevod omenjenega navodila.

Navodilo

glede potovanja kmetov in delavcev v Budimpešto zaradi ogleda milenijske razstave. Minister za trgovino kot predsednik odbora milenijske razstave, želeč z velikimi olajšavami omogočiti kmetom in delavcem ogled milenijske razstave in prestolnice, je za množična potovanja odredil naslednje:

petdesetodstotni popust za potovanje z vlakom v vagonu tretjega razreda; prenočišča za 10 krajcarjev na dan po osebi v barakah, ki so v bližini razstavišča; topel obrok, enolončnico, obed ali večerjo, v ljudskih kuhinjah za 10 krajcarjev; ves čas bodo na voljo vodniki in bodo skupinam brezplačno dajali potrebna pojasnila; za čim udobnejše in prijetnejše potovanje bo ravnateljstvo razstave izdalo posebne sešitke potrdil, ki se dajo iztrgati; sešitki bodo vsebovali povratne vozovnice, nakaznice za prenočišča, vstopnice v razstavišča, bloke za kosila ali večerje; izleta se lahko udeležijo tudi ženske in otroci; poskrbljeno

⁴ Fölsöpáni iratok 18/1896-res. Strogo zaupni akti velikega župana. Zupanijski arhiv v Som-botelju.

⁵ Jožef Horvat, Kronika, rokopis v madžarsčini. Zupnijski arhiv v Bogojani. Navajamo v prevodu Jožeta Smeja, tipkopis str. 57.

⁶ Dr. Franc Ivanocy, Adatok a csendiaki plebánia történetéhez. Kronika, rokopis. Zupnijski arhiv Tišina. Podatki k zgodovini tišinske župnije. Prevedel Jožef Smej. Kronika, rokopis. Zupnijski arhiv na Tišini. (Navajamo: Ivanocy, Podatki, str. 138—142.)

bo, da bodo ženske prenočevale v posebnih oddelkih barak; v spremstvu vodnika lahko gredo skupine tudi v gledališče.

Budimpešta, januarja 1896

Vodstvo milenijske razstave

Na tiskani poziv je Bagáry svojeročno napisal naslednje:

Podpisani mnogo bolj ljubi svojo domovino in dobro madžarsko ljudstvo, kot pa da bi se predal kot sredstvo za to, da bi vodil dobre madžarske državljane tja, kjer se ne morejo naučiti nič dobrega, kvečjemu **najpodlejšje korupcije** (podčrtal Bagáry — op. J. S.). Torej s tako stvarjo, ki kvari ljudstvo, duhovnik, ki ljubi Cerkev in svoj narod, ne more sodelovati, vsaj jaz ne!

Jožef Bagáry, martjanski župnik

Bagáry svoje izjave ni opremil z datumom, vendar iz nadaljnjih aktov skiepamo, da je bilo to konec februarja ali v začetku marca 1896. Tiskan poziv za organizacije milenijske razstave je Bagáry s svojim prej omenjenim pripisom vrnil soboškem okrajnemu glavarju Pongráczu Posfayu. Ta je zbral obremenilno dokumentacijo zoper Bagáryja in poslal velikemu županu v Sombotelj. Po predpisih cerkvenega prava, ki so ga po konkordatu tudi v praksi izvajali na Madžarskem, veliki župan ni smel sam uvesti disciplinske preiskave zoper Bagáryja, ki je občutno kršil paragraf o varnosti madžarske države, ampak je moral prej dobiti za to privoljenje škofa.⁷ To je storil z dopisom, ki ga je dne 12. marca 1896 poslal somboteljskemu škofu Kornélu Hidasyju. Zaradi pomembnosti ga objavljamo v celoti.

Prezvzišeni gospod škof!

Hudo užaloščen sem zvedel, da bolehate. Hotel sem se z vami osebno pomeniti o neki zelo kočljivi stvari, toda na žalost zaradi vaše bolezni nisem bil deležen te sreče, zato mi dovolite, da vam to pismeno obrazložim.

Madžarski kraljevski minister za trgovino je kot predsednik odbora milenijske razstave v letu 1896 hotel tudi preprosto ljudstvo vključiti v proslavo tisočletnice madžarske države. Ena izmed točk proslave je namreč razstava, ki bi jo lahko izkoristili za izobraževanje nižjega ljudskega sloja. Za množična potovanja na razstavo je minister zagotovil kmetom in delavcem ogromne olajšave, ki lahko vsakemu izmed njih omogočijo ogled razstave, in sicer z minimalnimi stroški.

Po pooblastilu predsednika glavnega odbora milenijske razstave sem v Železni županiji organiziral okrajne odbore, ki naj bi pripomogli, da bi se uresničil prej omenjeni koristni, humani in kulturni cilj.

Da bi lahko tudi preprosto ljudstvo zvedelo za zagotovljene olajšave potovanja, smo razposlali tiskana navodila ne samo okrajnim oblastem, ampak tudi duhovnikom, učiteljem in občinskim predstojnikom. Primerek tega navodila, ki vam ga prilagam, smo poslali tudi martjanskemu župniku Jožefu Bagáryju. Ta pa je na hrbtno stran navodila, ki vam ga prilagam, napisal ostro pripombo in ga nato vrnil okrajnemu glavarju, ki v okraju predseduje odboru za organizacijo proslave. Okrajni glavar pa je Bagáryjev prekršek predložil meni.

Bagáryjevo pripombo sem prebral ves osupel in ogorčen, Kajti če v taki pokrajini, kjer prebivalstvo govori tuj jezik, kjer žive ljudske množice skoraj izolirano, za vodstvo ljudstva poklican župnik s takim preračunanim in namer-

⁷ Kleriki so uživali t. i. privilegium fori. Niso jih smeli sodno preganjati brez dovoljenja krajevnega ordinarija (škofa). Prim. Dr. Stephanus Sipos, *Enchiridion Iuris canonici*, Pécs 1936, str. 116—118.

nim odporom zavrača vsako prizadevanje, ki ima namen krepiti pripadnost ljudstva k državi, krepiti narodno enotnost in moč, potem ima lahko njegova nenaklonjenost le najbolj kvarne posledice, njegovo vodstvo pa lahko postane zelo usodno med prebivalstvom tuje narodnosti in nizke omike.

Potrebno je bilo, da sem vas obvestil o tem Bagáryjevem primeru, in sicer ne za to, da bi zagotovil množičen obisk mišenijske razstave, tudi ne zato, ker je župnik s svojim ravnanjem preprečil ogled prestolnice, ampak ker sem prepričan, da boste vi, gospod škof, v blagor našega naroda obsodili skrajno predrzni odpor, ki ga je pokazal martjanski župnik Jožef Bagáry.

O tem sem prepričan, zato tudi posebej ne poudarjam, kako usodno in nevarno je za nas ravno v tisti pokrajini s takim in podobnim javnim odporom podpirati in pospeševati narodnostni separatizem ter postavljati v slabo luč požrtvovalna in domoljubna prizadevanja v korist države.

Gospod škof! Vaša vsem nam znana domoljubnost, vaše plemenito mišljenje in vsekdar pravilna sodba budi v meni upanje, da ne boste dopustili, da bi se med duhovščino, ki deluje pod vašim nadpastirskim vodstvom, razvil takšen odpor do države, in da ga boste tam, kjer je žal že pognal, iztrebili.

Gospod škof! Še enkrat obžalujem, da nisem imel sreče osebno pogovoriti se z vami o tej stvari in da sem moral izbrati to pot. Preden bi jaz Bagáryja uradno sodno zasledoval, izjavljam, da sem pripravljen z nekim svojim pooblaščenim zaupnikom osebno oglasiti se pri vas in vam biti na voljo, če smatrate seveda to za potrebno.

Sprejmite, gospod škof, izraze spoštovanja in vdanosti.

Sombotelj, 12. marca 1896

Dr. Ede Reiszig, veliki župan

Veliki župan poudarja v svojem dopisu, da ima lahko v pokrajini, kjer prebivalstvo govori tuj jezik, Bagáryjevo ravnanje zelo kvarne posledice. Veliki župan misli na celotno Prekmurje, na krajino med Muro in Rabo, kjer bi naj po takratni skrivni madžarski statistiki, ki pa ni prišla v javnost, živelo okrog 120.000 prekmurskih Slovencev. Tako je namreč pisal malo pozneje, 14. marca 1903. soboški okrajni glavar Pongrácz Posfay Ferencu Halászu, ministrskemu šolskemu nadzorniku v Sombotelju. Ko mu je najprej razložil svoj načrt pomadžarjevanja Prekmurja ob štajerskoslovenski meji z gradnjo otroških vrtcev, novih šol, potujočih madžarskih knjižnic itd., je končal svoj dopis takole: »Najpomembnejši interes madžarske države je, da postane prekmursko slovensko prebivalstvo, ki šteje 120.000 ljudi, ob tej skrajni meji države obrobna trdnjava madžarskega duha in besede.«⁸ Čeprav Posfay pretirava v številu prekmurskega slovenskega prebivalstva, je bilo vendar takrat v Prekmurju okrog 70.000 Slovencev. Matija Slavič namreč piše: »Madžari so torej našli v Prekmurju po madžarski statistiki, ki se je predložila mirovni konferenci v Parizu, 1890. leta 67.952 Slovencev ali Vendov, kakor jih tudi v statistiki omenjajo, in 789 Hrvatov, 1910. leta pa 72.287 Slovencev... ter 165 Hrvatov in 7 Srbov.«⁹

Z opazko, da je prekmursko slovensko ljudstvo na nizki stopnji omike, namiguje veliki župan na članek v časniku Zalai közlöny 13(1874)31,2, ki je zbudil veliko polemiko. Člankar trdi, da zaradi slovenskih ljudskih šol (v katerih madžarščina ni učni predmet, niti jezik, v katerem bi se poučevalo — op. J. S.) izmed 100 prekmurskih Slovencev samo eden zna brati in pisati. Marko Žižek je odgovoril v Zalai közlöny 13(1874)31,2: »Sedaj pa poglejmo, kako debela laž

⁸ Zupanijski arhiv v Sombotelju, štev. 4/903.

⁹ Dr. Matija Slavič, Narodnost in osvoboditev Prekmurcev, v: Slovenska krajina, zbornik, Beltinci 1935, str. 56. Prim. tudi statistiko, objavljeno v: Smej. Pastoralna dejavnost, str. 24.

je trditev, da izmed 100 Slovencev komaj eden zna brati in pisati. Tisti, ki poznajo tukajšnje razmere od bližje, govore drugače, in lahko z gotovostjo dokažejo, da zna brati 80 % obojega spola izpod 40 let ...¹⁰

Iz časnika Vasvármegye 27(1894)2,7 lahko sklepamo, da so odločilni krogi na Madžarskem imeli namen načrtno pomadžariti najprej mesto Mursko Soboto in potem okolico.¹¹ Tudi to je bil eden izmed vzrokov, da se je Bagáry uprl ka-kršnemukoli organiziranju obiska milenijske razstave. Morda si je upal to tem boji, ker je imel Ivanocy in njegov krog pri Hidasyju nekaj zaslombe.¹²

Čeprav je Hidasy spoznal, da se je Bagáry uprl etatizaciji in hegemoniji madžarske vladne stranke, je ukrepal modro in preudarno. Pozval je Bagáryja, naj obrazloži smisel svoje izjave, in je o tem obvestil velikega župana.

Št. 632/896

Veliki župan in zelo spoštovani gospod!

Dokler vam ne bom uradno odgovoril na vaš včerajšnji dopis, vas z vsem spoštovanjem obveščam, da sem tistega gospoda župnika pismeno pozval, naj po svoji vesti napiše, kako je do tega prišlo, in sem obenem zahteval, naj pojasni smisel svojih izjav, kajti »quisque suorum verborum optimus interpretes«.

Sprejmite, gospod, izraze mojega spoštovanja itd.

Sombotelj, 13. marca 1896

Kornél Hidasy, škof

»Vsakdo je najboljši razlagavec svojih izjav,« je poudaril Hidasy. V obrazložitvi Bagáry svojih izjav ni olupševal. Kot neiztirjana stalnica je vztrajal pri svoji, danes bi rekli revolucionarni akciji. Svojo borbo za etnične pravice prekmurskih Slovencev je skušal izbojevati pod avreolo nedavno ustanovljene ljudske stranke, ki jo je Ivanocy imenoval »stran lüstva«.¹³ Moč in zagotovilo, da njegova borba ne bo ostala brez odmeva, mu je dajal razmeroma širok manevrski prostor ne le njegove župnije, ampak celotne pokrajine med Muro in Rabo, saj je deset let pred milenijem, leta 1886, izšel že tretji natis šolske knjige *Perve Knige čtenyá*, ki jo je izdal v slovenskem črkopisu.¹⁴ Tudi njegov odgovor Hidasyju objavljamo v celoti.

Št. 15/1896

Milostljivi gospod škof in predragi oče!

Na vaš nujni poziv, ki ste mi ga poslali pod št. 632 tega leta, naj čimprej objasnim pripombo, ki sem jo v nekaj vrsticah napisal, in ki po mnenju velikega župana *Železne županije* predstavlja veliko hudodelstvo, vam pogumno in odkritosrčno razložim, kako pojmem tisto svojo izjavo.

Moja izjava ne vsebuje nič drugega kakor le največje nezaupanje do sedanjne vlade, in sicer a) zato, ker je mene in tudi moje ljubljene katoliške vernike v najplemenitejši del srca užalila ultraradikalna cerkvena politika, ki ji je sedanja vlada priborila veljavo zakona in jo spravila k življenju, b) zato, ker že pol leta čutimo in beremo, kako vlada tepta naše pravice, kako je nasilno in samovoljno zasegla še zadnjo lepo ustavno pravico, namreč volilno pravico, ko je

¹⁰ Prim. Smej, *Pastoralna dejavnost*, str. 84.

¹¹ Prim. Smej, *Pastoralna dejavnost*, str. 85–89.

¹² Prim. dopis somboteljakega velikega župana ministru za bogočastje z dne 11. julija 1903 v somboteljskem županijskem arhivu pod št. Fl-res/1903. V dopisu je rečeno, da odkar je po smrti škofa Hidasyja zasedel škofovski prestol škof Vilmos István, južnoslovanška propaganda nekaterih prekmurskih duhovnikov Ivanocyjevega kroga ni več tako drzna in intenzivna.

¹³ Ljudsko stranko, po madžarsko »néppárt«, je ustanovil l. 1886 grof Nándor Zichy. Prim. Smej, *Pastoralna dejavnost*, str. 82–84.

¹⁴ Prim. Skafar, *Jozef Bagáry*, str. 39.

s podtalnimi spletkami in nasiljem preprosto ljudstvo preplašila, da ni moglo svobodno glasovati, o čemer pred vsem svetom spričujejo dejstva v Čakovcu, Nitri ter v krajih Stomfa, Girált itd.

Nočem pa obiti tistega pasusa, ki je, tako se zdi, velikemu županu posebno v spotiko, namreč da se tam ljudstvo lahko nauči samo »korupcije«. To sedaj ponovno trdim, kar lahko tudi dokažem. Kako? Iz česa? Preprosto iz tega, kar se v madžarski metropoli, v tako imenovani poslanski zbornici že skoraj pol leta vsak dan dogaja. Ne morem verjeti, da vi, gospod škof, ne bi vedeli za tiste ostre članke, ki vlado obtožujejo vsega, samo ne dobrega in koristnega. V zbornici si sledi spotika za spotiko, vrstijo se interpelacije, vlada pa o teh tako sramotnih in odvratnih stvareh ne daje pomirjevalnih pojasnil. Še več! Ko opozicija zahteva pojasnila, jo kratko malo zavrne, odiozno stvar pa prikrije ali utaji.

Sedaj pa naj gospod veliki župan premisli: dobri, nepokvarjeni madžarski državljani pridejo v metropolo, tam zvedo za vse te pohujšljive stvari, se o njih prepričajo, potem pa se vrnejo v svoje domače okolje, kaj vse bodo doma pripovedovali o svojih izkušnjah in o tem, kar so slišali! Kakšno sliko si bo ljudstvo ustvarilo, kako bo doma sodilo o sedanji madžarski vladi? Mar bo moglo kaj dobrega povcdati o sedanji vladni stranki? Morda o pravici? O nesebični domovinski ljubezni? Morda o brezvestnem gospodarjenju, ki ga sedanja vlada nadaljuje z vinarji, ki jih je ubogo madžarsko ljudstvo s krvavim znojem zaslužilo in položilo na oltar domovine? Glejte, take misli sem premleval v možganih, take bridkosti so napolnjevale moje domoljubno srce, ko sem na tisto pozivno polo zapisal prej omenjene vrstice.

Sicer pa sem v dnu srca prepričan, da je sedanja vlada zasnovala množično potovanje v Budimpešto samo zato, da bi nas in dobre, toda ogorčene katoliške kmete vpregla v zmagoslavni voz milenija. Tako bi pred svetom dokumentirali (v orig. documentálja — op. J. S.): glejte, kako je zdaj zadovoljno tisto madžarsko ljudstvo, ki sem ga nedavno do krvi ranila s svojimi zakoni, ki imajo poganški nadih! Torej pri izvedbi tako peklenskega načrta niti jaz niti katerikoli katoliški duhovnik ne more sodelovati!

Gospod škof! Menim, da sem s tem dovolj na široko, jasno in tudi zelo odkritosrčno odgovoril na tisto, kar ste tako nujno zahtevali od mene. Tako lahko upam, da me ne boste imeli za nevarnega hujskača ali kršitelja zakonov ampak za vaškega župnika, ki je z vsem srcem pristaš ljudske stranke. Čeprav opazujem svet le skozi ozko okno župnišča in tako sodim o političnem položaju, vendar dobro vem in na žalost tudi čutim, da »a capite foetet piscis«. Ne hujskam jaz, ne hujskamo duhovniki, ampak dan na dan hujskajo v Budimpešti tisti, ki podpirajo korupcijo in si ne upajo na površje. Trdno pa upam v Boga, da se bo kmalu spremenilo obličje zemlje, renovabitur facies terrae. Dixi et salvavi animam meam!

Na koncu ostanem vam, svojemu škofu in dobremu očetu, ponižen kaplan in ubogljiv sin.

Martjanci, 16. marca 1896

Jožef Bagáry, martjanski župnik

Hidasy je poslal Bagáryjev odgovor velikemu županu. Ta pa ni bil zadovoljen z Bagáryjevim odgovorom. Bagáry je zanj nevaren izzivač, ker pod krinko ljudske stranke izpodkopava enotnost madžarskih državljanov, zato zasluži primerno kazen. To odseva iz dopisa velikega župana Hidasyju.

Prevzvišeni gospod škof!

Izjavo martjanskega župnika, ki vam jo je poslal na vašo zahtevo, sem danes prejel od vas v prepisu z dne 23. marca t. l. pod št. 706.

Ta njegova izjava samo še bolj potrjuje mojo zaskrbljenost in bojazen, ki je bila podlaga mojemu dopisu z dne 12. marca t. l. pod št. 18 — res.

Ne morem se spuščati v spodbijanje in zavračanje v izjavi obseženih podtkanj ali insinujacij, vendar kot tačasni predstavnik madžarske vlade njegovega veličanstva cesarja in apostolskega kralja v Železni županiji protestiram proti takemu izbruhu strankarske strasti in zavračam neosnovane obtožbe, ki jih vsiljuje.

Po vsem tem ne bom raziskoval motivov, ki so župnika vodili pri trditvah, ki jih je zapisal v izjavi, pribiti pa moram ugotovitev, da župnik zunaj prizadevanj za tako imenovano ljudsko stranko izpodkopava navdušeno enotnost naših državljanov v domoljubnem gibanju, ki ima za cilj proslavo milenija. Njegovo ravnanje namreč lahko okuži in zastrupi vso pokrajino.

Prav to dejstvo me je že pred njegovo pismeno izjavo priganjalo k temu, naj vas naprosim, da preprečite njegov izdajalski nastop, vsebina njegove izjave pa me v tem še bolj prepričuje. V Bagáryjevem primeru se soočimo s tako ostrašujočim pojavom, da nam rodoljubnost zapoveduje preprečiti vsak njegov nadaljnji razvoj. V imenu te rodoljubnosti se torej obračam na vas, gospod škof, da z običajno modrostjo, sledeč gorečim navdihom domovinske ljubezni, obsodite takšno hujskanje, ki izhaja iz enostranskih vtisov in zmotnih sporočil...

Iz Bagáryjeve izjave odseva do skrajnosti razpihan razdor in nevaren izrodek strankarske strasti. V zaslepljeni blodnji gre tako daleč, da še celo ob proslavi tisočletnega obstoja države, ki se je bo skupaj z narodom udeležil tudi naš apostolski kralj, išče svoje politične koristi. Vse to je še toliko bolj nevarno, ker o župnikovi odkritosrčnosti, kot to vi, gospod škof, zatrjujete, ne moremo dvomiti. Iz tega pa samo po sebi sledi, da župnik ne bo odstopil od vnetega širjenja svojih brezsmiselnih idej, kar je glede na tamkajšnje razmere še bolj nevarno.

Po vsem tem, kar se je zgodilo, ne želim več, da bi martjanski župnik sodeloval pri organiziranju milenijske proslave, zahtevam pa, da se vdri vsake nasprotna akcije, in prav to je tisto, gospod škof, kjer je potrebno vaše energično posredovanje.

In še ena prošnja! Martjanski župnik naj prejme za vse, kar je v izjavi zapisal, zaslužen ukor in grajo.

Zelo vam bom hvaležen, gospod škof, če me boste obvestili o svojem modrem ukrepu.

Sprejmite izraze spoštovanja itd.

Sombotelj, 23. marca 1896

Dr. Ede Reiszig, veliki župan

Kaj je ukrenil Hidasy nadalje in kako je kaznoval Bagáryja, o tem v arhivskih virih ni najti sledu.

Če presojamo Bagáryjevo ravnanje ob mileniju v zgodovinski perspektivi, lahko pridemo do naslednjih ugotovitev:

1. Bagáryjev pogum, da si je upal javno plavati proti toku tedaj prevladujoče vladne stranke, je izzval koncentracijo mladih ustvarjalnih sil prekmurških izobražencev, da so si začeli leta 1896 v obilnejši meri naročati slovensko literaturo in knjige iz Celovca, Maribora in Ljubljane, čeprav je bilo to takrat

nekaj nezaslišanega in celo protidržavnega, kar je v očeh šovinistov dišalo že po veleizdaji.¹⁵

2. Bagáryjeva izjava ob mileniju je odgovornim krogom na Madžarskem odprla horizont, da morajo računati s prebujeno etnično skupino prekmurskih Slovencev, ki se ne dajo kar čez noč pomadžariti morda s kakimi več ali manj posrečenimi teoretičnimi ali praktičnimi programskimi ukrepi.

3. Bagáryjev bojkot milenijske proslave je opogumil ivanocyjevce v trdi, vztrajni in žilavi borbi za tisti domači periodični tisk, ki je začel izhajati l. 1904. Dal je nov polet postulatam po domačem slovenskem časniku, tako da je že dve leti pozneje, se pravi leta 1898, moral soboški okrajni glavar kloniti, ker je postala zahteva ivanocyjevcev čedalje očitnejša in agresivnejša. Dal je vsaj upanje na minimalno možnost izhajanja slovenskega časnika v krajini med Muro in Rabo. »Ne morem dovoliti,« piše dne 21. septembra 1898 somboteljskemu velikemu županu, »da bi izhajal časnik samo v slovenskem jeziku. Kvečjemu bi lahko izhajal dvojezičen časnik, se pravi časnik z dvojezičnim besedilom, madžarskim in slovenskim.«¹⁶

V celotnem spletu vseh okoliščin in silnic, ki so pogojevale Bagáryjevo izjavo ob milenijski proslavi, se nam ob sklepu zbuja še eno vprašanje. Na kaj je mislil Bagáry, ko je v pismu Hidasyju poudaril, da se bo kmalu spremenilo obličeje zemlje? Ali je bil to vizionarski pogled v prihodnost? Ali se je tudi Bagáryju ob študiranju miselnih in idejnih tokov odprl širši spekter možnosti, da bi se kdaj jugoslovanske ideje lahko realizirale, kot je to zapisal Ivanocy pod vplivom srečavanj s Strossmayerjem že od leta 1886?¹⁷ To so vprašanja, za katera bi težko našli ustrezen odgovor. Gotovo pa je, da Bagáryjeva osebna hrabrost za pravice malega prekmurskega človeka v okviru ljudske stranke ob mileniju 1896 ni izzvenela v prazno. Ni ostala samo abstraktna formula na jeziku kakih idealnih narodnostnih zanesenjakov, ampak je postala živa dejanskost. Pretakala se je skoz ožilje prebujenega jedra mladih ivanocyjevcev.¹⁸ Počasi in mukoma si je krčila pot do zedinjenja z drugimi Slovenci na desnem bregu Mure, seveda včasih tudi z večjimi ali manjšimi kompromisi v buji s stoletja trajajočo miselno in ideološko tradicijo vladajočih krugov.

JOŽEF BAGÁRY, THE WRITER FROM PREKMURJE AND THE MILLENIUM OF THE HUNGARIAN STATE IN 1896

Summary

Jožef Bagáry, the Prekmurian writer and parish priest, is also one of the members of the wider circle of Ivanocy. His biography, cultural opus and connections with Anton Trstenjak with regard to The Treaty of Martjanci, which dates back to 1643, were brought to light by Ivan Skufar. The discussion is particularly important since up to now Bagáry has not been given his due recognition in The Slovene Biographical Lexicon.

In the district archives of Szombathely one can come across the correspondence concerning the celebration of the Hungarian millenium among the prefect of Sobota, grand mayor (főispán) of Szombathely, bishop of Szombathely and Bagáry; for the present article it has been rendered into Slovene.

Among other festivities which were organized on the occasion of the thousandth anniversary the millennial exhibition was opened as well. The organization of mass

¹⁵ Prim. Kalendar Sveta Jezušovoga 1941, str. 30

¹⁶ Dopis soboškega okrajnega glavarja Pongráczza Posfaya velikemu županu dr. Edeju Reiszigu. Somboteljski županijski arhiv št. 105-res

¹⁷ Prim. Ivanocy, Podatki, str. 172.

¹⁸ Prim. Smolj, Pastoralna dejavnost, str. 60, 61, 62, 67, 140

travelling to the place of exhibition was left in the hands of parish offices, which received specially printed instruction. Bagáry returned the leaflet with a characteristic remark that he had no intention of inducing the masses to flock to the millennial exhibition because people could learn there »nothing but wickedest corruption«.

In a letter to the bishop on 12 March 1896 the grand mayor of Szombathely described Bagáry's boycott of the millenium as deliberate and cunning opposition to the Hungarian State. His conduct is furthermore said to be destroying national unity and strength, whereas his hostility towards Hungary may breed harmful effects, particularly so among the population of non-Magyar, i.e. Slovene nationality.

Bagáry answered the bishop's query on 16 March 1896. In his letter he stresses the fact that the Hungarian government violates national rights, especially the right of voting. The sole purpose of the government's policy to persuade the exploited masses to come swarming to the exhibition is to demonstrate to the world how satisfied Hungarian people are.

The Bishop sent a copy of the answer to the grand mayor, who demanded severe punishment for Bagáry, because he, as a zealous party member undermined the unity of the Hungarian citizens.

When we ponder over Bagáry's actions at the millenium and try to see them in their historical light we can say that:

- i. Bagáry's courage resulted in the growth and concentration of the creative powers of the young intellectuals in Prekmurje, who began to study and subscribe more to the Slovene literature from Ljubljana, Celovec (Klagenfurt) and Maribor;
- ii. his declaration at the millenium showed the Hungarian authorities that the Slovenes across the Mura would not allow to be magyarized overnight;
- iii. Bagáry's boycott of the millennial celebration encouraged the circle of Ivanec in their hard, tenacious and persevering struggle for the native Slovene press, which started to be issued in 1904. And finally, Bagáry's unwavering stand at the millenium was also one of the components of the coming union of the Slovenes in Prekmurje with those on the right bank of the Mura.

JEZIKOVNA STRUKTURA PREBIVALSTVA NA Z AVTOHTONIM SLOVENSKIM PREBIVALSTVOM POSELJENEM OBMOČJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE OD SREDE 19. STOLETJA DO LETA 1971

Matjaž Klemenčič*

UDK 323.15(=863):312.95(436.5)»1850/1971«

KLEMENČIČ Matjaž: Jezikovna struktura prebivalstva na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju avstrijske Štajerske od srede 19. stoletja do leta 1971. (Die Slowenen auf dem Gebiete der heutigen österreichischen Steiermark von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis heute.) *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, 49=14(1978)1, str. 124—148.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sinven. In angl. II kart. II pregledni.

Dela opredeljuje območja avtohtone slovenske poselitve od sredine 19. stoletja do danes. Na osnovi virov in statističnih podatkov o jezikovni strukturi prebivalstva na Avstrijskem Štajerskem je osvetljeno spreminjanje slovenske etnične meje, na osnovi avstrijskih uradnih statističnih podatkov pa je izluščeno gibanje števila sinvenskega prebivalstva in odstotek tega od skupnega števila prebivalstva od leta 1880 do leta 1971. Pri tem na osnovi protislovij v avstrijskem uradnem statističnem gradivu ugotavljamo težnje po prikriivanju dejanskega števila štajerskih Slovencev in obsega njihove etnične poselitve, kar je izraz hrežobirnega raznarodovanja Slovencev v omenjenem obdobju in vse do današnjih dni.

UDC 323.15(=863):312.95(436.5)»1850 1971«

KLEMENČIČ Matjaž: The Structure of the Population in the Territory with Autochthonous Slovene Settlement of Austrian Styria from the Mid 19th Century to the Year 1971 according to the Language of Communication. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, 49=14(1978)1, p. 124—148.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl. II charts, II tabl.

The paper deals with the territory of autochthonous Slovene settlement from the middle of the 19th century to the present days. On the basis of sources and statistical data on the linguistic structure of the population in Austrian Styria, the changing of the Slovene ethnical boundary is exposed. On the grounds of the official Austrian statistics, the author treats the changes within the Slovene population and its relation to the whole population of the area between the years 1880—1971. The contradictions in the official Austrian statistical material form the basis of the investigation of efforts to dissimulate the real number of the Styrian Slovenes and the extent of their settlement, all that being an expression of ruthless denationalisation of Slovenes in the period dealt with and even nowadays.

* Matjaž Klemenčič, abs. zgodovine, PZE za zgodovino, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

Avstrijska ljudska štetja po občevalnem jeziku v habsburški monarhiji so zlasti ob etničnih mejah pravi predhodnik statističnega genocida, ki ga druga avstrijska republika izvaja med koroškimi in štajerskimi Slovenci ter gradiščanskimi Hrvati. Vendar pa nam kritični pretres rezultatov teh štetij ob uporabi še nekaterih drugih virov (orisi jezikovnih meja od srede 19. stol. dalje, šolske statistike) omogoča opredelitev naselitvenega prostora in številčnega stanja avstrijskih štajerskih Slovencev pred prvo svetovno vojno, na podlagi tega pa tudi današnje stanje.

Orisi slovenske etnične meje na Štajerskem od srede 19. stoletja dalje

Prvi oris meje slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem in Štajerskem v zgodovini predstavlja Kindermannov zemljevid notranje avstrijskih dežel¹ s površno vrisano črto, ki predstavlja mejo sklenjenega nemškega etničnega ozemlja. Ta mejna črta pušča južno od etnične meje celotno še danes s Slovenci poseljeno območje Avstrijske Štajerske. Prav tako pušča vse omenjeno območje južno od etnične meje tudi Czoernigov oris² etnične meje iz leta 1846, ki je identičen s Šumanovim orisom³ etnične meje iz leta 1869. Po tem orisu poteka slovensko-nemška etnična meja takole: »Narodna meja slovenskih in nemških prebivalcev na Štirskem gre z večino po okrožni meji Mariborskega okroga, samo nekateri kosi slovenske zemle še ležijo v Graškem okrogu« ... (V mariborskem okrožju so bile tudi Sobota, Mlake in Radvanje, ki leže danes na avstrijski strani.) (opis M. K.)

»Potem takem ostanejo v Graškem okrogu sledeča slovenska sela in kraji: v Radgonskem okraju 5 vasi, unstran Mure na Oggerski meji namreč: Potrna, Žetinci, Dedonci, Zenkovci, Gorica ... in Radgonsko predmestje Gris (Grez)« ... »V Lipniškem okraju so slovenske srenje Račje, z večino do štiri petine, Kamenik, tudi do štiri petine, Ekberg, do dve tretjini, Senova ali Šenalce, do ene polovice, Belič, do ene polovice, Ebič (Eviče) do ene polovice«.

»Razve v imenovanih srenjah so še Slovenci v Kranjah, do ene petine, v Hodnem ahi Shodnem vrhu še le viničarji in posamezni posestniki, tako tudi v Grudolu, v Labiču, v Rečju, Ernož in Gomilica sta do služebnikov poselnikov že skoro celo ponemčena. V Arveškem okraju so slovenske srenje: Kopla, Veliki Vauc (Valec, Boč), Pesnica, Gradišče, Remšnik, Luče, Klanec, Veče. V srenji Brde in Kranje se razmera Slovencev tu ne more postaviti, ker je naprošen dotični dopis izostal ali v Kranjah je brzgone polovica še slovenska in ker je nemčenje se izvršilo še le v novejšem času, zato so hišna imena kakor indi še slovenska. Posamezni posestniki, viničarji in služebniki so še v Hardeku, Krastu, Lešju in Arvežu (Arbežu).

V Ilniškem okraju so še Slovenci deloma v srenjah Sveti Lovrenec na Mali Radoljni in v drugih srenjah prek razvodja, pa tudi v Ilniku (Ivnik), tudi Junika, toda njih število je neogibno nemčenju podvrženo.«

Skoraj identičen s tem orisom etničnih meja je Kozlerjev oris⁴ slovensko-nemške etnične meje na Štajerskem. Slovenska politična zavest prebivalstva Radgonskega kota, pa tudi ostalih območij, se je pokazala tudi ob vprašanju razmejnitve med Lavantinsko in Sekovsko škofijo leta 1859, ko so prebivalci

¹ Atlas der Provinz Innerösterreich oder der Herzogthümer Sleyermark, Kärnten und Krain, der Grafschaften Görz und Gradiſca und des deutsch-österreichischen Littorales, Josef Kindermann, Franz X. Millers Verlag, Graz 1789.

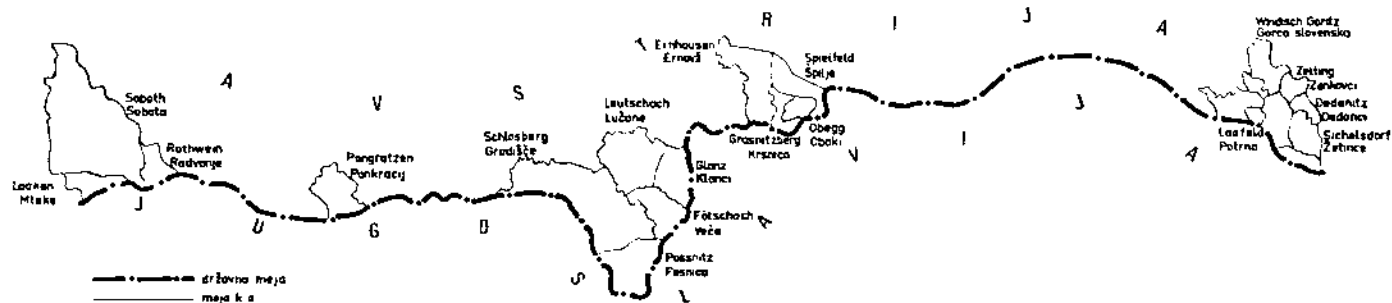
² Czoernig Karel: Die Vertheilung der Voelkerstaemme und deren Gruppen in der Oesterreichischen Monarchie. Wien 1861, str. 8.

³ J. Šuman: Slovenski Štajer, dežela in ljudje. Ljubljana 1868, str. 8.

⁴ Peter Kozler: Kratak slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve Ilnškega in štajerskega vojvodstva, na Dunaju 1854.

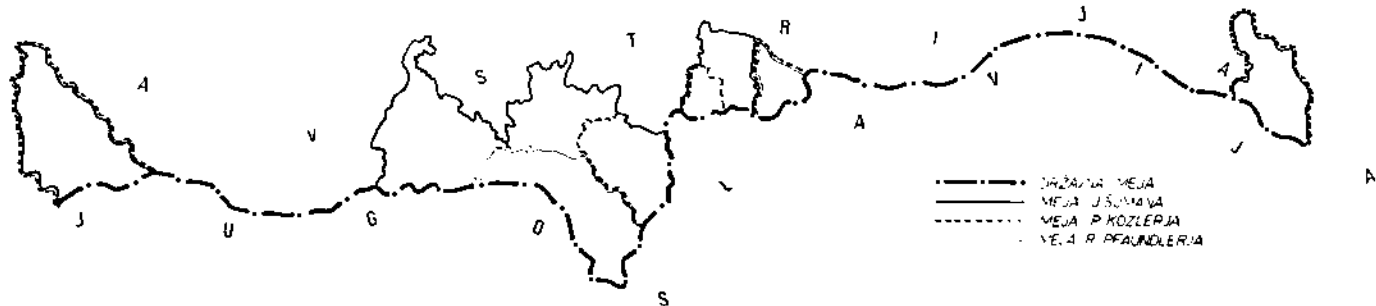
KARTA 1

POZICIJSKA KARTA OBLAČJA AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE, POSELJENEGA S SLOVENSKIM AVTOHTONIM PREBIVALSTVOM

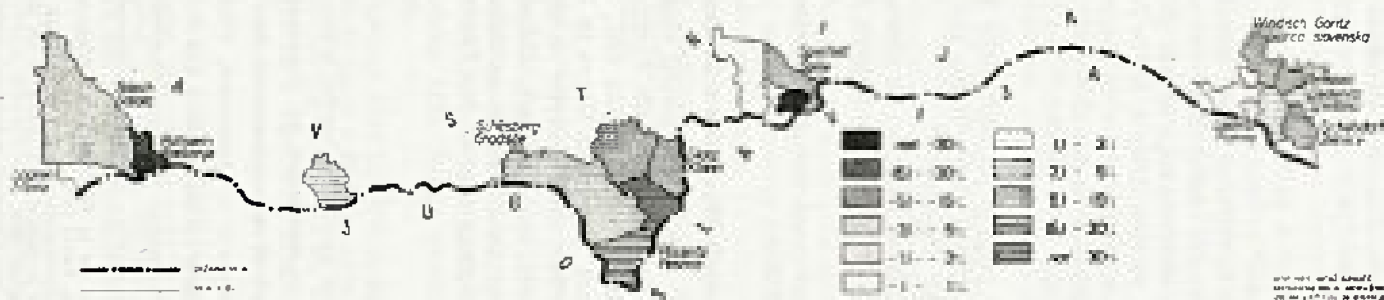
KARTA 2

SLOVENSKA ETNIČNA MEJA NA AVSTRIJSKEM ŠTAJERSKEM PO J.ŠUMANU 1868. LETA, P. KOZLERJU 1845. LETA IN P. PFAUNDLERJU 1906. LETA

KARTA 3

GIBANJE DELEŽA PREBIVALSTVA S SLOVENSKIM OBČEVALNIM JEZIKOM NA S SLOVENSKIM AVTOHTONIM
PREBIVALSTVOM POSELJENEM OBMOČJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE PO REZULTATIH LJUDSKEGA ŠTETJA
V RAZDOBJU MED LETI 1880 - 1890

KARTA 4

GIBANJE DELEŽA PREBIVALSTVA S SLOVENSKIM OBČEVALNIM JEZIKOM NA S SLOVENSKIM AVTOHTONIM
PREBIVALSTVOM POSELJENEM OBMOČJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE PO REZULTATIH LJUDSKEGA ŠTETJA
V RAZDOBJU MED LETI 1890 - 1900

Radgonskega kota celo poslali prošnjo škofu Antonu Slomšku za priključitev njihovih vasi k Lavantinski škofiji, kar so utemeljili s tem, da so Slovenci.⁵

Večinsko slovenski značaj Radgonskega kota, Klancev, Gradišča z večino ostalih občin s Šumanovim orisom omejenega območja, priznava tudi dr. Pfaundler⁶ v svojih delih.

Obstoj Slovencev na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju današnje Avstrijske Štajerske so morali priznati celo avstrijski statistiki, zgodovinarji in politiki, ko so leta 1919 formulirali svoje mejne zahteve do nastajajoče jugoslovanske države. Tako priznava obstoj Slovencev na današnjem Avstrijskem Štajerskem celo spomenica akademskega senata graške univerze.⁷ Obstoj Slovencev v Radgonskem kotu, pa tudi drugod, so, če že ne drugače, pa z objavo zemljevidov o jezikovni strukturi prebivalstva Štajerske, priznali tudi avtorji različnih člankov v seriji »Letakov za nemško-avstrijsko pravico«, tako Richard Pfaundler,⁸ Franz Kamniter,⁹ Fred du Bois¹⁰ kot tudi Hans Pirchegger.¹¹

Na podlagi vseh navedenih orisov etničnih meja je jugoslovanska delegacija postavila na mirovni konferenci leta 1919 v Parizu svoje mejne zahteve tudi do obravnavanega območja današnje Avstrijske Štajerske.¹²

Z objavo večine teh virov kot tudi statističnih podatkov je obstoj Slovencev, zlasti v Radgonskem kotu, priznal tudi znani nacist Carstanjen, s psevdonimom Gerhard Werner,¹³ še leta 1935.

Na natanko istih osnovah so postavili Jugoslovani tudi svoje mejne zahteve nasproti Avstriji na mirovni konferenci leta 1945.¹⁴

Opredelitev življenjskega prostora štajerskih Slovencev v 21 krajih

S pomočjo že orisanih jezikovnih meja v nadaljnjem tekstu smatram, da so Slovenci avtohtono in večinsko poseljeni v naslednjih krajih Avstrijske Štajerske: Sobota, Mlake, Radvanje, Pesnica, Klanci, Veče, Veliki Boč, Gradišče, Kersnica, Oboki, Špilje, Dedonci, Potrna, Žetinci, Slovenska Gorca in Zenkovič. S slovenskim prebivalstvom pa so poseljeni še tudi kraji severno od teh naselij: Kornriegl, Pongratzen, Ehrenhausen, Ewitsch in Wielitsch (Ehrenhausen, Ewitsch, Wielitsch so tvorili 1880. leta skupno katastrsko in politično občin^o Ehrenhausen, zato so v nadaljnji obravnavi skupno prikazani kot Ehrenhausen), Lučane in Radgona (Radkersburg).*

⁵ Dokumentacijsko gradivo Inštituta za narodnosna vprašanja, fascikel »Obmejna Štajerska«, Ljubljana.

⁶ Dr. R. Pfaundler: Die nationalen Verhältnisse im Steiermark am Ausgange des XIX. Jahrhunderts, Staatsliche Monatschrift 1906, str. 401—430.

⁷ Die Südgrenze der deutschen Steiermark, Denkschrift des akademischen Senats der Universität Graz, Graz 1919.

⁸ Dr. R. Pfaundler: Die Staatsgrenze Deutschösterreichs im Steiermark, Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Wien 1919.

⁹ Franz Kamniter: Das deutsche Murtal von Spöfeld bis Radkersburg und die Slowenen, Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Wien 1919.

¹⁰ Fred du Bois: Marburg und seine Umgebung, Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Wien 1919.

¹¹ Hans Pirchegger: Das Steirische Draugebiet, Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Wien 1919.

¹² F. Kovačić: La Styrie, Travaux Ethnographiques de la Section Territoriale de la Délégation Serbo-Croato-Slovene à la Conférence de la Paix, Paris 1919.

¹³ Gerhard Werner: Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Leipzig 1934.

¹⁴ Memorandum of the Government of the People's Republic of Yugoslavia on the Slovenes of Carinthia and Styria and Croats of Burgenland, Beograd 1945.

* Upoštevana so samo lista naselja, v katerih so bili Slovenci avtohtono poseljeni. Tako na primer ni bilo upoštevanim naselje (občina) Stara nova vas v sosednem okraju Radgona, kjer v letih 1880 in 1890 niso našli nobenega Slovence, medtem ko so v letu 1910 pa kar 14 % Slovencev od celotnega števila prebivalstva (7 Slovencev).

Metodologija prikaza razvoja prebivalstva in jezikovne strukture

V nadaljnjem tekstu bom obravnaval stanje in razvoj jezikovne strukture na omenjenem območju na podlagi podatkov avstrijskih ljudskih štetij po občevalnem jeziku v letih 1880, 1890, 1900 in 1910. Stanje in razvoj jezikovne strukture in prebivalstva bom obravnaval z naslednjimi indikatorji: glede na pogostnost občin in prebivalstva z določenim indeksom rasti avstrijskih državljanov med leti 1880—1890, 1890—1900, 1900—1910, 1880—1910; glede na pogostnost občin in prebivalstva z določenim indeksom rasti prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med leti 1880—1890, 1890—1900, 1900—1910, 1880—1910; glede na pogostnost občin in prebivalstva z določenim indeksom rasti prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom med leti 1880—1890, 1890—1900, 1900—1910, 1880—1910 in glede na pogostnost občin in prebivalstva z določeno razliko v odstotkih prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med leti 1880—1890, 1890—1900, 1900—1910, 1880—1910, glede na število občin in prebivalstva z določenim deležem prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom v letih 1880, 1890, 1900 in 1910.

Glede na to, da so avstrijski statistiki skušali razlagati razvoj jezikovnih struktur prebivalstva na obravnavanem območju izključno z migracijskimi procesi (priseljavanjem oziroma odseljavanjem nemškega oziroma slovenskega prebivalstva), bom v nadaljnjem tekstu najprej obravnaval razvoj prebivalstva, ki ga bom prikazal z naraščanjem oziroma upadanjem števila avstrijskih državljanov, pri katerih je avstrijska statistika ugotavljala občevalni jezik (avstrijska statistika takrat ni ugotavljala občevalnega jezika pri tujih državljanih).

Dokaj umerjen razvoj prebivalstva na obravnavanem območju nam bo dokazal, kako nesmiselno bi bilo razlagati takšna nihanja deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom in nihanja v številu prebivalstva s slovenskim oziroma z nemškim občevalnim jezikom, kakršna nam bo prikazala nadaljnja analiza izključno z migracijami, ne pa z zlorabami uradnih podatkov avstrijskih ljudskih štetij.

Razvoj prebivalstva glede na avstrijske državljanke v letih 1880—1910

Število avstrijskih državljanov je med letoma 1880 in 1890 upadlo kar v 43 % občin, poraslo pa je v 57 % občin na obravnavanem območju. Za več kot 10 % je število teh poraslo le v slabi četrtini občin: Potrna (indeks 112), Slovenska Gorca (indeks 113), Špilje (indeks 114), ekstremno pa je upadlo v Žetincih (indeks 80).

Med letoma 1890 in 1900 je število avstrijskih državljanov upadlo v 57,1 % občin, poraslo pa je v 42,9 % občin. Ekstremni upad tega števila beležimo v Radgoni (Radkersburg — indeks 86, kar si lahko razložimo le z zamenjavo avstrijskega vojaštva z ogrskimi državljani — vojaki iz Transilvanije v radgonski vojašnici) in Slovenski Gorci (indeks 76), ekstremni porast pa v Žetincih (indeks 114).

Med letoma 1900 in 1910 je število avstrijskih državljanov upadlo prav tako v 57 % občin, poraslo pa v 43 % občin. Število teh je ekstremno upadlo v Slovenski Gorci (indeks 77), Mlakah (indeks 78), Kersnici (indeks 83), Dedoncih (indeks 83), ter v Potrni (indeks 84), ekstremno poraslo pa je število teh v Pongratzenu (indeks 115).

Med letoma 1880 in 1910 je število avstrijskih državljanov upadlo kar v 68,7 % občin, poraslo pa v 33,3 % občin na obravnavanem območju. Ekstremni upad števila teh beležimo v Slovenski Gorci (indeks 66), Mlakah (indeks 79), Radgoni (indeks 80), Soboti (indeks 80) ter v Dedoncih (indeks 80).

Na celotnem obravnavanem območju je število avstrijskih državljanov med letoma 1880 in 1890 poraslo za 0,5 %, med letoma 1890 in 1900 je upadlo za 7 %, medtem ko je med letoma 1900 in 1910 poraslo le za 1 %. V celotnem obdobju 1880—1910 pa je število avstrijskih državljanov upadlo za slabih 6 %.

Takšen razvoj prebivalstva (avstrijskih državljanov) na obravnavanem območju je scveda posledica izseljevanja iz teh območij. Ni pa mogoče trditi, da bi se iz Radgonskega kota v takšni meri izseljevalo samo slovensko prebivalstvo, priseljevalo pa samo nemško. Prav tako tudi ni mogoče trditi, da bi se na območja okrog Klancev priseljevalo samo slovensko prebivalstvo. Pa tudi če bi bilo to res, bi se ne moglo tako povečevati število prebivalstva s slovenskim oziroma nemškim občevalnim jezikom, kot bo to pokazala nadaljnja analiza rasti prebivalstva s slovenskim oziroma nemškim občevalnim jezikom.

Kot sem že omenil, se je v obdobju 1880—1910 število avstrijskih državljanov na tem območju zmanjšalo za več kot 5 %. Tak razvoj prebivalstva je značilen konec 19. stoletja za celotno slovensko etnično ozemlje z izjemo mesta Trsta. Tudi na slovenskem etničnem ozemlju Štajerske tak razvoj prebivalstva ne predstavlja nič posebnega. Vzroki za takšen razvoj temelje v izseljevanju iz slovenskega etničnega ozemlja v druge razvitejše avstrijske dežele in v Ameriko. Na območju Radgonskega kota so kmetje prodajali svoje kmetije Prekmurcem, ki so se sem priseljevali iz gospodarsko zaostalejšega ogrskega Prekmurja.¹⁵ Da gre pri tujih državljanih v Radgonskem kotu za slovenske Prekmurce, potrjujejo celo navedbe Sudost — Instituta v Grazu.¹⁶

Število tujih državljanov v Radgonskem kotu in Radgoni je poraslo od 406 leta 1880 na 1387 v letu 1910. V omenjenem obdobju je s priseljevanjem Prekmurcev število tujih državljanov v Radgonskem kotu poraslo za več kot trikrat. Tuje državljanke zasledimo tudi v drugih z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenih območjih Avstrijske Štajerske. Njihova število je sorazmerno majhno: v letu 1880 je bilo teh 33, v letu 1910 pa 102. Med 102 tujimi državljanji gre večinoma za naseljevalce Südmarke, predvsem za Sase in Würtenberžane.^{17a}

Razvoj prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med letoma 1880 in 1910

V nadaljnjem tekstu bom obravnaval razvoj prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom. Med letoma 1880 in 1890 je število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom upadlo za več kot eno polovico v 14,3 % občin, za več kot eno polovico pa je naraslo v 23,8 % občin. Za več kot eno polovico je upadlo v Ernovžu (indeks 0), Soboti (indeks 31) in v Obokih (indeks 33), za več kot eno polovico pa je naraslo v Klancih (indeks 200), v Velikem Boču (indeks 214), Radvanju (indeks 228), Pesnici (indeks 315) in v Večah (indeks 406). V celoti je število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom naraslo za 35 %.

Med letoma 1890 in 1900 je število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom upadlo za več kot eno polovico v 9,6 % občin, za več kot eno polovico pa je naraslo v 19 % občin; za več kot eno polovico je upadlo v Pongratzenu (indeks 0) in v Soboti (indeks 21), za več kot eno polovico pa je naraslo v Pesnici (indeks 178), Klancih (indeks 222), Lučanah (indeks 233) in v Gradišču (indeks 254). Na celotnem obravnavanem območju je število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom naraslo za 18 %.

¹⁵ Franjo Baš: Radgona, Dokumentacijsko gradivo Instituta za narodnostna vprašanja, fascikel »Obmejna Štajerska«, Ljubljana.

¹⁶ Tone Zorn: Prispevek k ljudskemu štetju 1939. leta na zgornjem štajerskem, *Casopis za zgodovino in narodopisje*, 7. (XLII) letnik 1971, drugi zvezek, Maribor 1971, str. 329

^{17a} W. Heinz: Die Ansiedlungsgebiet des Vereines Südmark, *Deutsche Erde* 1914

Po podatkih ljudskih štetij v letih 1900 in 1910 je med obema ljudskima štetjema število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom naraslo za več kot polovico v 9,6 % občin, upadlo za več kot eno polovico pa je v 28,6 % občin. Za več kot eno polovico je naraslo v Večah (indeks 163) in Soboti (indeks 316), za več kot eno polovico pa je upadlo v Potrni (indeks 12), Kersnici (indeks 12), Špiljah (indeks 13), Zenkovcih (indeks 14), Gradišču (indeks 41) in Žetincih (indeks 44). Na celotnem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju Avstrijske Štajerske je prebivalstvo s slovenskim občevalnim jezikom v obravnavanem obdobju upadlo za 21 %.

Med avstrijskima popisoma prebivalstva v obdobju 1880 do 1910 je prebivalstvo s slovenskim občevalnim jezikom upadlo za več kot eno polovico v 33,3 % občin, naraslo za več kot eno polovico pa je v 33,3 % občin. Za več kot eno polovico je naraslo v Radvanju (indeks 152), Ernovžu (indeks 156), Lučanah (indeks 238), Velikem Boču (indeks 240), Pesnici (indeks 495), Klancih (indeks 660) in v Večah (indeks 853), za več kot eno polovico pa je upadlo v Potrni (indeks 10), Zenkovcih (indeks 15), Soboti (indeks 21), Obokih (indeks 34), Žetincih (indeks 41), Radgoni (indeks 44) in Slovenski Gorci (indeks 48).

Takšno naraščanje in upadanje števila prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom po podatkih posameznih avstrijskih ljudskih štetij je mogoče razložiti samo na podlagi tega, da so bili isti ljudje enkrat prišteti k slovenskemu in drugič k nemškemu občevalnemu jeziku, kakršna je pač bila presoja uradnega števnega popisovalca. V zvezi s tem lahko pripomnimo, da imajo na obravnavanem območju politične občine manj kot 4000 prebivalcev in da so zato popisnice izpolnjevali števeni komisarji.¹⁷ Kakšen je bil vpliv števnih popisovalcev na vpisovanje v rubriko občevalnega jezika, nam najbolje pove članek, objavljen v Marburger Zeitung,¹⁸ novembra 1900, v katerem nepodpisani avtor protestira zoper to, da so bili v nekaterih občinah števeni popisovalci slovenski učitelji.

Razvoj prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom med letoma 1880 in 1910

Za več kot eno polovico je upadlo število prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom med letoma 1880 in 1890 v 19 % občin, za več kot eno polovico je naraslo v eni občini, popolnoma izginilo pa je iz Radvanj, Žetincev in Zenkovcev. Za več kot eno polovico je upadlo v Velikem Boču (indeks 21), za več kot eno polovico pa je naraslo v Obokih (indeks 151). Na celotnem območju je prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom v tem obdobju upadlo za 8 %.

Med letoma 1890 in 1900 je prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom naraslo za več kot polovico v 14,3 % občin, za več kot eno polovico pa je upadlo v 9,5 % občin. Ekstremni upad števila prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom lahko zasledimo v Velikem Boču (indeks 37) in Klancih (indeks 47), ekstremni porast pa v Potrni (indeks 249) in Dedoncih (indeks 250). Na celotnem območju je prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom v tem obdobju upadlo za 16 %.

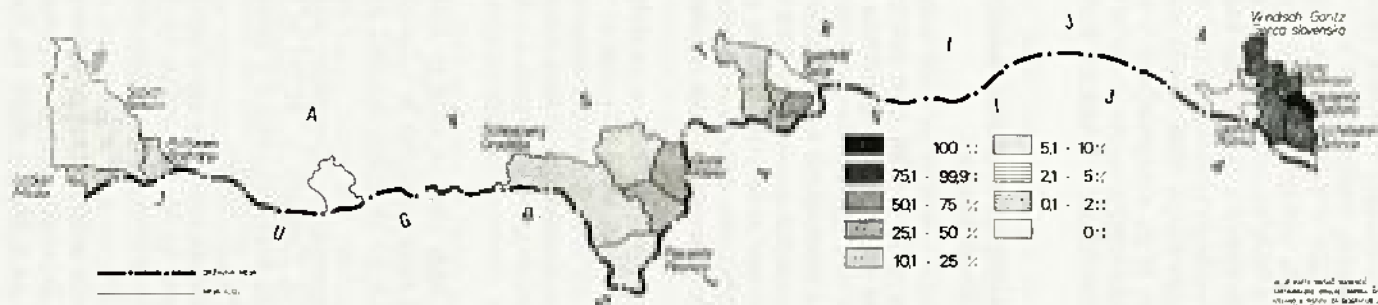
Med avstrijskima popisoma prebivalstva v obdobju 1900 in 1910 je število prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom naraslo za več kot eno polovico v 14,3 % občin, za več kot eno polovico pa je upadlo v 9,5 % občin. Za več kot eno polovico je upadlo v Velikem Boču (indeks 19) in Klancih (indeks 38), za več kot eno polovico pa je naraslo v Gradišču (indeks 164), Potrni (indeks 216) in Dedoncih (indeks 300). Na celotnem območju je število prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom naraslo v tem obdobju za 12 %.

¹⁷ B. Grafenauer: Czörnigova etnografska statistika in njena metoda. Razprave SAZU. Ljubljana 1950. str. 119.

¹⁸ Lehrer als Volkszählungs-Kommissäre, Marburger Zeitung, 29. november 1900.

KARTA 7

DELEŽ PREBIVALSTVA S SLOVENSKIM OBČEVALNIM JEZIKOM NA S SLOVENSKIM AVTOHTONIM PREBIVALSTVOM
POSELJENEM OBMOCJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE PO REZULTATIH LJUDSKEGA ŠTETJA LETA 1880

KARTA 8

DELEŽ PREBIVALSTVA S SLOVENSKIM OBČEVALNIM JEZIKOM NA S SLOVENSKIM AVTOHTONIM PREBIVALSTVOM
POSELJENEM OBMOCJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE PO REZULTATIH LJUDSKEGA ŠTETJA LETA 1880

Med letoma 1880 in 1910 je prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom naraslo za več kot eno polovico v 23,8 % občin, za več kot eno polovico pa je upadlo v 14,3 % občin. Za več kot eno polovico je naraslo v Obokih (indeks 173), Mlakah (indeks 207), Potrni (indeks 538), Zenkovecih (indeks 3400) in v Žetincih (indeks 8000), za več kot eno polovico pa je upadlo v Velikem Boču (indeks 1), Klancih (indeks 15) in v Pesnici (indeks 50). Na celotnem območju je število prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom v tem obdobju upadlo za 13,5 %.

Dr. Pfaundler¹⁹ razlaga dvig števila prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom v Velikem Boču s priseljevanjem slovenskega prebivalstva. V tridesetih letih naj bi, če bi bili resnični podatki ljudskega štetja 1880, umrla malo manj kot ena polovica nemškega prebivalstva, ki naj bi ga z migracijami v tridesetih letih nadomestilo prebivalstvo s slovenskim občevalnim jezikom. To bi bilo zelo težko izvedljivo, ker je število avstrijskih državljanov v Velikem Boču v tem obdobju naraslo le za 10 %.

Razvoj jezikovne strukture na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem s slovenskim avtohtonim prebivalstvom

Delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom se med letoma 1880 in 1890 dejansko ni spremenil, kar pomeni, da se je razlika med deležema prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med avstrijskima ljudskima štetjema v letih 1880 in 1890 gibala na relaciji od + 1 % do - 1 % le v 33 % občin obravnavanega območja. Delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom je porasel za več kot 1 % v 52,3 % občin, zmanjšal pa se je v 14,4 % občin. Ekstremni porast beležimo v Velikem Boču (+ 44 %) in v Radvanjih (+ 54 %), v Obokih pa beležimo ekstremni padec (- 33 %). Na celotnem obravnavanem območju se je delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med obema ljudskima štetjema dvignil za 7 %.

Med avstrijskima ljudskima štetjema leta 1890 in 1900 se je delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom zmanjšal v 38,2 % občin, zrasel je v 42,8 % občin, nespremenjen pa je ostal le v 19 % občin na obravnavanem območju. Ekstremni padec deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom lahko opazimo v Radvanju (- 47 %), ekstremni dvig pa v Klancih (+ 35 %). Na celotnem območju se je delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom v tem obdobju ponovno dvignil za 7 %.

Po podatkih avstrijskih ljudskih štetij v letih 1900 in 1910 je delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom ostal nespremenjen le v Lučanah, kjer je upadel le za 0,71 %, medtem ko je upadel v 62 % občin, porasel pa v 33 % občin.

Ekstremni upad deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom beležimo v Zenkovecih (- 85 %), Potrni (- 56 %), Žetincih (- 54 %) in Gradišču (- 30 %). Primer Zenkovec lahko smatramo za svetovni rekord v spreminjanju jezikovne strukture nekega območja »brez ognja in meča«.

V tem obdobju ni v nobenem primeru prišlo do pozitivne spremembe deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, ki bi bila večja od 30 %. Na celotnem obravnavanem območju je delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med letoma 1900 in 1910 upadel za 7 %.

Med avstrijskima ljudskima štetjema v letih 1880 in 1910 je delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom ostal dejansko skoraj nespremenjen le v Ernovžu, upadel je v 42,8 % občin, porasel pa v 52,4 % občin na obravnavar-

¹⁹ Dr. R. Pfaundler: Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks 1880—1900. Statistische Monatschrift 1907, str. 592.

nem območju. Ekstremnemu padcu deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom lahko sledimo v Zenkovcih (— 83 ‰), Potrni (— 75 ‰), Zetincih (— 53 ‰) in Obokih (— 34 ‰). Ekstremen porast deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom pa zasledimo v Pesnici (+ 43 ‰), Velikem Boču (+ 54 ‰) in na Klancih (+ 74 ‰). Na celotnem obravnavanem območju je v tem obdobju delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom porasel za 6 ‰. V tem obdobju sledimo velikemu padcu deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom v petih občinah Radgonskega kota, kjer naj bi število tega prebivalstva upadlo od 774 na 265. V treh desetletjih naj bi po podatkih uradnih avstrijskih statističnih publikacij spremenilo svoj občevalni jezik več kot 400 prebivalcev Radgonskega kota. Prav tako nezanesljivi so podatki o gibanju deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom v Klancih in v okolici, kjer se je delež tega prebivalstva naglo dvigoval.

Stanje jezikovne strukture na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom, po podatkih uradnih avstrijskih ljudskih štetij 1880, 1890, 1900 in 1910

V letu 1880 je imelo nad 10 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom 13 občin, nad 25 ‰ 9 občin, nad 50 ‰ pa 7 občin Avstrijske Štajerske. To so bile: Oboki pri Špiljah (52 ‰), Slovenska Gorca (76 ‰) in Potrna (84 ‰) v Radgonskem kotu, Mlake (84 ‰) pri Soboti; Zenkovci (98 ‰), Zetinci (99 ‰) in Dedonci (100 ‰) v Radgonskem kotu.

Leta 1890 je imelo nad 10 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom 14 občin, nad 25 ‰ 9 občin, nad 50 ‰ pa 8 občin. Med občine, ki so imele nad 50 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, spadajo Slovenska Gorca (79 ‰), Mlake (83 ‰), Potrna (86 ‰), Veliki Boč (90 ‰) pri Lipnici, Dedonci (98 ‰), Radvanje (100 ‰) pri Soboti ter Zetinci in Zenkovci po 100 ‰.

Leta 1900 je imelo 16 občin nad 10 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom; 11 občin je imelo nad 25 ‰ in 10 občin nad 50 ‰. Med občine s 50 ‰ in z več odstotki prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom sodijo: Gradišče (50 ‰), Radvanje (52 ‰), Klanci (60 ‰), Pesnica (61 ‰), Potrna (65 ‰), Mlake (69 ‰), Slovenska Gorca (69 ‰), Dedonci (95 ‰), Veliki Boč (95 ‰), Zetinci in Zenkovci pa po 100 ‰.

Leta 1910 je imelo 14 občin nad 10 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom; 10 občin je imelo nad 25 ‰, 7 občin pa je imelo nad 50 ‰. Tako so imele več kot 50 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom: Pesnica (54 ‰), Slovenska Gorca (55 ‰), Mlake (59 ‰), Radvanje (69 ‰), Dedonci (84 ‰), Klanci (85 ‰) in Veliki Boč (99 ‰).

Glede na to, da smo v tem tekstu z najrazličnejšimi indikatorji primerjajne analize dokazali, kako nerealne so številke o prebivalstvu s slovenskim občevalnim jezikom na tem območju, ki jih navajajo omenjena avstrijska ljudska štetja, naj za vzporedno primerjavo navedem še število občin z najvišjim deležem prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom po posameznih avstrijskih ljudskih štetjih. Po tem kriteriju je imelo nad 10 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom 18 občin, nad 25 ‰ 14 občin, nad 50 ‰ pa 11 občin, med katerimi so imele 4 100 ‰ prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom: Radvanje, Dedonci, Zetinci in Zenkovci.

Na ožjem obravnavanem območju Avstrijske Štajerske, ki zajema občine: Sobotna, Mlake, Radvanje, Pesnica, Klanci, Veče, Veliki Boč, Gradišče, Kersnica, Oboki, Špilje, Dedonci, Potrna, Zetinci, Slovenska Gorca in Zenkovci, je živelo leta 1880 6830 prebivalcev, med njimi je bilo 29 ‰ prebivalcev s slovenskim

občevalnim jezikom. Da je bil odstotek prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom dejansko takrat precej višji, nam dokazujejo obstoj tujih državljanov -- slovenskih priseljencev iz Prekmurja v Radgonskem kotu (465 Prekmurcev) in primerjalna analiza rezultatov ljudskih štetij. Tudi podatki šolske statistike iz leta 1865 prikazujejo neprimerno višji delež otrok s slovenskim materinim jezikom, kot je bil po podatkih avstrijskega ljudskega štetja iz leta 1880 prikazan delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom na tem območju. Leta 1865 je na primer bilo v šolskem okolišu Radgona (Radkersburg), ki je obsegal poleg imenovanega mesta tudi slovenske in nemške vasi, med otroki, ki so obiskovali pouk, 31 $\frac{1}{2}$ % ali 146 otrok²⁰ s slovenskim materinim jezikom. Na ožjem obravnavanem območju je bilo leta 1890 39 $\frac{1}{2}$ % prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, leta 1900 48 $\frac{1}{2}$ % in leta 1910 38 $\frac{1}{2}$ %.

Zaradi precejšnjega nihanja deleža in števila prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom po podatkih teh ljudskih štetij sem dejansko število tega prebivalstva skušal ugotoviti tako, da sem seštel število tega prebivalstva v posameznih občinah, pri čemer sem upošteval najvišji delež tega prebivalstva pri posameznem avstrijskem ljudskem štetju. Tako sem naštel 3920 avstrijskih državljanov s slovenskim občevalnim jezikom. Temu številu pa lahko prištejemo še 465 doseljenih Prekmurcev v Radgonskem kotu. Iz teh dveh števil tako dobimo realno število Slovencev, ki je štelu skupaj 4385 prebivalcev oziroma 62 $\frac{1}{2}$ % celotnega prebivalstva na tem ožjem območju.

Na celotnem obravnavanem območju pa lahko ugotovimo po navedeni metodi 4146 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. V mestu Radgona (Radkersburg) in Radgonskem kotu je prebivalo leta 1910 še vsaj okrog 1000 Prekmurcev. Če prištejemo prejšnjemu še to število, je znašalo celotno število Slovencev na celotnem obravnavanem območju 5146.

Slovinci na celotnem območju Avstrijske Štajerske

Prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom pa na Avstrijskem Štajerskem v letih 1880—1910 ne zasledimo samo na prostoru, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom, ampak tudi na območju severno od etnične meje. Tako zasledimo severno od slovenske etnične meje leta 1880 2870, leta 1890 3090, leta 1900 3924 in leta 1910 2890 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Če prištejemo številu prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom na slovenskem in jezikovno mešanem območju Avstrijske Štajerske še število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, ki ga je avstrijska statistika z ozirom na občevalni jezik ugotovila v letih 1880—1910 tudi na območjih izven slovenskega in jezikovno mešanega ozemlja, dobimo naslednje rezultate: leta 1880 4971, leta 1890 5920, leta 1900 7389 in leta 1910 5585 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Za leto 1900 se nam je po zaslugi dr. Riharda Pfaundlerja²¹ ohranil podatek o številu prebivalstva, ki je tega leta bilo prisotno na Avstrijskem Štajerskem in ki se je rodilo na slovenskem etničnem ozemlju. To število znaša na nemškem etničnem ozemlju Avstrijske Štajerske okrog 45.000. Teh 45.000 prebivalcev slovenskega porekla je avstrijsko ljudsko štetje leta 1900 večinoma prištelo nemškemu občevalnemu jeziku.

Ljudska štetja v avstrijskem delu monarhije so namreč ugotavljala občevalni jezik »Umgangssprache«, ki ga je določena oseba, ne glede na njeno etnič-

²⁰ Detail Conscription der Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande vom Ende des Schuljahres 1865, auf Kosten der k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht, herausgegeben von der k. k. Statistischen Central Commission, Wien 1870.

²¹ Dr. R. Pfaundler: Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks, Statistische Monatschrift 1907, stran. 378.

no pripadnost, uporabljala v javnosti, kar je praktično onemogočalo, da bi se pripadniki nemških narodov v avstrijski monarhiji, ki so živeli na nemškem etničnem ozemlju, zapisali k svojemu jeziku. Na to so bili še zlasti pozorni Nemci na Štajerskem. Marburger Zeitung²² je na primer že leta 1900 pozival tiste slovenske ljudi, »ki so si našli kruh v nemški deželi (Zgornji in Srednji Štajerski, op. M. K.), naj se zapišejo k nemškemu občevalnemu jeziku«. Tako je živelo v Gradcu okrog 20.500, na severovzhodnem delu Avstrijske Štajerske (v političnih okrajih Murau, Gröbming in Liezen) okoli 1900, na zgornjem štajerskem industrijskem območju (v političnih okrajih Jüdenburg, Leoben in Bruck an der Mur) okoli 14.000, na vzhodnem Štajerskem (v političnih okrajih Hartberg, Weiz, Feldbach) okoli 2000, na graško-köflacherskem industrijskem območju (v političnih okrajih Gradec-okolica in Voitsberg) okoli 8000 ter na Južnem Srednjem Štajerskem (v političnih okrajih Radkersburg — Radgona, Leibnitz — Lipnica in Deutschlandsberg) pa okoli 9600 prebivalcev, ki so se rodili na slovenskih, v veliki večini pa na slovenskih jezikovnih območjih avstrijske polovice monarhije. Na podlagi že ugotovljenega števila prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom na slovenskem in jezikovno mešanem ozemlju Avstrijske Štajerske in števila slovenskih izseljencev, prisotnih na nemškem etničnem ozemlju Avstrijske Štajerske, lahko sklepamo, da je takrat živelo na imenovanem ozemlju vsaj okrog 50.000 prebivalcev s slovenskim poreklom in okrog 1000 s poreklom drugih slovanskih narodov v avstrijskem delu monarhije. Do omenjenega števila 50.000 prebivalcev s slovenskim poreklom smo prišli na podlagi podatkov, ki so nam jih dali na razpolago avstrijski statistiki, in na podlagi njihovih metod. Sociološko je metodo ugotavljanja narodnostne pripadnosti prebivalstva po geografskem izvoru priznal kot eno izmed možnih metod ugotavljanja narodnosti še pred pričetkom ugotavljanja občevalnega jezika že leta 1874 tudi dr. Adolf Ficker,²³ takratni predsednik cesarsko-kraljeve statistične komisije.

Kot je bilo že v uvodu nakazano, so avstrijska ljudska štetja v prvi in drugi avstrijski republiki vreden naslednik avstrijskih ljudskih štetij po občevalnem jeziku iz obdobja avstrijske monarhije. Prvo avstrijsko ljudsko štetje v prvi avstrijski republiki je bilo izvedeno 1923. leta, vendar podatki tega štetja o občevalnem jeziku prebivalstva na Avstrijskem Štajerskem niso ohranjeni.

Naslednje avstrijsko ljudsko štetje je bilo leta 1934.

Statistični podatki tega štetja o občevalnem jeziku so se ohranili do današnjih dni na nivoju političnih okrajev. Na celotnem Avstrijskem Štajerskem je bilo tega leta po podatkih štetja 3838 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Od teh je bilo 1756 v političnem okraju Lipnica, kamor so spadale tudi vasi Radgonskega kota z Radgono. V političnem okraju Deutschlandsberg, ki je deloma prav tako pripadal k slovenskemu etničnemu ozemlju, saj so vanj spadali kraji Sobota, Mlake in Radvanje, je bilo po podatkih tega štetja 76 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Skupaj je po podatkih tega štetja prebivalo na slovenskem etničnem ozemlju Avstrijske Štajerske 1832 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom.²⁴ Da bi bilo slovenskega prebivalstva v tem popisnem letu več, kot ga je prikazal popis, nam dokazuje že dejstvo, da je bilo po podatkih tega popisa 5665 tujih državljanov prištetih k nemškemu in le 1341 k slovenskemu občevalnemu jeziku. Del tujih državljanov, ki jih je štel omenjen popis prebivalstva k nemškemu občevalnemu jeziku, je prav gotovo pripadal k novim oziroma prejšnjim prekmurskim priseljencem, saj nova av-

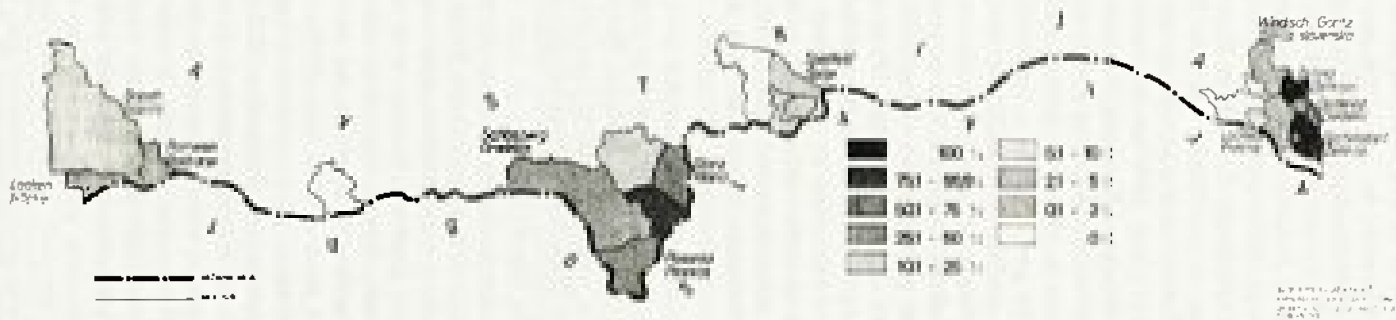
²² Marburger Zeitung, 29. november 1900.

²³ Gutachten des Präsidenten der k. k. Statistischen Central Commission dr. Adolf Ficker über die Constatirung der Nationalitäts und Wien 1874.

²⁴ Ergebnisse der Volkszählung vom 31. März 1934, Steiermark, Wien 1935.

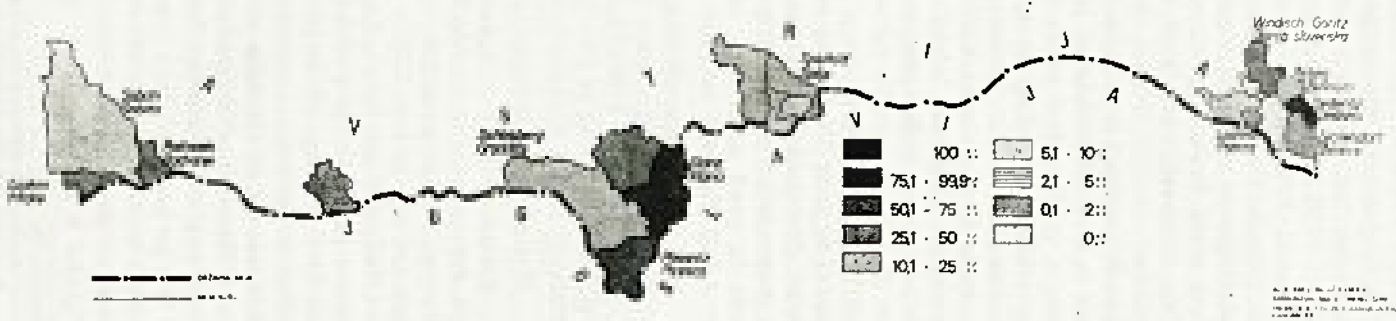
KARTA 9

DELEŽ PREBIVALSTVA S SLOVENSKIM OBČEVALNIM JEZIKOM NA S SLOVENSKIM AVTOHTONIM PREBIVALSTVOM
POSELJENEM OBMOČJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE PO REZULTATIH LJUDSKEGA ŠTETJA LETA 1900

KARTA 10

DELEŽ PREBIVALSTVA S SLOVENSKIM OBČEVALNIM JEZIKOM NA S SLOVENSKIM AVTOHTONIM PREBIVALSTVOM
POSELJENEM OBMOČJU AVSTRIJSKE ŠTAJERSKE PO REZULTATIH LJUDSKEGA ŠTETJA LETA 1910

strijsko-jugoslovanska državna meja takrat ni zaustavila procesa preseljevanja Prekmurcev.

Po podatkih nacističnega ljudskega štetja leta 1939 je na Avstrijskem Štajerskem živele vsega 3607 prebivalcev, ki so jih našli v nenemških jezikovnih skupinah.* Na obmejnem območju, to je v političnih okrajih Radgona in Lipnica, pa je živele 1444 takih prebivalcev. Podatki tega ljudskega štetja so se nam ohranili na nivoju občin do današnjih dni. Tako vemo, da je po teh podatkih živele v Dedoncih 82 %, Potrni 36 %, Radgoni 6 %, Žetuncih 89 % in Zenkovecih 100 % prebivalcev, ki so bili vpisani v nenemške jezikovne skupine. Na ostalih z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenih območjih Avstrijske Štajerske niso našli prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom v znatnejšem številu, vendar se prebivalstvo, ki je bilo vpisano v nenemške jezikovne skupine, pojavlja skoraj povsod na tem območju.²⁵

Podatki ljudskega štetja leta 1939 so zadnji, ki so še kolikor toliko uporabni za ugotavljanje naselitvenega prostora Slovencev na Avstrijskem Štajerskem v primerjavi z vsemi avstrijskimi popisi prebivalstva po drugi svetovni vojni.

Leta 1951 so našli v obmejnem območju ob avstrijsko-jugoslovanski državni meji le 580 Slovencev,²⁶ od teh pa so našli kar 102 od skupaj 116 prebivalcev v občini Dedonci.²⁷ Po tem popisu zasledimo slovensko prebivalstvo, ki je skrito prikazano v rubriki »ostali neznan«, še vedno v vseh občinah na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom.²⁸

Na celotnem območju Avstrijske Štajerske so ob uradnem avstrijskem popisu prebivalstva leta 1971 našli 1684 Slovencev.²⁹

Leta 1961 so v obmejnem območju Avstrijske Štajerske našli 229,³⁰ leta 1971 pa 259³¹ Slovencev.

Rezultati germanizacijskih pritiskov na Slovence na Avstrijskem Štajerskem

Netočnost vseh uradnih ljudskih štetij po drugi svetovni vojni nam jasno kaže medsebojna primerjava podatkov teh štetij s podatki nacističnega ljudskega štetja leta 1939 in s podatki ljudskih štetij pred prvo svetovno vojno. Nevednostnost podatkov uradnih ljudskih štetij po drugi svetovni vojni nam dokazuje Neunteufelov podatek,³² da se je leta 1951 priznalo od stalno prisotnih prebivalcev Štajerske k slovenskemu materinemu jeziku 0,88 % (v resnici občevalnemu jeziku) vseh prebivalcev Avstrijske Štajerske. Preprost izračun nam da število 9763 slovensko govorečih prebivalcev Avstrijske Štajerske. Po Neunteufelu naj bi jih večina prebivala v radgonskem okraju.

V tem delu smo sledili razvoju germanizacijskih procesov na območju celotne Avstrijske Štajerske od srede 19. stoletja pa vse do leta 1971. Na območju, kjer je bilo še leta 1900 50.000 prebivalcev slovenskega rodu, bi naj do leta 1971

* Nacistično ljudsko štetje je uporabljalo večje število jezikovnih skupin v kombinacijah z »deutsche«, »slovenische« in »windisch«.

²⁵ Tone Zorn: Prispevek k ljudskemu štetju 1939. leta na Zgornjem Štajerskem, Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta 7 (XLII), letnik 1971 2, str. 329—385.

²⁶ F. Matscher: Die Slowenische und Kroatische Volksgruppe in Oesterreich, Die rechtliche Stellung der Volksgruppen, Eine Dokumentation herausgegeben von Bundeskanzleramt, Wien 1977, str. 9.

²⁷ Tone Zorn: Zamejski Slovenci v avstrijskem delu Štajerske po podatkih ljudskih štetij 1951 in 1961. Kronika-Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1967, XI. letnik, 1. zvezek, str. 54—55.

²⁸ Fascikel 265 — arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

²⁹ Glej citat 26.

³⁰ Glej citat 26.

³¹ Glej citat 26.

³² Tone Zorn: Zamejski Slovenci v avstrijskem delu Štajerske po podatkih ljudskih štetij 1951 in 1961. Kronika — Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1967, XV letnik, 1. zvezek, str. 54—55.

bilo le še 1684 Slovencev. Na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom, kjer je še leta 1900 bilo po uradnih avstrijskih statističnih podatkih več kot 4000 Slovencev, bi naj bilo leta 1971 le še 259 Slovencev. Ko so avstrijski politiki podpisovali leta 1955 avstrijsko državno pogodbo, so s členom 7 priznali tudi obstoj štajerskih Slovencev ter se s tem mednarodno obvezali, da jim bodo zagotovili vse manjšinske pravice.

Avstrijski državni predstavniki izjavljajo sedaj, da Slovencev na Avstrijskem Štajerskem ni in da jih 7. člen avstrijske državne pogodbe omenja zgolj po naključju. Da 7. člen avstrijske državne pogodbe avstrijskih štajerskih Slovencev ne omenja zgolj po naključju, ampak da so bili v ta člen zavestno vključeni zaradi njihovih manjšinskih pravic, nam pred mednarodno javnostjo dokazuje že sama formulacija tega člena glede na uradno določen prostor avtohtone poselitve avstrijskih štajerskih Slovencev. Štajerski Slovenci so bili vključeni v 7. člen avstrijske državne pogodbe, kljub temu da je Helfried Pfeiferjeva še 28. aprila 1955 izjavila, da Slovencev na Avstrijskem Štajerskem ni.³³ Avstrija je mnenje, da slovenskega manjšinskega problema na Avstrijskem Štajerskem ni, zagovarjala tudi v svojih kasnejših odgovorih jugoslovanski vladi na njene note o izpolnjevanju 7. člena avstrijske državne pogodbe.³⁴ Ne glede na rezultate ljudskih štetij vemo za prostor avtohtone poselitve štajerskih Slovencev.

Po podatkih avstrijske statistike o občevalnem jeziku se naj bi pred koncem prve svetovne vojne germaniziralo več kot 95 % slovenskega prebivalstva, ki se je izselilo iz slovenskega etničnega ozemlja na območje nemške Štajerske. Za potomci teh 40.000 prebivalcev slovenskega porekla ni nobenih sledov v kulturnem, političnem življenju ne v uradni avstrijski statistiki. Mirno lahko ugotovimo, da je germanizacijski pritisk na slovensko prebivalstvo, ki se je naselilo v Avstriji izven slovenskega etničnega ozemlja, dosti hujši, kot pa je bil pritisk ameriške družbe na slovenske izseljence v ZDA, ki so vse do današnjih dni uspeli ohraniti svojo kulturno zavest o pripadnosti ter socialna in kulturna združenja. Germanizacijski pritisk se nadaljuje še danes z nezmanjšano močjo nad jugoslovanskimi zdomci, zlasti nad njihovo drugo generacijo. Tradicija monarhije, ki je sredi 19. stoletja pričela izvajati germanizacijo, se z nezmanjšano močjo nadaljuje na ozemlju druge avstrijske republike.

³³ Theodor Veiter: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Oesterreich, Wien 1976.

³⁴ Primerjalaj Oesterreichische Werbalnote vom 2. Dezember 1974, točka 4 (Odgovor na jugoslovnsko verbalno noto z dne 29. 10. 1974.)

Opomba: Gradivo za ta prispevek sem črpal iz svoje naloge »Razvoj jezikovne strukture slovenske Štajerske od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne«. Za vsa pomoč in naklonjeno sodelovanje se zahvaljujem svojemu mentorju prof. dr. Janku Pleterskemu in akademiku prof. dr. Bogu Gršfauerju kakor tudi študentu matematike Andreju Vitku za pomoč pri računalniški obdelavi podatkov.

Število občin glede na indeks rasti avstrijskih državljanov med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

Indeks	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
do 85	1	2	6	5
od 85,1 do 95	4	5	2	5
od 95,1 do 100	4	3	4	4
od 100,1 do 105	5	5	6	3
od 105,1 do 110	3	3	1	2
od 110,1 do 115	4	1	1	2
od 115,1 do 120	0	0	1	0
nad 120,1	0	0	0	0
	21	21	21	21

Delež občin glede na indeks rasti avstrijskih državljanov med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

Indeks	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
do 85	4,8	9,5	28,5	23,8
od 85,1 do 95	19	23,8	9,5	23,9
od 95,1 do 100	19	23,8	19	19
od 100,1 do 105	23,8	23,6	28,6	14,3
od 105,1 do 110	14,4	14,3	4,8	9,5
od 110,1 do 115	19	4,3	4,8	9,5
od 115,1 do 120	0	0	4,8	0
nad 120,1	0	0	0	0
	100	100	100	100

Število občin glede na indeks rasti prebivalstva s slovenskim obževalnim jezikom med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

Indeks	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
0	1	1	0	0
od 0,1 do 50	2	1	6	7
od 75,1 do 85	1	2	0	0
od 85,1 do 95	1	1	2	0
od 95,1 do 100	0	0	0	0
100	4	2	2	4
od 100,1 do 105	2	4	0	0
od 105,1 do 110	1	0	1	0
od 110 do 115	2	1	0	0
od 115,1 do 120	1	0	1	0
od 120,1 do 150	1	2	2	1
od 150,1 do 200	1	1	1	2
nad 200,1	4	3	1	5
	21	21	21	21

Delež občin glede na indeks rasti prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

Indeks	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
0	4,8	4,8	0	0
od 0,1 do 50	9,5	4,8	28,6	33,4
od 50,1 do 75	0	14,3	23,8	9,5
od 75,1 do 85	4,8	9,5	0	0
od 85,1 do 95	4,8	4,8	9,4	0
od 95,1 do 100	0	0	0	0
100	19,0	9,0	9,5	19
od 100,1 do 105	9,4	19	0	0
od 105,1 do 110	4,8	0	4,8	0
od 110,1 do 115	9,5	4,8	0	0
od 115,1 do 120	4,8	0	4,8	0
od 120,1 do 150	4,8	9,5	9,5	4,8
od 150,1 do 200	4,8	4,8	4,8	9,5
nad 200,1	19	14,2	4,8	23,8
	100	100	100	100

Število občin glede na indeks rasti prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

Indeks	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
0	3	0	0	0
od 0,1 do 50	1	2	2	3
od 50,1 do 75	1	3	1	2
od 75,1 do 85	0	2	1	4
od 85,1 do 95	4	3	3	0
od 95,1 do 99,9	3	0	1	2
100	2	3	2	1
od 100,1 do 105	3	1	3	1
od 105,1 do 110	1	1	0	2
od 110,1 do 115	2	3	3	0
od 115,1 do 120	0	0	1	0
od 120,1 do 150	0	0	1	1
od 150,1 do 200	1	1	1	1
nad 200,1	0	2	2	4
	21	21	21	21

Delež občin glede na indeks rasti prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

Indeks	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
0	14,3	0	0	0
od 0,1 do 50	4,8	9,5	9,5	14,3
od 50,1 do 75	4,8	14,3	4,7	9,5
od 75,1 do 85	0	9,5	4,8	19,0
od 85,1 do 95	19,0	14,3	14,3	0
od 95,1 do 99,9	14,2	0	4,8	9,5
100	9,5	14,3	9,5	4,8
od 100,1 do 105	14,3	4,7	14,3	4,8
od 105,1 do 110	4,8	4,8	0	9,5
od 110 do 115	9,5	14,3	14,3	0
od 115 do 120	0	0	4,7	0
od 120,1 do 150	0	0	4,8	4,8
od 150,1 do 200	4,8	4,8	4,8	4,8
nad 200,1	0	9,5	9,5	19,0
	100	100	100	100

Število občin, urejenih glede na spreminjanje deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

%	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
— 30,1	1	1	5	4
od — 15,1 do — 30	0	1	1	4
od — 5,1 do — 15	1	4	6	0
od — 3,1 do — 5	0	1	1	0
od — 1,1 do — 3	1	1	0	1
od — 1 do + 1	7	4	1	1
od + 1,1 do + 3	2	1	2	3
od + 3,1 do + 5	1	1	2	0
od + 5,1 do + 15	5	2	1	1
od + 15 do + 30	1	4	3	4
nad + 30,1	2	1	0	3
	21	21	21	21

Delež občin, urejenih glede na spreminjanje deleža prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

%	1880—1890	1890—1900	1900—1910	1880—1910
— 30,1	4,8	4,8	23,8	19
od — 15,1 do — 30	0	4,8	4,8	19
od — 5,1 do — 15	4,8	19	28,6	0
od — 3,1 do — 5	0	4,8	4,8	0
od — 1,1 do — 3	4,8	4,8	0	4,8
od — 1 do + 1	33,3	19	4,8	4,8
od + 1,1 do + 3	9,5	4,8	9,5	14,3
od + 3,1 do + 5	4,8	4,8	9,5	0
od + 5,1 do + 15	23,7	9,4	4,8	4,8
od + 15,1 do + 30	4,8	19	14,2	19
nad + 30,1	9,5	4,8	0	14,3
	100	100	100	100

Število občin glede na delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, poseljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

%	1880	1890	1900	1910	najvišji delež preb. s slov. obč. j. po posameznih štetjih
0	4	3	2	0	0
od 0,1 do 2	2	1	1	2	0
od 2,1 do 5	2	0	1	3	1
od 5,1 do 10	0	3	1	2	1
od 10,1 do 25	4	5	5	4	4
od 25,1 do 50	2	1	1	3	3
od 50,1 do 75	1	0	6	4	2
od 75,1 do 99,9	5	5	2	3	5
nad 100	1	3	2	0	4
	21	21	21	21	21

Delež občin glede na delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom med posameznimi ljudskimi štetji na območju Avstrijske Štajerske, pose-
ljenem z avtohtonim slovenskim prebivalstvom

%	1880	1890	1900	1910	najvišji delež preb. s slov. obč. j. po posameznih štetjih
0	19,0	14,3	9,5	0	0
od 0,1 do 2	9,8	4,7	4,8	9,5	4,8
od 2,1 do 5	9,5	0	4,8	14,3	4,8
od 5,1 do 10	0	14,3	4,8	9,5	4,8
od 10,1 do 25	19,0	23,8	23,8	19,0	14,3
od 25,1 do 50	9,5	4,8	4,8	14,3	14,3
od 50,1 do 75	4,8	0	28,5	19,0	9,5
od 75,1 do 99,9	23,8	23,8	9,5	14,4	23,8
nad 100	4,8	14,3	9,5	0	19,0
	100	100	100	100	100

Ime občine oziroma izbranega območja	vsji prebivalci				občevalni jezik									tujci državljanj				preb. s slov. občev. jezi- kom in tuji državljani v Radgorskem kotu in Radgoni			
	1880	1890	1900	1910	slovenski				nemški				1880	1890	1900	1910	1880	1890	1900	1910	
					1880	1890	1900	1910	1880	1890	1900	1910									
Sobota Soboth	886	780	786	708	184	57	12	38	701	722	774	670	1	1	0	0					
					20,79	7,32	1,53	5,37	79,21	92,68	98,47	94,63	0,11	0,13	0	0					
Mlake Laaken	290	300	284	218	234	250	194	129	43	48	86	89	3	2	4	0					
					84,48	83,89	69,29	59,17	15,52	16,11	30,71	40,83	1,07	0,67	1,41	0					
Radvanje Rothwein	179	185	180	179	81	185	94	123	98	0	86	56	0	0	0	0					
					45,25	100,00	52,22	68,72	54,75	0	47,78	31,28	0	0	0	0					
Sobota, Mlake, Radvanje Soboth, Laaken, Rothwein	1345	1265	1250	1105	499	492	300	290	842	770	946	815	4	3	4	0					
					37,21	38,99	24,08	26,24	62,79	61,01	75,92	73,76	0,30	0,24	0,32	0					
Dedonec Dedenitz	145	144	150	140	122	110	113	83	0	2	5	15	23	32	32	42	145	142	145	125	
					100,00	98,21	95,76	84,69	0	1,79	4,24	15,31	15,86	22,22	21,33	30,00	100,00	86,61	96,67	89,29	
Potrna Laafeld	309	352	374	409	211	240	179	21	39	39	97	210	59	73	98	178	270	313	277	199	
					84,40	86,02	64,86	9,09	15,60	13,92	35,14	90,91	19,09	20,74	26,20	43,52	87,33	88,92	74,05	48,66	
Zetinci Sicheldorf	197	203	232	241	166	134	153	88	1	0	0	80	30	69	79	93	196	203	232	161	
					99,40	100,00	100,00	45,95	0,60	0	0	54,05	15,23	33,99	34,05	38,59	99,49	100,00	100,00	66,80	
Slovenska Gorca Windisch Goritz (Goritz bei Radkersburg)	226	263	219	234	155	182	122	75	50	49	54	61	21	32	43	98	179	214	165	173	
					75,81	78,19	69,32	55,15	24,39	21,21	30,68	44,85	9,29	12,17	19,63	41,88	77,88	81,39	75,34	73,93	
Zenkovec Zelting	143	143	167	174	120	126	179	18	3	0	0	102	20	22	38	54	140	148	167	72	
					97,56	100,00	100,00	15,00	2,44	0	0	85,00	13,99	14,86	22,75	31,05	97,90	100,00	100,00	41,38	
Radgonski kot	1020	1110	1142	1193	774	792	694	265	93	90	156	468	153	228	290	465	927	1020	986	730	
					89,27	89,80	81,69	36,15	10,73	10,20	18,51	63,85					90,88	91,89	86,34	60,97	
Pesnica Pössnitz	817	816	800	796	87	274	487	431	730	542	313	363	0	0	0	2					
					10,65	33,58	60,88	54,28	89,35	66,42	39,12	45,72	0	0	0	0,25					
Klanec Glanz	464	462	419	438	57	114	253	376	406	348	165	62	1	0	1	0					
					12,31	24,68	60,53	85,84	87,89	75,32	39,47	14,16	0,22	0	0,24	0					
Veče Fotschaeh	475	493	467	469	17	69	89	145	458	424	378	324	0	0	0	0					
					3,58	14,00	19,06	30,92	96,42	86,00	80,94	69,08	0	0	0	0					

Ime občine oziroma izbranega območja	vsi prebivalci			občevalni jezik									tuji državljani				preb. s slov. občev. jezi- kom in tuji državljani v Radgonskem kotu in Radgoni			
	1880	1890	1900	1918	slovenski				nemški				1880	1890	1900	1910	1880	1895	1900	1910
					1890	1890	1900	1910	1880	1890	1900	1910								
Veliki Boč Grosswäz	650	706	688	712	295 45,38	632 89,93	660 95,93	707 99,30	355 54,83	73 10,35	27 3,92	5 0,70	0 0	1 0,14	0 0	0 0				
Gradišče Schlossberg	1049	1632	1049	1087	154 14,75	305 29,14	520 50,06	211 19,83	890 85,25	813 70,86	530 50,00	643 63,17	5 0,48	14 1,36	9 0,86	23 2,12				
Gradišče, Klanci Schlossberg, Glanz	3455	3599	3423	3502	610 17,88	1294 37,82	2009 50,86	1870 53,78	2839 82,31	2380 62,97	1493 41,11	1697 48,22	6 0,17	15 0,43	10 2,29	25 0,71				
Kreanica Grasnitzberg	248	274	260	228	9 0	0 0	48 18,82	6 2,79	248 100,00	273 106,90	210 81,06	209 97,21	0 0	1 0,36	1 0,30	11 4,87				
Oboki Obegg	147	141	149	150	76 51,70	25 18,84	22 15,49	25 17,45	71 48,30	197 81,06	126 84,51	123 82,55	0 0	9 6,38	7 4,70	1 0,87				
Spilje Spiefeld	615	692	695	674	0 0	82 12,12	102 15,29	13 1,87	683 100,00	682 77,88	585 84,71	645 97,82	12 1,95	7 1,01	28 4,03	15 2,23				
Avstrij. Stajerska Ožje območje	6830	6961	6919	6855	1959 29,94	2686 29,83	3178 48,31	2470 38,97	4696 70,56	4042 60,86	3400 51,88	3867 61,01	175 2,56	263 3,76	340 4,91	517 7,54				
Radgona Radkersburg	2525	2583	2492	2739	112 4,83	115 5,26	97 5,51	49 2,70	2156 84,89	2673 84,74	1882 84,49	1766 87,19	253 15,82	495 15,83	726 29,41	922 32,66	365 14,46	520 20,05	423 21,23	471* 21,04
Lučane Leutschach	548	563	521	573	8 1,47	9 1,61	21 4,07	19 3,36	537 86,53	551 88,39	491 85,16	540 96,04	3 0,55	2 0,36	5 0,90	6 1,40				
Ernovž Ehrenhausen	1196	1186	1125	1252	9 0,82	0 0	0 0	14 1,15	1089 92,18	1193 100,00	1170 100,00	1186 97,64	8 0,72	23 1,94	15 1,27	38 3,04				
Pongratzen	214	193	208	263	0 0	11 5,70	0 0	93 26,28	214 100,00	182 84,30	208 100,00	178 73,64	0 0	0 0	0 0	4 1,85				
Kornriegel	130	136	142	118	0 0	0 0	31 21,83	19 16,10	130 100,00	126 100,00	111 78,17	98 83,90	0 0	0 0	0 0	0 0				
Obmejni pas:	4523	4678	4548	4925	199 2,03	125 3,18	148 2,93	164 4,15	4126 86,88	4105 86,83	3642 86,87	3778 83,52	284 5,84	430 9,21	748 16,64	927 19,74				
Avstrij.-Stajerska slovensko etnično ozemlje	11.353	11.661	11.467	11.788	2068 19,13	2821 25,72	3227 31,80	2634 25,00	8822 80,25	3147 74,28	7042 67,89	7643 74,27	439 3,27	693 5,94	1088 8,88	1483 12,64	1292 36,14	1540 41,59	1706 46,95	1201 30,51

* V Radgoni je bilo med tujimi državljani 500 vojakov iz Sedmograške, ki so bili nemške narodnosti (Dokumentacijsko gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana).

DIE SLOWENEN AUF DEM GEBIETE DER HEUTIGEN ÖSTERREICHISCHEN STEIERMARK VON DER MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS BIS HEUTE.

Zusammenfassung

In dieser Arbeit verfolgten wir die Entwicklung der Germanisierungsprozesse auf dem Gebiet der gesamten österreichischen Steiermark von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Jahre 1971. Auf dem Gebiet, in dem noch im Jahre 1900 50 000 Einwohner slowenischen Abstammung waren, soll es im Jahre 1971 nur noch 1684 Slowenen gegeben haben. Auf dem mit autochthoner Slowenischer Bevölkerung besiedelten Gebiet der österreichischen Steiermark, wo im Jahre 1900 nach amtlichen österreichischen statistischen Quellen noch mehr als 4000 Slowenen lebten, soll es im Jahre 1971 sogar nur noch 257 Slowenen gegeben haben. Als die österreichischen Politiker im Jahre 1955 den österreichischen Staatsvertrag unterzeichnet haben, haben sie mit dem Artikel 7 auch die Existenz der steirischen Slowenen anerkannt und sich dadurch international verpflichtet, ihnen alle Minderheitenrechte zu garantieren.

Die Repräsentanten des österreichischen Staates vertreten nun den Standpunkt, daß es auf dem Gebiete der österreichischen Steiermark keine Slowenen gäbe und daß sie im Artikel 7 des österreichischen Staatsvertrages rein zufällig erwähnt werden. Daß der Artikel 7 des österreichischen Staatsvertrages die österreichischen steirischen Slowenen nicht nur aus purem Zufall erwähnt, sondern sie in diesen Artikel bewußt wegen der ihnen zustehenden Minderheitenrechte einbezieht, beweist uns vor der internationalen Öffentlichkeit schon die Art der Formulierung dieses Artikels in Hinsicht auf das amtlich bestimmte Territorium der autochthonen Besiedlung der österreichischen steirischen Slowenen. Die steirischen Slowenen wurden in den Artikel 7 einbezogen, obwohl Helfried Pfeifer noch am 28. April 1955 betonte, daß es sie auf dem Gebiet der österreichischen Steiermark nicht gibt.

Österreich vertrat die Meinung, daß es ein slowenisches Minderheitenproblem in der österreichischen Steiermark nicht gibt, auch in seinen späteren Antworten auf die Noten der jugoslawischen Regierung über die Erfüllung des Artikel 7 des österreichischen Staatsvertrages. Ohne Rücksicht auf die Resultate der Volkszählungen kennen wir das Gebiet der autochthonen Besiedlung der steirischen Slowenen.

Den Resultaten der österreichischen Statistik über die Umgangssprache zufolge sollen vor dem Ende des 1. Weltkrieges mehr als 95 % jener slowenischen Bevölkerung, die aus dem Gebiet des slowenischen ethnischen Territoriums auf das Gebiet der deutschbesiedelten Steiermark zogen, germanisiert worden sein. Von den Nachkommen dieser 40 000 Personen slowenischer Herkunft gibt es weder Spuren im kulturellen und politischen Leben noch in der amtlichen österreichischen Statistik. Wir können feststellen, daß der germanisatorische Druck auf die slowenische Bevölkerung, die sich in Österreich außerhalb des slowenischen ethnischen Gebietes ansiedelte, noch um vieles stärker war, als der Druck der amerikanischen Gesellschaft auf die slowenischen Einwanderer in die Vereinigten Staaten, die bis an den heutigen Tag ihr kulturelles Zugehörigkeitsbewußtsein sowie soziale und kulturelle Vereinigungen erhalten konnten. Der germanisatorische Druck setzt sich auch heute noch mit unverminderter Kraft auf die jugoslawischen Gastarbeiter und ihre in Österreich lebende Familienangehörige fort, besonders auf ihre zweite Generation. Die Tradition der Monarchie, die um die Mitte des 10. Jahrhunderts mit der Germanisierung begann, setzt sich mit unverminderter Kraft auf dem Gebiet der zweiten österreichischen Republik fort.

MEDSEBOJNA POMOČ NA VASI (na primeru Nedelice v Prekmurju)

Marija Makarovič*

UDK 39:308:38.058.78(497.12-188 Nedelica)

MAKAROVIČ Marija: Medsebojna pomoč na vasi (na primeru Nedelice v Prekmurju). (L'entraide au village.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 149—165.

Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl., 2 sliki.

Članek obravnava medsebojno pomoč na vasi na slovenskem na primeru Nedelice v Prekmurju. V članku so ugotovljene spreminjajoče oblike in pomen medsebojne pomoči od konca 19. stoletja do danes in pa vzroki, ki so v obravnavanem obdobju pogajali medsebojno pomoč na vasi.

UDC 39:308:38.058.78(497.12-188 Nedelica)

MAKAROVIČ Marija: Mutual Aid in the Village (by the Example of Nedelica in Prekmurje). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 149—185.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 2 pict.

The article treats the mutual aid in the village in Slovenia by the example of Nedelica in Prekmurje. In the article the changing forms and the importance of the mutual aid from the end of the 19th century till nowadays are treated, and the reasons for the mutual aid in the village at that period.

Nedelica leži jugovzhodno od Turnišča in ima ugodne avtobusne zveze z Lendavo in Mursko Soboto. Na severni strani teče reka Ledava. Vas je imela pred leti še svojo osnovno šolo, sedaj hodijo šolarji iz Nedelice v osemletko v Turnišče.

Vaščani se ukvarjajo pretežno s poljedelstvom in z živinorejo, za domače potrebe tudi z vinogradništvom. Po statističnih podatkih¹ za leto 1971 je bilo od skupnega števila 152 gospodinjstev 98 kmečkih, 47 polkmečkih in 7 nekmečkih. Čeprav tudi v Nedelico zlasti v zadnjem desetletju vedno hitreje prodira mehanizacija kmetijstva in sodobnejši načini kmetovanja — (Nedelica je imela 1973. leta tri mlatilnice, 1 kombajn, 29 traktorjev, 26 kosilnic, 11 motornih in vprežnih sejač, 105 električnih motorjev)² — si vaščani še vedno drug drugemu pomagajo pri raznih kmečkih delih, najrazličnejše oblike pomoči pa si izkazujejo tudi ob raznih drugih priložnostih in v povezavi z običajskim življenjem.

* Dr. sc. Marija Makarovič, dipl. etnolog, znanstvena sodelavka, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana.

¹ Popis stanovništva i stanova 1971. godine, Beograd 1973.

² Po podatkih Matičnega urada Turnišče.

V sestavku podajam posamezna poglavitnejša dognanja o medsebojni pomoči v Nedelici.³ Sestavek temelji na lastnih raziskavah medsebojne pomoči, ki so bile opravljene v letu 1973.⁴ Z raziskavami sem skušala tudi v Nedelici ugotoviti spreminjajoče oblike in pomen medsebojne pomoči pri raznih kmečkih delih in ob drugih priložnostih nekako od zadnje četrtine 19. stoletja pa do danes, ter vzroke, ki so v navedenem obdobju pogajali medsebojno pomoč.⁵ Na podlagi ustrezne ankete in opazovanj pa sem ugotavljala predvsem mesto in pomen poglavitnih sodelovalnih skupnosti — tj. skupnosti sosedov, sorodnikov, botrov in pa povabljenih ter vaške skupnosti v sklopu medsebojne pomoči.

Medtem ko podajam podobo različnih odnosov medsebojne pomoči predvsem na podlagi bogatega ustnega izročila, sem za današnji čas uporabila metodo opazovanja, deloma združeno s samostojno delovno udeležbo pri družinah, s katerimi sem navezala tesnejše stike. Saj le na ta način sem lahko tudi v Nedelici ugotovila dejansko stanje, napredek, spreminjanje in opuščanje najrazličnejših odnosov medsebojne pomoči, ki predstavljajo kompleksen pojav, ki bi ga bilo sicer nemogoče zajeti v celoti.⁶

Medsebojna pomoč pomeni v obravnavi tisto pomoč, ko si vaščani pomagajo drug drugemu pri raznih opravilih in kjer sodelujoči računajo na povračilo enakega ali podobnega dela (mlatev, ličkanje koruze, luščenje bučnega semena, siliranje krme itn.). V medsebojno pomoč uvrščamo tudi sodelovanja, ki se odvijajo na podlagi menjave dela, ko si posamezna gospodinjstva izmenjujejo usluge različnega značaja (npr. lastnik konja ali traktorja opravi sovaščanu ustrezno delo, le-ta pa mu povrne z lastnim delom). In končno pomoč, ki jo izkazujejo vaščani drug drugemu v sili (nesreče, poplave, ogenj itn.) in pa v povezani z običajskim življenjem naselja (ob krstu, svatbi, smrti in novi maši).

Dogovarjanje o medsebojni pomoči

V preteklih desetletjih, deloma pa tudi še danes, so se v Nedelici sosedje in vaščani navadno ob nedeljskih popoldnevih, ko je bilo nekaj več prostega časa, velikokrat pa od maše grede, pomenili o delih, pri katerih so si pomagali drug drugemu: kdo bo najprej začel kopati v gorici, žeti žito, pobirati krompir itn. Pri dogovarjanju so se ravnali po zrelosti pridelkov; po zatrjevanju vaščanov ni nikdar žito naenkrat zrelo po celi vasi, kar velja tudi za ostale pridelke. Danes pa upoštevaajo pri tistih gospodinjstvih, kjer so člani družine zaposleni, tudi njihov prosti čas. Še posebej v zadnjih letih pa je precej v navadi, da prihajajo zdomarji kositi in mlaiti v času letnega dopusta.

V preteklosti, kot tudi še dandanes, poteka dogovarjanje o medsebojni pomoči med gospodinjstvi, ki so vključena v sodelovalni krog, brez zastojev in brez zamere, če kdo komu — ker je npr. obljubil že drugemu — ne more pri-skočiti na pomoč. Prav tako se vaščana, ki nameravata npr. kopati krompir na isti dan, v miru dogovorita, kdo bo prvi kopal, saj kot pravijo v Nedelici, enkrat »neha« (popusti) eden, drugič drugi.

V zadnjih letih vaščani vedno bolj opuščajo nedeljska dogovarjanja glede medsebojnega dela in se dogovorijo običajno dan ali dva poprej, ko začnejo delati določeno delo. Za proščenje pa se tudi dandanes večinoma dogovorijo od maše grede ali pa pošljejo »zvat« odraslega otroka s povabilom, naj pridejo.

³ Primerjaj tudi: Marija Makarovič, Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem kot etno-loški problem, *Etnološki pregled* 12, Ljubljana 1974, str. 91–99.

⁴ Raziskovanje je sofinancirala Raziskovalna skupnost Slovenije.

⁵ Z enakim namenom so bila doslej raziskana naselja: Bučecovci, Predgrađ, Orehovec, Studor, Zelenbreg.

⁶ Primerjaj: Matija Golob, Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes, Ljubljana 1967, str. 62.

Medtem ko bližnje sosede in sorodnike poprosijo in povabijo ustno, pa bolj oddaljene povabijo v zadnjih letih pismeno ali po telefonu. Kar velja predvsem za trgatev, pobiranje krompirja, za koline, svatbo in tudi proščenje.

Za pomoč pri delu gre prositi »zvat« tisti, ki ima čas, največkrat se dogovarjajo za ženska dela gospodinje, za moška pa gospodarji. Velikokrat pa pošljejo tudi večje otroke, ki običajno na kratko povedo, po kaj so prišli; npr. z besedami: »Sem prišel zvat k mašini.«

Pritrdilnemu odgovoru naprošenega, je navadno dodano še vprašanje: »Kdaj pa ti trbej?« Podobno »pozovejo, gredo zvat« tudi na koline, novo mašo, svatbo in pogreb.

V Nedelici nadalje poudarjajo starejši, da so še nekaj let po zadnji vojni prihajali vsaj za nekatera dela kar sami od sebe na pomoč, npr. koruzo ličkat »kukureo lüpat«, ko so opazili, da je na skednju voz nezličkane koruze. Ustno izročilo potrjuje tudi podatek iz leta 1924 prav za Nedelico, po katerem »kukureco lüpat pridejo brez zvanja. Eden k ovomi... v drugih mestih lüpače zovejo.«[†] Kot smo ugotovili je v Nedelici omenjena navada v zadnjih letih zamrla, razen v Gajiču, v zahodnem delu vasi, kjer hodijo ličkat še vedno brez zvanja.

Soseda se dogovarjata za pomoč pri mlatvi. Nedelica
Foto: M. Makarović

[†] Koledar Sreca Ježušovega, 1924, str. 49.

Za tekoča opravila naprosijo »ljudske« navadno proti večeru za drugi dan ali pa v poletnem času tudi zgodaj zjutraj za isti dan. Kadar je večja zadrega z delom v celi vasi, npr. pri strojni mlatvi, se pa dogovorijo dan ali dva poprej, kot je določen razpored mlatve. V okviru bolj ali manj stalne sodelovalne skupnosti prosijo za pomoč tistega, ki še prav tako ni zmlatil, saj računajo na vračilo enakega dela. Če pa se primeri, da je naprošeni že zmlatil, pa se navadno že takoj ob dogovarjanju domeniijo za protiuslugo, kot sledi: »Sem prišel zvat k mašini.« »Bom prišel, ti boš pa meni zoral s kobilo.«

Prav tako smo opazili, da so vaščani hodili zvat k mlatvi hčer velikega kmeta, ki je v letu raziskovanja zmlatil žito s kombajnom, pa je vseeno pomagala desetini vaščanov, kar je njen oče komentiral takole: »So včasih oni pri meni cel dan mlatili, mi pa pri njih precej manj časa, ko so mi letos poginile kobile, so mi sami od sebe pripeljali seno, krompir osipali, zdaj jim pa vračamo.«

Velikokrat nadalje naprošeni, ki sami ne rabijo enakovredne pomoči, ob formalnem vprašanju: »Koliko ti dolgujem« odgovorijo: »Kaj boš plačal, saj ni nikdar tako dolg dan, da ne bi prišel večer,« zraven pa največkrat predlagajo: »Imam v enem kraju njivo zraščeno, če mi jo utegneš zorati.« Velikokrat pa na vprašanje domačih »koliko smo dolžni« tisti, ki je storil uslugo, odgovori: »Nič, ste nam pa zadnjič pomagali« (in včasih tudi navede konkretno pomoč), npr. »ko ste nam pluge posodili.«

V Nedelici nadalje nismo opazili, da bi si pomagali med seboj samo tisti, ki imajo enako obdelovalno površino, enako količino pridelka. Tako zove gospodinjstvo, ki je pridelalo npr. 100 križev žita, k mlatvi tiste, ki so ga pridelali 60 in one, ki ga imajo 150 križev. Kar ljudje sami komentirajo z besedami: »Ne gledamo na to, če pomagamo pri eni hiši od 7. do 13. ure, oni pa pri nas od 7. do 10. ure. Bo pa drugič obratno.«

V primerih, kjer se mlatev zavleče za pol dne, pa se zdi domačim povsem razumljivo, da pomagajo pri kakšnem drugem delu enako časa, po načelu »vsak ima rad svoje«, ali pa pošljejo na delo po dva človeka. Tako je npr. velik kmet z Gajiča, ki je pozval na mlatev 20 »točakov«, vrnil 30 delavcev, torej deset več porazdeljenih na tiste naprošene, ki so mlatili polovico manj časa.

Predvsem zato, da ne trgajo dobrih odnosov v določeni sodelovalni skupini, pozovejo na pomoč tudi gospodinjstvo, za katero sicer po celi vasi »gučijo, da mlada dva pošiljata za vračilo le starega dedeka, ki ne more več dobro delati.« Seveda pa tako vseeno zadostijo vračilu, kar ljudje spet pojasnjujejo: »Jih enostavno ne moremo izpustiti, kadar zovemo po vasi.«

Bolj na podlagi lastnih opazovanj, kot po pričevanju vaščanov, smo ugotovili, da ne prosijo za pomoč pri delu ostarelih gospodinjstev in onih, kjer so same ženske, ker pač ne morejo poprijeti za vsako težaško delo in jih tako počasi izločajo iz raznovrstnih medsebojnih delovnih sodelovanj. Podobno prekinjajo delovne odnose z ostarelimi gospodinjstvi, kjer je kdo domačim zaposlen v tujini, ker menijo: »Naj plača, če ne more vrniti.« In tako se sliši na vasi, ki je še dandanes klasičen primer nadvse živih medsebojnih sodelovanj, čeprav zaenkrat osamljena, vendar dovolj zagrenjena izpoved posameznih ostarelih ljudi — ki so sicer materialno preskrbljeni, ker jim pomagajo otroci iz tujine — »šenka negašenk je mrou, zdaj je vse za peneze.«

Še vedno pa v Nedelici brez kakršnihkoli medsebojnih dogovarjanj pomagajo vaščani ostarelim ljudem in vaščanom, kadar vidijo, da so v potrebi, pa naj bo to v času bolezni, ob nesrečah ali pa ob starostni onemoglosti, ko jih navadno pri sosednjih hišah hranijo in vabijo, naj pridejo ob hladnejših dneh na toplo itn.

Urejanje in vrednotenje medsebojne pomoči

Najrazličnejši odnosi medsebojne pomoči, ki se zdijo tudi v Nedelici vsaj na videz nejasni in neurejeni, se pokažejo pri nadrobnejšem in dolgotrajnejšem opazovanju kot najbolj stvarna in urejena vaška socialna institucija.⁹ Tako tudi v Nedelici ne poznajo, kar se tiče medsebojne pomoči v pomenu postavljenega prava, zapisanih uredb, vendar se odvijajo ti na videz zamotani odnosi od začetka do konca recipročnih sodelovanj — na podlagi enakovrednega vračanja ali odsluževanja — povsem urejeno, iz dneva v dan, iz leta v leto.

Dasiravno se pri povprečnem številu medsebojnih delovnih sodelovanj zvrsti v Nedelici med 152 gospodinjstvi tudi do 7000 sodelovanj na leto, si ljudje vračajo in odslužujejo razna dela brez zastojev, v splošno zadovoljstvo vseh sodelujočih. Ugotovitev, ki pri tolikšnem številu ljudi, z različnimi moralnimi kvaliteta in življenjskimi pogledi, nedvomno preseneča. V obravnavani kmečki in polkmečki skupnosti se namreč vsakdo zaveda, da je odvisen — kljub večji ali manjši mehanizaciji — od pomoči drugih, vsaj pri nekaterih delih in zato pomoči ne odklanja in jo iz istega razloga vedno tudi vrne, po načelu »ti meni jaz tebi«. Kot so zatrjevali anketirani, se skorajda ne spominjajo, da bi nekdo, ki je prosil za pomoč, te pomoči ne dobil ali pa da storjene usluge ne bi povrnil. Za upravičen vzrok odklonitve pomoči pa priznava tudi soseska bolezen, smrt v družini, že dogovorjeno delo drugje ipd. Posamezni primeri, ki temeljijo bolj na izmikanju kot na odpovedi odnosov, pa so znani po celem naselju.

Pojem medsebojne pomoči, ki ji pravijo »pousoda, si pousodimo, gremo k šenki« je zelo obširen. Z navedenimi izrazi označujejo vse najraznovrstnejše oblike pomoči. Čeprav vaščani razločujejo, da je pri menjavi dela in proizvajal-

Pomoč pri gradnji in obnavljanju hiše. Nedelica 66
Foto: M. Makarovič

⁹ Golob, o. c., str. 10.

nih sredstev treba uslugo, opravljeno z živino ali strojem, odslužiti s fizičnim delom, sodi po splošnem mnenju vaščanov tudi te vrste odsluževanje v medsebojno in enakovredno pomoč. Tako povrnejo razne usluge s protiuslugami vaščani različnih premoženjskih razredov. Nazorneje ilustrira gornja izvajanja podobno vprašanje in odgovor obenem, ki smo ga nešteto krat slišali pri dogovarjanju na podlagi menjave dela, kot sledi: »Boste šli orat, jaz vam pa drugje pomorem, kar boste nūcali.«

Pri posameznih, nekaj preračunljivejših gospodinjah je bilo sicer opaziti negotovanje nad vzpostavljanjem in vzdrževanjem odnosov na podlagi menjave dela, češ »traktor stane, pa motorno olje tudi«, pa je ugovor starega očeta in mladega sina traktorista »oni nam bodo povrnili pa s čim drugim, kar mi ne zmoremo sami« še za nadalje podprl tovrstno sodelovanje.

Evidenca medsebojne pomoči

Na vprašanje »kako si zapomnite številna in raznovrstna medsebojna sodelovanja, ali si jih zapisujete« so odgovarjali ljudje vedno enako: »Tega nihče ne zapisuje in tudi nikdar ni pisal, to si kar zapomnimo.« Odgovor velja za vse vrste odnosov, tudi za one na podlagi menjave dela in na podlagi daljnosežnejše povrnitve. Posamezne izjeme smo zabeležili le v primeru, če nekdo gradi hišo in si domači zapišejo »kdo vse je pomagal z delom ali pa s prinašanjem hrane, da bomo vedeli čez leta, ko bodo oni gradili, povrniti.« Ker je prinašanje hrane vsaj v tolikšni meri kot v preteklosti tudi še zdaj v navadi, navajamo za ilustracijo popis iz leta 1973, na podlagi katerega se tudi poučimo o količini prinesene hrane, kot sledi:

Ivanova Cila: 20 jajc, 1 l smetane, 1 kg riža, 2 margarini, 2 kg sladkorja;

Uzjanova Marta: kiselak, 1 l smetane, 1 kg sladkorja, 1 rozinc, 15 jajc, $\frac{1}{2}$ kg marmelade, 10 l vina;

Čüva Tetica: kiselak, 2 l smetane, 30 jajc, 1 kg makaronov, 2 kg sladkorja, 1 kg riža, 1 l olja;

Čüva Cila: kiselak, 1 l smetane, 15 jajc, 2 margarini, 1 kg marmelade, 2 kg sladkorja;

Lütarova Tila: kiselak, 1 l smetane, 1 kg riža, 1 kg makaronov, 20 jajc, 1 kg marmelade, 1 margarina;

Rajova Mica: kiselak, 1 l smetane, 10 jajc, $\frac{1}{2}$ kg makaronov, 1 kg sladkorja, 5 l vina;

Tomašova Mica: kiselak, 2 l smetane, 45 jajc, 2 kg sladkorja, 1 kg makaronov, 2 kg riža, 1 kg maka, 1 rozine, 2 margarini, 5 l vina;

Lebarova Treza: 3 lonce mleka, 10 jajc, 1 kg sladkorja;

Slivnjakova tetica: 2 lonca mleka, 12 jajc, 10 l vina;

Varoška mati: 1 l smetane, kiselak, 15 jajc, 1 kg riža, 1 kg sladkorja, 1 kg marmelade;

Jorkiševa Mica (Bükovska): kiselak, 1 l smetane, 2 kg sladkorja, 1 kg makaronov, 1 kg riža, 20 jajc, 15 l vina;

Zverova Ančka: 2 lonca mleka, 1 kg sladkorja, $\frac{1}{2}$ kg marmelade;

Čičkova Mica: 2 lonca mleka, 2 kg sladkorja;

Jabkova Mica: 2 lonca mleka, peteršilj, mrkevco, hren, 10 jajc, 1 kg sladkorja.

Podobno si posamezniki zapisujejo vrsto in količino daril ter prav tako ime prinašalca, povabljenega na svatbo, da bodo potem ob enaki priložnosti isto ali vsaj podobno povrnili.

Kdo in koliko ljudi sodeluje, trajanje del

Glede na značaj dela sodelujejo pri raznih vzajemnih delih moški ali ženske in mešano. Predvsem v zadnjih letih pa opažamo tudi v Nedelici, kjer je veliko moških zaposlenih v tujini, da morajo marsikatera, sicer moška dela, poprijeti tudi ženske, ker pač primanjkuje delovne sile.

Deloma pa tudi še zdaj razlikujejo opravila, pri katerih tako kot v preteklosti sodelujejo samo ženske ali samo moški, ali oboji. Tako delajo mešano, vendar porazdeljeni po lažjih in težjih fazah dela pri mlatvi predvsem odrasli moški in ženske, deloma pa tudi otroci. Samo krepkejši moški in ženske kopljejo prvo in drugo kop v vinogradu, rigolanje pa se tudi še dandanes šteje predvsem za moško delo. Trgatev in ličkanje pa sta deli, kjer pomagajo moški in ženske. Kot izrazito žensko opravilo velja rezanje zelja in repe ter česanje perja, kjer sodelujejo moški le kot gledalci in v pogovoru. Prav tako je približno do druge svetovne vojne, ko je tudi v Nedelici zamrla, veljala teritev za žensko delo, edino lan v pečnici je sušil moški.

Pri najrazličnejših odnosih nedelovnega značaja, povezanih z življenjskimi običaji, so sodelovali tako v preteklosti kot tudi še dandanes, pretežno odrasli moški in ženske. Pri navadah in obredjih, ki so jih v večji meri izvajali šolarji še do druge vojne pa so sodelovali dečki in deklice (na starega leta dan, na Barbarino) ali pa samo dečki (na novega leta dan). Po starosti so tako tudi še danes vključeni v delovno vzajemne odnose moški in ženske od 18 do 70 leta; kjer je potreba, priskočijo pomagat tudi mlajši ali pa še starejši.

Od vsakega gospodinjstva pomaga pri skupnih delih po eden, včasih tudi po dva člana. Na splošno pa zatrjujejo ljudje, da so tudi v preteklosti raje pošiljali na skupna dela po enega delavca, da so lahko doma preostali nemoteno opravljali tekoča dela.

Največ ljudi, tudi po 50, je sodelovalo pri ličkanju koruze, danes okoli 30. Prav tako terja tudi še zdaj veliko sodelavcev mlatev žita z mlatilnico, kjer naprosijo pri velikih posestnikih tudi do 20 ljudi. Ostala dela, kot so kopanje krompirja, trgatev, luščenje bučnega semena, česanje perja in pobiranje krompirja ter v zadnjih letih siliranje živinske krme pa zaposluje okoli 4 do 8 naprošenih.

Pri rednih skupnih opravilih si ljudje pomagajo v okviru svojega prostega časa, kolikor o tej vrsti časa med tednom sploh lahko govorimo pri kmetovalcih. V primerih, kjer je treba vaščanu priskočiti na pomoč v sili (ob ognju, privzdigovanje bremen, če se bliža nevihta pri spravljanju krme ipd.) pa ljudje popustijo tudi lastna, včasih prav tako nujna opravila.

V Nedelici prav tako nismo zasledili, da bi domači izvajali kontrolo sodelujočih. Predvsem v preteklosti se je običajno le najboljši kopač postavil na čelo ostalim in jih s svojim delom na neki način prisiljeval k marljivejšemu delu. Tudi v Nedelici ni v navadi, da bi večerna skupna dela, npr. ličkanje koruze potegnili do zore, z namenom, da jih dokončajo. V tem primeru se zberejo ponovno drug večer.

Posamezni kmetijski stroji zamenjujejo tudi v Nedelici nekako od začetka 20. stoletja, v večji meri pa v zadnjih desetletjih preprostejša orodja in človekovo ročno delo, tako kombajn, mlatilnica, traktor, kosilnica, stroj za ličkanje in česanje perja itn. In tako tudi tukaj stroji prekinjajo z vrsto sodelovanj ali pa vključujejo v odnose medsebojne pomoči manjše število gospodarstev. Na drugi strani pa vplivajo na pretvarjanje enakovrednih recipročnih odnosov sodelovanja na podlagi »usluga in protiusluga«, na podlagi menjave dela. In končno stroji v veliki meri skrajšujejo trajanje raznih del.

Če sledimo različna medsebojna sodelovanja glede na uvajanje raznih orodij in strojev ter v povezavi z njimi hitrejša in manj naporno opravljanje del ter

manjšanje števila sodelujočih, ugotovimo naslednje: v Nedelici so želi proso s srpom še okoli 1930. leta, žito, to je pšenico, ječmen in rž pa vsaj že od začetka 20. stoletja s koso. Okoli 1965. leta so začele prihajati v vas tudi prve kosilnice in danes jih naštejemo že okoli 30. Z uvedbo kose in kosilnice pa je bilo ob žetvi in košnji zaposlenih precej manj ljudi, saj so naprosili le še po dva do tri »ludske«.

Za nazornejšo predstavo navajamo naslednje podatke: ko so v Nedelici še kosili s srpom, so en ha pšenice poželi v enem dnevu s pomočjo 8 žensk (po dve sta bili domači), ki so žele, če so štirje vezali snopje, trije pa so snopje skupaj nosili. Udeleženih je bilo torej 15 ljudi. Pri žetvi s koso je sodeloval na isti površini in v enakem času en delavec manj. Tako so bili udeleženi trije kosci in za vsako koso po ena ženska, ki je brala žito, ena, ki je vezala in ena, ki je delala povreslo, kar je zneslo 12 ljudi, dva sta pa potem še snopje skupaj nosila.

S kosilnico požanjejo en hektar pšenice v pol dneva oziroma z »bečejko« v 2 urah in pol ob pomoči dveh do treh naprošenih.

Veliko sprememb je vnesla v dotedanjo tehniko dela pri mlatvi uvedba mlatilnice, ki je pretvorila dotedanje medsebojne odnose. Saj je mlatev predstavljala vse do uvedbe mlatilnice nadvse naporno in dolgotrajno delo, kjer so na primer 4 mlatiči — navadno dva domača in dva naprošena — mlatili deset metrov pšenice cel teden. V Nedelici so do 1920. leta mlatili »na cepe«, ko je začel mlatiti prvi mlatilničar z Lipe. Nekaj let kasneje si je nabavil mlatilnico tudi prvi domačin v Nedelici in danes so v vasi tri, ki redno obratujejo. Te vrste mlatilnice na električni pogon zaposlijo na primer po 16 do 20 ljudi (največ 4 domače) od 6. do 14. ure (glede na količino žita), ko namlatijo 60 metrov žita.

Tako pretvorjena mlajša oblika sodelovanja pa predstavlja še dandanes v poletnem času najpogostnejšo in najbolj skupinsko medsebojno pomoč.

Kopanje krompirja s pomočjo vaščanov je bilo prav tako, vse do leta 1920, ko so začeli prvi kmetje orati krompir s plugom, prav tako vzajemno delo. Pri kopanju z motikami je tako sodelovalo tudi po 20 kopačev in pobiračev krompirja na eni njivi. Zadnjih dvajset let, ko v Nedelici na splošno orjejo krompir, opravijo delo večinoma sami, kjer ga imajo nekaj več, naprosijo za pobiranje krompirja še po tri do štiri »brače«. Za primerjavo navajamo: eno njivo (25 arov) krompirja je tako izkopal deset kopačev v enem dnevu, s plugom pa opravijo isto delo trije do štirje kopači prav tako v enem dnevu.

Po letu 1920, ko so prišli v vas prvi ribežni za ribanje zelja in repe, je sicer začelo ponehavati sodelovanje štirih do petih žensk pri ribanju, ker pa so posamezne gospodinjice mnenja, da je zelje narezano z nožem »srpačo« veliko boljše, se je obdržalo nekajurno skupinsko ribanje zelja in repe še pri okoli 30 gospodinjstvih.

Ličkanje koruze, še dandanes združuje vaščane v skupnem jesenskem delu, razen pri eni družini, kjer imajo že nekaj let stroj za ličkanje. Tudi v zvezi z luščenjem bučnega semena je nastopilo nekaj sprememb, ki so vplivale na prekinitev pomoči pri »lupanju semen«. Tako posamezniki že nekaj let bučne peške zamenjujejo za olje, drugi sejejo bučc, ki nimajo luščine in tretji spet škropijo koruzo in zavoljo škropljenja bučc, ki jih sadijo med koruzo, ne uspevajo več. Gospodinjstva, kjer seme še vedno lupijo, pa opravijo navedeno delo običajno s 3 do 5 naprošenimi v dveh do treh večerih. Po nekaj večerov pa so tudi še zdaj zaposlene vaščanke z medsebojnim, prav tako dve do triurnim česanjem perja, ko se zbirajo v skupinah po pet do sedem.

Sodelovalne skupnosti

Najrazličnejše oblike pomoči se tudi v Nedelici odvijajo v okviru poglavitnih sodelovalnih skupnosti. Pred nadrobnejšim obravnavanjem posameznih skupnosti pa poudarjamo, da gospodinjstva večinoma pritegujejo posamezne delavce iz dveh ali treh sodelovalnih skupnosti.

Skupnost sosedov

Tudi v Nedelici si vaščani pri različnih delih in nekaterih drugih priložnostih pomagajo največkrat s sosednjimi gospodinjstvi. Prav tako velja splošnejša ugotovitev, da se sosedstvo drži hiše, ne pa gospodarja. Za pomoč pri raznih delih, naprosijo torej »hišo«, tj. bližnjega ali nekaj bolj oddaljenega sosedu. Navedeno razmerje se uveljavi tudi pri odnosih do prišlekov, ki se na primer s postavitvijo nove hiše vrinejo med dva sosedu in tako vzpostavijo novo sosedstvo. Na začetku s posameznimi, kasneje pa s številnejšimi odnosi medsebojne pomoči, se naveže »prišlekova hiša« na sosedovo hišo.

Pri določevanju posameznih stopenj sosedstva glede na večjo ali manjšo oddaljenost nismo opazili bistvenih razločkov v poimenovanju. Vaščani so, verjetno da bi zadostili vprašanju, sicer nekajkrat povedali, da označujejo stopnjo sosedstva glede na bližino z izrazi kot so: prvi in drugi sosed ali predsosed in najbližji sosed. Vendar omenjena poimenovanja v vsakdanjem besedišču skorajda ne prihajajo v poštev. Kot smo razbrali iz opazovanja, ljudje poimenujejo sosedu s domačimi imeni in jih tako seveda tudi najdoločneje označujejo, kot na primer: »Martinovi, Horvatovi, Balazovi, Vukovi itn.«

Po drugi strani je število sosedov vezanih na neko hišo navadno večje. Tako ni sosed samo tisti, ki je »pouleg«. Glede na razporeditev domačij ima vsaka hiša vsaj po dva sosedu, po enega na levo in desno stran, če stojijo hiše v vrsti ali tudi tri in več, če so postavljeni domovi v gruči. V okviru skupnosti sosedov pa je pojem sosedstva, vezanega na neko hišo, še bolj raztegnjen. Saj obsega včasih sodelovanje med desetimi ali še več sosednjimi gospodinjstvi.

Opazovanja so v celoti pokazala, da vaščani prav negujejo dobre odnose s sosedi. Podatek, da je bilo v celotnem lendavskem okraju prav v Nedelici v zadnjem desetletju najmanj prepиров in tožb med sosedi in vaščani — v letu raziskovanja je bil prijavljen samo en poravnalni spor manjšega značaja — gornjo potrditev potrjujejo. Kolikor le pride do prepиров med sosedi in nekaj dni ne govorijo med seboj, traja to največ le nekaj tednov, običajno prav do prve nujne pomoči, ko se sosed zateče k sosedu v sili po pomoč, največkrat pa sosed sam od sebe priteče na pomoč, ko opazi, da jo potrebujejo. Prepiri med sosedami zavoljo otrok so kratkotrajnega značaja, saj preudarnejše gospodinje pripominjajo: »Kaj se bomo prepirali zaradi otrok, otroci imajo za plotom gospoda.«

Prav pri raziskovanju sodelovanj v okviru skupnosti sosedov smo nadalje lahko večkrat slišali vrsto pregovorov in ker so bolj povedni od dolgotrajnejših razmotrivanj, jih navajamo tudi na tem mestu, saj nam kar najbolj jedrnatu označujejo odnos sosedu do sosedu. Tako npr.: »S sosedom se ne svaditi, je prva pomoč. Sosed ti je prva rodbina. Sosed sosedu nuca.« V vsakdanje življenje postavljeni pregovori pomenijo: sosed je blizu hiše, torej ti bo lahko prej kot sorodnik, ki je na primer v isti vasi, toda že bolj oddaljen, priskočil na nujno pomoč: ob telitvi, privzdigovanju bremen, porivanju voza na gümlo, držanju prešiča ob zakolu itn. Nazorno je gornja izvajanja ilustrirala najpremožnejša kmetica v vzhodnem delu Nedelice: »Soused je prvi, če pride nevoula, kaj bom bežala k številki 19, kjer imam rodbino, od prve številke ... raje oberem vse sousede od številke 2 naprej.« Nadalje zatrjujejo vaščani, da bi se sploh »grdo

vidlo«, če bi šli zlasti za nujno pomoč najprej prosit drugega soseda, če bi bil na primer prvi sosed doma. Prav tako skočijo navadno k najbližjemu sosedu tudi gospodarji in gospodinje, kadar potrebujejo kako posodje, orodje ali živilo. Tudi vaščani Nedelice povrnejo izposojeno čimprej.

Pomembna in v vseh letnih časih prisotna, zdaj v večji, zdaj v manjši meri kot je narava dela, je nadalje pomoč sosedov pri raznih poljskih delih in pri spravljanju pridelkov, kot so ličkanje koruze, luščenje bučnega semena, česanje perja, rezanje zelja in repe, mlatev, siliranje krme itn. Pri vseh navedenih delih se pozivajo na delo drug drugega prvenstveno sosedje oziroma sorodniki, če so vključeni v skupnost sosedov. V primerih, kjer je potrebno večje število ljudi (mlatev) ali pri nekaterih težjih delih (kopanje vinograda) pa pozovejo tudi sorodnike, ki niso vključeni v enoto sosedov.

Odnosi med sosedi so v prvi meri gospodarskega značaja. Po drugi strani pa sosedje sodelujejo tudi v običajskem življenju naselja. Tako imajo v sklopu običajske medsebojne pomoči sosedje nedvomno pomembno mesto. Pomoč sosedov ob smrti, pa je precej večja od pomoči, ki jo izkazujejo sorodniki. Namreč, če kdo umre »mrtveca imajo pri izi« so prav sosedje tisti, ki prvi in največ pomagajo s tem, da ga umijejo, preoblečejo (domači namreč mrliča ne »primljejo«) in pomagajo skopati jamo grobarju. Sosedje in bližnji sorodniki, med katerimi je lahko tudi boter, pa nadalje pomagajo nositi (nekaj let sem ga vozijo z vozom) umrlega in mu svetijo (4 mu svetijo, 4 ga nosijo). Za vso omenjeno pomoč naprosijo navadno domači najbližje sosede tedaj, ko pridejo varovat »barestvat« mrliča.

Nadalje se izkažejo najbližji sosedje tudi pri drugih delih, kadar kdo umre. Tako so v starejših hišah, kjer je bila samo ena bivalna soba in v njej krušno peč, kjer je tudi ležal mrlič, naprosili sosede, da so skuhali obed za pogrebce. Podobno tudi še danes, ko so stanovanjske razmere ugodnejše, sosedje naprosijo sosede, da spečejo kruh in skuhajo za dan pogreba. Tudi te vrste prošnje nikdar ne odklonijo, češ »to vsakega dojde«. Sosedje pa tudi še dandanes priskočijo na pomoč tudi pri poljskih delih, kadar je mrlič pri hiši ali pa jih kar sami opravijo.

Najbližji sosedje pa izkazujejo končno izdatno pomoč na svatbi s tem, da prinašajo živila teden dni poprej, enako kot ostali povabljeni.

Končno pa si tudi v Nedelici pomagajo bližnji sosedje moralno in z nasveti. Tudi v tem primeru velja, da bi sosed sosedu izkazal nezaupnico, če bi se za kakršenkoli nasvet obrnil namesto na bližnjega na bolj oddaljenega soseda. Čeprav se sosedje med seboj tudi še danes ob marsičem predvsem kar se tiče kmetovanja, pogovorijo, opazujemo za zadnja leta vedno manj tovrstnih stikov. Za posvetovanja in pogovore, ob splošnem pomanjkanju časa, zlasti v poletnem času, ko je žetev in mlatev ter košnja, preprosto ni časa. Nekaj več tovrstnih stikov zabeležimo v poznih jesenskih in zimskih dneh, pri zaposlenih kmetovalcih, so prav tako maloštevilnejši.

Skupnost sorodnikov in botrov

Vsaj do neke mere pomembno, v posameznih primerih pa poglobitnejšo vlogo kot skupnost sosedov ima pri vzpostavljanju, ohranjanju in izvrševanju najrazličnejših oblik medsebojne pomoči tudi skupnost sorodnikov »rodbina«. Ker pa je v Nedelici, posebej v njenem zahodnem delu — v Gajiču — večina gospodinjstev istočasno v sorodstvu in sosedstvu, si pripadajoča gospodinjstva zatorej istočasno pomagajo s sosedi in sorodniki.

V skupnost sorodnikov pa so največkrat vključeni tudi botri, ki jih vaščani istovetijo s sorodniki in jih zato tudi poimenujejo »rodbina«. Po drugi strani

pa nam šele nadrobnejša raziskovanja glede sorodstvenih zvez pokažejo, da se pod izjavami vaščanov »pomagamo si s sosedi«, skriva tudi marsikatero starejše ali mlajše sorodstvo, starejša ali mlajša botrinja. V primerih, ko poprosijo za pomoč pri delu ali razna sodelovanja ob običajskih priložnostih gospodinjstva iz drugih vasi, »zvuške« pa so to vedno sorodniki po krvi, svaštvu ali botrinji.

Na podlagi ankete⁹ izvedene v Nedelici 1973. leta, kjer smo med drugim ugotavljali, v kolikšni meri si gospodinjstva, ki so v sorodu, pomagajo drug drugemu, se je izkazalo, da so najrazličnejši odnosi medsebojne pomoči med sorodnimi gospodinjstvi izkoriščeni v polni meri. Ugotovitev velja predvsem za najbližja »mlada sorodstva«, kot so starši, bratje in sestre, v manjši meri pa sodelujejo z bratranci in sestričnami ter končno z naslednjim kolonom, s tako imenovano »staro rodbino«, z nekakšnim »starim poznanstvom«.

Enaka ugotovitev velja tudi v primerih, ko si posamezna nedeliška gospodinjstva pomagajo s sorodniškimi gospodinjstvi izven Nedelice, ko sodelujejo v prvi vrsti z gospodinjstvi staršev, bratov in sester, v drugi vrsti pa z gospodinjstvi bratrancev in sestričen, teta in stricev. To so pač gospodinjstva v okoliskih, bolj ali manj oddaljenih vaseh, kamor so hodili iz Nedelice ženini po neveste, odkoder so prihajale v Nedelico »snehe«. Na podlagi ankete in podatkov na matičnem uradu v Turnišču ugotavljamo, da so bile med najpogostnejšimi vami Polana, Gomilice, Turnišče in Lipa. Vsaj še pred zadnjo vojno, kolikor se moremo zanesti na izpoved ljudi, so sorodniki iz navedenih vasi medsebojno pomagali pripadajočim gospodinjstvom v Nedelici pri vseh delih v vinogradu, pri mlatvi, ličkanju koruze, luščenju bučnega semena itn. V zadnjih letih pa zvečine sodelujejo le še pri siliranju krme.

V okviru skupnosti povabljenih pa tudi še dandanes sorodniki iz domače vasi pa iz bližnjih in bolj oddaljenih naselij sodelujejo na svatbi, na proščenju in ob smrti, dasiravno je prav v zvezi s takoimenovano delovno pomočjo ob smrti pomoč sosedov poglavitnejša. Končno se tudi še dandanes najbližji sorodniki iz domače ali pa sosednjih vasi udeležujejo pogostitve ob krstu ter pomagajo ob zakolu prašiča »na kolinah«.

Ker števalo vaške in z njo povezane družinske populacije, podobno kot v ostalih slovenskih agrarnih naseljih, neprestano upada, opazujemo tudi na primeru Nedelice, da so vzporedno s tem upadanjem na eni strani še vedno dokaj močni najrazličnejši sodelovalni stiki med sosedi, po drugi strani pa se v zadnjih letih še krepijo različni delovni odnosi med sorodniki v vasi, bodisi na podlagi vračanja ali pa na podlagi odsluževanja.

Končno pa se je prav na primeru Nedelice, v že omenjenem Gajiču očitno pokazalo, da gosta sorodniška mreža mimo intenzivnejših delovnih in običajskih sodelovanj vzdržuje tudi tesnejše družbene vezi med vaščani. Ob kratkem navajamo: ker so v času raziskovanja domačini neprestano ponavljali v povezavi z medsebojnimi odnosi za Gajič »takšnega sveta nej, kak je v Gajiču« pa tudi lastna opazovanja so nas opozarjala na to, da je stopnja medsebojnih tudi povsem intimnejših medčloveških stikov precej večja kot v ostali Nedelici, smo se odločili za monografsko testiranje vseh gospodinjstev v Gajiču, tj. 20 po številu. In čeprav so vaščani, pri predhodnih, sondažnih izpraševanjih »s kom sodelujejo« nenehno zatrjevali, da s sosedi, da si drug drugemu pomagajo zavoljo tega ker so kot sosedje med seboj v dobrih in prijateljskih stikih, so nadrobnejša raziskovanja sorodstvenih zvez med posameznimi gospodinjstvi pokazala, da samo tri od prisotnih dvajsetih gospodinjstev nimajo sorodstva, preostala

⁹ Anketo, kot ostale zapiske v zvezi z medsebojno pomočjo v Nedelici hrani Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

gospodinjstva (17 po številu) pa vežejo med seboj mlajše ali pa starejše sorodstvene vezi.

Pomen botrov v okviru medsebojne pomoči je v Nedelici tudi še danes pri večini gospodinjstev, ki so si v botrinji, enakovreden pomenu obravnavane skupnosti sorodnikov. Samo bežno opozarjamo, da je v doslej raziskanih naseljih (Predgrad, Orehovec, Ljutomersko-jeruzalemske gorice, Bučečevci, Zelenbreg in Studor) vsaj kar se tiče medsebojne pomoči vloga botrinje precej manjša in predvsem kratkotrajnejša.

Tako smo lahko v Nedelici tudi za zadnja leta ugotovili, da na splošno vaščani (kmetje, polkmetje, nekmetje) uvrščajo botre »botrne« med sorodnike. Tako pojmujejo pod izrazom »rodbina« poleg krvnih sorodnikov in sorodnikov po svaštvu tudi krstne in birmanske botre »rodbino po krstu in birmi«. In kot smo že navedli, so vaščani »botrne« vedno uvrščali med sorodnike, ko smo jih vpraševali po sorodnikih oziroma po gospodinjstvih, s katerimi si medsebojno pomagajo. Ker pa v Nedelici tudi še danes večinoma izbirajo botre izven sorodstva — kot omenjeno pa botre istovetijo s sorodniki — se tako tudi po tej strani poveča število sorodnikov in sodelovanj s skupnostjo sorodnikov. Saj si z botrinimi pomagajo pri istih delih kot s sorodniki in si prav tako izkazujejo medsebojno materialno in duhovno pomoč predvsem ob krstu, birmi, na svatbi in ob smrti.

Nedvomno pa so si prav ob porodu in ob krstu vsaj še pred prvo vojno izkazovale družine, ki so bile v botrinji, medsebojno izdatno kulinarično pomoč. O tem dovolj zgovorno pričajo »dajatve«, ki jih je bila dolžna po sicer nenapisanem botrinjskem pravu, prinesiti botra tisto jutro, ko je nesla obenem z botrom otroka h krstu. (Boter je bil praviloma botrin mož.) Tako sta boter in botra darovala otrokovi materi po 2 kg bele moke, 15 do 20 jajc, 1 skodelico masla (kravje masti). Ko so se vrnili od krsta na otrokov dom, kjer je bila pojedina, pa sta botra izročila starima staršema, če sta še bila pri hiši, en vrtanek, otrokovemu očetu in materi pa prav tako enega. Če so bili pri hiši še majhni otroci, so dobili prav tako vrtanek in pogačo.

Prav tako pa je bila v navedenem obdobju botra dolžna prinašati porodnici ustrezno hrano — vsak dan drugačno — in sicer osemkrat, razporejeno na vsak drugi dan v poporodnih dneh, kot sledi:

1. Vrtanek, župo in kuhano kokoš
2. Kiflne (potico iz makovega testa)
3. Krpice (župo s krpicami) in hamico (celo bedro šunke)
4. Presne pogače (sirov, jabolčni ali drugačen zavitek)
5. Bider (šartelj)
6. Kašo ajdinsko
7. Gibanice
8. Mlečno župo in vrtanek.

K navedenim obrokom je vedno dodala še vino.

Ker pa je prav tako po nenapisanih pravilih botrinja, podobno kot drugje v Prekmurju, obojestranska, je bila dolžna tudi otrokova mati, če je botra rodila, prinašati botri enako hrano, ga nesti h krstu itn.

Nedvomno zrealijo navedene dajatve botrov, veliko kulinarično pomoč družini in posebej porodnici v času, ko je bila potreba največja in porodnica potrebna ustrezne prehrane pa tudi pozornosti. Nedvomno pa je tudi v preteklosti izrazita poljedelska in živinorejska usmerjenost Nedeličanov dajala osnovne pogoje za prirejanje tako izdatnih »krstitkov«.

Že v prvih letih po prvi svetovni vojni se je v Nedelici zmanjšala prehranjevalna pomoč botrinje, največkrat so »kumovje« opustili prinašanje hrane

vsak drugi dan. Še vedno pa pri večini družin priskočijo botre tudi v zadnjih letih z delom in s skromnejšo hrano v času, ko se vrne porodnica domov z bolnišnice. Prav tako je tudi še zdaj v navadi izdatnejša pogostitev po krstu, ki jo pripravijo na otrokovem domu.

Podobno kot v ostalih prekmurskih vaseh, pa je v Nedelici tudi še zdaj navada, da birmanska botra kupi birmanki obleko in pripravi kosilo. V zadnjih letih pa botri birmance vedno pogosteje obdarujejo še z darili, npr. urami, verižicami ipd.

Končno je tudi še dandanes botra največkrat nevestina družica »posnehajla«, vsaj pri tistih svatbah, ki se obhajajo po tradicionalnih običajih, na domu s pogostitvijo povabljenih. V tem primeru prinese botra nekaj dni pred svatbo na ženinov dom dve kokoši, 20 jajc, 2 kg sladkorja, kavo, pecilni prašek, vanili sladkor, orehe, maslo ali margarino, 4 litre smetane, 5 kg kiselaka. Navadno izroči nevesti še venec, pajčolan, poročni šopek, dve obleki in dve ruti. Če se poroči kdo od botrinih otrok, pa so dolžni z nevestine strani vrniti enako ali vsaj približno enako količino hrane in obleke.

Obravnavana skupnost botrov predstavlja v Nedelici primarno zvezo dveh družin — gospodinjstev, ki navežejo medsebojne stike z namenom, da v prvi vrsti zadostijo obveznostim krsta otrok po predpisanem katoliško cerkvenem obredu. Novo nastala zveza se po ljudskem pravu pojmuje kot enakovredna krvni, sorodstveni zvezi in se kot taka vključuje v iste odnose medsebojne pomoči. Botrinjstvo se deduje tudi še v drugo generacijo, v tem primeru se skupnost botrov razširi na več gospodinjstev, ki si enako pomagajo drug drugemu.

Vaška skupnost

Obravnavane skupnosti sosedov, sorodnikov in pa botrov predstavljajo poglavitno skupnost, v okviru katere si posamezna gospodinjstva ali večje število gospodinjstev določenega dela naselja izkazuje pomoč. V vaško skupnost, ki prav tako pomaga več ali pa tudi enemu samemu gospodinjstvu, pa so največkrat vključena vsa gospodinjstva v vasi. Pomoč vaške skupnosti temelji na principu daljnosežne recipročnosti, ko vaščani priskočijo na pomoč ob zidanju domov, ob nepričakovanih nesrečah, pogorelecem in poplavljenjem ter med letom drug drugemu v povezavi z nekaterimi letnimi in življenjskimi običaji, po načelu: »Kadar bomo mi rabili, nam bodo pa oni vrnili.«

Tako kot v preteklosti tudi še zdaj vaščani, če npr. komu pogori hiša ali gospodarsko poslopje, prispevajo z delom in materialom vsak po svojih močeh. Tako pripeljejo gradbeni material in pomagajo pri zidanju, in sicer po eden ali dva od vsakega gospodinjstva, ne da bi jih domači posebej prosili. Seveda so pri tem izvzeta gospodinjstva starih ljudi.

Zlasti v času pred prvo in drugo vojno, ko so v Nedelici na veliko podirali stare lesene hiše in zidali »povali« nove iz opeke in cementa, je bila pomoč vaške skupnosti nenehno prisotna. Posamezni starejši ljudje se še natanko spominjajo števila voženj, ki so jih opravili vaščani. Za ilustracijo navajamo, da so vaščani 1912. leta opravili gostilničarju, ki je zidal hišo, 48 voženj »forang«; v letu 1913, ko so vozili opeko in od Mure pesek in kamen, pa so nekateri vaščani opravili tudi po 16 do 17 prevozov na dan. Ker je bilo prevažanje materiala dolgotrajno in težavno, so si pomagali tako, da so vpregali po štiri krave skupaj, kar je znašalo nad 100 prevozov!

Za zadnja leta nismo zabeležili tako množične pomoči, zakaj način gradnje se je spremenil in večino prevozov opravijo s traktorji. Pomagajo pa še vedno pri sami gradnji in prinašajo hrano, kot smo navedli že na drugem mestu.

Prav tako je bila v Nedelici navada, da je šel prosit za pogorelca sosed ali njegov prijatelj po domači in po sosednjih vaseh (Turnišče, Gomilice, Brezovica, Polana), največkrat z vozom, ker so ljudje večinoma prispevali zrnje, in različno hrano za ljudi ter krmo za živino. Po vojni prosijo gasilci.

V sili, predvsem ob ognju, kot zatrjujejo ljudje »cela vas beži skupaj, si pomagajo vsi povprek, tu ni razlike med pomočjo ali daje sosed ali rodbina, vsi pomagajo«.

Prav tako tudi zdaj v delu Nedelice »pri Ružičevih hišah«, kjer so najpogostnejše poplave (ob sotočju Velike in Male Ledave), prihitijo vaščani na pomoč, ko pomagajo vaščanom v tem delu naselja pa tudi ostalim lastnikom poplavljenе zemlje.

Nadalje je še okoli 1935. leta celotno naselje izkazovalo pomoč nevestam, tako revnim kot bogatim, ko so hodile navadno skupaj s krstno botro »posnehajlo«, dva tedna pred poroko prosit po domači vasi »za zrnje«. Ljudje so jim stresali žito kar v vrečo, iz »pokrivače« (pokrova) ali sklede, kot so bili darovitni in zmožni. Napolnjeno vrečo sta pustili pri kakšni hiši, nakar so domači pobrali vse vreče po vasi in jih z vozom peljali domov. Iz naprošenega in zmletega zrnja so nato spekli tudi ženitovanjsko pogačo »bosman«, ki je veljal za zadnjo jed na koncu svatbe. Razrezal ga je starešina in ga dal vsakemu svatu po en kos z besedami: »Draga rodbina in svatje eti vküper spravleni našega gospodara iži. Naša snehička se je od mladij let trüdila in po zrni pšeničko vküp pobirala, da je nam eti dar prikazala. Da ga ščemo zdaj razdeliti, naj vsaki ž nega tau dobi. Što pa ž nega tala ne dobi, naj ga glava ne boli.«

Tudi izvajalce nekaterih letnih običajev so vaščani obdarovali ali vsaj pogostili. Tako so npr. še pred drugo vojno spevali starejši vaščani, moški in ženske pa tudi dekleta, pred vsemi hišami v vasi na starega leta dan. (Navadno so pred tem luščili bučno seme pri kakšni hiši.)

Je staro leto minulo,
novo se je začnolo.
A mi vam spevamo,
od leta nouga,
od malga Jezusa.

Marija z Jožefom,
tam prosita ljudi,
da stana dobla bi.
Naj ostane tu pri vas,
Jezus Marija z Jožefom.

Vsaj do nedavnega so spevali na starega leta dan tudi šolski otroci, navadno ob spremljavi harmonike:

Dnes je osmi den,
kak Ježuš rojen je,
u Betlehemi tam
Marija z Jožefom.

Že ideta u Betlehem
tam prosita lüdi,
da g smilvoj bi se što,
ka bi nama stana dau

se nišče smilvoj nej,
o Marija ti!
Zdaj pa zbougom stari mladi,
mi odidemo od vas,
naj pride Marija k van
s tem malim Ježušom,
kau Bog požegnal vas.
Hvaljen bodi
Ježuš Kristuš!

Predvsem otrokom, pa tudi starejšim — revnejše matere so hodile spevat za hrano — so ponudili domači, ko so odpeli pesem, kruh, pogače, jabolka, pa tudi denar. Kruh so otroci velikokrat pustili, pogače pa vzeli. Kar niso pojedli med potjo, so si razdelili. Darove so pobirali tako, da jih je sprejemal le eden, drugi pa so stekli stran in si na hitro zakrili obraz, da jih domači ne bi spoznali.

V Gajiču, deloma tudi še v ostalih delih Nedelice se je vsaj še do leta 1973 ohranila navada, da hodijo starejši moški in ženske na starega leta med 21. in 24. uro prav tako spevat po hišah. Ko se z domačini po odpeti pesmi pogovorijo, jim ponudijo piti, nakar odidejo naprej.

Prav tako hodijo tudi še dandanes na novega leta okrog »polaziči«, mali dečki v starosti 3 do 6 let, po dva in več skupaj, voščit srečo. Ljudje pa jih prav tako obdarujejo z jabolki, orehi, v zadnjih letih tudi z denarjem. Ker so vaščani vsaj do neke mere še precej prepričani, da moški prinese srečo k hiši, so teh novoletnih zgodnje jutranjih obiskov veseli.

V sklopu novoletnih običajev so »hodili spevat pesmarji« na večer pred tremi kralji, v skupinah po 20 fantov in deklet, med njimi pa so bile zlasti v letih 1900 do 1923 tudi siromašnejše matere, da so nabrale hrano za otroke. Ko so odpeli pesem, so jih domači prav tako obdarovali s kruhom, potico, jabolki in penezi.

Navedene oblike pomoči vaške skupnosti v času nenadnih nesreč pomenijo nedvomno pomembno pomoč posameznikom ali skupini ljudi, še posebej zato, ker je izpričana v resnici dejansko potrebnim kot takojšnja in zato tem bolj učinkovita. Obdarovanja, povezana z običajskim življenjem naselja (izvzeto je darovanje zrnja nevesti), sicer ne pomenijo izrazitejše materialne pomoči večini obdarovancev. Vendar pa so prav te vrste obdarovanja, za katera bi verjetno razlagalci izvora naših obdarovanj našli tudi konkretne pobude v preteklosti, pomenile revnejšim družinam izdatnejšo kulinarčno pomoč, saj so v letih stiske revnejše matere vsaj nekajkrat letno z nabranimi darovi nekaj dni prehranjevale ali celo dopolnjevale prahrano.

Povabljeni

Obravnane skupnosti sosedov, sorodnikov, botrov in vaške skupnosti so se izkazale kar se tiče odnosov medsebojne pomoči, vsekakor za poglobitve. Istočasno smo lahko ugotovili, da so to dolgotrajne (skupnost sosedov in vaška skupnost) ali vsaj dolgotrajnejše zveze (sorodstvo, botrinja), ki nudijo posameznikom ali skupini vaščanov pri opravljanju raznih del, v sili ali pri izpolnjevanju nekaterih običajev, ustrezno pomoč delovnega ali nedelovnega značaja. V primerjavi z omenjenimi skupnostmi je skupnost povabljenih nedvomno manj pomembna in kratkotrajnejša, v večini primerov samo enkratna zveza ljudi, ki se oblikuje ob posebnih življenjskih priložnostih, kot so svatba, srebrna in zlata poroka, nova maša in vaško žegnanje.

Nedvomno pa pomeni vaščanom Nedelice, kjer še zdaj prevladuje mnenje, da je treba poroko, novo mašo in druge mejnike v življenju človeka, kar najbolj svečano in z bogato pojedino proslaviti, prav skupnost povabljenih izdatno pomoč pri celotnem poteku določene svečanosti. Tako za vse navedene priložnosti (razen za žegnanje) prispevajo vsi, ki so povabljeni (izvzeti so oddaljeni sorodniki, ki živijo po mestih in trgih) nekaj dni pred poroko ali novo mašo, navadno po eno kuro, jajca, smetano, skuto in druga živila. V zadnjih letih pa prinašajo tako nevestam kot novomašnikom v dar najrazličnejše servise, posteljno perilo itn. Skupnost povabljenih ima nadalje pomembno vlogo pri plačevanju ljudi, ki skrbijo na primer na svatbi za kuhanje in za zabavo ter splošen potek svatovanja (godec, pozvačin, kuharice). Tako so imeli še nekaj let po prvi svetovni vojni navado, da so za zadnjo jed prinesli na mizo kašo, nakar je sledil »kuš«. Snaha je namreč hodila okoli mize in je vsakega svata poljubila, z njo je hodil starešina, ki je pobiral denar na krožnik. Ponekod so ji za to priložnost privezali bel predpasnik, v katerega so metali denar. Potem ko je starešina »snešival« nevesto, je začel pobirati za kuharico s predlogom: »če dajo kaj z do-

bre volje za sakačico«. Načinov pobiranja je več. Tako pobirajo za muzikanta in kuharico tudi med svatbo. In sicer vzame pozvačin krožnik in robček, nakar gre najprej k starešini, potem pa okrog svatov. Drugje spet se kuharica napravi v beračico in pobira sama zase s cekarjem v roki. Za pozvačina pa končno pobira kdo drug, sam za sebe ne pobira nikdar.

Pomoč povabljenih je tudi še dandanes prisotna v veliki meri ob novi maši »na premiciji«, kjer dosega njihovo število tudi do 400 ljudi, sorodnikov, botrov, sosedov, prijateljev, kolegov, duhovnikov. Nove maše pa se udeleži tudi družina bodočega novomašnika iz bližnje vasi, ki mora po nenapisanih pravilih prispevati enega prašiča.

Premicijo, ki traja približno dva dni, pripravljajo že teden dni poprej in »jo pospravljajo« teden dni po svečanosti, ob pomoči povabljenih. Navedena pomoč, ki jo izkažejo povabljeni, bodisi v hrani ali v denarju, hiši in njenim sodelavcem, pomeni nedvomno, čeprav nismo navedli konkretnih podatkov (v času raziskovanja ni bilo v vasi nove maše) izdatno materialno pomoč, ki jo sicer povabljeni deloma konsumirajo sami (hrana), brez katere pa bi bilo pripravljane tako bogatih gostij, kot so na svatbi in novi maši, povsem nemogoče.

Sklep

V pretežno kmečki in tudi polkmečki skupnosti si vaščani Nedelice pomagajo po načelu: »Ti meni jaz tebi.«

Najrazličnejše oblike medsebojne pomoči tudi v Nedelici ne porajajo in vzdržujejo pri življenju kakšni altruistični nagibi, ampak podobno kot v preteklosti, vsakdanja večidel gospodarska potreba ljudi, katerih način življenja je vezan na izpolnjevanje določenih del, za katerih pravočasno in pospešenejšo ter gospodarnejšo dokončanje je potrebno večje število ljudi, kot jih premore posamezno gospodinjstvo.

In tudi na videz altruistično, iz usmiljenja porojeno pomoč razvrednoti stvaren odgovor vaščanov na vprašanje: »Zakaj pomagata ostarelim in osamelim ljudem in družinam?« »Mi pomoremo njim, drugi bodo pa nam«, kar jasno dokazuje, da prav tako računajo na povračilo, če bo potreba, čeprav v prihodnosti.

V vrsti pglavitnih nagibov za ohranjevanje medsebojne pomoči, vodi tudi v Nedelici, podobno kot v ostalih agrarnih naseljih, kljub vedno večji mehanizaciji kmetijstva, populacijski nagib: ker primanjkuje za delo sposobnih ljudi, delavcev za plačilo pa ni moč dobiti, si ljudje pri delih, ki terjajo večje število delavcev (npr. mlatev, ličkanje koruze, pometavanje in pobiranje krompirja itn.) še vedno priskočijo drug drugemu na pomoč. Predvsem v zadnjem desetletju pa se porajajo med lastniki in nelastniki strojev najrazličnejše oblike sodelovanj na podlagi menjave dela, saj je za manjše posestnike nabavljanje traktorjev, kosilnic in drugih strojev povsem nerentabilno in zato raje strojna dela odslužujejo z različnimi kmečkimi deli. V precej manjši meri kot v preteklosti pa sodelujejo pri ohranjevanju medsebojne pomoči družabno zabavni nagib ter tradicija in konformizem.

Najrazličnejše oblike pomoči pa nedvomno tudi v Nedelici jačajo družbeno povezanost med vaščani.

L'ENTRAIDE AU VILLAGE

Résumé

L'auteur présente dans son article l'entraide à Nedelica en Prekmurje. L'article est fondé sur les recherches de l'auteur de l'entraide, faites en 1973. Avec ses recherches l'auteur essaya de constater les formes changeantes et l'importance de l'entraide aux travaux rustiques différents et à l'autres occasions environ des le dernier quart du 19. siècle jusqu'aujourd'hui et les raisons de l'entraide à la même époque. Sur la base d'une enquête correspondante et ses observations pendant sa participation au travail parmi les villageois l'auteur constata avant tout la place et l'importance des communautés coopératives de voisins, de parents et de parrains et des invités et les communautés rustiques en l'entraide.

Puis l'auteur constata, qu'à Nedelica où l'élément rustique et demi-rustique est prédominant, les villageois s'aident par principe: »Toi à moi, moi à toi!«

Aussi à Nedelica les formes différentes de l'entraide ne sont pas fondées sur des motifs altruistes, mais c'est comme dans le passé, qu'elles sont fondées sur le besoin économique des gens, dont la façon de vivre exige l'accomplissement de certains travaux, pour lesquels un plus grand nombre de gens est nécessaire, qu'un ménage en a pour les accomplir à temps, plus économiquement et plus vite (comme par exemple: le battage, la décortication du maïs, le peignage de plumes, le jetage et déterement de pommes de terre, l'ensilage du fourrage etc.).

Parmi les motifs principaux pour la conservation de l'entraide est aussi à Nedelica, comme dans les autres colonies agraires, le motif de la densité de population, malgré l'augmentation de la mécanisation de l'agriculture. Ou par manque de gens capable de travail il n'est pas possible d'obtenir des ouvriers payable, les gens s'aident mutuellement aux travaux, qui exigent un plus grand nombre d'ouvriers. Beaucoup moins que dans le passé l'entraide est conservée par des motifs sociaux, traditionnels et de conformisme.

Les formes différentes de l'entraide parmi les villageois de Nedelica, soit dans les communautés de parents ou de voisins ou d'autres villageois, fortifient sans doute aussi dans ce part de la Slovénie les rapports sociaux et sociaux entre les gens.

SOSEDSKI ODNOSI V PODVOLOVLJEKU

Tone Petek*

UDK 39:308:36.058.76(497.12-11 Podvolovljek)

PETEK Tone: Sosedski odnosi v Podvolovljeku. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, str. 166—181.

Izvirnik v sloven., izvleček v sloven. in angl., 1 karta.

Sosedstvo v Podvolovljeku bazira na podlagi medsebojnega sodelovanja tako v materialnem kot tudi v moralnem pogledu. Značilnost teh odnosov za kraj je, da je prav zaradi oddaljenosti od večjih centrov institucija sosedstva pomembnejša kot v večjih industrijskih centrih.

UDK 39:308:36.058.76(497.12-11 Podvolovljek)

PETEK Tone: Neighbourly Relations in Podvolovljek. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 49=14(1978)1, p. 166—181.

Orig. in Slovene, summary in Slovene and Engl., 1 map.

In Podvolovljek the neighbourhood is based on a mutual co-operation in a material as well as in a moral sense. For these relations it is characteristic for this place that just because of its remoteness from larger centres the institution of neighbourhood is more important than in greater industrial centres.

UVOD

Rad bi prikazal sosedske odnose v zaselku Podvolovljek pri Lučah v Zgornji Savinjski dolini. O tej problematiki je do danes v naši etnološki literaturi malo obdelanega in objavljenega, čeprav družbeno raziskovanje razmer na podeželju pridobiva pomen pri nas in v svetu. Več so se s to problematiko ukvarjali sociologi in deloma tudi zgodovinarji. Že sam naslov pove, da bom obdeloval sosedske odnose na podeželju, kjer se ti bistveno ločijo od enakih v mestih ali krajih, ki so blizu večjih mest. Sosedstvo je v teritorialnem pomenu najožja oblika lokalne skupnosti, ki ima svoje nekodificirane družbene in gospodarske odnose, ki pa so največkrat točno opredeljeni. Zveze med bližnjimi in daljnimi sosedi so na podeželju (lahko tudi v mestu) običajno razgibanejšje kot med oddaljenimi sorodniki. Skupnosti podeželskih sosedov, ki so pripravljene drug drugemu pomagati v stiski, so še danes trdna vez, posebno še v krajih, ki so oddaljeni od večjih gospodarskih in kulturnih centrov in je sosed največkrat edini, s katerim lahko vsak dan občuješ in se k njemu zatečeš v stiski. Dolžnost le-tega pa je, da ti v tem primeru da praktičen nasvet ali ti celo gmotno pomaga. Potreba po občevanju s soljudini veže na sosede še posebno ženske in otroke, ki so za oblikovanje medsebojnih sosedskih razmerij izrednega pomena. Tudi socialna in profesionalna enovitost

* Tone Petek, dipl. etnolog, Pokrajinski muzej Maribor.

tega kraja ima velik vpliv za izoblikovanje sosedskih odnosov v takšni obliki, kot so danes. Skoraj vsi prebivalci, ki danes stalno živijo v Podvolovljeku, so kmetje in jim je agrarna dejavnost poglavitni vir dohodkov, zato so medsebojni sosedski odnosi zlasti glede izkušenj načina gospodarjenja, za medsebojno pomoč in potreb po občevanju s soljudmi tega kraja v prvem planu. V kraju samem ni nobenega društva, ki bi bilo vez med ljudmi. Edina oblika lokalne skupnosti je tu sosedstvo.

Kraj ima danes 208 prebivalcev in šteje 45 hiš, izmed teh so tri opuščene. Dve sicer imata lastnika, a v njih ni stanovalcev, ena hiša je last občine in je od leta 1974 dalje prazna. Tako lahko sklepamo, da stanuje v vsaki hiši poprečno 5 ljudi v skupnem gospodinjstvu. Redke so hiše, v katerih bi živeli skupaj dve gospodinjstvi.

Tudi v profesionalnem in socialnem pogledu nam daje kraj dokaj enovito sliko. Večina je kmetov, ki imajo vir dohodka le od kmetije, nekaj je gozdnih delavcev, zaposlenih pri GLIN Nazarje, ki imajo poleg zaslužka v gozdu še dohodke od svojih manjših posesti. Kmetije so tukaj sorazmerno velike od 40 do 80 ha, pred agrarno reformo pa so bile kmetije, ki so presegle 150 ha. Posestva gozdnih delavcev so za tukajšnje razmere sorazmerno majhna, od 1/2 do 7,5 ha. V Podvolovljeku je tudi nekaj upokojencev, a ti imajo poleg pokojnine še dohodke od zemlje.

Poklicna struktura prebivalstva je danes naslednja:

1. kmetje	19
2. gozdni delavci	11
3. upokojenci	17
4. uslužbenci, ki se vozijo na delo iz Podvolovljeka	5
5. delavke, zaposlene pri G. U. Luče	4
6. vozniki	2
7. gostilničarji	2
8. logarji	1

KRATEK ZGODOVINSKI PREGLED KRAJA

Slovenci so se v te predele naselili potem, ko je bila izčrpana za kolonizacijo vsa zemlja nekdanje rimske škofije Celea (okrog 580).¹ Iz Celjske kotline je šel takrat močnejši naselitveni val v Zgornjo Savinjsko dolino, ki ni naselil le nižinskih in ravninskih predelov, ampak tudi obrobnna hribovita območja.² Dve manjši jedri sta bili ustvarjeni tudi okrog Luč in Solčave.³ Zanimivo je, da ta tok ni zajel Zadrecške doline ob reki Dreti, čeprav sta bili tukaj stari predsllovanski naselitveni jedri okrog Gornjega Grada in Nove Štife.⁴ Nato nimamo pisanih virov za nadaljnji razvoj tega predela vse do leta 1140.⁵ Vemo le, da se je med tem časom izoblikovalo na področju Zgornje Savinjske doline veliko zemljiško gospodarstvo s sedežem v Gornjem Gradu, katerega lastnika plemič Dyebald de Chagere in njegova žena Truta sta to gospodarstvo leta 1140 podelila oglejski cerkvi z željo, da dobi večji del po-

¹ F. Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju iz leta 1428*. ZC VI-VII. Ljubljana 1952-53, str. 474.

² Isti, nav. delo, str. 474.

³ Isti, nav. delo, str. 474, po M. Kos. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1933, str. 29, 39 sl.

⁴ Isti, nav. delo, str. 474.

⁵ Isti, nav. delo, str. 474.

sestava takrat ustanovljeni benediktanski samostan v Gornjem Gradu.⁶ Od tega časa dalje se posestvo ni več bistveno spremenilo. Samostan je bil v Gornjem Gradu do leta 1473. že prej l. 1461 je to gospostvo prešlo v roke ljubljanske škofije (ustanovljena l. 1461.).⁷ Škofija je bila lastnik posestva do 1788. leta, od tega časa dalje je posestvo prešlo pod državno upravo.⁸

Po urbarju iz leta 1426 je imelo gospostvo 981 podložnih kmetij, ki se označujejo v viru za hube ali mansus. Na teh kmetijah je živelo približno 5100 ljudi. Vsaka kmetija je takrat imela po izračunu prof. A. Stegenška in prof. P. Blaznika v poprečju 5,4 člana. Od teh kmetij je bilo 89 % v dednem zakupu, ostalih 11 % pa je bilo v začasnem, omejenem zakupu.⁹

Gospostvo je bilo razdeljeno na 13 davčnopolitičnih uradov, eden od teh je bil tudi v Lučah — Officium in der Leutsch, kamor so pripadali zaselki Podvolovljek, Podveža, Raduha, Konjski vrh, Strmec in Krnica ali Rogač. Pozneje v 19. stoletju je bilo le še 9 uradov.¹⁰

Za ta čas se navaja v urbarju 58 opustelih kmetij na gornjegrajskem območju. Viri označujejo te kmetije kot ain öd — v nemščini in mansus desolatus v latinščini. Dvakrat se pusta kmetija označuje s slovenskim izrazom apostata in pastata.¹¹ Zakaj so kmetije ta čas že opuščali, je možnih več razlag. Lahko da je bila kmetija opuščena zaradi izumrtja podložnikove družine, saj je stoletje predtem tudi v naših krajih razsajala epidemija kuge ali črne smrti. Kmetija je bila lahko opuščena zaradi nerodovitnosti. Možnosti za opustelost pa so še druge.

Podložniki, ki so imeli kmetije v dednem zakupu, so se razlikovali. Eni so imeli zakup v obliki kupnega prava, drugi pa v obliki grajskega prava.¹² Razlika med obema načinoma je v tem, da tisti, ki ima zakup v obliki grajskega prava, ne daje služnosti. Ta način zakupa je prevladoval v višjih in oddaljenejših legah, zato lahko sklepamo, da so tudi podložniki v Podvolovljeku imeli tovrsten zakup.¹³ V začetku 19. stoletja pa so vsa zemljišča označena za lastninska.

Poleg običajnih zemljišč poznamo za ta čas tudi švajge. Te se v virih označujejo swaiga.¹⁴ To so kmetije, ki so ležale na gornji meji žita in so se v glavnem ukvarjale z živinorejo. Švajge ali planinske kmetije so nastajale v 12—15. stoletju, potem ko so bile doline že gosto naseljene. Ustanavljal jih je zemljiški gospod, v našem primeru samostan. Žito so gojili na teh kmetijah le za svojo potrebo, dajatve v žitu pa so redke, skoraj jih ni.¹⁵

Podvolovljek je pripadal davčnopolitičnemu uradu Luče. V času, ko je nastajal ta urbar, je bilo tukaj 19 kmetij, katerih število se do danes ni spremenilo. Če pogledamo dajatve podvolovljeških podložnikov, lahko sklepamo, da so bile le-te v naturi, in sicer so dajali ovce, jajca in kokoši ter določen znesek v denariu. Niso imeli nobenih služnostnih dajatev, iz česar lahko sklepamo, da so bile kmetije dane v zakup po dednem, grajskem pravu. Nadalje lahko mislimo, da so kmetije nastajale kot švajge ali planinske kmetije. To lahko podkrepimo z dejstvom, da vse kmetije v tem kraju ležijo sorazmerno visoko, od 650 do 1025 m. Poleg tega je za to tezo važno dejstvo, da podložni kmetije niso dajali dajatev v žitu, to pa še potrjuje domnevo, da

⁶ Isti nav. delo, str. 474, po I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant II. Das Benediktiner — Stift Oberburg, Maribor 1876, str. 4—5.

⁷ Isti nav. delo, str. 475.

⁸ Isti nav. delo, str. 475.

⁹ Isti nav. delo, str. 477.

¹⁰ Isti nav. delo, str. 476.

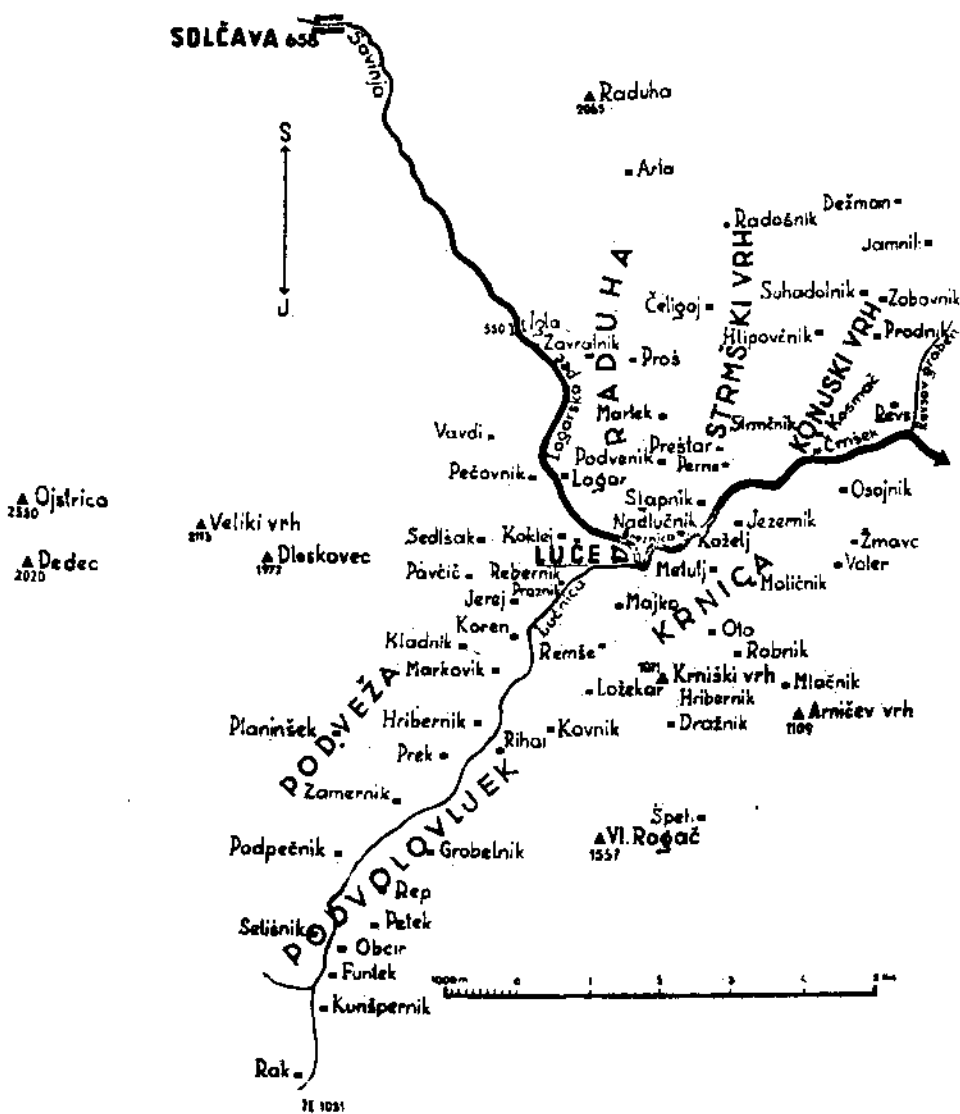
¹¹ Isti nav. delo, str. 479.

¹² Isti nav. delo, str. 477.

¹³ Isti nav. delo, str. 477—478.

¹⁴ Isti nav. delo, str. 482, po I. Orožen, nav. delo, str. 294, 299, 304.

¹⁵ Isti nav. delo, str. 482.

Pregledna slika kmetij v sateđu Luč.

Poprev: v Podvož. Markovik v Markovnik.

so bile to planinske kmetije. Iz tega lahko sklepamo, da je bil ta del poseljen med 12. stoletjem in do leta 1426, ko se že omenjajo vse kmetije. Če vzamemo indeks 5,4 prebivalca na kmetijo, bi bilo v Podvolvljeku v začetku 15. stoletja okrog 100 prebivalcev (danes jih je 208).

V urbarju so navedena domača imena za posamezne kmetije. Hišna imena so v pretežni večini nastala iz ledinskih ali osebnih imen. Od imen kmetij, ki so v urbarju iz leta 1426, danes ne poznamo treh imen. V urbarju ne najdemo imen Jurček, Žagar, Tomaževce, namesto teh pa so imena am

Steingeschir — na Kamenju, Lakowicz — v Lakovici in tawses.¹⁶ Teh imen danes ni najti na ozemlju Podvolovljeka niti na področju lučke pokrajine.

V urbarju imamo navedenih celo vrsto ledinskih imen, ki se do tega časa še niso spremenila v hišna, npr.

Jannes am pogorielec — Pogorelčnik

Janko im Kall — Kovnik v Kalu¹⁷

V drugih primerih pa se je ledinsko ime že spremenilo v hišno, kot npr.

Jannes Grubnik — Grobelnik

Jacob Mulner — Mlinar

Peter Zelisnakh — Selišnik¹⁸

Res je, da sta dve kmetiji danes v Podvolovljeku opuščeni, na drugi strani pa sta se dve razdelili, in tako je število kmetij ostalo danes isto kot po urbariju iz leta 1426. Iz tega lahko sklepamo, da je bila kolonizacija tega predela končana najpozneje do leta 1420, verjetno pa že prej.

Pozneje so začeli nastajati v dolini tudi kajzarji. Kajže so si verjetno postavljali hlapci, ki so služili pri bogatejših kmetih in so od teh odkupili manjši del zemljišča, kjer so si postavljali domačije. Kdaj se je začel ta proces, ne vemo točno, ker nimamo ohranjenih virov. Verjetno je bilo to par stoletij pozneje, kajti še danes je živo ustno izročilo o nastanku tega ali onega kajzarja. Do prve svetovne vojne je bilo v Podvolovljeku 9 kajzarjev, ki jih domačini nazivajo bajtnerji. V času med obema vojnama so v Podvolovljeku zgradili le eno novo hišo, druge pa so zrastle po osvoboditvi, največ od leta 1965 do danes.

SOSESTVO V PODVOLOVLJEKU

Ker je ta kraj sorazmerno oddaljen od večjih gospodarskih in kulturnih centrov in v njem samem ne deluje nobeno društvo, so edini načini povezovanja med ljudmi prijateljske in sosedske skupnosti. Sosed ali mejaš je tisti, ki ima zemljo ali posestvo, ki meji z drugim posestvom, to se pravi, da se posestvi spajata in ju loči le meja; ta je lahko naravna (potoki, grape) ali umetna (živa meja, kamniti mejniki in plotovi). Sosedstvo je torej določeno po zemlji. Ni rečeno, da je najbližja hiša tudi najbližji sosed. Vsaka domačija ima več sosedov, ki niso enako oddaljeni od nje. Zemlja posestva je arondirana okrog stanovanjskih ali gospodarskih poslopij, zemljiška razdelitev je v celkih. Sosede, ki so domačiji bližji in s katerimi imajo tudi najpogostnejše stike, imenujejo bližje sosedo, druge oddaljeneje pa daljne sosedo. S temi so stiki in vsakdanji kontakti bolj redki in je njihova medsebojna pomoč neznatna, čeprav je ne smemo popolnoma zanemariti, posebno ne v primeru, če je tak daljni sosed obenem tudi sorodnik. Koliko sosedov ima katera od domačij, je odvisno od lege le-te. Domačije, ki so bolj ob robu kraja, imajo manj sosedov, tiste v sredini pa več, saj so praktično obkrožene z njimi. Sosede imenujemo vedno le z domačimi imeni. Ker nekatere novejšo hiše teh imen še nimajo, jih imenujejo po krstnih imenih lastnikov (pri Janezu, pri Micki itd.). V preteklosti, še pred drugo svetovno vojno, so nekateri posestniki šteli za soseda tudi graščino v Nazarjah (Marijin grad), ki je imela svoje gozdove tudi v Podvolovljeku. Trdnejše je sosedstvo v primeru da gre meja skozi njive in travnike, manj pomembno je bilo sosedstvo, če je potekala meja po gozdu ali pašniku. Takim sosedom pravijo gozdni ali sosedje po gozdu. Sosedstvo tudi

¹⁶ F. Mišič, Ledinska in hišna imena okoli Luč, ČZN XXXV 1-2. Marlbor 1940, str. 42.

¹⁷ F. Mišič, nav. delo, str. 42.

¹⁸ F. Mišič, nav. delo, str. 42.

ni tako trdno, če je meja naravna (potok). Tem pravijo vodni sosedje. Razširjeno je naziranje, da v tem primeru sosedstvo sploh ne obstaja, kajti voda ni last ne enega ne drugega.

Veliko je sosedov, ki so obenem tudi sorodniki. Vezi med temi so trdnejše in tudi medsebojne pomoči v materialnem in tudi v moralnem pogledu so izdatnejše. Da so sosedje obenem tudi sorodniki, je razumljivo, saj so pogostne poroke med njimi. Tudi delitev posesti na manjše dele je pripeljala do tega, da so si bližnji sosedje večkrat v ožjem sorodstvu.

Soseda ne moreš izbrati. Te oblike sosedstva v kraju ne poznajo. Težko je sklepati, zakaj v kraju ni institucije izbranega sosedstva. Po mnenju starejših krajanov je vzrok temu tradicionalno razumevanje sosedstva, ki je vezano na zemljo. Sosed je vedno le tisti, s katerim mejiš s svojo zemljo (z njivami ali gozdom). V primeru, da se med dva soseda vrine tretji, se zadnji tretira za soseda. Sosedstvo med prvima dvema pa je pretrgano le v primeru, če se je tretji vrinil mednju na celi črti meje. Takih primerov pa je bilo doslej v kraju izredno malo. Le v dveh ali treh primerih, ko se je kmetija razdelila na dva dela, je sosedstvo s tisto polovico kmetije, ki ni več mejila na prejšnjega soseda, bilo zabrisano. Oglejmo si tak primer. Kmetija, ki se je razdelila, imenujmo jo »A«. je pred razdelitvijo imela za soseda tako lastnika kmetije B kot lastnika kmetije C. Ko pa se je razdelila, je lastnik kmetije B praktično ostal kot sosed le tistemu delu kmetije A, ki je nanj še mejil, medtem ko je lastnik kmetije C ostal sosed drugi polovici kmetije. Kljub temu da je sosedstvo v primarnem pomenu prenehalo, so se ti ljudje še vedno imeli za sosede. Tudi medsebojna pomoč v tem primeru ne preneha kot tudi ne nekatere specifične dolžnosti, ki gredo sosedom. Tako stanje naj bi predvideno ostalo vsaj še eno generacijo, daljši rodovi pa se nato ne bi več smatrali med seboj za sosede.

SOSEDSKI STIKI

Vsebina v konkretnih odnosih je odvisna od lastnosti in potreb ter objektivnih in subjektivnih in življenjskih situacij. Oddaljenost med sosedi je zelo važna za njihovo medsebojno komunikacijo. Do tesnejših stikov pride vedno v krajih, ki so skromno opremljeni z industrijskimi servisi, s trgovinami, z lekarnami, ambulantami itd. Oddaljenost takih in podobnih institucij je zelo važen faktor za medsebojno sodelovanje ljudi kraja. Ker v Podvolovljeku vsega tega praktično ni, saj je trgovina oddaljena od tod tudi do 9 in več kilometrov, prav toliko tudi zasilna ambulanta, pošta, krajevni urad in župnišče, medtem ko je najbližji industrijski center šele po več kot 20 kilometrih, je razumljivo, da je medsebojna pomoč in sodelovanje med sosedi v kraju bistvenega pomena za sam kraj kot tudi za njegove prebivalce in mu prav sosedski odnosi dajejo poseben pečat tako v gospodarskem kot tudi v kulturnem pogledu. Poleg tega so v kraju vsi ljudje ene narodnosti in veroizpovedi, kar sosedske odnose in medsebojno sodelovanje le še krepi. Vse družine so stare, priseljencev v kraju praktično ni, če pa so že bili, so se hitro vtopili v Podvolovlječanih.

Veliko je primerov, da so sosedje med seboj v bližnjem ali daljnem sorodstvu. V tem primeru se med seboj dopolnjujejo sosedski, sorodstveni in prijateljski odnosi. Saj ima vsaka domačija med sosedi vsaj enega sorodnika, so pa tudi primeri, da so si vsi sosedje med seboj v sorodstvu. Do take razporeditve je prišlo zaradi porok med sosedi ali pa zaradi delitve posestva med

brate in sestre in so ti ostali v neposredni bližini, si tu ustvarili svoje domove in rojstna hiša jim je danes lahko najbližji ali vsaj bližji sosed. Sodelovanje je v tem primeru bolj razgibano, tesnejše in globlje, po drugi strani pa je skoraj pravilo, da so prepiri v tem primeru pogostnejši in celo ostrejši kot pa prepiri med sosedi nesorodniki.

VSEBINA STIKOV MED SOSEDI

Ker je kraj dokaj agrarno področje, je jasno, da je največji poudarek v vsebini sosedskih stikov medsebojna pomoč v kmečkih delih, v izposojanju orodja in najemanje tuje delovne sile. Pomoč sosedu pri delu je po nepisanem pravilu obvezna, čeprav pri tem zaostane delo sosedu, ki tako pomoč daje. Vsakdo se zaveda, da, kar bo kdo komu pomagal, mu bo ta vrnil v obliki dela ali plačila, poleg tega pa se bo njuno sodelovanje še utrdilo in ne bo prišlo do zamere v sosedstvu. Ta oblika pomoči je bila izredno razvita v kraju pred vojno in nekaj let po njej, ko v kraju še niso poznali strojne obdelave. Največkrat so si med seboj pomagali pri košnji, žetvi ter sekanju in spravljanju lesa. Večjim kmetijam so priskočili na pomoč manjši kajžarji, ki v tem času praviloma še niso bili redno zaposleni. Bili so primeri, da so na enem posestvu (gruntu) pomagali pri važnejšem kmečkem opravilu skoraj vsi sosede (po 15 in več ljudi). Tem je nato gospodar plačal v denarju ali v naturi. Najpogosteje jim je dal določeno količino sena ali jim zoral njive ter jim posojal vprežno živino in prevozna sredstva. Pogostna oblika plačila je bila v enoletnem odstopu koščka zemlje, kjer si je sosed lahko posejal ali posadil poljske pridelke. Takoj je treba povedati, da je ta oblika medsebojne pomoči bila v ospredju v preteklosti, kajti z rednim zaposlovanjem kajžarjev ti niso bili več toliko odvisni od večjih kmetov, pri katerih so prej opravljali dninarsko delo. Vseeno pa pomoč pri važnejših kmečkih delih ni šla v pozabo vse do danes, čeprav tega ni več toliko kot v preteklosti, kajti danes hodijo na dnino (taverh) le še žene in otroci, pa še ti bolj zaradi nuje po občevanju s sokrajani kot zaradi materialnih koristi. Le pri težjih in res nujnih delih (zidanje ali betoniranje) še vedno priskoči brezplačno na pomoč vsa sosenska. V primeru, da je pomoč sosedu nujna in je ta v denarni stiski (v primeru da gradi hišo ali gospodarsko poslopje ali pa se bo sosed v kratkem poročil), se sosedova pomoč praviloma ne plačuje takoj. Če pa pomoč ni prav velika, se zanjo plačilo niti ne zahteva.

Drug način sodelovanja je posojanje orodij in vlečne živine med sosedi. To je še danes zelo pogostno, kajti marsikdo si bo šel k sosedu sposoditi razna orodja, ki jih sam le občasno potrebuje in so sorazmerno draga. Manjše stvari še danes sposojajo brez odškodnine (vozove, pluge, sadilnike za krompir, motike, lopate, mizarska in gozdarska »olcerska« orodja itd.). Težje pa si je sposoditi npr. traktor ali kosilnico. Te stroje neradi sposojajo, ker so le-ti novejša pridobitev za kraj, poleg tega pa so sorazmerno dragi. Zanimivo je, da niti sosedu, ki je obenem bližji sorodnik, ne zaupajo teh dražjih kmečkih strojev. Vsakdo najde izgovor, češ da tak stroj veliko stane, da ga je težko kupiti, da sosed ni vajen dela z njim itd. Tudi tisti, ki bi si radi sposodili te vrste stroje, pravijo, da si samih strojev nočejo izposojati, češ da se ravno pri njem lahko pokvari in bodo potem nepotrebne sitnosti ali celo prepiri. Razumljivo pa je, da v najnovejšem času, ko ti stroji niso več za kraj nobena bistvena novost, posebno med mlajšimi gospodarji zaupanje vse bolj raste in si je moč tudi to sposojati.

Nadaljnja oblika medsebojnega sodelovanja je pri graditvi hiš ali gospodarskih poslopij. V takem primeru je potrebno sosedu pomagati, posebno pri dovozu gradbenega materiala, mu tega dati na posodo, ne da bi zahteval povračilo. V primeru, da sosed prosi za stoječ les v gozdu, mu tega moraš dati, ne da bi pričakoval plačilo ali protiuslugo. Drevo mu je treba takoj odkazati, največkrat pa mu v takem primeru veli: »Izberi si jo sam!« Tudi pri zidavi hiše morajo sosedje pomagati s prostovoljnim delom. To velja posebno za betoniranje obodov in plošč ter za dvig ostrejših (gruštov). Sosede za ta dela prosi za pomoč lastnik, ki dela hišo, odreči pa te pomoči praktično ni mogoče. Lastnik jim priskrbi hrano in pijačo in ob koncu priredi manjšo zabavo. Ta oblika medsebojne pomoči je danes najbolj v ospredju. Vsakdo, ki kaj popravlja ali dela na novo in potrebuje za pomoč večje število ljudi, lahko mirno reče kateremukoli sosedu za pomoč in je lahko že vnaprej prepričan, da bo to pomoč tudi dobil. Res je, da te oblike medsebojne pomoči v preteklosti niso toliko poznali, ker se ni toliko gradilo in popravljalo. Še pred prvo svetovno vojno je vsakdo zidal skoraj brez pomoči sosedov. Zakaj tolika sprememba, je jasno iz dveh razlogov:

1. danes se veliko več gradi kot npr. pred prvo svetovno vojno,
 2. današnja gradbena tehnika in material sta drugačna kot v preteklosti.
- Danes je potrebno vsa betonska dela končati v enem dnevu (vlivanje plošče ali oboda), zato pa je potrebno večje število ljudi. V preteklosti, ko je bil glavni gradbeni material les, kamen in deloma opeka, pa to ni bilo nujno. Sicer pa je oblika delovne pomoči pri graditvi poznana po vsej Savinjski dolini in marsikje v Sloveniji.

Velikokrat krojijo sosedske odnose ženske in otroci, ki so za izoblikovanje medsebojnega razumevanja marsikdaj odločilen faktor. Ženske gospodinje posebno rade iščejo navodila pri sosedi in si medsebojno pomagajo z nasveti in izmenjavo raznih receptov kot tudi pri medsebojnem izposojevanju gospodinjskih potrebščin. Prav zadnja oblika sodelovanja med gospodinjami je za odročne kraje, kot je Podvolovljek, pomembna zaradi oddaljenosti trgovine in je tudi izredno razgibana. Medsebojno si sposojajo najrazličnejše drobnarije (sol, sladkor, meso, moko, pijače itd.). Sposojene reči lahko takoj plačajo v gotovini ali dajo namesto denarja drugo blago, ki je približno enake vrednosti, možno pa je, da se sposojeno blago vrne. Tako sodelovanje je značilno predvsem za bližnje sosedbe in sorodnike. Razumljivo je, da je tega so-sojanja več v letnem času, v času šolskih počitnic, kajti takrat je ukinjena avtobusna zveza med vasjo Luče in Podvolovljekom, ker je avtobus (vozi le v času šolskega leta) primarno namenjen za prevoz otrok v šolo. Zaradi boljših prometnih zvez z vasjo in zaradi vse večjega števila prevoznih sredstev v kraju ta oblika medsebojne sosedske pomoči počasi zgublja pomen, čeprav je še vedno izredno razgibana in bo še dolgo med poglavitnimi vezmi med prebivalci Podvolovljeka.

Se v polpreteklosti so sosedje drug za drugega nakupovali v trgovinah, kajti zaradi oddaljenosti so bili obiski v trgovinah sorazmerno redki (največ enkrat tedensko). Vsakdo, ki je šel nakupovat zase, je obenem nabavil še za sosedbe. Dolžnost vsakega posameznika je bila, da je povedal, kdaj bo šel nakupovat, kaj in koliko bo kupil, ali lahko prinese ali pripelje še za soseda, če ta želi. Če je šlo za večje količine blaga, je eden iz soseske šel iskat material z vozom in vprežno živino. Lastniki vozov in vprežne živine so se medsebojno menjavali. Nekmetje pa so prosili za tako uslugo sosedbe. Za protiuslugo so jim dajali denar ali jim pomagali pri delu. Tarife za dovoze iz trgovin niso poznali. Vsakdo je dal, kolikor je lahko, boljše rečeno kolikor je hotel. Določeno ceno

je plačal le v primeru, če je sosed pripeljal blago le za posameznika. V tem primeru mu je moral plačati »konjski šiht«, to je enodnevno delo s konji. Prave vrednosti tega danes ne moremo ugotoviti zaradi spremembe vrednosti denarja. V preteklosti je bil konjski šiht enakovreden trem delovnim dnevom odraslega delavca.

POMOČ SOSEDOV V PRIMERU BOLEZNI

Bolezen najhitreje poruši medsebojne spore, kajti v tem primeru je dolžnost najbližjega soseda, da pomaga posamezniku ali družini, ne glede na to, v kakšnih odnosih sta si soseda med seboj. Tako v preteklosti kot tudi še danes mora sosed iskati zdravnika ali zdravnika za najbližjega soseda, če ta nima domačih ljudi, ki bi to opravili. V zares nujnih primerih je moral pešačiti do Ljubnega (20 kilometrov) ali celo do Gornjega Grada (27 kilometrov), ne da bi za to pričakoval kakršnokoli plačilo, pričakoval je lahko povračilo v enaki obliki, če bi njega doletela bolezen. Ne glede na kraj, kjer domačija stoji, in ne glede na socialno poreklo posameznika ali njegove družine, ima vas v primeru bolezni enoten pogled na družino, ki jo je bolezen prizadela. Vsak sosed čuti dolžnost, da v teh primerih pomaga po svojih močeh. Pomoč je lahko služnostna ali strokovna. Seveda imajo tudi tukaj prvorazredno vlogo sosede, ki so obenem sorodniki, čeprav take pomoči ne bi odrekel nihče v soseski.

Danes, ko je v kraju sorazmerno veliko prometnih sredstev, tu mislim v prvi vrsti osebne avtomobile, saj je le-teh v kraju kar 18, prosijo v nujnem bolezenskem primeru za pomoč soseda, ki ima avtomobil. Take prošnje sosed ne sme odbiti, kajti s tem bi se ne zameril le prosilcu, ampak celi soseski. Vsakdo bi rekel, da se delo lahko odloži, ob bolezni sosеду ne moreš pomagati vsak dan. Če je potrebno, mora sosed, ki ima avtomobil prepeljati bolnika do ambulante ali celo do bolnice v Celju. Za takšno uslugo ne sme zahtevati plačila, temveč sprejme le manjšo vsoto denarja v obliki napolitnine, nikdar pa se taka storitev ne plača v dejanski vrednosti.

Podobno kot pri ljudeh velja tudi pri bolezni živine, ki je v bistvu kmetovo največje bogastvo. Pomoč se tudi v takih primerih daje brezplačno. Skoraj pravilo je, da gre v teh primerih za obvezno pomoč, ne glede na to, ali sta si soseda med seboj sorodnika ali ne.

Ta oblika medsebojne pomoči je tradicionalna in se s časom ni bistveno spremenila.

MEDSEBOJNA POMOČ V PRIMERU SMRTI

Že ko je bolnik na smrtni postelji, je dolžnost sosedov, da ga obiskujejo, da poravnajo z njim spore, ki so nastali v času njegovega življenja, kajti vsakdo, preden umre, se spravi s sosedi; to je po pripovedovanju starejših ljudi prav tako nujno kot spraviti se z bogom. Obiski pri bolniku so navadno le ob večernih urah in trajajo lahko cele noči, kar je odvisno od teže bolezni. Bedenje pri bolniku (pravilo, da ga vahtajo) je dolžnost vsakega soseda. Ob tej priliki jim domači postrežejo z žganjem, s kruhom ter z mesom ali s klobasami. Redko se zgodi, da bi pri takih obiskih bili navzoči tudi otroci. To je obenem tudi prilika za pogovore o vsakdanjih stvareh, ki so aktualne za kraj ali širšo okolico (o gospodarstvu, živinoreji, gozdarstvu, posebno žene pa rade večkrat koga obrekujejo). Le redko se dogaja, da bi govorili o bolnikovi bolezni, kar ne bi bilo lepo do bolnika samega in njegovih domačih.

Ko bolnik umre, ga morajo umiti in položiti na pare bližnji sosedje, le v primeru, če so ti sorodniki s pokojnikom (rajnikom), tega ne opravljajo. Delitev dela med moškimi in ženskami lahko opazimo tudi pri tem delu, kajti moški praviloma preoblačijo, umivajo in brijejo le moške pokojnike, otroke in ženske pa ženske sosede. Ves čas, dokler je mrlič na mrtvaškem odru (parah iz nem. Bahre), mu je treba svetiti. Tudi to delo je dolžnost sosedov. Poudariti je treba, da svečar ne more biti sosed, s katerim je pokojnik v bližjem ali daljnem krvnem sorodstvu. Dolžnost sosedov je, da bedijo pri mrliču in pri tem molijo za dušo pokojnega (ta renega). Molit hodi po navadi vsa družina skupaj. Vsaka od njih zmoli ob parah rožni venec, prisosvovati pa mora tudi pri molitvi, ki jo opravljajo drugi. Navada je, da mora vsak sosed iti molit vsak dan, dokler je mrlič pri hiši. Starejši, onemogli in otroci opravijo to dolžnost dopoldne ali popoldne, odrasli pa zvečer, ker ostanejo pri mrliču pozno v noč. Vsak sosed prinese k param pokojnika vsaj šopek cvetja (pušeljc), premožnejši pa mu kupijo tudi venec (krancelj).

Mrliča vozijo od domače hiše do pokopališča s konjsko vprego. Tudi voznik je vedno eden od bližnjih sosedov. V primeru, da pokojnika do pokopališča nosijo, tudi to opravijo sosedje. Spet je vidna delitev dela med spoloma. Neporočene moške nosijo izključno fantje, poročene moške možje, prav tako tudi ženske. Dekleta pa nosijo do pokopališča možje ali fantje, od pokopališča zidu dalje pa dekleta, le v grob (jamo) jo spustijo zopet možje ali fantje. Nosači so po navadi najbližji sosedje, le v primeru da tu ni dovolj ustreznih ljudi, lahko to delo opravijo nesosedje.

OBISKI MED SOSEDI

Ta oblika komuniciranja med ljudmi je bila izredno živahna med vojnama in še nekaj let po osvoboditvi. Vzrok temu je bil, da v kraju ta čas ni bilo javnega lokala (gostilne), kjer bi se lahko krajani zbirali. Tako pa so se lahko ljudje medsebojno dobivali le ob nedeljah po maši v Lučah ali pa med potjo iz cerkve do doma. Pot od doma do Luč je bila v tem času le pešačenje, zato so se posamezniki večkrat zbrali v večje ali manjše skupine, ki so hodile skupaj k maši in nazaj. Posamezne skupine so štejele tudi do deset ljudi. Starejši in otroci so potovali največkrat skupaj, mladina pa skupaj, kajti to je bila ena od redkih možnosti, da se je mladina shajala, in v tem primeru ni prišlo do obrekovanja posameznikov.

Obiski med sosedi na domovih so bili najčešči ob sobotah zvečer in ob nedeljah popoldne. Navadno so se eno nedeljo zbirali pri eni hiši, naslednjo nedeljo pa pri drugi. Odrasli so imeli vedno zbirališče pri bogatejših krajanih, ki so imeli vsaj nekoliko vpliva ali avtoritete v dolini. Mladina pa si je rajši zbirala zbirne točke pri revnejših, saj so le-ti željam mladih bolj prisluhnili in imeli do mladih večje razumevanje kot bogatejši, ki so bili do mladih skeptični, kajti jasno je, da je te zanimal bolj resen pogovor, za kar pa mladi na podeželju še danes ne kažejo prevelikega zanimanja.

Starejši so se ob obiskih ali shodih največkrat pogovarjali o načinu gospodarjenja in si pri tem izmenjavali izkušnje. Tudi politične teme so bile pogostokrat načete, še posebno velja to za povojni čas, ko posamezniki več prebirajo časopise in poslušajo radio ali gledajo televizijo. Izredno so pestri pogovori o stanju v dolini saml, posebno se hitro širijo novice o porokah v Podvolovljeku in Lučah, o boleznih in medsebojnih razmerjih med krajani. Predvsem ženske rade v takih pogovorih nekoliko obrekujejo ne le sokrajane, temveč farane

celotne lučke fare. Ta obrekovanja so največkrat neosnovana in podkrepljena na izredno trhli podlagi, vseeno pa že najmanjše namigovanje takoj sproži obrekovanje posameznikov ali skupin.

Pozneje, nekako po letu 1955, so se taki obiski prenehali, sosedje so se še nadalje obiskovali, toda ne več tako strogo določeno glede na domačijo, kjer se bodo sešli. Večkrat so bile vzrok obiska prošnje za pomoč pri delu ali sklepanje pogodb za delo v gozdu ali na polju. Bolj živahni so bili in so tudi še danes obiski med sosedi, ki so hkrati v bližjem sorodstvu. Veliko je namreč primerov v kraju, da si mladi iščejo življenjskega partnerja kar pri najbližjem sosеду, če si z njim niso v sorodu. Vezi med sosedi sorodniki so še danes obvezni vsaj enkrat tedensko. Poudariti je treba, da večkrat obiše otrok, ki se je odselil od doma, starše, brate ali sestre kot pa ti njega. Več je primerov, da je npr. hčerka poročena pri sosеду že deset ali več let, pa sta jo starša obiskala le trikrat ali štirikrat, medtem ko jih hčerka obiše vsaj enkrat tedensko. Mislim, da je do takega stanja pripeljala navezanost posameznika na njegov rojstni dom in pa neverjetna avtoriteta staršev, ki imajo nemajhen vpliv na otroka še potem, ko si ta že ustvari svoj dom. Pogostni so tudi obiski med sosedi, ki so si v daljnem sorodstvu.

Takoj pa je treba navesti, da so danes obiski precej redkejši, kot so bili pred desetimi ali petnajstimi leti, kajti danes sta v dolini kar dve gostilni in se ljudje rajši zbirajo v javnem lokalu kot pa pri posameznih hišah, kajti gostilna je prostor, kjer lahko »med dva deci« marsikaj koristnega izveš. poleg tega pa je v gostilni vedno živahnejše; tu se pač zbira vsa dolina in celo ljudje od drugod.

Najpogostnejši so obiski v zimskem času, kajti dolgi zimski večeri so najprimernejši za klepetanje in tudi ta čas ljudje nimajo pomembnejših opravil. Izredno so aktivni obiski ob posameznih cerkvenih praznikih (velikonočni prazniki, novo leto, binkošti). Zanimivo je, da so obiski na samo veliko nedeljo izjemni, kajti na ta dan gre staro in mlado po kosilu, ki je po navadi ob 12. uri, k cerkvi sv. Antona v Podvolovljeku. Tukaj se po navadi zbere vsa dolina, tudi do 50 in več ljudi. Ob tej priliki se srečujejo posamezniki in si zaželijo blagoslovljene praznike, nikoli pa na ta dan čezmerno ne popivajo in se do večera tudi razidejo vsak na svoj dom. Zbiranje pri cerkvi in igranje družabnih iger je v Podvolovljeku tradicionalno in še vedno izredno aktivno med vsemi prebivalci kraja.

Ob pustnem času so bili obiski med sosedi aktivni v preteklosti, ko so posamezniki hodili maskirani na obiske (pravijo, da gredo v šeme). Res je, da so bili to le kratkotrajni obiski, a vendar pomembni za nadaljnji razplet pustnih norčij, kajti z obiskom šeme pri sosеду je le-ta privabila tudi tega, da se je maskiral in sta tako nadaljevala pustni obhod naprej. Danes se je vsa stvar nekoliko spremenila. Obiski šem pri sosedih so še ostali, a šemijo se danes le še otroci, le v izjemnih primerih tudi odrasli.

Pogostnejši so obiski med ženami gozdnih delavcev, posebno v zimskem času. Na vprašanje, zakaj hodijo na take obiske, sem zvedel enoglasne odgovore: »Grem malo na klepet, doma nimam kaj delati, zato grem na obisk k sosedi, da se kaj pomenima in bo čas hitreje minil.«

ODNOS DO SOSEDOV V ČASU DRUŽINSKIH SVEČANOSTI

Važen moment sosedskih stikov so razne družinske svečanosti, kot so poroka, krst, sedmina (pogrebščina), godovi itd. Na take in podobne prireditve se sosedi med seboj vabijo.

Poroka

Na svatbo (ohcet) vabita mladoporočenca poleg bližjih sorodnikov po očetovi in materini strani in prijateljev tudi sosede. V preteklosti so bile ohceti velike, svatov je bilo 30 do 40. Ohcet se je pričela v nedeljo popoldan in je trajala do ponedeljka popoldne. Sosedje zavzemajo na tej svečanosti enako mesto kot ostali svatje. Vabita jih vedno mladoporočenca sama. Na ohcet ne povabita celotne sosedove družine, temveč le gospodarja in gospodinjo, če pa se ta dva ne moreta udeležiti slavlja, lahko pošljeta namestnika — sina in hčerko. Vsak, kdor je vabljen na ohcet, mora mladoporočenca tudi obdarovati. Ob priliki, ko vabita na ohcet, jima pri vsaki hiši dajo suho svinjsko kračo (svinjsko pleče) in denar. Soseda ne vabijo na svatbo le v primeru, če so z njim v sporu. Tudi poroka ali ohcet se obvezno preloži, če je v sosedstvu hujši bolnik ali mrtvec. V teh primerih se slavlje odloži na poznejši čas, v primeru smrti v sosedstvu za tri tedne, v primeru hujše bolezni pa je odvisno od stanja bolnika. Ohcet je vedno na domu neveste, le če tu ni prostora, je na domu ženina ali drugje.

Rojstvo — botrina

Ob krstu v polpreteklosti niso prirejali večjega slavlja. Danes pa tudi ob tej priliki naredijo večjo gostijo, na katero vabijo tudi nekatere sosede, kajti navada je, da je boter ali botra otroku soseda ali sosed. Da so v preteklosti tudi ob tej priliki prirejali večja slavlja, nam poroča F. Baš. »Splošno so bili pri pijači zmerni, vendar ni manjkalo tistih, katerih ni bilo mogoče še s tako občutnimi kaznimi odvaditi pijančevanja. V domačem kmečkem življenju je bilo običajno razsipavanje pri krstih, porokah in pogrebih, gosposčina, ki je vodila borbo proti temu, je predlagala, da se poleg običajnih telesnih kazni zoper to uvedejo tudi občutne denarne kazni.«¹⁹ Baševa ugotovitev, da so bili ljudje razsipni pri krstih, porokah in pogrebih, nam jasno kaže, da so na te svečanosti vabili tudi sosede, kajti drugače bi ne bila potrebna tolikšna razsipnost in pijančevanje ob teh prilikah. Drug dokaz za to je izročilo informatoriev, ki zatrjujejo, da odkar teh pomnijo, so na poroke in pogrebe vabili tudi sosede. Za gostije ob krstu pa starejši ljudje pravijo, da so se uvedle v novejšem času, čeprav Baš trdi, da je bila razsipnost tudi ob tej priliki. Danes vabijo na botrino v glavnem le sorodnike, soseda le v primeru, če je ta krstni boter otroku.

SPORI MED SOSEDI

Čeprav velja med prebivalci tega odročnega kraja pravilo, da je bližji sosed boljši in koristnejši kot oddaljeni sorodnik in da je z njim važno zblizevanje in medsebojna materialna in moralna pomoč, se sporom med njimi ni mogoče izogniti. Spori so različne vsebine. Če hočemo podati karakteristiko sporov, moramo za te iskati delne vzroke v preteklosti (nedoločenost meja med sosedi) kot tudi vzroke novejšega časa.

Sporov glede mej med sosedi danes praktično ni več, ker so meje točno označene z mejniki ali s plotovi. V preteklosti pa se spominjajo mejnega spora med kmetoma »A« in »B«, ki je prišel tako daleč, da je moral kmet »B« prodati svoje posestvo. Virov o pravnem poteku te tožbe danes ne najdemo, čeprav sem jih iskal v arhivu bivšega notarja v Gornjem Gradu, kjer je bila pravda, žal pa so mi povedali, da so vsi zapisniki zgoreli ob požigu graščine v Gornjem Gradu leta 1945. Vzrok za ta največji spor v Podvolovljeku je bil v povezavi vpraša-

¹⁹ Franjo Baš: *Doneski k zgodovini Gornjegrajskega*, CZN XXXIII, Maribor 1938, 13.

nja meje. Starejši informatorji mislijo, da je šlo pri tem za manjši del gozdne površine na meji med sosedoma. Lahko je določiti približno letnico tega spora. Za to mi je dal podatke vnuk kmeta »B«, ki je trdil, da mu je njegova mati večkrat pripovedovala, da je bila pravda s sosedom v času, ko je njen oče gradil hlev. Hlev pa je bil zgrajen 1887. leta, kar da misliti, da je bil spor med leti 1885 do 1889, ko je kmet »B« posestvo prodal.

Za novejši čas je zanimivo, da so hujši spori med sosedi, ki so hkrati tudi sorodniki. Tako dva najbližja soseda, ki imata vsak pol kmetije, že pet let ne govorita čeprav sta brata in soseda obenem. Vzroke tega spora je težko določiti, kajti vsak trdi nasprotno in krivi izključno brata. Večina Podvolovlječanov je mnenja, da je spor nastal zaradi prevelike trme obeh bratov in nobeden od obeh noče narediti prvega koraka k spravi. Korenine spora so verjetno nastale že ob delitvi posestva in se sčasoma stopnjevale in dosegle točko, da sta brata prekinila medsebojne odnose, vsaka najmanjša nepredvidena zadeva pa njuno trmo še stopnjuje. Sosedje so mnenja, da se ne bosta prej sporazumela, dokler ne bo enega ali drugega prizadela hujša elementarna nesreča ali če bi pri enem ali drugem bil v hiši smrtni primer. Le v teh dveh primerih bi se brata sporazumela ter prekinila medsebojno sovraštvo in trmo. Za zdaj pa med njima praktično ni nobene povezave, saj drug drugega ignorirata, edini pogovor med njima je vsaj vsakoletni prepir, ki še utrdi njuno nadaljnjo medsebojno molčečnost.

Med ostalimi sosedi so spori dokaj redki. Več sporov je prišlo zaradi pijače, a ti gredo kmalu v pozabo. Zanimivo je, da v primeru, če se prepirata člana dveh družin, ki sta obenem tudi soseda, ostane spor le med njima dvema, ostali člani obeh družin pa so v medsebojnih odnosih, kot da se ni nič pripetilo. Večkratni so spori med sosedi sorodniki zaradi delitve posestev ali izplačevanja dot. Takih primerov je bilo v preteklosti veliko, a so danes skoraj vsi poravnani.

Večkratni manjši spori so tudi zaradi voženj po sosedovem zemljišču, a ti so le kratkotrajni in ostanejo brez hujših posledic, kajti ljudje se tukaj zavedajo, da je pomoč sosedov še kako pomembna, zato se skušajo izogibati nevšečnosti in biti s sosedi v dobrih odnosih.

Manjši začasni spori so še danes zaradi otrok, a ti so le sekundarnega pomena in nimajo hujših posledic za nadaljnje dobre sosedske odnose. Da z vsemi sosedi ne sodelujejo enako, je vzrok v karakterju posameznikov, medsebojna oddaljenost in pa deloma socialno stanje. Rajši si sposojajo tam, kjer vedo, da bodo zagotovo dobili, čeprav s tem sosedom nimajo najtrdnjših odnosov. Sodelovanje med njimi je v prvi vrsti odvisno od medsebojnega razumevanja, sorodstvenih vezi in oddaljenosti med sosedi.

VPLIV INOVACIJSKIH SREDSTEV NA SOSEDSKE ODNOSE

Vprašanje inovacij in njihov vpliv je aktualen v sociološki literaturi. Zanimivo ni namreč le to, kako vplivajo inovacijska sredstva na človeka kot posameznika, ampak tudi, kako se z nabavo inovacijskih sredstev spreminja odnos posameznika do bližnje okolice in kako le-ta sprejme takšne novosti v kraju samemu. Med sredstva, ki so sorazmerno nova za kraj, lahko štejemo v prvi vrsti sredstva javnega obveščanja, kot so radijski in TV sprejemniki. Prvi radijski sprejemnik v Podvolovljeju je imel kmet Funtek, in sicer ga je kupil 1955. leta, ko kraj še ni imel elektrike. Novost o radiu je močno odjeknila v kraju. Vsak večer je bilo pri navedeni hiši polno poslušalcev, posebno še v zimskem času, ko so večeri daljši in je bil radio nadomestilo za igranje kart in drugih družabnih iger. Ljudje so najraje poslušali domačo

glasbo in pesmi, manj so jih zanimala poročila in oddaje kulturnopolitične ter športne vsebine. Sploh pa se niso zanimali za resno glasbo ali kmetijske oddaje.

Rečemo lahko, da je radijski sprejemnik v začetku silil ljudi k večernemu skupnemu poslušanju sporeda, in to ljudi vseh starosti v soseski. Lahko rečemo, da je ta nova pridobitev za kraj, vsaj na začetku, popestrila življenje in zблиževanje, saj so se ljudje pri poslušanju radijskih oddaj sestajali vsak večer.

Toda kmalu so začeli kupovati radijske sprejemnike tudi drugi prebivalci v Podvolovljeku in tako je nastalo najprej več »centrov« za poslušanje radijskega sporeda. Nato se je nabava teh aparatov širila s strahovito naglico, kajti vsakdo je hotel imeti to čudo tehnike. Ko je radio prišel v skoraj vsako hišo v Podvolovljeku (okrog leta 1965), je medsebojno shajanje zaradi poslušanja radijskih oddaj prenehalo. Ljudje so se tako za določen čas umaknili ob nedeljah v svoje družinske kroge ter poslušali programe iz svojih sprejemnikov. Obiski med sosedi so tako izredno upadli, tudi njihovega družabnega kontakta ni bilo več toliko kot pred pojavom prvega radijskega sprejemnika v Podvolovljeku.

Drugo sredstvo javnega obveščanja so TV aparati. Tudi ti so ob svojem pojavu spremenili sliko Podvolovlječanov. Ob pojavu prvega TV sprejemnika 1964. leta je bila slika podobna kot ob pojavu prvega radijskega sprejemnika. Lastnik televizije je dovolil gledanje programa od začetka do konca. V začetku so bile za prebivalce tega kraja zanimive prav vse oddaje, ne glede na vsebino ali obliko. Toda kmalu so se začele selekcije posameznih oddaj. Najraje so gledali oddaje narodnozabavnega značaja, zanimivo pa je, da se tudi pri televiziji kmetje niso navduševali za gledanje kmetijskih oddaj, čeprav le-te niso na tako visoki znanstveni stopnji, da jih posamezniki ne bi razumeli. Izredno radi so gledali športne oddaje. Za ilustracijo naj povem, da je leta 1964 ob dvoboju za naslov absolutnega svetovnega prvaka v boksu med S. Sistonom in C. Clayem gledalo prenos pri edinem lastniku TV sprejemnika kar 36 ljudi vseh starosti.

Za obe dve noviteti, tako za radio kot za televizijo, lahko trdimo, da je to najprej združevalo ljudi na enem mestu, da se je v tem njihovo obzorje venomer večalo in so bili kontakti med domačini vsakdanja stvar. Na začetku je torej radio in pozneje televizija sosedske odnose izredno razgibala, jim dala teme za pogovore in debate. Pozneje, ko se ti sprejemniki pojavljajo v večjem številu, pa lahko trdimo, da so imeli za stike med ljudmi negativen pomen, kajti vsakdo se je zaprl v krog svoje družine, poslušal radio ali gledal televizijo, zanemarljivo pa kontakte z bližnjimi in daljnimi sosedi. Takih stikov ni bilo niti ob nedeljah in praznikih, kajti vsakdo se je zanimal le za programe, ki sta mu jih dajala radio ali televizija. Mirno lahko rečemo, da danes ta stvar ne igra več tako velike vloge kot v preteklosti in da so stiki med sosedi v družabnem pomenu skoraj dosegli tisti nivo kot pred pojavom teh dveh sredstev javnega obveščanja.

Druge inovacije, ki so v začetku vplivale na večje kontakte med sosedi, so zlasti gospodinjski stroji. V prvi vrsti je tu pralni stroj, saj je bil primer, da je prvi pralni stroj v kraju, tu mislim zgornji del doline, ki predstavlja geografsko eno enoto, pral skoraj za vsa gospodinjstva. Medtem ko so predtem sosede večkrat prale skupaj ob potoku, so se sedaj zbirale pri eni ali dveh hišah, ki sta imeli pralni stroj. Pozneje, ko pralni stroj postane last vsakega gospodinjstva, lahko rečemo, da je to skupnost sosed nekako razpršil ali vsaj zaprl vsako od gospodinj ali peric v domači krog.

Enako lahko trdimo za zmrzovalne skrinje in hladilnike ter stroje kmetijske mehanizacije.

SKLEP

Zajeti in prikazati sem poskušal najzanimivejše strani sosedskih odnosov, ki so se razvijali v teku zgodovinskih procesov. Marsikaj, kar je bilo nekoč zelo aktualno med sosedi, danes nima nikakršnega pomena. Migracije ljudi iz podeželja v mesta in vračanje le-teh vsaj začasno na podeželje ima za posledico marsikatero spremembo, ki se danes že vidi, bolj vidne ali popolnoma izkristalizirale pa se bodo v toku časa. Nekateri sosedski odnosi, o katerih sem govoril, so danes le še formalna plat in bodo v bližnji bodočnosti zagotovo izginili. Pri tem imajo vsekakor velik vpliv inovacijska sredstva, ki sem jih nakazal le obrobno, kajti ta še niso pokazala svoje vloge v sosedskih, družbenih in tudi služnostnih odnosih. Če je med obema vojnama ali še do skoraj najnovejšega časa bilo dninarsko delo še kako razvito in potrebno pri gospodarstvu tega kraja, ga danes zasledimo le še v manjšem obsegu. Tudi plačevanje storitev v naturi, ki je bilo včasih prvorazrednega pomena, je danes že krepko zastarelo. Vsakdo se zapira v svoj gospodarski prostor, dela sam zase, če potrebuje pomoč pri delu, rajši plača, kot da bi odslužil. Lahko trdimo, da so se do danes najmanj spremenili odnosi med sosedi v primeru smrti in bolezni, ki so ostali na istem nivoju kot konec prejšnjega stoletja, lahko pa so danes še humanejši, kajti ne gleda se toliko na socialni položaj in na materialno stanje posameznika in družine, kot je bilo to v preteklosti.

Porast komunikacijskih sredstev in sredstev javnega obveščanja veže Podvolovlječana danes že s svetom in ni več zaprt v dolino samo, saj pozna že razmere v bližnji in daljni okolici. Značilnost današnjega stanja v Podvolovljeku je nekak boj med generacijami, saj so starejši ljudje, posebno ženske, katerih obzorje je silno ozko, nato so tu mlajši, ki zaupajo razvoju tehnike in tehnologije, zaradi česar pridejo neizbežno v konflikt s starejšimi, svoj pečat pa daje danes tudi turizem, kar vse spreminja tradicionalne sosedske odnose v dolini.

Viri

1. Marija Makarovič, Sosedstvo, Vprašalnica za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana 1975
2. Vprašalnica IV — vprašalnica za etnološki atlas Jugoslavije

Literatura

1. Franjo Baš, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega, ČZN XXXIII, Maribor 1938, 1—16
2. Metod Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935, strani 33, 127, 143—144, 158, 161, 223, 270
3. Tihomir Djodjević, Srpske kolonije u Budinu i okolini, Naš narodni život IX, Beograd 1934, 54—75
4. Ferdo Gestrin, Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426, Zgodovinski časopis VI—VII, Ljubljana 1952/53, 470—493

5. Mitja Golob, Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes (III. del), Ljubljana 1969
 6. Zdravko Mlinar, Prijateljski, sosedski in sorodstveni odnosi, Izbor socioloških razprav, Ljubljana 1970, 52—67
 7. Drago Meze, Samotne kmetije v lučki pokrajini, Geografski zbornik IX, Ljubljana 1965
 8. Fran Mišič, Ledinska in hišna imena okoli Luč, ČZN XXXV, Maribor 1940, 40—49
 9. Vilko Nikolić — Stojančević, Društveni život i običaji, Vransko Pomoravlje, Beograd 1974, 311—380
 10. E. Dilić, S. Livada, V. Puljiz, Društvene promene u selu, Biblioteka sociologije sela, Beograd 1974
 11. Stane Terček, Florjanski sosedi, Kotnikov zbornik, Celje 1956, 76—78
- Vsem prebivalcem Podvolovljeka, ki so mi pri pisanju razprave pomagali s podatki o načinu življenja in o medsebojnih odnosih v kraju, se na tem mestu toplo zahvaljujem.

POROČILO

V zbirki *Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark*, ki jo izdaja deželna komisija za zgodovino Štajerske, je v 31. zvezku izšla razprava Manfreda Strake: *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770—1850* (Gradec 1978). Avtor je obsežno snov razdelil na 3 poglavja, v katerih prvem govori o upravni zgodovini dežele, v drugem o številčnem gibanju njenega prebivalstva med leti 1770 in 1857, tretje pa obsega 5 tabel, v katerih prvi prikazuje rast prebivalstva po krajih, v drugi po nabornih okrajih, v tretji po okrožjih, v četrti v okviru dežele, peta pa posreduje rezultate ljudskega štetja z dne 31. 10. 1857 (zadnjega pred uvedbo uradnih štetij leta 1869).

V prvem poglavju avtor govori o nastajanju Štajerske od začetka 12. do sredine 15. stol., ko je v glavnem dosegla meje, veljavne do leta 1918. Manjše korekture je doživela oktobra leta 1770, ko se je Sotla pri Prosincu premaknila proti zahodu in 1815—16, ko je zgubila trg Motnik in števno območje Zasavje, ki ju je morala odstopiti Kranjski. Najstarejšo upravno razdelitev dežele predstavlja njena cerkvena organizacija, ki jo je mogoče zasledovati do leta 1218, ko se je ustanovila sekovska škofija. Takrat je bilo v deželi 41 prafar, ok. 1500 jih je bilo 164, leta 1770 pa 299 plus 125 vikariatov, subvikariatov in lokalnih kaplanij. Cerkvena ureditev je vse do konca 18. stol. vplivala na oblikovanje javnih upravnih enot. Zаметke javne uprave so narekovale vojaške potrebe. Oktobra 1462 se je dežela razdelila v 4 četrti, pred 1495 pa v 5, od katerih je četrt Med Muro in Dravo obsegala ozemlje med Frohnleitnom in Središčem severno, četrt Onkraj Drave ali Celjska pa ozemlje južno od Drave. Kljub raznim spremembam je Drava slejkoprej predstavljala mejo med obema četrtima vse do leta 1748—1752. Razdelitev na četrti pa seveda ni bila primerna za sodobnejšo upravo. Ta je najprej ločila sodstvo (urejeno po deželnih sodiščih) od uprave, ki se je med leti 1748—1752 uredila po okrožjih, katerih meje so se ravnale po župnijskih in so se večinoma ujemale s četrtnimi. Sedeži okrožij so bili Judenburg, Kindberg (po 1752 Bruck), Gradec, Lipnica (po 1752 Maribor) in Celje. Meja med mariborskim in celjskim okrožjem se je korigirala leta 1788 s tem, da je Maribor zgubil ozemlje severno od Laznice, dobil pa ozemlje nekdanje hočke prafare od Lovrenca na Pohorju do Zavrča, in leta 1805, ko je zgubil 13 davčnih občin južno od Stainza na račun graškega okrožja. Tako izoblikovana okrožja se nato do leta 1850 niso več spreminjala. Upravna funkcija okrožij se je opirala na gosposobine, magistrature in župnije, kar pa ni bilo pripravno za preštevanje hiš in prebivalcev (1754, 1761 in 1762), pa tudi ne za leta 1769 uvedeno rekrutiranje vojaških obveznikov. Zato so se leta 1770 ustanovila števna območja in naborni okraji ter izvedla numeracija hiš in štetje prebivalstva po župnijah, razdeljenih na več števnih območij, večinoma vezanih na posamezne naselbinske enote. Števna območja so postala osnova za leta 1784

uvedene davčne (konskripcijske) in leta 1826 upeljane katasterske (katastralne) občine. Pri okoli 3616 števnih območjih avtor ob letu 1784 pomotoma prišteva k celjskemu namesto k mariborskemu okrožju 145 števnih območij, ki jih je zgubilo celjsko okrožje na račun mariborskega.

Medtem ko Terezijanski kataster (1748—1752) za oblikovanje upravnih meja ni pomemben, pa to ne velja za Jožefinskega (1784—1789). Ta je števna območja poenotil in jih spremenil v davčne občine, ki jih je bilo okoli 2580. Franciscejski kataster je končno leta 1826 uvedel 2680 katasterskih občin, ki so ostale do leta 1850 nespremenjene. Posebno upravno enoto so predstavljali naborni okraji, pozneje imenovani tudi davčni. Nastali so v letih 1770—1773 iz vojaških potreb, se ravnali po župnijskih mejah, pri njih pa so sodelovali gosposočinski uradniki, ki so se od leta 1779 imenovali okrajni naborni komisarji. Tega leta je bila določena pripadnost župnij posameznim gosposočinam in le-te dodeljene nabornim območjem 3 domačih regimentov (Terzi, Lattermann in 27.). Čeprav so naborni okraji obsegali po več števnih območij, so se njihove meje vedno pokrivali, niso pa bile vedno v enem kosu in tudi njihov gosposočinski sedež ni bil vedno na njihovem ozemlju. Leta 1779 je bilo 280 nabornih okrajev, leta 1846 pa še samo 219, torej so se razen 45 vsi ozemeljsko močno spreminjali zlasti v letih 1781, 1805—1808, 1816—1818 in po 1828. Te spremembe so narekivale spremembe gosposočin, jožefinska regulacija župnij 1783—1785 in dejstvo, da so se iz vojaških (naborni okraji) polagoma razvili v upravne oblastne organe (davčni okraji), katerih stroške pa so morale pokrivati gosposočine. Nastalo je značilno prehodno stanje, ko so privatni gosposočinski uradniki kot komisarji opravljali večinoma državne posle upravnega, davčnega in policijskega značaja, zlasti pa morali sodelovati pri sestavi jožefinskega davčnega katastra 1784—1787. Naborni okraji so se torej med leti 1779—1826 razvili v uporabne upravne organe, povezujoče dejavnost okrožij s podedovano funkcijo gosposočin.

Revolucijsko leto 1848 je povzročilo popolno reorganizacijo javne uprave. Vojvodina se je marca 1849 spremenila v kronovino. Deželni gubernij je leta 1850 zamenjalo Namestništvo, podrejeno notranjemu ministertvu. Od cesarja imenovani namestnik je postal prvi uradnik dežele. Število okrožij se je zreduciralo na 3 (Bruck, Gradec, Maribor), pri čemer se je meja med graškim in mariborskim približno izenačila z narodnostno, le da je Apaška kotlina pripadla graškemu okrožju. Okrožja so se delila na 6, 7 in 6 okrajnih glavarstev, po letu 1854 okrajev (katerih meje so se ujemale z mejami sodnih okrajev), po letu 1888 pa zopet okrajnih glavarstev, pri čemer pa je bil ormoški okraj priključen iz radgonskega k ptujskemu glavarstvu, lovrenški ukinjen in priključen mariborskemu okraju, podčetrški pa ukinjen in priključen kozjanskemu. Leta 1903 je bil končno konjiški okraj povzdignjen v glavarstvo in s tem ločen od celjskega. Z ukinitvijo podložništva leta 1848 so prenehali obstojati od gosposočinskih uradnikov vodeni naborni okraji. Nadomestili so jih okraji, ki so združevali upravne in sodne funkcije in so se zato navadno imenovali sodni okraji. Iz 218 nabornih okrajev je nastalo 67 sodnih, od tega 22 v mariborskem okrožju (po ukinitvi lovrenškega in podčetrškega leta 1854 še samo 20). In končno so se ustanovile krajevne občine kot samostojna upravna telesa. Te so združevale po eno ali več davčnih oz. katasterskih občin, imele občinski odbor in dobile voljenega župana. Do leta 1850 so prevzele vse naloge dotedanjih gosposočin in se dokončno organizirale. Združevale so od ene do celo 10 katastrskih občin in štejele od 75 do več tisoč prebivalcev. Iz 2880 katasterskih občin iz leta 1826 je nastalo 1597 krajevnih občin, od tega 592 v mariborskem okrožju oziroma 615 na našem sedanjem ozemlju. Občine so se stalno

spreminjale in se pri tem niso ustavile niti pri mejah katastrskih občin. Z ustanovitvijo političnih okrajev (glavarstev), sodnih okrajev in političnih občin se je končal razvoj, ki se je začel v 18. stoletju ter preko nabornih okrajev ter davčnih in katastrskih občin privedel do oblik, ki so ostale upravno uporabne prav do osvoboditve.

V drugem poglavju avtor govori o številčnem razvoju prebivalstva pred uvedbo uradnega štetja leta 1869. Pri tem ugotavlja, da se je prebivalstvo do 1805 zmerno razvijalo, nato stagniralo, po 1825 pa se pospešeno množilo, pri čemer se je začelo zaradi pojava industrije ter nastanka urbanih rudarskih in industrijskih naselbin tudi notranje prestrukturirati. Za zasledovanje približne rasti prebivalstva med leti 1528 in 1782 nam služijo seznami velikonočnih spovedancev, pomnoženih s faktorjem 1.16 do 1.22, prva uradna štetja pa so bila izvedena v letih 1754 (po gosposočinski in župni strani), 1761 in 1762 (ponesrečeni) in 1770 (s pomočjo števnih območij). Po tem štetju je bilo na Štajerskem 392.876 moških in 400.493 žensk oziroma skupaj 793.369 prebivalcev, od tega pa samo po okoli 220 oseb v mariborskem in celjskem okrožju pod oznako personale montanisticum, torej industrijskih delavcev. Rezultati štetja prebivalstva po župnijah iz leta 1782 za kraje južno od Drave niso ohranjeni. V zvezi z nabornimi okraji se je izpeljalo štetje prebivalstva leta 1785 in se sukcesivno dopolnjevalo, vendar so do leta 1816 ohranjeni le okrožni in deželni sumariji. Statistisch-topographischer Landesschematismus des Herzgthums Steyermark (Jožef Liechtenstern, Dunaj 1818) se opira na jožefinski kataster iz leta 1784 in štetje po nabornih okrajih iz leta 1810, a je nepopoln. Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark (Carl Schmutz, Gradec 1822—1823) se glede površin opira na jožefinsko davčno regulacijo (davčne občine) iz leta 1787, glede hiš, stanovanj, prebivalstva in živine pa po štetju nabornih okrajev in števnih območij iz leta 1812 z delnimi mlajšimi korekturami. Leta 1815 je Štajerska štela samo 763.820 prebivalcev, torej skoraj 30.000 manj kot 45 let popreje. Letni šematizem vojvodine Štajerske je med leti 1827 in 1847 objavljial število prebivalstva po nabornih okrajih in okrožjih, popisanih vsaka 3 leta (1831, 1834, 1837, 1840, 1843, 1846). Das Herzogthum Steiermark, ki jo je izdal Georg Göth v 3 delih med leti 1840—1843 v Gradcu, obsega podatke iz leta 1837, vendar obravnava le bruško in judenburško okrožje, graško je ostalo v rokopisu, za mariborsko in celjsko pa je zbrano le anketno gradivo, zato ima za nas ta topografija le omejen pomen.

Po novi upravni razdelitvi v letih 1848—1849 je bilo leta 1850 izvedeno prvo, 31. 10. 1857 pa drugo štetje, ki je dalo 1.056.773 prisotnih prebivalcev, od tega okoli 30.000 več priseljenih kot odseljenih. Zanimivo je, da je bilo v mariborskem okrožju le 55,4 % odraslih moških in 48,4 % žensk poročenih, da je bilo od 381.302 prebivalcev 211.527 zaposlenih (starejših od 14 let) in to 6492 (3,1 %) v duhovniških, vojaških in meščanskih poklicih, 12.371 (5,8 %) v industriji, obrti in trgovini, 171.652 (81,2 %) v poljedelstvu in 21.012 (9,9 %) v služnostnih dejavnostih (sluge, dninarji), ter da je po socialni strukturi bilo 2,5 % duhovnikov, plemičev in meščanov, 1,5 % podjetnikov, obrtnikov in trgovcev, 21,1 % kmetov, 54,1 % hlapcev, dekel, slug in dninarjev ter 3,3 % moških in 17,5 % ženskih zaposlenih družinskih članov. Vse to govori za popolno prevlado poljedelstva (56.282 kmetov in 115.370 smečkih delavcev) nad ostalimi poklici (544 duhovnikov, 1214 uradnikov, 2044 poklicnih vojakov, 522 učiteljev in profesorjev, 83 odvetnikov in notarjev, 199 zdravstvenih delavcev, 1886 rentnikov, 3512 obrtnikov in podjetnikov, 219 trgovcev, 304 ladjarjev in ribičev ter 7825 obrtnih delavcev, 511 trgovskih delavcev, 5206 drugih delavcev in 15.806 dninarjev). Mobilnost prebivalstva je bila do leta 1846 še minimalna,

saj se je razlika med domačim in prisotnim prebivalstvom v mariborskem okrožju komaj izravnava (leta 1846 je znašala + 1,4), v celjskem pa niti to ne (leta 1846 je znašala — 0,5 ‰).

Nato avtor govori o izhodiščih za sestavo petih tabel, ki prikazujejo statistično-demografske podatke za leta 1770—1850. Prva tabela prikazuje številčni razvoj prebivalstva na osnovi najnižjih upravnih enot: števnih območij (konspiracijskih občin) ter davčnih in katasterskih (katastralnih) občin med leti 1770 in 1846, grupiranih po nabornih okrajih (stanje (1816) in okrožjih. Druga tabela kaže številčni razvoj 224 nabornih okrajev, grupiranih po okrožjih med leti 1770 in 1846, tretja prikazuje razvoj okrožij med leti 1754 in 1848, četrta sumarije deželnega razvoja med leti 1754 in 1910 ob sočasnem prikazu števila mest, predmestij, trgov, vasi, hiš ter domačega in prisotnega prebivalstva, zadnja tabela pa kaže rezultate ljudskega štetja iz oktobra 1857 po enakih kriterijih kot tabela IV, vendar urejene po takratnih okrožjih Bruck, Gradec in Maribor.

Končno avtor v povzetku naniza izsledke svoje zgodovinsko-demografske študije. Predvsem ugotavlja, da je to še čas predindustrijskega obdobja, da se sicer po letu 1830 začno pojavljati v srednji in zgornji Štajerski industrijske aglomeracije, ne pa v mariborskem in celjskem okrožju, kjer pa je opazno močno naraščanje podeželskega prebivalstva zlasti v ormoškem okraju (1770—1846 za 51 ‰). V teh okrožjih je letno naraščanje prebivalstva med leti 1754—1786 znašalo po 9 oziroma 8 promil, med leti 1816 in 1846 pa celo po 11 oziroma 12 promil, kar avtor pripisuje naravnemu prirastku in predvsem netočni statistiki, saj se je z uvedbo natančnejšega štetja leta 1831 zmanjšalo na 8 oziroma 6 promil. Padeč prebivalstva med leti 1806—1816 za 5 oziroma 7 ‰ gre pripisati francoskim vojniam, kar pa se je do leta 1825 oziroma 1824 številčno izravnalo. Razlika med domačim in prisotnim prebivalstvom je leta 1846 znašala v mariborskem okrožju + 1,4 ‰ (3162 oseb), v celjskem pa — 0,5 ‰ (1148) oseb, kar kaže na odsotnost industrijskih aglomeracij. Večje število rojstev kot na zgornjem Štajerskem avtor pripisuje večjemu številu manjših kmetij, ki so zaposlovale manj delavcev, ki si niso smeli oziroma mogli ustvariti svojih družin. Naraščanje deželnega prebivalstva se kaže v dejstvu, da je Štajerska štela leta 1754 696.606, leta 1846 1.003.074, leta 1910 pa 1.433.696 prisotnega prebivalstva, da se je torej v 156 letih številčno podvojila.

Študija je za nas zanimiva, ker nam kaže upravni razvoj dežele in s tem tudi naših krajev. Ta razvoj se je naslonil predvsem na cerkveno ureditev, in le deloma na četrtno in okrožno. Začetek sodobnejše upravne ureditve predstavlja preko 3600 števnih območij (konskripcijskih občin), ki so nastale leta 1770 z delitvijo župnij. Iz njih so se razvile leta 1784 jožefinske davčne in leta 1826 franciscejske katasterske (katastralne) občine. Kot višji upravni organi so v letih 1770—1773 nastali naborni okrajji, ki pa so se mnogo spreminjali. Tem so leta 1850 sledile politične občine, sodni (davčni) okrajji in okrajna glavarstva ter tri nanovo oblikovana okrožja, katerih mariborskemu je velikost narekovala narodnostna pripadnost. Te upravne enote so z manjšimi spremembami dočkale leto 1918. Demografska statistika, ki od leta 1869 sloni na petih uradnih štetjih (1869, 1880, 1890, 1900 in 1910), je za čas od leta 1754 oziroma 1770—1857 prikazana na osnovi razpoložljivih zgodovinskih virov, s čemer je omogočena njena uporaba za gospodarsko- in socialno-zgodovinske raziskave našega celotnega ozemlja kot tudi posameznih krajev.

Jože Curk*

* Jože Curk, dipl. um. zgod., ravnatelj Pokrajinskega arhiva Maribor.

<p>Klemenčič Matjaž: Jezikovna struktura prebivalstva na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju avstrijske Štajerske od srede 19. stoletja do leta 1971</p> <p>Makarovič Marija: Medsebojna pomoč na vasi (na primeru Nedelice v Prekmurju)</p> <p>Petek Tone: Sosedski odnosi v Podvolovljeku</p> <p style="text-align: center;">Poročilo</p> <p>Curk Jože: Manfred Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770—1850</p>	<p>124</p> <p>149</p> <p>166</p> <p>182</p>	<p>Klemenčič Matjaž: The Structure of the Population in the Territory with Autochthonous Slovene Settlement of Austrian Styria from the Mid 19th Century to the Year 1971 according to the Language of Communication</p> <p>Makarovič Marija: Mutual Aid in the Village (by the Exemple of Nedelica in Prekmurje)</p> <p>Petek Tone: Neighbourly Relations in Podvolovljek</p> <p style="text-align: center;">Report</p> <p>Curk Jože: Manfred Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770—1850</p>
--	---	--

Uredniški odbor:

dr. Vladimir Bračič
 Jože Curk
 Franc Filipič
 dr. Bruno Hartman
 dr. Jože Koropec, urednik
 Tone Petek
 dr. Vanek Siftar
 dr. Mavricij Zgonik
 dr. Milan Zevart

Izdajateljski svet:

Branko Avsenak
 dr. Borut Belec
 dr. Vladimir Bračič
 dr. Jože Koropec
 Antoša Leskovec
 Franc Marič
 dr. Matjaž Mulej
 Tone Petek
 Stojan Požar, predsednik
 Tihčka Slennik
 dr. Vanek Siftar
 Herman Vogl
 dr. Mavricij Zgonik
 dr. Milan Zevart
 mag. Marjan Znidarič

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

NOVA VRSTA

14. (XLIX.) LETNIK 1978, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdala Univerza v Mariboru v sodelovanju z zgodovinskim društvom v Mariboru — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo Drago Simončič — Natiskano avgusta 1978 ČGP Mariborski tisk v Mariboru

